VENE KIRJANDUS

LUGEMIK

X KLASSILE

Eesti Riiklik Kirjastus

2- 41301

VENE KIRJANDUS

LUGEMIK X KLASSILE

Koostatud
N. L. Brodski ja I. N. Kubikovi järgi

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1957

Kinnitatud Eesti NSV Haridusministeeriumi poolt

2
Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
41301

ARHIIVKOGU

MIHHAIL JEVGRAFOVITŠ SALTŌKOV-ŠTŠEDRIN

(1826—1889)

LUGU SELLEST, KUIDAS ÜKS TALUMEES KAHT KINDRALIT TOITIS.

Elasid kord kaks kindralit ja et nad mõlemad kergemeelsed olid, siis sattusid nad havi käsul ja minu tahtel äkki tühjale saarele.

Terve eluaeg olid kindralid teeninud mingisuguses registratuuris; seal olid nad sündinud, üles kasvanud ja vanaks saanud, — niisiis ei mõistnud nad midagi. Ei tundnud isegi muid sõnu kui «võtke vastu minu sügavama lugupidamise ja austuse avaldus».

Registratuur kaotati, sest seda polnud tarvis, ja kindralid lasti vabadusse. Läinud erru, hakkasid nad elama Peterburis Alamdjaki uulitsas, kumbki oma korteris; kummalgi oli oma köögitüdruk ja mõlemad said pensioni. Aga äkki sattusid nad tühjale saarele, ärkasid seal ja nägid, et nad mõlemad on ühe teki all. Muidugi mõista ei saanud nad alguses millestki aru ja hakkasid omavahel juttu ajama, nagu poleks nendega midagi juhtunud.

«Imelikku und nägin täna, teie ekstsellents,» ütles üks kindral, «nägin, nagu elaksin tühjal saarel . . .»

Sai selle sõna suust ja kus hüppas siis püsti! Hüppas püsti ka teine kindral.

«Issand! Mis see ometi on! Kus me oleme!» röögatasid mõlemad võõra häälega.

Ja hakkasid teineteist kätega kobama, et kas see ikka tõesti pole unenägu, vaid on juhtunud nendega ilmsi säärane lugu. Aga kuidas nad ka ei püüdnud endale selgeks teha, et see pole midagi muud kui unenägu, tuli neil ometi kurva tõelisusega leppida.

Nende ees laius ühel pool meri, teiselt poolt paistis servake maad ja selle taga ikka seesama ääretu meri. Kindralid puhkesid nutma — esimest korda pärast seda, kui suleti registratuur.

Hakkasid siis teineteist lähemalt vaatama ja nägid, et nad on öösärgi väel, aga kummalgi ripub kaelas orden.

«Nüüd kuluks tassike kohvi ära!» lausus üks kindral, kuid siis tuli talle meelde, missugune ennekuulmatu lugu temaga on juhtunud, ning ta puhkes uuesti nutma.

«Mis me ometi küll peale hakkame?» jätkas ta läbi pisarate, «kui nüüd kirjutaks ettekande, kas oleks sellest kasu?»

«Aga teate, mis me teeme,» vastas teine kindral, «minge teie, ekstsellents, ida poole, mina lähen lääne poole, õhtul tuleme jälle siiasamasse kokku, ehk leiame siis midagi.»

Hakati otsima, kus on ida, kus lääs. Neile tuli meelde, kuidas ülemus kord oli ütelnud: kui tahad leida ida, siis seisa nõnda, et silmad on põhja poole, ja paremat kätt ongi sul see, mis tarvis. Asuti siis põhja otsima, võeti seisak nii ja naa, prooviti läbi kõik ilmakaared, aga et terve eluaeg oli teenitud registratuuris, siis ei leitud midagi.

«Kas teate mis, teie ekstsellents: teie minge paremale poole, mina lähen vasakule; nii tuleb ehk paremini välja!» ütles kindral, kes peale registratuuri oli teeninud veel ilukirja õpetajana sõjaväe kantonistide[1] koolis ning seetõttu oli pisut targem.

Öeldud — tehtud. Üks kindral läheb paremale ja näeb: kasvavad seal puud ja nende otsas on kõiksugu vilja. Kindral tahab kas või üheainsa õuna kätte saada, kuid need ripuvad nii kõrgel, et tarvis on üles ronida. Ta katsub ronida, aga sellest ei tule midagi välja, ainult särgi rebib katki. Kindral jõuab oja äärde ja näeb: seal on kalu otsekui sumbas Fontankal, aina sulistavad!

«Ah, kui saaks säherdusi kalakesi ja siis — Alamdjaki uulitsasse!» mõtles kindral ning isu pärast muutus tal nägugi.

Kindral läheb metsa — seal aga vilistavad laanepüüd, kudrutavad tedred, hüppavad jänesed.

«Issand! Kui palju toitu!» ütles kindral ja tundis, et tal juba süda pööritama hakkab.

Polnud parata, tuli kokkulepitud kohta tühjade kätega tagasi minna. Jõuab sinna, teine kindral aga juba ootab ees.

«Noh, kuidas on, teie ekstsellents, kas leidsite midagi?»

«Näete, leidsin «Moskovskije Vedomosti»[2] vana numbri ja muud mitte midagi!»

Kindralid heitsid jälle magama, ent tühja kõhuga ei tulnud und. Kord teeb neile muret, kes nüüd nende pensioni vastu võtab, kord tulevad meelde päeval nähtud puuviljad, kalad, laanepüüd, tedred, jänesed.

«Kes oleks võinud arvata, teie ekstsellents, et inimese toit esialgsel kujul lendab, ujub ja puude otsas kasvab?» ütles üks kindral.

---

[1] *Kantonist* — sõduri poeg, kes lapsest saadik oli seotud sõjaväeteenistusega ja keda selleks ette valmistati erilises sõjalises algkoolis. (Tõlk.)

[2] *Moskovskije Vedomosti* — ajaleht, mis ilmus 1756. kuni 1917. a. ja 1862. aastast alates oli reaktsioonilise aadli häälekandjaks.

«Jah,» vastas teine kindral, «pean tunnistama, et ka mina seniajani arvasin, et saiad selsamal kujul kasvavad, nagu neid hommikul kohvi juurde antakse.»

«Tähendab, kui näiteks keegi tahab laanepüüd süüa, siis peab ta selle enne kinni püüdma, ära tapma, sulgedest puhastama ja praadima... Aga kuidas seda kõike teha?»

«Kuidas seda kõike teha?» kordas teine kindral nagu kaja.

Siis jäid nad vait ja püüdsid uinuda; kuid nälg kihutas une sootuks minema. Isuäratavad, kergelt pruuniks praetud laanepüüd, kalkunid ja põrsad aina vilksatasid silme ees koos kurkide, piklite ja muu salatiga.

«Sööksin praegu kas või oma saapa ära!» ütles üks kindral.

«Ka sõrmkindad on head, kui nad tublisti kulunud on!» ohkas teine kindral.

Äkki vaatasid kindralid teineteisele otsa: nende silmades põles kurjakuulutav tuli, nende hambad plaksusid, rinnast tõusis tume urin. Nad hakkasid pikkamisi teineteise poole roomama ja muutusid ühe silmapilguga metsalisteks. Lendasid särgitükid, kostis vingumist ja oigeid; kindral, kes ilukirja õpetajaks oli olnud, hammustas oma kaaslase kaelast ordeni ära ja neelas selle sedamaid alla. Kuid voolava vere nägemine tõi nad jälle meelemõistusele.

«Püha ristivägi!» ütlesid mõlemad korraga. «Nii sööme ju teineteise ära!»

«Ja kuidas me ometi siia sattusime! Missugune kurjategija küll meile selle vembu mängis!»

«Peab kuidagi jutuajamisega meelt lahutama, teie ekstsellents, muidu paneme siin toime mõrtsukatöö!» lausus üks kindral.

«Alustage!» vastas teine kindral.

«Mis te näiteks arvate, miks päike enne tõuseb ja siis looja läheb, aga mitte vastupidi?»

«Olete imelik inimene, teie ekstsellents; teiegi ju tõusete enne üles, lähete departemangu[1], kirjutate seal ja alles pärast heidate magama!»

«Aga miks ei võiks olla säärane ümberpaigutus: alguses heidan magama, näen kõiksugu unenägusid ja siis tõusen üles?»

«Hm... jaa... Aga tõtt-öelda mõtlesin ma departemangus teenistuses olles alati nõndamoodi: näe, praegu on hommik, siis tuleb päev, siis aga antakse õhtusöök ja — ongi aeg magama minna!»

Kuid õhtusöögi meeldetuletamine tegi mõlemal meele haledaks ja lõikas jutulõnga kohe alguses katki.

«Kuulsin ühelt arstilt, et inimene võib ennast kaua aega omaenese mahladega toita,» algas üks kindral uuesti...

«Kuidas nii?»

---

[1] *Departemang* — ministeeriumi osakond. (Tõlk.)

«Aga näe nõnda: mahlad pidavat tekitama teisi mahlu, need omakorda jälle uusi mahlu ja nii edasi kuni viimaks mahlad otsa lõpevad . . .»

«Ja siis?»

«Siis on tarvis mõnda toitu võtta . . .»

«Ptüi!»

Ühe sõnaga — millest kindralid juttu ka ei alustanud, ikka jõudsid nad otsaga söögini ja see ärritas veel enam nende isu. Otsustati siis jutud lõpetada, tuletati meelde leitud «Moskovskije Vedomosti» numbrit ning hakati seda ahnelt lugema.

«Eile oli meie vana pealinna auväärse ülema juures pidulik lõunasöök,» luges üks kindral erutatud häälel. «Laud oli serveeritud sajale persoonile imekspandava toredusega. Kõigi maade annid olid sellel nõiduslikul peol endile just nagu *rendez-vouz*[1] määranud. Siin oli «Seksnaa kuldsterlett ülimaitsev», Kaukaasia metsade kasvandik — faasan, isegi nii suur haruldus meie põhjamaa veebruarikuus, nagu maasikas . . .»

«Ptüi, sa issand küll! Kas siis tõesti, teie ekstsellents, pole võimalik midagi muud leida?» hüüdis teine kindral meeleheitel, võttis kaaslase käest ajalehe ja luges:

«Tuulast kirjutatakse: Upa jõest tuurakala kinnipüüdmise puhul (sündmus, mida ei mäleta kõige vanemadki elanikud, seda enam, et tuurakalas tunti ära politseipristav B.) oli eilsel kuupäeval siinses klubis festival. Peosüüdlane toodi sisse hiiglasuurel puust liual, ümbritsetud kurkidega, lõugade vahel slenn[2]. Doktor P., kes sel päeval oli korrapidajaks klubivanemaks, valvas hoolikalt, et iga külaline oma tüki kätte saaks. Kaste oli kõige mitmekesisem ja peaaegu eriskummaline . . .»

«Lubage, teie ekstsellents, paistab, et ka teie pole lugemise valikus küllalt ettevaatlik!» katkestas esimene kindral, võttis omakorda ajalehe ja luges:

«Vjatkast kirjutatakse: Üks siinne põliselanik leiutas järgmise algupärase viisi kalasupi valmistamiseks: võtta elus luts ja anda talle kõigepealt hea keretäis vitsu; kui siis kalal meelehärmi tõttu maks suureneb . . .»

Kindralite pead nõksatasid alla. Kõik, millele nad ka oma pilgud pöörasid — kõik rääkis söömisest. Nende eneste mõttedki olid vandenõus nende vastu, sest kuidas nad ka ei püüdnud minema kihutada kujutlusi biifsteekidest, murdsid need kujutlused endale vägivaldselt teed.

Äkki hakkas sellel kindralil, kes ilukirja õpetajaks oli olnud, nägu vaimustusest särama . . .

«Kuidas oleks, teie ekstsellents,» ütles ta rõõmsalt, «kui me leiaksime endile ühe talumehe?»

---

[1] *Rendez-vouz* (loe: *randevuu*) — kohtamine.

[2] *Slenn* — lima, millega kalad kattuvad talveks.

«See tähendab, kuidas... talumehe?»

«Nojah, lihtsa talumehe... nagu nad ikka on! Ta tooks meile jalamaid saia, püüaks laanepüüsid ja kala!»

«Hm... talumehe... aga kust teda võtta, seda talumeest, kui teda pole?»

«Kuidas ei ole talumeest — talumehi on igal pool, vaja ainult otsida! Küllap on kuhugi peitu pugenud, hoiab tööst kõrvale!»

See mõte andis kindralitele nii palju meelekindlust, et nad krapsti üles kargasid ja talumeest otsima tõttasid.

Kaua hulkusid nad saarel ringi midagi leidmata, kuid viimaks juhtis aganaleiva ja hapu lambanaha lõhn neid jälgedele. Puu all magas selili, rusikas pea all, hiiglasuur mehemürakas ja kõige jultunumal kombel hoidis tööst kõrvale. Kindralite meelepahal polnud piiri.

«Magad, vedelvorst!» kargasid nad talle kallale. «Nagu näha, ei liiguta sa oimugi, et siin kaks kindralit juba teist päeva nälga on suremas! Marss tööle!»

Mehemürakas tõusis maast üles — nägi, et kindralid on kurjad. Oleks tahtnud jalgadele valu anda, kuid kindralid rippusid otsekui takjad tal küljes.

Ja siis hakkas ta nende silme ees tegutsema.

Ronis kõigepealt puu otsa ja tõi sealt kummalegi kindralile kümme kõige küpsemat õuna, endale aga võttis üheainsa hapu õuna. Urgitses siis pisut mullas — ja leidis kartuleid; siis võttis kaks puutükki, hõõrus neid vastamisi ning sai kätte tule. Siis tegi oma juustest silmuse ja püüdis kinni laanepüü. Lõpuks süütas tulelõkke ja küpsetas nii palju igasugust toidumoona, et kindralitel tekkis koguni mõte: kui õige annaks sellest raasikese ka päevavargale.

Vaatasid kindralid seda talumehe hoolt ja vaeva ning nende südamed hüppasid rõõmu pärast. Nad olid juba unustanud, et eile peaaegu nälga pidid surema, ning mõtlesid: küll on ikka hea olla kindral — kuskil ei jää hädasse!

«Kas olete rahul, härrad kindralid?» küsis nüüd mehemürakas-päevavaras.

«Oleme rahul, armas sõber, näeme su hoolt!» vastasid kindralid.

«Kas te ei lubaks nüüd puhata?»

«Puhka, sõbrake, kuid enne keeruta kõis valmis.»

Mehemürakas kogus sedamaid metskanepit, leotas seda vees, kolkis ja lõugutas pehmeks — ning õhtuks oli kõis valmis. Selle kõiega sidusid kindralid talumehe puu külge kinni, et ta ära ei põgeneks, ja heitsid ise magama.

Möödus päev, möödus teine; talumees läks nii osavaks, et hakkas isegi kamalus suppi keetma. Meie kindralid olid jälle lõbusad, prisked, täissöönud, klaaride nägudega. Hakkasid rääkima, et näe, nemad elavad siin täiskostil, nende pensionirahad aga Peterburis muudkui kasvavad ja kasvavad.

Pärast hommikueinet küsib kord üks kindral teiselt:

Mis te arvate, teie ekstsellents, kas Paabeli torni[1] ehitamine on ikka tõenäoliselt olnud või on see niisama mõistujutt?»

«Arvan, et oli tõepoolest, teie ekstsellents, sest kuidas muidu seletada, et maailmas on kõiksugu keeli?»

«Niisiis oli ka veeuputus?«

«Ka veeuputus oli, sest kuidas saaks vastasel korral seletada enneveeuputusaegsete loomade olemasolu! Seda enam, et «Moskovskije Vedomostis» jutustatakse . . .»

«Kas mê ei loekski nüüd «Moskovskije Vedomosti»?»

Ajalehti otsitakse üles, istutakse puude varju, loetakse algusest lõpuni läbi, kuidas söödi Moskvas, söödi Tuulas, söödi Pensas, söödi Rjasanis — ja häda pole midagi, süda ei pöörita!

Pikapeale hakkas kindralitel igav. Ikka sagedamini ja sagedamini tulid neile meelde Peterburisse jäänud köögitüdrukud ning salamahti valasid nad isegi pisaraid.

«Mis küll peaks praegu Alamdjaki uulitsas tehtama, teie ekstsellents?» küsis üks kindral teiselt.

«Oh, ärge rääkige, teie ekstsellents! Süda kohe nutab sees!» vastas teine kindral.

«Siin on küll igapidi hea, mis nüüd sellest rääkida! Aga siiski, kas teate, on pässikesel ilma uteta kuidagi täbar olla! Ka mundrist on kahju!»

«Ja kuidas veel kahju! Iseäranis, kui on neljas klass[2], juba selle nägemine paneb pea ringi käima!»

Ning nad hakkasid talumeest sundima: viigu ta aga ja viigu nad Alamdjaki uulitsasse! Ja ennäe, selgus veel, et talumees isegi Alamdjaki uulitsat teab, ta on seal käinud, mõdu-õlut joonud, ei olevat sattunud küll hamba taha, jooksnud habet mööda maha!

«Ja meie oleme kindralid Alamdjaki uulitsast!» rõõmustasid kindralid.

«Aga mina, — kui vahest olete näinud meest maja välisseina küljes kõie otsas kastis, kes määrib seinale värvi või jookseb nagu kärbes katusel! — see olengi mina!» vastas talumees.

Ja talumees hakkas nuputama, kuidas oma kindralitele heameelt teha selle eest, et nad ta, päevavarga, enda juurde olid võtnud ning tema, matsi, tööd-vaeva ära ei põlanud. Ta ehitas laeva — mitte küll just laeva, kuid säärase paadi, millega oli võimalik sõita üle suure mere otse Alamdjaki uulitsani välja.

«Vaata sa aga, saadananahk, et sa meid ära ei uputa!» ütlesid kindralid, kui nad lainetel kiikuvat paati nägid.

---

[1] Paabeli torni ehitamine — piiblilegend Babüloonia elanike katsest ehitada torn, mis ulatuks taevasse. See aga ei õnnestunud «keelte segamise» tõttu jumala käsul: inimesed, kes ehitasid seda torni, ei saanud üksteisest aru. Siit on tulnud selle väljendi kasutamine rahva kogunemise puhul tekkinud mõttetu kära ja korralageduse tähistamiseks.

[2] Tsaari-Venemaal olid tsiviil- ja sõjaväelised auastmed jaotatud 14-sse klassi; esimene klass oli kõige kõrgem. Neljas klass vastas kindrali auastmele. (Tõlk.)

«Olge mureta, härrad kindralid, ega see mul esimene kord ole,» vastas talumees ja hakkas ärasõiduks ettevalmistusi tegema.

Ta kogus pehmeid luige udusulgi ja puistas neid paksult paadi põhja. Oli see tehtud, pani ta kindralid sulgedele, lõi endale risti ette ja sõit algas. Kui palju hirmu nägid kindralid teel tormide ja igasuguste tuulte ajal, kui palju nad talumeest logelemise pärast sõimasid, seda ei suuda kirjas kirjeldada ega jutus jutustada! Talumees aga sõuab ja sõuab ning toidab kindraleid heeringatega.

Näe, ongi viimaks emake-Neeva, näe, kuulus Katariina kanal ja näe, Suur-Alamdjaki uulitski! Köögitüdrukud lõid aina käsi kokku, kui nad nägid, kui priskeks, klaariks ja lõbusaks nende kindralid olid muutunud. Kindralid jõid kohvi, sõid võisaiu ja panid mundrid selga. Sõitsid siis kroonukassasse, ning kui palju nad seal raha kokku ajasid, seda ei suuda jutus jutustada ega kirjas kirjeldada!

Ent nad ei unustanud ka talumeest; saatsid talle käraka viina ja viis kopikat hõbedas — et lõbutse, mats!

ÜLITARK RÜNT.

Elas-oli kord rünt. Nii isa kui ka ema olid tal targad. Tasapisi ja libedasti olid nad elanud jões areedi ea[1] ega olnud sattunud ei kalasuppi ega havi lõugade vahele. Pojale kinnitasid nad sama. «Vaata, poeg,» rääkis vana rünt surres, «kui tahad elu nautida, siis hoia silmad lahti.»

Noorel ründil oli toatäis mõistust. Ta hakkas selle mõistusega arutlema ja näeb: kuhu ta ka ei pöördu — igal pool on hädaoht. Ümberringi vees ujuvad ainult suured kalad, tema ei saa kedagi alla neelata. Ja ei mõista ka: miks neelata. Vähk võib teda sõraga pooleks lõigata, vesikirp — sügavasse selgroogu tungida ja surnuks piinata. Isegi vennas rünt, nähes, et ta on kinni püüdnud sääse, sööstab terve karjaga seda ära võtma. Võtavad ära ja hakkavad omavahel kisklema, sääse aga rebivad puruks.

Ja inimene!! Kui salakaval olend on see! Missuguseid riukaid ta pole välja mõelnud, et teda, rünti, asjatult surma saata! Küll nootasid, võrke, rüsasid, mõrdu ja lõpuks — õnge! Tõepoolest, mis võiks olla rumalam õngest! — On nöör, nööri otsas konks, konksu otsa on kinnitatud ussike või kärbes... Ja kuidas on kinnitatud? Võiks öelda: kõige ebaloomulikumas asendis. Kuid just õngega püütakse rünti kõige sagedamini. Rohkem kui üks kord manitses teda isa-vanake ettevaatusele õnge suhtes: «Kõige enam hoidu õnge eest. Olgugi et see on rumalaim vahend, on meie rüntide suhtes nii: mida rumalam, seda kindlam. Viskavad meile kärbse, nagu

[1] Areedi iga — väga pikk iga (Areed — piiblis esinev patriarh, kes elanud väga kaua).

tahaksid meid hellitada; sina haarad tast kinni, kuid kärbes on surm.»

Vanamees jutustas ka, kuidas ta kord pidi äärepealt sattuma kalasuppi. Sel korral püüti neid terve artelliga; noot oli pandud vette jõe laiuselt ja seda veeti nii mööda jõe põhja kahe versta ulatuses. Küll saadi siis palju kalu kätte! Hauge ja ahvenaid, turbi ja särgi, trullinguid ja isegi latikaid-vedelvorste tõsteti üles põhjamudast. Rünte aga oli loendamatul hulgal.

Ja millist hirmu tema, vana rünt, kannatas, kui teda mööda jõge veeti, seda ei saa jutus jutustada ega sõnul seletada. Tunneb, et teda veetakse, aga kuhu, ei tea. Näeb, et ühel pool on haug, teisel ahven — mõtleb: vaat kohe kas see või teine sööb ta ära, kuid need ei puudutagi... Sel korral, vennas, ei olnud aega söömiseks! Kõigil mõlkus vaid meeles: surm on tulnud. Ainult kuidas ja miks ta tuli — keegi ei mõistnud. Lõpuks hakati nooda tiibu kokku vedama, tõmmati noot kaldale ja kalad puistati noodapärast rohule.

Siin saigi ta teada, mis on kalasupp. Liival väriseb midagi punast; hallid pilved tõusevad sellest üles, ja on nii kuum, et ta lausa sulab... Veeta on juba niikuinii iiveldamapanev, aga siin suurendatakse seda tunnet veelgi... Kuuleb: «Lõkketuli,» ütlevad. «Lõkketulele» on pandud midagi musta, milles vesi aina keerleb ja keerleb, justkui järves tormi ajal. See on «katel», ütlevad. Ja lõpuks hakkasid rääkima: «Viska kala «katlasse», saame kalasuppi.» Hakati meiesuguseid sinna loopima. Heidab kalur kalakese, see sukeldub algul, siis kargab välja kui meeletu, sukeldub uuesti — ja jääb vaikseks. Tähendab «kalasuppi» maitses. Loopisid ja loopisid, algul valikuta, siis aga keegi vanamees vaatas rünti ja ütles: «Mis kasu on sellest väiksekesest kalasupis, las kasvab jões suuremaks.» Vanamees võttis tal lõpuste alt kinni ja laskis vabasse vette. Ja tema, ega ta rumal olnud, jooksis koju, nii et saba välkus. Emarünt aga, hirmust poolsurnud, vaatas urkast välja.

Ja mis te arvate! Kui palju vanamees ei seletanudki sel ajal, mis on kalasupp ja millest ta koosneb, vaevalt tänapäeval kellelgi on mõistlikku ettekujutust kalasupist.

Kuid tema, poeg-rünt, pidas väga hästi meeles isa õpetused ja pani need kõrva taha. Ta oli haritud rünt, mõõdukalt liberaalne ja sai täiel määral aru, et elu ei ole maiustamine.

«Tarvis on hoida silmad lahti,» ütles ta, «muidu just hukkudki!» Esimese ettevõttena mõtles ta välja niisuguse urka, et tal endal oli võimalik sellesse pugeda, aga kellelgi teisel mitte. Ta uuristas oma urgast ninaga terve aasta, ja kui palju hirmu ta tundis selle aja kestel, ööbides kas mudas, veekoprudes või lõikheinas! Lõpuks uuristas urka valmis, ja toreda. See oli puhas, korralik ja just üks mahtus parajasti sisse.

Teise ettevõttena otsustas ta oma elu kohta nii: öösel, kui inimesed, loomad, linnud ja kalad magavad, harrastab ta liiklemist;

päeval aga istub urkas ja väriseb. Et süüa-juua on siiski tarvis, palka ta aga ei saa ja teenijat ei pea, siis jookseb ta keskpäeval urkast välja, kui kõik kalad on juba söönud ja, annaks jumal, ehk leiab mõne sääsekese. Ja kui ei leia, siis heidab näljasena urkasse pikali ja väriseb jällegi. Sest parem on mitte süüa, mitte juua, kui täie kõhuga kaotada elu. Nii ta toimiski. Öösel harrastas liiklemist, suples kuupaistel ja päeval puges oma urkasse ning värises. Ainult keskpäeval jooksis ta välja, et midagi kinni püüda, kuid mis on võimalik leida keskpäeval! Sel ajal peidab sääskki end kuuma käest lehe alla ja putukas poeb koore alla varju. Neelab vett — ja sellega lõpp!

Nii lamab ta päevast päeva urkas, öösiti ei maga küllaldaselt, ei söö külladaselt ja üha mõtleb: näib, et olen elus. Ah, mis toob küll homne päev!

Uinub, patuasi küll, ja näeb unes, et tal on loteriipilet, ja et ta on võitnud kakssada tuhat. Olles rõõmu pärast meeletu, pöörab ta teisele küljele — ja vaat, juba ongi pool ninamikku urkast väljas... Mis siis, kui mõni havipoeg oleks sattunud lähedale! See oleks ta ju urkast välja tirinud.

Kord ärkas ta ja näeb: otse ta urka vastas seisab vähk. Seisab liikumatult nagu nõiutud, jõllitades teda luiste silmadega. Ainult vuntsid liiguvad veevoolus. Vaat, siis tundis ta alles hirmu! Tervelt pool päeva valvas vähk teda, kuni täiesti pimenes. Tema aga aina värises ja värises selle aja jooksul.

Teine kord oli ta vaevalt jõudnud enne aovalget tulla tagasi urkasse, vaevalt magusalt haigutada une eelnaudingus, kui näeb: tea kust ilmunud, kuid üsna urka juures seisab haug ja laksutab hambaid. Ka see valvas teda kogu päeva, nagu oleks ainult ta nägemisest saanud söönuks. Kuid tema tüssas haugigi: ei tulnud urkast välja ja sellega lõpp.

Seda ei juhtunud temaga ainult üks kord ega kaks, vaid peaaegu iga päev. Ja iga päev sai ta värisedes vaenlasest jagu ning saavutas võite, iga päev hüüdis: jumal olgu tänatud, olen elus!

Kuid vähe sellest: ta ei abiellunud kellegagi ja tal ei olnud lapsi, kuigi ta isal oli olnud suur pere. Ta arutles nii: isal oli elamine naljaasi! Sel ajal olid havid paremad ja ahvenad meid pisiolendeid ei himutsenud. Ja kuigi ta kord oleks peaaegu sattunud kalasuppi, leidus ka siis vanake, kes ta vabastas! Tänapäeval aga, kus kala on jõgedest kadunud, on ründidki au sees. Nõnda ei ole võimalik perekonnale mõelda, hea, kui isegi saab ära elada.

Elas ülitark rünt sel kombel üle saja aasta. Aina värises ja väriseb. Ei ole tal sõpru ega omakseid; ei suhtle tema kellegagi ega keegi temaga. Kaarte ta ei mängi, viina ei joo, tubakat ei suitseta, punapõseliste tütarlaste järele ei jookse, — ainult väriseb ja mõtleb ühte ning sama mõtet: jumal olgu tänatud, näib, et olen elus!

Havidki hakkasid teda lõpuks kiitma: vaat, kui kõik nii elaksid, siis oleks alles jões vaikne! Ainult seda rääkisid nad siiski sihilikult; mõtlesid, et ta kiituse peale end esitleb: vaat, siin ma olengi!

Siis saaks teda haarata. Kuid tema ei lasknud end sellegagi sisse vedada ja võitis veel kord oma tarkusega vaenlaste sepitsused.

Kuipalju möödus aastaid peale saja aasta, on teadmata: ainult ülitark rünt hakkas surema. Lamab urkas ja mõtleb: jumal olgu tänatud, suren loomulikku surma, nii nagu surid ema ja isa. Ja meenusid talle havi sõnad: vaat, kui kõik elaksid nii, nagu elab see ülitark rünt...

Aga noh, mis oleks siis tõepoolest? Ta hakkas arutlema mõistusega, mida tal oli toatäis, ja korraga nagu oleks keegi talle sosistanud: «Niimoodi oleks ju kogu rüntide suguvõsa ammu välja surnud. Sest rüntide suguvõsa jätkamiseks on kõigepealt tarvis perekonda, aga temal seda ei ole. Vähe veel sellest! Et rüntide pere tugevneks ja õitseks, et tema liikmed oleksid terved ja rõõmsad, on tarvis, et nad kasvaksid üles koduses õhkkonnas, aga mitte urkas, kus ta peaaegu on jäänud pimedaks igavesest videvikust. On hädavajalik, et rüntidel oleks küllaldaselt toitu, et nad ei võõrastaks seltskonda, harrastaksid üksteisega läbikäimist, õpiksid üksteiselt heategevust ja teisi väärtuslikke omadusi. Sest ainult niisugune elu võib rüntide sugu teha täiuslikumaks ega võimalda tal kiduneda ning areneda tindiks.

Valesti arvavad need, kes mõtlevad, et ainult sääraseid rünte loetakse väärtuslikeks kodanikeks, kes, hirmust hullunud, istuvad urgastes ja värisevad. Ei, need ei ole kodanikud, vaid, tagasihoidlikult öeldes, kasutud ründid. Kellelgi ei ole neist sooja ega külma, kellelgi — head ega kurja, au ega ebaau, kuulsust ega kuulsusetust... Elavad, asjatult tarvitavad ruumi ja söövad toitu.

Kõike seda kujutles ta nii teravalt ja selgelt, et tal tuli kirglik soov: ronin õige urkast välja ja ujun sõtkana[1] mööda jõge. Kuid vaevalt jõudis ta sellest mõelda, kui jälle lõi kartma. Ja hakkas värisedes hinge heitma. Elas — värises, ja suri — värises.

Kogu elu möödus silmapilkselt ta silme eest. Missuguseid rõõmusid oli tal olnud? Keda oli ta lohutanud? Kellele andnud head nõu? Kellele öelnud hea sõna? Kellele andnud ulualust, keda soojendanud ja kaitsnud? Kes oli temast kuulnud? Kes meenutab ta olemasolu?

Kõigile neile küsimustele pidi ta vastama: ei kellelegi, ei kedagi! Oli ainult elanud, värisenud — ja kõik. Isegi praegu veel: surm istub tal peatsis ja ta aina väriseb, teadmata isegi mispärast. Ta urkas on pime, kitsas, ei saa ringigi pöörata; ei paista sinna päikesekiir ega hoova soojust. Ning tema lamab selles niiskes hämaruses, pime, kurnatud, igaühele üleliigne, lamab ja ootab: millal näljane surm vabastab ta lõplikult kasutust olemasolust!

Talle kostab, kuidas teised kalad lipsavad ta urkast mööda, võibolla ründid nagu temagi, ja ükski neist ei huvitu temast. Ühelegi ei tule mõttesse: küsiksin õige ülitargalt ründilt, millisel kombel oskas ta elada üle saja aasta nii, et haug ei neelanud teda, vähk ei

[1] Sõtkas — liik parte.

lõiganud teda sõraga pooleks ega kalur püüdnud teda õngega. Ujuvad mööda ja võib-olla ei teagi, et selles urkas ülitark rünt lõpetab oma eluteed.

Ja mis kõige haavavam: ei ole isegi kuulda, et keegi nimetaks teda ülitargaks! Räägivad lihtsalt: kas olete kuulnud tobedast, kes ei söö, ei joo, kedagi ei näe, kellegagi ei suhtle ja hoiab vaid oma tüütavat elu! Mitmed nimetavadki teda lihtsalt lollpeaks ja tõlplaseks ning imestavad, kuidas vesi sallib sääraseid väärjumalaid.

Nii arutles ta oma mõistusega ja tukkus. See tähendab, mitte just et tukkus, vaid hakkas teadvust kaotama. Ta kõrvus kostis surmaeelne kohin ja kogu keha haaras roidumus. Talle viirastus veel endine võrgutav unelm. Ta oleks nagu võitnud kakssada tuhat, kasvanud poole arssina pikkuseks ja neelas ise hauge.

Selle une nägemisel libises ta ninamik vähehaaval ja pisitasa täielikult urkast välja.

Ja korraga ta kadus. Mis siin juhtus — kas haug neelas ta, kas vähk lõikas sõraga pooleks või suri ta loomulikku surma ja tõusis veepinnale — pealtvaatajaid selle sündmuse juures ei olnud. Kõige tõenäolisem — suri ise, sest mis lõbu on havil neelata surevat rünti, ja pealegi veel ülitarka!

1880—1883

RUUNAKE.

Ruunake lamab maantee ääres raskes suigatuses. Talumees oli ta nüüdsama lahti rakendanud ja rohukõrsi otsima lasknud. Aga Ruunakesest pole praegu sööjat. Maatükk oli olnud halb, kivine; tema ja talumees olid sellest ränga vaevaga jagu saanud.

Ruunake on harilik talumehe loomakont — ära vaevatud, tuimaks pekstud, kitsa rinnaga, ribid väljas, rangide alt nahk katki hõõrutud, jalad vigased. Pead hoiab Ruunake norus; lakk ta kaelal on pulstunud; silmad rähmased, nina tilgub; ülemine mokk ripub kui pannkook. Säärase kronuga küll kuigi palju tööd ära ei tee, aga teha on tarvis. Terve päeva ei saa Ruunake rangidest lahti. Suvel teeb hommikust õhtuni põllutööd, talvel veab kuni lumeminekuni «tooteid».

Kuid jõudu pole Ruunakesel kuskilt koguda: tema toit on säherdune, et sellega plagista ainult hambaid. Suvel veel, niikaua kui õitsile aetakse, elatab end pehme rohuga, talvel aga veab turule «tooteid» ja sööb kodus kopitanud õlgedest lõigatud heksleid. Kevadel, kui loomad välja lastakse, tõstetakse ta roigaste abil jalule; väljal aga pole siis veel rohuliblekestki; ainult siin-seal paistab mõni kulututike, mille looma hammas oli möödunud sügisel ära põlanud.

Raske on Ruunakese elu. Hea veel, et talumees pole kuri ja teda ilmaaegu vigaseks ei peksa. Lähevad mõlemad põllule harkadraga kündma. «Nõõ, sikuta, kullake!» kuuleb ta tuttavat häält

ja saab aru. Tõmbab kogu oma kondise kere pingule, esimeste jalgadega sikutab, tagumistega lükkab, pea litsub vastu rinda. Noh, sunnitööline, vea välja! Talumees ise aga surub rinnaga peale, on käed kui tangid adra külge löönud, jalad vajuvad tal mullakamakate vahele, silmad aga valvavad, kas ader viimaks kavalusega mõnd tükikest üles kündmata ei jäta. Ajavad vao ühest äärest teise ja värisevad mõlemad: otse surm on silma ees! Surm mõlemale, nii Ruunakesele kui mehele! Surm iga päev.

Tolmune talumeeste külavahetee jookseb kitsa paelana külast külla; lipsab asulasse, tuleb jälle välja ja jookseb edasi kes teab kuhu. Ja terves ulatuses valvavad teda mõlemalt poolt põllud. Pole lõppu neil põldudel, nad on täitnud kogu kauguse ja avaruse; isegi seal, kus maa liitub taevaga, — sealgi on aina põllud. Olgu kullakarvalised, rohelised või mustad, piiravad nad küla nagu raudrõngas, ja sealt ei pääse kuhugi mujale kui ainult põldude haigutavasse sügavusse. Näe, kaugel liigub inimene; võib-olla on tal kiirest käimisest jalad nõrkemas, eemalt aga paistab, et ta aina paigal tammub, nagu ei suudaks vabaneda põldude vallutavast avarusest. See väike, vaevalt märgatav täpp ei lähe kaugemale sügavusse, vaid tuhmub vähehaaval. Tuhmub ja kaob äkki ootamatult, otsekui oleks avarus ta endasse imenud.

Põlvest põlve seisavad tardunult põldude hiiglapinnad, otsekui valvaksid nad vangisolevat muinasjutulist jõudu. Kes vabastab vangist selle jõu? Kes toob ta valguse kätte? Selle ülesande täitmine on langenud osaks kahele olevusele — talumehele ja Ruunakesele. Ja hällist hauani rabelevad mõlemad selle ülesande kallal, niisutavad maad higi ja verega, kuid põld pole tänapäevani välja andnud oma muinasjutulist jõudu, seda jõudu, mis vabastaks talumehe köidikuist ja teeks terveks Ruunakese valutava kaela.

Ruunake lamab otse kõrvetava päikese käes; ümberringi pole ühtki puud ega põõsast, aga õhk on nii kuum, et hing kipub kinni jääma. Harva keerutab nõrk tuulepööris maantee kohal tolmu, kuid tuul, mis tolmu kergitab, ei too värskendust, vaid ikka uusi ja uusi põualaineid. Parmud ja kärbsed kihavad nagu hullud Ruunakese ümber, kipuvad talle kõrvadesse ja ninasse, imevad end nahahaavadesse, temal aga tuksatavad pistete puhul nagu iseenesest ainult kõrvad. Võimatu on aru saada, kas Ruunake tukub või hakkab surema. Ta ei saa isegi kaevata, et kogu ta sisemus on põuast ja verisest pingutusest kõrbenud. Sellestki tröostist on jumal kõnevõimeta looma ilma jätnud.

Ruunake tukub, piinav agoonia aga, mida ta puhkuse asemel tunneb, ei too talle unenägusid, vaid segast, rõhuvat pimedust. Pimedust, milles pole ei kujutlusi ega tonte, vaid on ainult hiiglasuured laigud, kord mustad, kord leekivad, ja need seisavad ning liiguvad koos piinatud Ruunakesega ning tõmbavad teda endaga kaasa ikka kaugemale ja kaugemale põhjatusse sügavusse.

Pole lõppu põllul, tema eest ei põgene kuskile! Ruunake on ta

adraga põiki ja pikuti läbi käinud, kummatigi pole tal otsa ega äärt. Olgu ta paljas, õitsev või valge lumerüü alla kangestunud — ikka laiub ta võimsalt igasse kaarde ning ei kutsu endaga võitlema, vaid võtab otsekohe orjaks. Teda ei saa mõista, alistada ega ära kurnata: siinsamas on ta surnud, siin jälle ellu ärganud. Ei saa aru, mis on siin surm, mis elu. Ent nii elus kui surmas jääb esimeseks tunnistajaks muutumatult Ruunake. Kõigile tähendab põld vabadust, poeesiat, avarust; Ruunakesele aga on ta orjus. Põld rõhub teda, võtab temalt viimase jõu, kuid ikka veel ei saa ta isu täis. Ruunake käib koidust ehani ja tema ees liigub tume hõljuv laik, mis aina tõmbab teda enda järele. Praegugi hõljub see laik tema ees ja praegugi kostab talle läbi une: «Nõõ, kullake! Nõõ, sunnik! Nõõ!»

Iial ei kustu see tulekera, mis koidust ehani laseb oma palavatel kiirtel voolata Ruunakese peale; iial ei kao vihmad, äike, tuisud, pakane... Kõigile on loodus emaks, ainult temale üksi on ta nuhtluseks ja vaevaks. Iga eluavaldus looduses annab ennast talle tunda piina kujul, igasugune õitsemine — mürgi näol. Pole tema jaoks ei magusaid lõhnu, ei helide kooskõla, ei lillede ilu; tal pole mingisuguseid tundeid peale valu, väsimuse ja meeleheite. Ehkki päike loodust soojuse ja valgusega täidab, ehkki ta kiired elu ja hõiskamist toovad — vaene Ruunake teab temast ainult ühte: päike lisab uut mürki nendele otsatu paljudele mürkidele, millest koosneb Ruunakese elu.

Tööl pole lõppu! Tööga piirdub kogu ta olemise mõte; töö jaoks on ta sigitatud ja sündinud ja sellest väljaspool pole ta kellelegi tarvilik, vaid isegi, nagu ütlevad kokkuhoidlikud peremehed, toob ainult kahju. Tingimused, milles ta elab, on kõik loodud nõnda, et mitte lasta seisma jääda sellel lihastejõul, millest oleneb füüsilise töö võimalus. Nii toitu kui puhkust mõõdetakse talle just nõnda palju, et ta suudaks oma ülesande täita. Pärast aga tehku põld ja loodusjõud teda kas või sandiks — keegi ei tunne huvi, kuipalju uusi haavu on tekkinud ta jalgadele, kaelale ja seljale. Tarvis pole tema heaolu, vaid elu, mis tööorjusele vastu pidada suudaks. Kuipalju sajandeid ta selles orjuseikkes on olnud, seda ta ei tea; kuipalju sajandeid tuleb seda iket edaspidi kanda, selle üle ta pead ei murra. Ta elab, nagu vajuks ta põhjatusse pimedusse, ja kõigist tundmustest, mis on omased elavale organismile, teab ta ainult kestvat valu, mida toob töö.

Ruunakese elu ise kannab igaviku pitserit. Ruunake ei ela ega sure. Põld on end otsekui sajajalgne elukas oma arvutute haarmetega tema külge imenud ega lase teda määratud maaribalt lahti. Missuguseid väliseid eraldusmärke juhus talle ka poleks andnud, jääb ta alati ühesuguseks — on vaeseomaks pekstud ja piinatud, hing ripub tal niidiga kaelas. Nagu see põldki, mida ta oma verega niisutab, ei loe Ruunake päevi, aastaid ega sajandeid, vaid tunneb ainult igavikku. Teda jätkub üle kogu põllu, ta pingutab siin ja seal oma viletsaid konte, ja igal pool on tema, ikka

üks ja sama nimetu Ruunake. Temas elab terve mass — surematu, jagamatu ja hävitamatu. Elul pole lõppu — ainult see on selge sellele massile. Kuid mis on elu ise, miks on ta Ruunakese mässinud surematuse kõidikuisse, kust elu on tulnud ja kuhu ta läheb — vist annab tulevik kunagi neile küsimustele vastuse... Aga võib olla, et ka tema jääb niisama tummaks ja osavõtmatuks nagu mineviku põhjatu pimedus, mis on täitnud maailma viirastustega ja toonud elavad neile ohvriks.

Ruunake tukub, temast aga lähevad mööda lõburatsud. Esimesest pilgust ei võiks keegi arvata, et Ruunake ja Lõburatsu on ühe isa lapsed. Kuid legend sellest sugulusest pole veel päris unustusse jäänud.

Elas kord ennemuiste vana hobune ja tal oli kaks poega: Ruunake ja Lõburatsu. Lõburatsu oli viisakas ja õrnatundeline poeg, Ruunake aga tahumatu ja tuim. Kaua talus isa Ruunakese tahumatust, kaua suhtus ta mõlemasse pojasse ühtemoodi, nagu see on sünnis lapsi armastavale isale, kuid viimaks sai ta vihaseks ja ütles: «Jäägu teile igaveseks ajaks minu tahe — Ruunake saab õled, Lõburatsu kaerad.» Sellest ajast see nõnda jäigi. Lõburatsu pandi sooja talli, talle toodi alla pehmeid õlgi, anti juua meevett, puistati ette hirsiteri; Ruunake aga viidi lauta ja talle visati nina alla sületäis kopitanud õlgi: krõmpsuta, Ruunake! Juua aga võid sealt poriloigust. Lõburatsu oli juba peaaegu täiesti unustanud, et tal maailmas elab vend. Kuid äkki hakkas ta millegipärast nukrust tundma ja tuletas teda meelde.

«Tüüdanud on mind soe tall,» ütles ta, «igavaks läinud magus meevesi, ei taha kurgust alla minna hirsiterad; lähen õige ja vaatan, kuidas mu vennas elab.»

Näeb — ta vennas on ju surematu! Teda pekstakse kõigega, mis kätte juhtub, kuid ta elab; teda toidetakse õlgedega, kuid ta elab. Ja kuhu pilk põllul ka ei satuks, igal pool rühmab vennas; praegu näed teda siin, aga vaevalt jõuad silma pilgutada, kui juba, näe, kus ta jalad sikutavad. Temas peab olema mingi voorus, et kepp vastu ta keha puruneb, maha lüüa teda aga ei suuda!

Ja lõburatsud hakkasid Ruunakese ümber jalutama.

Üks ütleb:

«Temalt ei saa millegagi hinge välja võtta sellepärast, et ta alatise tööga palju tervet mõistust on kogunud. Ta on aru saanud, et kõrvad laubast kõrgemale ei kasva, et kirvesilma nuudiga katki ei löö, ja elab muudkui rahulikult nagu vanajumala selja taga, tema ümber aga tekivad vanasõnad. Ole terve, Ruunake! Tee oma tööd, hoolitse!»

Teine aga vaidleb vastu:

«Oh, ta kindel elujärg ei olene sugugi mitte tervest mõistusest! Mis on terve mõistus? Terve mõistus on midagi igapäevast, labaselt selget, ta tuletab meelde matemaatilist valemit või politsei käskkirja. Mitte see ei hoia Ruunakese murdumatust üleval, vaid

see, et Ruunake kannab eneses vaimu elu ja elu vaimu! Ja kuni temas on need kaks aaret, niikaua ei tapa teda ükski kepp!»

Kolmas lausub:

«Mis lora te ometi ajate! Elu vaim, vaimu elu — kas pole see ainult sisutute sõnade ümberpaigutamine? Hoopiski mitte sellepärast pole Ruunake vastupidav haavamistele, vaid sellepärast, et ta endale on «tõelise töö» leidnud. See töö toob talle hingelist tasakaalu, lepitab teda oma isikliku südametunnistusega ja masside südametunnistusega ning annab talle säherdust püsivust, millest isegi orjusesajandid pole suutnud jagu saada! Tööta, Ruunake, pinguta ja anna hoogu ning ammuta tööst seda hingelist selgust, mille meie, lõburatsud, oleme jäädavalt kaotanud!»

Neljas aga (vist otse tallist, kõrtsmiku juurest) lisab:

«Ah, härrad! Ikka te räägite suuri rumalusi. Ruunakest on võimatu ära vaevata, ja seda mitte sellepärast, et temas isevärki põhjus istuks, vaid seetõttu, et ta igivanast ajast on oma saatusega harjunud. Nüüd peksa ta pihta kas või terve puu puruks, tema jääb ikka ellu. Siin ta lamab, ja näib, nagu poleks tal üldse enam hinge sees, aga erguta teda hästi nuudiga — ja ta jalad hakkavad jälle liikuma. Kellele mingi töö on antud, see ka seda teeb. Katsuge ära lugeda, kui palju on üle põllu laiali sääraseid sante — ja kõik nad on ühesugused. Vigastage neid nüüd kuipalju tahes, ega neid siiski vähemaks jää. Praegu teda pole, siinsamas aga hüppab jälle nagu maa alt välja.»

Ja kuna see jutt ei tekkinud asja pärast, vaid nukrusest, siis rääkisid ja rääkisid lõburatsud, viimaks aga hakkasid üksteist vastastikku hurjutama. Kuid õnneks ärkas just siis talumees ja lahendas kõik vaidlused sõnadega:

«Nõõ, sunnik, hakka liikuma!»

Siin juba jäi kõigil lõburatsudel hing vaimustusest kinni.

«Vaadake ometi, vaadake!» hüüdsid nad sõbralikus üksmeeles.

«Vaadake, kuidas ta end sirgu tõmbab, kuidas ta esimeste jalgadega sikutab, tagumistega hoogu annab! Siin juba tõepoolest kiidab töö tegijat! Pinguta, Ruunake! Näe, kellelt õppida võib, kellele järele tuleb teha! Nõõ, sunnik, nõõ!»

1880—1886

LEV NIKOLAJEVITŠ TOLSTOI

(1828—1910)

SÕDA JA RAHU.

(Katkendeid.)

I kõide, II jagu.

XX

Jalaväepolgud, metsas ootamatult tabatud, jooksid metsast välja ja roodud eemaldusid teiste roodudega segunedes korratute salkadena. Üks soldat lausus hirmuga sõjas kohutava ning mõttetu sõna: «Ära lõigatud!» ja sõna hakkas koos hirmutundega külge kogu massile.

«Ümber haaratud! Ära lõigatud! Oleme kadunud!» karjusid põgenejate hääled.

Polgukomandör mõistis selsamal hetkel, kui ta kuulis tulistamist ja karjeid selja taga, et tema polguga on juhtunud midagi koledat, ja mõte, et tema, eeskujulik, palju aastaid teeninud, mitte milleski süüdi olev ohvitser, võiks ülemuse ees süüdlane olla lohakuses või oskamatuses korraldusi teha, rabas teda nii, et ta selsamal hetkel, unustades sõnakuulmatu ratsaväepolkovniku ning oma kindralitähtsuse ja peaasi — unustades täiesti ohu ning enesealalhoiu tunde, kihutas sadulanukist kinni haarates ja hobust kannustades teda ülekülvavate, kuid õnnelikult mööduvate kuulide rahe all polgu juurde. Ta soovis ühte: teada saada, milles asi seisab, aidata, ja olgu mis on, eksitus parandada, kui see on tehtud tema poolt, ja et tema, kakskümmend kaks aastat teeninud, mitte milleski märkust saanud eeskujulik ohvitser, mitte süüdi ei jääks.

Õnnelikult läbi kihutanud prantslaste vahelt, kihutas ta metsatagusele põllule, mille kaudu meie väed põgenesid ja komandot kuulamata mäest alla laskusid. Saabus see moraalse kõikumise hetk, mis otsustab lahingute saatuse: kas kuulavad need segipaisatud soldatitesalgad oma komandöri häält või põgenevad, tema peale vaid pilku heites, edasi. Hoolimata polguülema varem soldatitele nii ähvardava hääle meeleheitlikust kisast, hoolimata polgukomandöri vihale ärritatud, tumepunasest, moonutatud näost ja mõõgaga vehklemisest soldatid aina põgenesid, kõnelesid, tulis-

tasid õhku ega kuulanud käsklust. Moraalne kõikumine, mis otsustab lahingute saatust, lahenes nähtavasti hirmu kasuks.

Kindral hakkas karjumise ja püssirohusuitsu tõttu kõhima ja jäi meeleheitel seisma. Kõik näis olevat kaotatud. Kuid sel silmapilgul hakkasid prantslased, kes ründasid meie omi, järsku ilma nähtava põhjuseta tagasi jooksma, kadusid metsaservalt, ja metsast ilmusid nähtavale vene kütid. See oli Timohhini rood, kes üksinda metsas oli püsinud täies korras ja, asunud metsaserval kraavi, nüüd ootamatult prantslasi ründas. Timohhin sööstis niisuguse meeleheitliku kisaga prantslaste peale, tormas säärase meeletu ning joobnud otsustamisjulgusega, ainult mõõk käes, vaenlasele kallale, et prantslased, ilma et oleksid suutnud taibata, relvad maha viskasid ning jooksu pistsid. Dolohhov, kes jooksis Timohhiniga kõrvu, tappis ühe prantslase, talle relva vastu rinda surudes, ja võttis alistuval ohvitseril esimesena kraest kinni. Põgenejad pöördusid tagasi, pataljonid kogunesid, ja prantslased, kes pahema tiiva väed peaaegu juba kaheks oleksid jaganud, olid hetkeks tagasi surutud. Reservväeosad said mahti ühineda ja põgenikud peatusid. Polgukomandör seisis major Ekonomoviga silla juures, taganevaid roodusid mööda lastes, kui tema juurde astus soldat, kes ta jalusest kinni võttis ja peaaegu tema vastu nõjatus. Soldatil oli üll sinakas vabrikukalevist sinel, ranitsat ja kiivrit tal ei olnud, pea aga oli sidemes ja üle õla oli asetatud prantsuse laengukott. Käes hoidis ta ohvitseri mõõka. Soldat oli kahvatu, ta sinised silmad vaatasid jultunult polguülemale näkku, kuna suu naeratas. Sellest hoolimata et polguülem oli tegevuses käsu andmisega major Ekonomovile, ei võinud ta jätta tähele panemata seda soldatit.

«Teie ekstsellents, vaat, kaks trofeed,» ütles Dolohhov, osutades prantsuse mõõgale ja kotile. «Ma võtsin ohvitseri vangi. Ma peatasin roodu.» Dolohhov hingas raskesti väsimuse pärast; ta kõneles peatustega. «Kogu rood võib tunnistada. Palun meeles pidada, teie ekstsellents!»

«Väga hea, väga hea,» ütles polgukomandör ja pöördus major Ekonomovi poole.

Kuid Dolohhov ei eemaldunud; ta harutas rätiku lahti, tõmbas selle ära ja näitas juustel tardunud verd.

«Täägihaav, ma jäin rivisse. Pidage meeles, teie ekstsellents.»

*

Tušini patarei oli unustatud, ja alles lahingu lõpul saatis vürst Bagration, kuuldes keskkohast ikka veel suurtükimürinat, sinna valvekorra-staabiohvitseri ja pärast vürst Andrei, et käskida patareil nii ruttu kui võimalik taganeda. Patarei kaitse, kes oli seisnud Tušini suurtükkide kõrval, oli kellegi käsul keset lahingut ära läinud; aga patarei oli jätkanud tulistamist ja polnud prantslaste

poolt ära võetud ainult sellepärast, et vaenlane ei võinud oletada häbematut julgust tulistada neljast, mitte kellegi poolt kaitstavast suurtükist. Vastuoksa, selle patarei energilise tegevuse järgi oletas ta, et siia, keskkohta, on koondatud venelaste peamised jõud, ja katsus kaks korda rünnata seda punkti, aga kihutati mõlemal korral minema üksikult sellel kõrgendikul seisva nelja suurtüki kartetšilaskudega.

Varsti pärast vürst Bagrationi ärasõitu oli Tušinil õnnestunud süüdata Schöngraben.

«Näed, juba sattusid segadusse! Põleb! Näed, suits! Osavasti! Tubli! Suits, suits!» kõneles patarei meeskond erksamaks muutudes.

Kõik suurtükid lasksid ilma käsuta tulekahju suunas. Otsekui tagant sundides hüüdsid soldatid iga lasu juures: «Osavasti! Vaat nii, nii! Näed sa... Tubli!» Tuulest edasikantav tuli levis kiiresti. Prantsuse kolonnid, kes olid külast väljunud, tõmbusid tagasi, aga otsekui karistuseks selle ebaõnnestumise eest asetas vaenlane külast paremale kümme suurtükki ja hakkas nendest tulistama Tušinit.

Tulekahjust tekitatud lapseliku rõõmu ja eduka prantslastele pihtalaskmise hasardi tõttu märkasid meie suurtükiväelased seda patareid alles siis, kui kaks kuuli ja seejärel veel neli kukkusid meie suurtükkide keskele ja üks neist tappis kaks hobust ja teine rebis kastimehel ära jala. Elevus, mis kord oli maad võtnud, ei nõrgenenud siiski, vaid muutis ainult laadi. Hobused asendati teistega tagavaralafeti eest, haavatud koristati ära ja neli suurtükki pöörati kümnesuurtükilise patarei vastu. Ohvitser, Tušini seltsimees, oli surma saanud lahingu algul, ja ühe tunni jooksul oli neljakümne-inimeselisest meeskonnast seitseteistkümmend välja langenud, kuid suurtükiväelased olid ikka endiselt rõõmsad ning erksad. Kaks korda märkasid nad, et all, nende lähedal, ilmusid nähtavale prantslased, ja siis andsid nad neile pihta kartetšiga.

Väike, nõrkade kohmakate liigutustega mees nõudis endale tentsikult vahetpidamata veel piibukest selle eest, nagu ta ütles, ja jooksis tuld puistates ettepoole ning vahtis oma väikese käe varjust prantslasi.

«Põrutage, poisid!» ütles ta seejuures ja haaras ise suurtükke ratastest ning keeras kruvisid välja.

Suitsus, kõrvade lukku põrudes lakkamatuist laskudest, mis teda iga kord võpatama panid, jooksis Tušin, oma ninasoojendajat suust võtmata, ühe suurtüki juurest teise juurde, kord sihtides, kord laenguid lugedes, kord korraldusi tehes tapetud ja haavatud hobuste ümbervahetamiseks ning ümberrakendamiseks, ja karjus oma nõrga, peenikese, ebakindla häälega. Ta nägu muutus ikka elavamaks ja elavamaks. Ainult kui mehi surma või haavata sai, kortsutas ta kulme ja karjus tapetust kõrvale pöördudes vihaselt meestele, kes, nagu alati, viivitasid haavatu või laiba tõstmisega.

Soldatid, suuremalt jaolt ilusad poisid (nagu tavaliselt patarei roodus, kahe pea jagu oma ohvitserist pikemad ja kaks korda temast laiemad), vaatasid kõik, nagu lapsed kitsikus olukorras, oma komandörile, ja see ilme, mis oli tema näol, kajastus muutumatult ka nende näol.

Selle kohutava kõmina, müra, tähelepanu- ja tegevusevajaduse tagajärjel ei tundnud Tušin kõige vähematki ebameeldivat hirmutunnet, ja mõte, et teda võidakse tappa või tõsiselt haavata, ei tulnud talle pähe. Vastuoksa, ta meel muutus järjest rõõmsamaks ja rõõmsamaks. Talle näis, et juba väga ammu, peaaegu et eile, oli see silmapilk, kui ta nägi vaenlast ja tegi esimese lasu, ja et põllulapike, kus ta seisis, oli talle ammu tuttav, kodune koht. Sellest hoolimata et ta kõike mäletas, kõike kaalutles, kõik tegi, mis tema seisukorras võis teha kõige parem ohvitser, oli ta olekus, mis sarnles palavikuhaige sonimisega või joobnud inimese olekuga.

Oma suurtükkide igast küljest tulevate kõrvulukustavate häälte tõttu, vaenlase kuulide vilistamise ja prahvatuste tõttu, suurtükkide ümber ruttava higistava, punetava meeskonna nägemise tõttu, inimeste ja hobuste vere nägemise tõttu, vaenlase suitsude nägemise tõttu sealpool (mille järel iga kord kuul siia lendas ja maa, inimese, suurtüki või hobuse pihta sattus), — kõigi nende asjade nägemise tõttu kujunes tal peas oma fantastiline maailm, mis oli talle sel hetkel naudinguks. Vaenlase suurtükid ei olnud tema kujutluses suurtükid, vaid piibud, millest nähtamatu suitsetaja harvade pilvekestena suitsu välja saatis.

«Näe, pahvatas jälle,» lausus Tušin endamisi sosinal, kui mäe otsast suitsupilveke esile hüppas ja tuulest halli ribana pahemale kanti. «Nüüd oota palli — tagasi saata.»

«Mis käsite, teie ausus?» küsis allohvitser, kes seisis tema lähedal ja kuulis, et ta midagi pomises.

«Ei midagi, granaati . . .» vastas ta.

«Noh, meie Matvejevna,» kõneles ta endamisi. Matvejevnana esines ta kujutluses äärmine, suur, vanaaegselt valatud suurtükk. Sipelgatena kujutles ta prantslasi nende suurtükkide juures. Teise suurtüki esimene number, ilus mees ja joodik, oli tema maailmas o n u; temale vaatas Tušin sagedamini kui teistele ja tundis rõõmu igast tema liigutusest. Kaja kord vaibuvast, kord jälle tugevnevast püssitulevahetusest mäe all näis ta kujutluses kellegi hingamisena. Ta kuulatas nende helide vaikimist ja uuestipuhkemist.

«Näed, hakkas jälle hingama, hakkas hingama,» kõneles ta endamisi.

Ennast kujutles ta hiiglakasvulise vägeva mehena, kes mõlema käega prantslastele kuule loobib.

«Noh, Matvejevna, emake, ära meid nüüd ära anna,» kõneles ta suurtükist eemaldudes, kui ta pea kohal kõlas võõras, tundmatu hääl.

«Kapten Tušin! Kapten!»

Tušin vaatas hirmunult ringi. See oli seesama staabiohvitser, kes oli ta Grundist välja ajanud. See hüüdis talle lõõtsutava häälega:

«Hulluks olete läinud või? Teil on kaks korda kästud taganeda, aga teie...»

«Noh, mis eest nad mind?...» mõtles Tušin endamisi, ülemale hirmuga otsa vaadates.

«Ma... ei midagi...» lausus ta, pannes kaks sõrme mütsinoka juurde. «Ma...»

Aga polkovnik ei jõudnud öelda kõike, mida tahtis. Lähedalt mööda lendav kuul sundis teda otsekui sukeldudes hobusel kõverasse tõmbuma. Ta jäi vait, ja kui ta parajasti veel midagi tahtis öelda, peatas veel üks kuul teda. Ta pööras hobuse ümber ja kihutas minema.

«Taganeda! Kõigil taganeda!» karjus ta eemalt.

Soldatid hakkasid naerma. Minut hiljem sõitis adjutant sellesama käsuga.

See oli vürst Andrei. Esimene, mida ta nägi sellele alale sõites, kus asetsesid Tušini suurtükid, oli lahtirakendatud purustatud jalaga hobune, kes hirnus rakmeis hobuste lähedal. Ta jalast voolas verd otsekui allikast. Eelikute vahel lamasid mõlemad surmasaanud. Üks kuul teise järel lendas vürst Andreist üle sellal, kui ta kohale sõitis, ja ta tundis, kuidas tal närviline värin mööda selga jooksis. Aga ainult mõte sellest, et ta kardab, tõstis teda uuesti. «Ma ei või karta,» mõtles ta ja ronis suurtükkide vahel aeglaselt hobuse seljast maha. Ta andis käsu edasi ega sõitnud patarei juurest ära. Ta otsustas, et on ise juures ning võtab suurtükid positsioonilt ja viib need ära. Koos Tušiniga alustas ta prantslaste kohutava tule all üle laipade sammudes suurtükkide koristamist.

«Aga praegu käis ülemus, rutem kui muidu pistis plehku,» ütles allohvitser vürst Andreile. «Polnud nii nagu teie ausus.»

Vürst Andrei ei kõnelnud Tušiniga midagi. Nad mõlemad olid nii töös, et nähtavasti ei näinudki teineteist. Kui nad, olles neljast suurtükist kaks terveksjäänut eelikutele asetanud, mäest hakkasid alla liikuma (üks purukslastud suurtükk ja «ükssarv» jäeti maha), sõitis vürst Andrei Tušini juurde.

«Noh, nägemiseni,» ütles vürst Andrei Tušinile kätt ulatades.

«Nägemiseni, tuvike,» ütles Tušin, «armas hing! Jumalaga, tuvike,» ütles Tušin pisaratega, mis talle teadmata mispärast järsku silmi tulid.

XXI

Tuul vaikis, mustad pilved rippusid madalal lahinguvälja kohal, sulades silmapiiril ühte püssirohusuitsuga. Läks pimedaks ja seda selgemini oli kahes kohas märgata tulekahju kuma. Suurtükimürin jäi nõrgemaks, aga püsside ragin kostis tagant ja paremalt veel

sagedamini ja lähedasemana. Kohe, kui Tušin oma suurtükkidega, haavatuist ringi ja neile peale sõites, tule alt välja jõudis ja kuristikku laskus, võtsid teda vastu ülemus ja adjutandid, kelle hulgas olid ka staabiohvitser ja Žerkov, keda kaks korda Tušini patarei juurde oli saadetud ja kes kordagi sinna ei olnud pärale jõudnud. Kõik nad jagasid üksteist katkestades käskusid ja andsid edasi käsklusi, kuidas ja kuhu minna, ja tegid Tušinile etteheiteid ning märkusi. Tušin ei teinud mingisuguseid korraldusi ja sõitis vaikides, kõige taga oma suurtükiväe-setukal, kartes kõnelda, sest ta oli iga sõna juures valmis nutma hakkama, teadmata isegi mispärast. Kuigi haavatud oli kästud maha jätta, komberdasid paljud neist sõjavägede järel ja palusid endid võtta suurtükkidele. Toosama uljavõitu jalaväeohvitser, kes enne lahingu algust oli välja hüpanud Tušini telgist, oli, kuul kõhus, asetatud Matvejevna lafetile. Mäejalal tuli kahvatu husaarijunkur, hoides ühe käega teist, Tušini juurde ja palus ennast peale võtta.

«Kapten, jumala nimel, ma olen käest põrutatud,» ütles ta aralt. «Jumala nimel, ma ei suuda kõndida. Jumala nimel!»

Oli näha, et see junkur oli juba rohkem kui üks kord palunud ennast kuhugi peale võtta ja igalt poolt saanud eitava vastuse. Ta palus ebakindla ning haleda häälega.

«Käskige peale võtta, jumala nimel.»

«Võtke peale, võtke peale,» ütles Tušin. «Laota sinel alla, onu,» pöördus ta oma lemmiksoldati poole. «Aga kus on haavatud ohvitser?»

«Pandi maha, suri ära,» vastas keegi.

«Võtke peale. Istuge, armas, istuge. Laota sinel alla, Antonov.»

Junkur oli Rostov. Ta hoidis ühe käega teist, oli kahvatu ja ta alumine lõualuu võbises palavikulises värinas. Ta asetati Matvejevnale, samale suurtükile, kust oli maha pandud surnud ohvitser. Allalaotatud sinelil oli verd, millest määrdusid Rostovi ratsapüksid ja käed.

«Mis, te olete haavatud, tuvike?» küsis Tušin, lähenedes suurtükile, kus istus Rostov.

«Ei, põrutatud.»

«Millest on siis veri pükstel?» küsis Tušin.

«Ohvitser, teie ausus, tegi veriseks,» vastas soldat-suurtükiväelane sinelikäisega verd ära pühkides ja ennast otsekui vabandades mustuse pärast, mis oli suurtükil.

Jalaväe abiga veeti suurtükid vaevu mäkke, ja kui oli jõutud Guntersdorfi külla, peatuti. Muutus juba nii pimedaks, et kümne sammu tagant ei võinud enam eraldada soldatite mundreid, ja vastastikune tulistamine hakkas vaikima. Korraga kostis lähedalt paremalt poolt jälle karjeid ja laskmist. Pimedas juba välkus laskudest. See oli prantslaste viimane rünnak, millele vastasid soldatid, kes olid küla majadesse paigale jäänud. Jälle sööstsid kõik külast välja, aga Tušini suurtükid ei saanud liikuda, ja suurtükiväelased, Tušin ja junkur vaatasid vaikides üksteisele otsa, ooda-

tes oma saatust. Tulistamine hakkas vaikima ja kõrvaltänavast ilmus hulgana välja kõnelusest erutatud soldateid.

«Oled terve, Petrov?» küsis üks.

«Andsime, vennas, leili. Nüüd nad oma nina ei pista,» ütles teine.

«Mitte midagi ei ole näha. Kuidas nad ikka omadele kõrvetasid! Ei ole näha; pimedus, vennad. Kas ei ole vahest juua?»

Prantslased olid viimast korda tagasi löödud. Ja jälle liikusid Tušini suurtükid täielikus pimeduses, sumisevast jalaväest nagu raamiga ümbritsetud, kuhugi edasi.

Pimeduses voolas otsekui nähtamatu sünge jõgi, ikka ühes suunas, kumisedes sosinast, kõnekõminast ja kapjade ning rataste häältest. Üldises kuminas olid kõigist teistest häältest kõige selgemad haavatute oiged ja hääled ööpimeduses. Näis, et nende oiged täitsid kogu selle pimeduse, mis ümbritses vägesid. Nende oiged ja selle öö pimedus — see oli üks ning sama. Mõne aja pärast tekkis selles liikuvas inimhulgas rahutus. Keegi sõitis valgel hobusel koos saatjaskonnaga mööda ja lausus midagi. «Mis ta ütles? Kuhu nüüd? Kas peab seisma või? Kas tänas või?» kuuldus igast küljest ahneid küsimusi ja kogu liikuv mass hakkas iseenesele peale rõhuma (nähtavasti olid esimesed seisma jäänud), ja levis kuuldus, et on kästud peatuda. Kõik jäid seisma, nii nagu nad olid käinud keset porist teed.

Süüdati tulesid ja kõnekõmin muutus kuuldavamaks. Kapten Tušin, teinud roodus korraldused, saatis ühe soldati junkrule sidumispunkti või arsti otsima ja istus tule juurde, mis soldatite poolt teele oli üles tehtud. Ka Rostov komberdas tule juurde. Valu, külma ja niiskuse tagajärjel raputas kogu ta keha palavikuvärin. Uni kippus talle äravõitmatult peale, aga ta ei saanud uinuda piinava valu pärast tuikavas käes, mis ei leidnud endale õiget asendit. Kord ta sulges silmad, kord vaatas tulele, mis näis talle kuumpunasena, kord Tušini kõhetule vimmas kujule, kes istus türgi moodi tema kõrval. Tušini suured, head ja targad silmad pöördusid tema poole kaastundmuse ja osavõtuga. Ta nägi, et Tušin kõigest hingest tahtis, aga ei saanud siiski millegagi teda aidata.

Igast küljest oli kuulda möödaminejate, möödasõitjate ja ümberringi aset võtva jalaväe samme ja kõnet. Häälte, sammude ja poris tammuvate hobusekapjade kaja ning tule pragin lähemal ja kaugemal sulas kokku üheks heljuvaks kuminaks.

Nüüd ei voolanud enam, nagu enne, pimeduses nähtamatu jõgi, vaid oli, otsekui alaneks ning voogaks sünge meri pärast tormi. Rostov vahtis ja kuulas mõttetult seda, mis toimus tema ees ja tema ümber. Jalaväesoldat lähenes lõkkele, kükitas maha, pistis käed tule kohale ja pööras näo kõrvale.

«Ega sellest ole midagi, teie ausus?» ütles ta, küsivalt Tušini poole pöördudes. «Näete, jäin roodust maha, teie ausus; ei tea isegi kus. Häda!»

Koos soldatiga lähenes lõkkele kinniseotud põsega jalaväeohvitser ja palus, Tušini poole pöördudes, käskida suurtükke pisut kõrvale nihutada, et saaks vankrit mööda viia. Roodukomandöri järel jooksid tule juurde kaks soldatit. Nad sõimlesid ja kaklesid meeleheitlikult, teineteise käest mingit saabast ära kiskudes.

«Kuidas siis, sina võtsid üles! Näed, kui osav!» karjus üks kähiseva häälega.

Siis lähenes kõhn, kahvatu soldat, kael kinni mässitud verise jalarätiga, ja nõudis vihasel häälel suurtükiväelastelt vett.

«Mis siis, tuleb koolda nagu koeral või?» ütles ta.

Tušin käskis talle vett anda. Siis jooksis juurde lõbus soldat, paludes jalaväele tuld.

«Kuuma tulukest jalaväele! Head aega, oma küla mehed, täname tulukese eest, anname protsendiga tagasi,» ütles ta, viies kuhugi pimedusse punetava tuki.

Selle soldati järel möödusid tulest neli soldatit, kandes sinelil midagi rasket. Üks neist komistas.

«Näe kuradeid, pannud puud tee peale,» urises ta.

«Suri juba, mis tast enam kanda?» ütles üks neist.

«Noh, teid!»

Nad kadusid oma kandamiga pimedusse.

«Mis? Valutab?» küsis Tušin Rostovilt.

«Valutab.»

«Teie ausus, kindrali juurde. Siin talutares on korteris,» ütles suurtükiväe-allohvitser Tušinile lähenedes.

«Silmapilk, tuvike.»

Tušin tõusis ja sinelinööpe kinni pannes ning ennast kohendades eemaldus tule juurest.

Mitte kaugel suurtükiväelaste lõkketulest istus vürst Bagration tema jaoks korda seatud talutares lõunalauas, vesteldes mõningate väeosa-ülematega, kes tema juurde olid kogunenud. Siin oli poolenisti suletud silmadega rauk, kes ahnelt näris oinakonti, ja kahekümne kahe aastane laitmatu kindral, kes klaasi viina ja lõunasöögi mõjul näost punetas, ja nimelist sõrmust kandev staabiohvitser ja Žerkov, kes kõiki rahutult silmitses, ja kahvatu, kokkusurutud huulte ning palavikuliselt läikivate silmadega vürst Andrei.

Tare nurgas seisis seina najale pandud äravõetud Prantsuse lipp, ja audiitor katsus naiivse näoga lipu riiet ja vangutas arusaamatuses pead, võib-olla seepärast, et teda tõepoolest huvitas lipu välimus, aga võib-olla ka seepärast, et tal näljasena oli raske pealt vaadata lõunasööki, kus tema jaoks ei olnud nõusid. Kõrvaltares viibis tragunite poolt vangi võetud prantsuse kolonel. Tema ümber tunglesid teda vahtides meie ohvitserid. Vürst Bagration tänas üksikuid ülemaid ning päris lahingu üksikasju ja kaotusi. Braunau all esinenud polgukomandör teatas vürstile, et niipea kui algas lahing, taganes tema metsast välja, kogus puuraiujad kokku,

ja need enesest mööda lasknud, tormas kahe pataljoniga tääkidega kallale ning paiskas prantslased laiali.

«Nii kui ma nägin, teie hiilgus, et esimene pataljon on segi paisatud, jäin ma teele ja mõtlesin: «Lasen need läbi ja võtan siis vaenlase vastu vahetpidamatu tulega»; nii ma tegingi.»

Polgukomandör oli nii väga tahtnud seda teha, ta kahetses nii väga, et ei jõudnud seda teha, et talle paistis, nagu oleks see kõik täpselt nii olnudki. Jah, võib-olla, et tõepoolest oligi olnud? Kas oli selles segaduses võimalik vahet teha, mis oli ja mida ei olnud?

«Seejuures pean tähendama, teie hiilgus,» jätkas ta, meenutades Dolohhovi jutuajamist Kutuzoviga ja oma viimast kohtumist alandatuga, «et reamees, alandatud Dolohhov, minu enese silmade all võttis vangi prantsuse ohvitseri ja oli eriti tubli.»

«Siin ma vast nägin, teie hiilgus, pavlogradlaste rünnakut,» segas rahutult ringi vaadates vahele Žerkov, kes sel päeval üldse husaare ei olnud näinud, vaid neist ainult kuulnud oli jalaväeohvitseri kaudu. «Lõid puruks kaks karreed, teie hiilgus.»

Žerkovi sõnade peale muigasid mõned, nagu alati, kui ootasid temalt nalja; kuid märgates, et see, mis ta kõneles, kaldus ka meie relvade ja tänase päeva kuulsusele, võtsid tõsise ilme, kuigi paljud väga hästi teadsid, et see, mis kõneles Žerkov, oli mitte millelgi põhjenev vale. Vürst Bagration pöördus raugast polkovniku poole.

«Tänan kõiki, mu härrad, kõik väeosad tegutsesid kangelaslikult: jalavägi, ratsavägi ja suurtükivägi. Kuidaviisi keskpaigas jäeti maha kaks suurtükki?» küsis ta silmadega kedagi otsides. (Vürst Bagration ei küsinud pahema tiiva suurtükkidest; ta teadis juba, et seal kohe lahingu algul kõik suurtükid olid maha jäetud.) «Ma vist palusin teid,» pöördus ta valvekorra-staabiohvitseri poole.

«Üks oli puruks lastud,» vastas valvekorra-staabiohvitser, «aga teine, ma ei saa aru; ma ise olin seal kogu aja ja tegin korraldusi ja nüüdsama sõitsin ära... Oli tõepoolest palav,» lisas ta tagasihoidlikult.

Keegi ütles, et kapten Tušin asub siin otse küla läheduses ja et talle on juba järele saadetud.

«Ah, vaat, teie käisite seal,» ütles vürst Bagration, pöördudes vürst Andrei poole.

«Kuidas siis, me oleksime sõidu peal peaaegu kokku sattunud,» ütles valvekorra-staabiohvitser vürst Bolkonskile lahkesti naeratades.

«Ma ei saanud selle heameele osaliseks, et teid näha,» vastas vürst Andrei külmalt ning järsult.

Kõik vaikisid. Künnisele ilmus Tušin, aralt kindralite selja tagant läbi pugedes. Kitsas tares kindralitest mööda minnes, kimbatuses, nagu alati ülemuse juuresolekul, ei näinud Tušin lipuvarrast ja komistas sellele. Mõningad hääled hakkasid naerma.

«Kuidaviisi on suurtükk maha jäetud?» küsis Bagration, kortsutades kulme mitte niipalju kaptenile kui naerjaile, kelle hulgast kõige valjemini kuuldus Žerkovi hääl.

Tušini ette kerkis alles nüüd, valju ülemuse nägemisel, kõiges kohutavuses ta süü ja teotus sellepärast, et tema, ise ellu jäädes, kaotas kaks suurtükki. Ta oli nii erutatud, et kuni käesoleva hetkeni ei olnud mahti leidnud sellest mõelda. Ohvitseride naer viis ta veel enam segadusse. Ta seisis Bagrationi ees alumise lõualuu värisedes ja lausus vaevu:

«Ei tea... teie hiilgus... ei olnud mehi, teie hiilgus.»

«Te oleksite võinud võtta kaitseosast!»

Et kaitset ei olnud, seda Tušin ei öelnud, kuigi see oli sulatõsi. Ta kartis sellega teist ülemat s i s s e v e d a d a ja vaatas vaikides, tardunud silmadega Bagrationile otsa, nagu vaatab vastamisel segi läinud koolipoiss näkku eksamineerijaile.

Vaikimine oli küllalt kestev. Vürst Bagration, nähtavasti mitte soovides vali olla, ei leidnud, mida öelda; teised ei julgenud ju tule vahele segada. Vürst Andrei vaatas altkulmu Tušinile ja ta sõrmed liikusid närviliselt.

«Teie hiilgus,» katkestas vürst Andrei oma järsul häälel vaikimise, «te suvatsesite mind saata kapten Tušini patarei juurde. Ma käisin seal ja leidsin kaks kolmandikku meeskonnast ja hobustest tapetud, kaks suurtükki rikutud olevat, kuna kaitset ei olnud mitte mingisugust.»

Vürst Bagration ja Tušin vaatasid nüüd ühteviisi tungivalt Bolkonskile, kes kõneles tagasihoidlikult ning erutatult.

«Ja kui, teie hiilgus, lubate mul väljendada oma arvamist,» jätkas ta, «siis tänase päeva edu eest me võlgneme kõige rohkem selle patarei tegevusele ja kapten Tušini ning tema roodu kangelaslikule vastupidavusele,» ütles vürst Andrei ja tõusis otsekohe, vastust ootamata, ning eemaldus laua juurest.

Vürst Bagration vaatas Tušinile ja nähtavasti mitte soovides umbusaldust avaldada Bolkonski järsu arvamise kohta ja ühtlasi tundes, et ta teda täielikult ei suuda uskuda, langetas ta pea ja ütles Tušinile, et see võib minna. Vürst Andrei väljus Tušini järel.

«Vaat, aitäh; avitasid välja, tuvike,» ütles Tušin talle.

Vürst Andrei silmitses Tušinit ja eemaldus temast, midagi ütlemata. Vürst Andrei meel oli nukker ning raske. Kõik see oli nii veider, nii ebasarnane sellega, mida ta oli lootnud.

III jagu.

XIV

Kell viis hommikul oli veel täiesti pime. Keskkoha väed, reservid ja Bagrationi parem tiib seisid veel liikumatult; kuid vasakul tiival juba liigatasid ja hakkasid oma ööasemeilt tõusma jalaväe, ratsaväe ja suurtükiväe kolonnid, kes pidid esimestena laskuma kõrgendikelt, et rünnata prantsuse paremat tiiba ja heita see, dispositsiooni järgi, Böömi mägedesse. Suits lõkketuledelt, kuhu visati kõik liigne, pani silmad kipitama. Oli külm ja pime. Ohvitserid jõid rutuga teed ja einestasid, soldatid närisid kuivikuid, tammusid jalgadel, et endid soojendada, ja valgusid kokku tulede juurde, heites puude sekka telkide riismeid, toole, laudu, rattaid, tõrsi, kõik liigse, mida ei olnud võimalik kaasa viia. Austria kolonnijuhid sõelusid vene vägede keskel ja olid väljaastumise ettekuulutajaiks. Niipea kui Austria ohvitser ilmus polgukomandöri asukoha juurde, algas polgus liikumine: soldatid põgenesid tulede juurest, peitsid piibud saapasäärtesse ja kotid vankritesse, korraldasid püsse ning rivistusid. Ohvitserid nööpisid oma mundreid, sidusid mööku vööle ning ranitsaid ümber ja käisid midagi hüüdes read läbi; hobusemehed ja tentsikud rakendasid hobuseid ette, laadisid ning sidusid kraamikoormaid. Adjutandid, pataljoni- ja polgukomandörid istusid hobuste selga, lõid risti ette, andsid viimaseid käske, korraldusi ning õpetusi mahajäävaile hobusemeestele, ja siis kajas tuhandete jalgade ühetooniline astumine. Kolonnid liikusid, teadmata kuhu, ümbritsevate meeste, suitsu ja suureneva udu tõttu takistatud nägemast nii maakohta, kust nad tulid, kui ka seda, kuhu nad sammusid.

Soldat on liikumises samuti ümbritsetud, piiratud ja kaasa kistud oma polgust nagu meremees laevast, millel ta asub. Kui kaugele ta ka läheks, milliseile kummalisile, tundmatuile ja ohtlikele laiuskraadidele ta ka astuks, tema ümber on — nagu meremehel ikka ja igal pool needsamad oma laeva dekid, mastid, köied — ikka ja igal pool needsamad seltsimehed, needsamad read, seesama veltveeber Ivan Mitritš, seesama roodu koer Muri, seesama ülemus. Soldat soovib harva teada neid laiuskraade, millel asub kogu ta laev; aga lahingupäeval kostab sõjaväe kõlbelises maailmas, jumal teab kuidas ja kust, kõigile ühine karm noot, mis heliseb millegi otsustava ja piduliku lähenemisest ja kutsub neis esile neile mitte omase uudishimu. Lahingupäevil püüavad soldatid erutatult välja saada oma polgu huvidest, kuulatavad, silmitsevad ja pärivad ahnelt järele, mis toimub nende ümber.

Udu muutus nii tugevaks, et koidust hoolimata ei olnud näha kümmet sammugi enese ette. Põõsad näisid hiigelpuudena, tasased kohad kuristikena ja mäenõlvakuina. Kõikjal võis igast küljest kokku põrgata kümne sammu kaugusel nähtamatu vaenlasega. Kuid kolonnid läksid kaua ikka sessamas udus, mäest las-

kudes ja mäkke tõustes, möödudes aedadest ja taradest uues, arusaamatus maakohas, ilma et kuskil oleks kokku põrganud vaenlasega. Otse vastupidi, soldatid nägid, et küll ees, küll taga, igal pool lähevad samas suunas meie vene kolonnid. Igale soldatile asus hinge meeldiv tunne seetõttu, et ta teadis — sinnasamasse, kuhu läheb tema, see on teadmata kuhu, läheb veel palju, palju meie mehi.

«Vaata, vaata, ka Kurski mehed läksid mööda,» kõneldi ridades.

«Päris hirmus, sa mu vennas, kui palju on kokku tulnud meie väge! Õhtul vaatasin, kui tulesid üles tegid, ei olnud otsa ega äärt. Moskva — ühe sõnaga.»

Kuigi mitte keegi kolonniülemaist ei sõitnud ridade juurde ega kõnelnud soldatitega (kolonnide ülemad, nagu me nägime sõjanõukogus, olid pahas tujus ning mitte rahul ettevõetava lahinguga ja täitsid sellepärast ainult käske ega hoolitsenud selle eest, et lõbustada soldateid), sammusid soldatid sellest hoolimata rõõmsalt, nagu alati lahingusse minnes, eriti ründavasse. Kuid käinud umbes tund aega tihedas udus, pidi suur osa väest seisma jääma, ja ridu läbis vastumeelne toimuva korratuse ning mõistmatuse tunnetus. Millisel viisil see tunnetus edasi antakse, on väga raske määrata; aga kahtlemata kindel on see, et see edasi antakse haruldaselt õigesti ja kiiresti, et see märkamatult ja pidurdamatult laiali valgub nagu vesi orus. Kui vene vägi oleks olnud üksi, ilma liitlasteta, siis võib-olla oleks möödunud veel palju aega, kuni see korratuse tunnetus oleks muutunud üldiseks kindlaks arvamiseks; aga nüüd olid kõik, korratuse põhjust erilise heameele ja loomulikkusega taipamatute sakslaste arvele pannes, veendunud selles, et toimub kahjulik virr-varr, mille on valmistanud vorstitegijad.

«Miks nüüd's seisma jäädi? Ons tee kinni või? Või sattusid juba prantslastega kokku?»

«Ei, ei ole kuulda. Küllap siis oleks juba kõmmutama hakanud.»

«Seal ta nüüd on: kiirustasid teele asuma, aga asusime teele — jäime seisma keset välja, asja ees, teist taga, need neetud sakslased ajavad kõik segi. Niisugused juhmid, kuradid!»

«Sestap ma oleksingi nad ette saatnud. Aga nüüd vist küll tõuklevad tagapool. Näh, ja nüüd seisa siin söömata.»

«No mis, kas saab seal juba? Kõneldakse, et ratsavägi olevat tee kinni pannud,» ütles ohvitser.

«Eh, sakslased, neetud, oma maad ei tunne,» lausus teine.

«Teie, missugusest diviisist olete?» hüüdis adjutant lähemale sõites.

«Kaheksateistkümnendast.»

«Ja miks te siis siin olete? Te oleksite ammu pidanud ees olema; nüüd ei jõua te õhtuks pärale.»

«Vaat, kus on lollid korraldused; ise ei tea, mis teevad,» ütles ohvitser ja sõitis eemale.

Siis sõitis mööda kindral ja karjus midagi vihaselt, mitte vene keeles.

«Tata lata, aga mis ta pomiseb, midagi ei saa aru,» ütles soldat, ärasõitvat kindralit nöögates. «Maha laseksin nad, nurjatud!»

«Kella üheksaks on kästud kohal olla, aga meie ei ole veel pooltki maad ära käinud. Vaat, kus on siis korraldused!» korrati mitmelt poolt, ja jõu tunne, millega sõjaväed tegevusse astusid, hakkas muutuma meelepahaks ning vihaks juhmide korralduste ja sakslaste vastu.

Vassingu põhjus seisnes selles, et austria ratsaväe liikumise ajal, kes käis vasakul tiival, kõrgem ülemus leidis, et meie keskkoht on liiga eemaldatud paremast tiivast, ja kogu ratsaväel kästi üle minna paremale poole. Mõni tuhat ratsaväge liikus jalaväe eest mööda, ja jalavägi pidi ootama.

Ees juhtus kokkupõrge austria kolonnijuhi ja vene kindrali vahel. Vene kindral karjus, nõudes, et ratsavägi peatataks; austerlane tõendas, et süüdi ei ole mitte tema, vaid kõrgem ülemus. Sõjaväed aga seisid, tundes igavust, kuna nende meeleolu langes. Pärast tunniajalist takistust liikusid sõjaväed lõpuks edasi ja hakkasid mäest alla laskuma. Udu, mis mäe otsas hajus, laotus veel tihedamini üle madalikkude, kuhu laskusid väed. Eespool kõlas udus üks lask, teine, esiteks korratult mitmesuguste ajavahemikkude järel: «Tratta... ta...» ja siis ikka korrapärasemalt, sagedamini, ja algas lahing Goldbachi jõekesel.

Kuna nad ei olnud arvestanud vaenlase kohtamist all jõekesel ja temale udus kogemata peale sattusid, kuulmata vaimustavaid sõnu kõrgemailt ülemustelt, vägedes leviva teadmisega, et oli hilinetud, ja peaasi, tihedas udus mitte midagi nähes enese ees ega ümber, vahetasid venelased laisalt ning aeglaselt vaenlasega laskusid, liikusid edasi ja peatusid jälle, sest et ei saanud õigel ajal käske ülematelt ja adjutantidelt, kes eksisid udus tundmatus maastikus, ilma et oleksid leidnud oma väeosi. Nii algas lahing esimesele, teisele ja kolmandale kolonnile, kes olid laskunud alla. Neljas kolonn, kelle juures asus Kutuzov ise, seisis Pratzeni kõrgendikel.

Madalikes, kus algas lahing, oli ikka veel tihe udu, ülal läks selgemaks, aga ei olnud siiski midagi näha sellest, mis toimus ees. Kas asetsesid kõik vaenlase jõud, nagu meie oletasime, kümne versta kaugusel meist, või olid nad siin selles udupiiris, ei teadnud keegi kuni kella üheksani.

Oli kell üheksa hommikul. Udu oli ühtlase merena laialdunud üle madaliku, aga Schlapanitzi küla juures, kõrgendikul, kus seisis oma marssalitest ümbritsetud Napoleon, oli täiesti valge. Tema kohal oli selge, sinine taevas, ja hiiglasuur päikesekera hõljus otsekui hiiglasuur tumepunane õõnes õngekork piimja udumere pinnal. Mitte ainult kõik prantsuse väed, vaid ka Napoleon ise oma staabiga asetses mitte sealpool Sokolnitzi ja Schlapanitzi küla ojasid ja madalikke, mille taga meie kavatsesime võtta positsiooni ja alustada lahingut, vaid siinpool, nii lähedal meie vägedele, et Napoleon võis palja silmaga eraldada meie väes ratsaväelast jalaväelasest. Napoleon asus oma marssalitest pisut eespool väikese halli

araabia hobuse seljas, ja tal oli üll sinine sinel, seesama, milles ta oli läbi teinud Itaalia sõjakäigu. Ta vaatas vaikides küngastele, mis otsekui udumerest esile ulatusid ja mida mööda taamal liikusid vene väed, ja kuulatas tulistamist madalikus. Tema tollal veel kõhnal näol ei liikunud ainuski lihas; leekivad silmad olid liikumatult suunatud ühele kohale. Ta oletused osutusid õigeks. Vene väed laskusid osalt juba madalikku tiikide ja järvede äärde, osalt lahkusid neilt Pratzeni kõrgendikelt, mida ta kavatses rünnata ja mida pidas positsiooni võtmeks. Ta nägi udu vahelt, kuidas selles lohus, mille moodustasid kaks mäge Pratzi küla juures, liikus tääkide läikides vene kolonne aina ühes suunas madalike poole ja kadus üksteise järel udumerre. Teadete järgi, mis ta oli saanud õhtul, rataste ja sammude kaja järgi, mis kuuldud öösi eelpostidel, vene kolonnide liikumise korratuse järgi, kõigi oletuste järgi nägi ta selgesti, et liitlased arvasid ta olevat enestest kaugel eespool, et Pratzeni lähedal liikuvad kolonnid moodustasid vene armee keskkoha ja et see keskkoht oli juba küllalt nõrgenenud selleks, et teda edukalt rünnata. Kuid ta ei alustanud ikka veel lahingut.

Täna oli tal pidulik päev — tema kroonimise aastapäev. Hommiku eel oli ta mõneks tunniks tukkuma jäänud ja tervena, rõõmsana, värskena, selles õnnelikus meeleolus, milles kõik näib võimalikuna ja kõik õnnestub, oli ta siis hobuse selga istunud ja väljale sõitnud. Ta püsis liikumatuna, vahtides udu tagant paistvaile kõrgendikele, ja ta külmal näol oli see eriline iseteadliku, ärateenitud õnne varjund, mis on armunud ning õnneliku poisikese näol. Marssalid seisid tema selja taga ega julgenud tema tähelepanu hajutada. Ta vaatas kord Pratzeni kõrgendikele, kord udust väljaujuvale päikesele.

Kui päike udust täiesti väljunud oli ja pimestavat sära hakkas puistama üle väljade ja udu, võttis Napoleon (otsekui oleks ta seda oodanudki lahingu alguseks) kinda ilusast valgest käest, viipas sellega marssalitele ja andis käsu lahingut alustada. Saadetud adjutantidest, kihutasid marssalid mitmele poole laiali, ja mõne minuti pärast hakkasid prantsuse armee peajõud kiiresti liikuma nende Pratzeni kõrgendikkude poole, millelt ikka rohkem ja rohkem lahkus vene vägesid, laskudes vasemale madalikule.

XV

Kell kaheksa sõitis Kutuzov ratsa Pratzi juurde 4. Miloradovitši kolonni ees, sellesama, kes pidi juba allalaskunud Przebyszewski ja Langeroni kolonnide asemele astuma. Ta tervitas eesmise polgu mehi ja andis käsu liikumahakkamiseks, sellega näidates, et ta kavatses ise seda kolonni juhtida. Sõitnud Pratzi külani, ta peatus. Vürst Andrei, kes kuulus selle määratu arvu isikute hulka, kes moodustasid ülemjuhataja saatjaskonna, seisis tema selja taga. Vürst Andrei tundis end erutatud, ärritatud ja ühtlasi tagasihoidlikult

rahuliku olevat, nagu on inimene ammuoodatud silmapilgu saabumisel. Ta oli kindlasti veendunud, et täna on tema Touloni või tema Arcole silla päev. Kuidas see toimub, ta ei teadnud, kuid ta oli kindlasti veendunud, et see tuleb. Maastik ja meie vägede asetus olid tal teada sedavõrd, kuivõrd need üldse kellelgi meie sõjaväes võisid teada olla. Omaenda strateegilise kava, mida nüüd nähtavasti ei olnud mõeldagi teostada, oli ta unustanud. Nüüd kaalutles vürst Andrei juba Weihrotheri kavasse tungides võimalikke juhuslikkusi ja tegi uusi arvestusi, niisuguseid, kus võis tarvis tulla tema taipamiskiirust ja otsustuskindlust.

Vasakul all kuuldus udus käivat tulevahetust nähtamatute vägede vahel. Seal, nii näis vürst Andreile, keskendub lahing, seal ilmub takistus, ja «sinna mind saadetaksegi,» mõtles ta, «brigaadi või diviisiga, ja seal siis, lipp käes, lähen ma ees ja murran kõik, mis mulle ette satub.»

Vürst Andrei ei suutnud ükskõikselt vaadata mööduvate pataljonide lippe. Lippu vaadates mõtles ta ikka: «Võib-olla on see seesama lipp, millega mul tuleb minna vägede ees.»

Õine udu jättis hommikuks kõrgendikele ainult härmatise, mis muutus kasteks, madalikes aga laialdus udu veel piimvalge merena. Ei olnud midagi näha selles madalikus vasakul, kuhu laskusid meie väed ja kust ulatus üles tulistamise hääli. Kõrgendikkude kohal oli tume, selge taevas ja paremal pool hiiglasuur päikesekera. Kaugel eespool, udumere teisel kaldal paistsid esileulatuvad metsased künkad, kus pidi asetsema vaenlase armee, ja nagu oleks olnud midagi. Paremal pool astus udu piirkonda kaardiväg, hobusekapjade ja rataste kõmades ja tääkide aeg-ajalt läigatades; pahemal pool, küla taga lähenesid ja kadusid udumerre samasugused ratsaväemassid. Ees ja taga liikus jalaväg. Ülemjuhataja seisis küla väljasõiduteel, lastes vägesid enesest mööda. Tol hommikul näis Kutuzov kurnatuna ja kergesti ärrituvana. Temast mööduv jalaväg peatus ilma käsuta, nähtavasti sellepärast, et eespool miski teda takistas.

«No ütelge ometi lõpuks, et rivistutaks pataljoni kolonnidesse ja mindaks ringi ümber küla,» ütles Kutuzov juurdesõitvale kindralile vihaselt. «Kuidas te siis aru ei saa, teie ekstsellents, austatud härra, et ei tohi mööda seda külatänava kitsust laiali venida, kui me läheme vaenlase vastu.»

«Ma kavatsesin rivistuda sealpool küla, teie ekstsellents,» vastas kindral.

Kutuzov hakkas sapiselt naerma.

«Te olete väga tubli, kui te rivistute vaenlase nähes, väga tubli.»

«Vaenlane on veel kaugel, teie ekstsellents. Dispositsiooni järgi . . .»

«Dispositsioon!» hüüatas Kutuzov sapiselt. «Ja kes teile seda ütles? Olge head, tehke, mis teil kästakse.»

«Kuulen.»

«Mon cher,» ütles Nesvitski sosinal vürst Andreile, *«le vieux est d'une humeur de chien.»*[1]

Kutuzovi juurde ratsutas austria ohvitser, kel oli roheline sulgehe kübaral ning valge munder üll, ja küsis keisri nimel: «Kas neljas kolonn on tegevusse astunud?»

Kutuzov pöördus, ilma et ohvitserile oleks vastanud, kõrvale ja ta pilk langes kogemata vürst Andreile, kes seisis tema kõrval. Näinud Bolkonskit, pehmendas Kutuzov oma pilgu tigedat ja mürgist ilmet, otsekui tunnetades, et tema adjutant ei ole süüdi selles, mis on toimunud. Ja austria ohvitserile vastamata pöördus ta Bolkonski poole:

«Allez voir, mon cher, si la troisième division a dépassé le village. Dites-lui de s'arrêter et d'attendre mes ordres.»[2]

Vaevalt sai vürst Andrei ära sõitma hakata, kui Kutuzov teda peatas:

«Et demandez-lui, si les tirailleurs sont postés,» lisas Kutuzov. *«Ce qu'ils font, ce qu'ils font,»*[3] kõneles ta endamisi ega vaštanud ikka veel austerlasele.

Vürst Andrei kihutas ülesannet täitma.

Kõigist eespool liikuvaist pataljonidest mööda sõitnud, peatas ta 3. diviisi ja veendus, et meie kolonnide ees ei olnud tõepoolest laskurite ahelikku. Ees oleva polgu komandöri pani väga imestama temale edasiantud ülemjuhataja käsk laskurid ahelikku paigutada. Polgukomandör seisis siin täies veendumuses, et temast eespool on veel vägesid ja et vaenlane ei või olla lähemal kui kümme versta. Tõepoolest, ees ei olnud näha midagi peale tühja maastiku, mis oli esisuunas kallak ja tiheda uduga kaetud. Käskinud tegematajäetu ülemjuhataja nimel täide viia, kihutas vürst Andrei tagasi. Kutuzov seisis ikka veel samal kohal ja haigutas raskelt, oma tüsedal kehal sadulas raugalikult kokku vajuda lasknud ning silmad sulgenud. Väed ei liikunud enam, vaid seisid, püssid jalal.

«Väga hea, väga hea,» ütles ta vürst Andreile ja pöördus kindrali poole, kes, kell käes, kõneles, et oleks aeg liikuma hakata, sest vasakult tiivalt on kõik kolonnid juba alla laskunud.

«Jõuame veel, teie ekstsellents,» lausus Kutuzov läbi haigutuse. «Jõuame!» kordas ta.

Sellal kostsid eemalt Kutuzovi selja tagant tervitavate polkude hüüded, ja need hääled hakkasid kiiresti lähenema piki kogu pealetungivate vene kolonnide laialivenitatud liini. Oli näha, et see, keda tervitati, sõitis kiiresti. Kui hüüatasid selle polgu soldatid, kelle ees seisis Kutuzov, sõitis ta pisut kõrvale ja vaatas nägu krimpsutades tagasi. Teel Pratzenist kihutas otsekui eskadron mit-

---

[1] Mu armas, meie vana on väga halvas tujus.

[2] Minge, mu armas, vaadake, kas kolmas diviis on küla läbinud. Käskige tal seisma jääda ja minu käsku oodata.

[3] Ja küsige, kas laskurid on kohtadele paigutatud. Mis nad teevad, mis nad teevad!

mevärvilisi ratsanikke. Kaks neist kihutas kiiret neljajooksu kõrvu teiste ees. Üks oli mustas mundris ja valge sulgtutiga, angliseeritud raudjal hobusel, teine valges mundris ja mustal hobusel. Need olid kaks keisrit saatjaskonnaga. Kutuzov kamandas seisvaile vägedele rivis oleva hoolsa soldati afektatsiooniga: «Valvel!» ja sõitis saluteerides keisri juurde. Kogu ta kuju ja maneer muutus järsku. Ta võttis alluvuses oleva mittearutleva inimese ilme. Afekteeritud aupaklikkusega, mis keiser Aleksandrit ilmselt ebameeldivalt üllatas, sõitis ta keisri juurde ja saluteeris talle.

Vastumeelne mulje libises ainult korra, nagu uduriismed üle selge taeva, üle keisri noore ning õnneliku näo ja kadus. Pärast haigust oli ta sel päeval mõnevõrra kõhnem kui Olmützi väljal, kus Bolkonski teda esmakordselt oli näinud välismaal; aga ta ilusais hallides silmades oli ikka seesama võluv majesteetlikkuse ja tasaduse ühend ja peentel huultel seesama mitmesuguste ilmete võimalus ning ülekaalukas heasüdamliku süütu nooruse ilme.

Olmützi ülevaatusel oli ta majesteetlikum, siin aga oli ta rõõmsam ning energilisem. Ta oli pisut õhetama löönud, olles galopeerinud need kolm versta, ja ohkas kergendatult, kui oli peatanud hobuse, ning silmitses oma saatjaskonna nägusid, mis olid niisama noored, niisama elevil kui ta enda nägu. Tšartorižki, ja Novosiltsov, ja vürst Volkonski, ja Stroganov, ja teised, kõik rikkalt riietatud, lõbusad noored mehed ilusail, hästi hoolitsetud, värskeil, äsja kergelt higiseks läinud hobuseil, peatusid keisri selja taga omavahel kõneldes ja naeratelles. Keiser Franz, punasejumeline ning pikanäoline noor mees, istus üliväga sirgelt ilusal mustal täkul ja vaatas murekalt ning aeglaselt enese ümber. Ta kutsus ühe oma valges mundris adjutandi ja küsis temalt midagi. «Vististi seda, mis kellaajal nad välja sõitsid,» mõtles vürst Andrei, vaadeldes oma vana tuttavat, meenutades naeratusega, mida ta ei suutnud tagasi hoida, oma audientsi. Keisrite saatjaskonnas olid valitud, tublidest poistest käskjalad, venelased ja austerlased, kaardiväe ja armeepolkudest. Nende keskel talutasid ratsastajad tsaari ilusaid tagavarahobuseid, kel olid väljaõmmeldud tekid peal.

Otsekui sumbunud tuppa läbi avatud akna järsku värsket väljade õhku, nii hoovas tusasesse Kutuzovi staapi sellelt juurdekihutanud hiilgavalt noorsoolt noorust, energiat ja kindlat usku võidusse.

«Miks te's peale ei hakka, Mihhail Larionovitš?» pöördus keiser Aleksander kiiresti Kutuzovi poole, vaadates samal ajal viisakalt keiser Franzile.

«Ma ootan, teie kõrgus,» vastas Kutuzov, aupaklikult ettepoole kummardudes.

Keiser pööras kõrva, kergelt kulme kortsutades ja näidates, et ta hästi ei kuulnud.

«Ootan, teie kõrgus,» kordas Kutuzov (vürst Andrei märkas, et Kutuzovil värahtas ebaloomulikult ülemine huul, kui ta ütles: «ootan»). «Kõik kolonnid ei ole veel koos, teie kõrgus.»

Keiser kuulis, kuid see vastus nähtavasti ei meeldinud talle; ta kehitas vimmas õlgu, vaatas kõrvalseisvale Novosiltsovile, selle pilguga otsekui kaevates Kutuzovi peale.

«Me ei ole ju Tsaritsõni Aasal, Mihhail Larionovitš, kus ei alustata paraadi enne, kui on tulnud kõik polgud,» ütles keiser, uuesti keiser Franzile silma vaadates, nagu kutsudes teda kui mitte osa võtma sellest, siis vähemalt kuulatama seda, mis ta kõneleb; kuid keiser Franz, kes endiselt ringi vaatas, ei kuulanud.

«Seepärast ei algagi, keiserlik majesteet,» ütles Kutuzov kõlaval häälel, otsekui ennetades võimalust, et teda ei kuulda, ja ta näos värahtas veel kord midagi. «Sellepärast ei algagi, keiserlik majesteet, et me ei ole paraadil ega Tsaritsõni Aasal,» hääldas ta selgelt ja arusaadavalt.

Keisri saatjaskonnas avaldus kõigil nägudel, kes silmapilkselt üksteisele otsa vaatasid, nurin ja etteheide. «Kui vana ta ka oleks, ta ei peaks, mingil tingimusel ei peaks nii kõnelema,» väljendasid need näod.

Keiser vaatas üksisilmi ning tähelepanelikult Kutuzovi silmadesse, oodates, kas ta ei ütle veel midagi. Aga Kutuzov, kummardades aupaklikult pead, näis omalt poolt ka ootavat. Vaikimine kestis umbes minuti.

«Muide, kui käsite, teie kõrgus,» ütles Kutuzov, tõstes pea ja muutes tooni uuesti endiseks nüri, mittearutleva, ent alistuva kindrali tooniks.

Ta ajas hobuse liikvele, kutsus enda juurde kolonniülema Miloradovitši ja andis talle edasi käsu pealetungiks.

Sõjavägi hakkas jälle liikuma, ja kaks Novgorodi polgu pataljoni ja üks Apšeroni polgu pataljon marssisid edasi, keisrist mööda.

Sellal kui möödus Apšeroni pataljon, ratsutas punapõskne Miloradovitš, kes oli ilma sinelita, vormikuues ning kandis ordeneid rinnal ja peas hiiglasuure sulgtutiga mütsi, mis oli asetatud ühe kõrva peale viltu, marss-marss ette ja peatas hobuse vahvasti saluteerides keisri ees.

«Jumala nimel, kindral,» ütles keiser talle.

«*Ma foi, sire, nous ferons ce que qui sera dans notre possibilité, sire,*»[1] vastas ta rõõmsalt, kuid kutsus sellest hoolimata keisri saatjaskonna härrade juures esile pilkava naeratuse prantsuse keele viletsa hääldamisega.

Miloradovitš pööras järsku oma hobuse ümber ja peatus keisrist pisut tagapool. Apšeronlased, keisri juuresolekust erutatud, möödusid keisritest ja nende saatjaskonnast jalgu trampides vahval, nobedal sammul.

«Poisid!» hüüdis Miloradovitš valju, enesekindla ja rõõmsa häälega, tulistamise raginast, lahingu ootamisest ja vahvate apšeron-

[1] Ausõna, teie kõrgus, me teeme kõik, mis meil on võimalik teha, teie kõrgus.

laste, oma Suvorovi-aegsete seltsimeeste nägemisest, kes väledalt möödusid keisrite eest, nähtavasti sedavõrd erutatud, et unustas keisri juuresoleku. «Poisid! teil ei ole see mitte esimene küla ära võtta!» hüüdis ta.

«Püüame,» karjusid soldatid vastu.

Keisri hobune hüppas ootamatust karjumisest. See hobune, kes oli keisrit kandnud juba ülevaatustel Venemaal, kandis siin, Austerlitzi väljal, oma sõitjat, taludes kõiki ta hajameelseid vasaku jala lööke, ning ajas kõrvu kikki laskude ja kaja pärast täpselt samuti, nagu ta oli seda teinud Marsi väljal, kusjuures ta ei taibanud ei nende kuuldavate laskude tähendust, ei keiser Franzi musta täku naabrust ega midagi sellest, mida kõneles, mõtles, tundis sel päeval see, kes tema seljas sõitis.

Keiser pöördus naeratusega ühe oma lähedase isiku poole, osutades vahvatele apšeronlastele, ja ütles talle midagi.

XVI

Saadetud oma adjutantidest, sõitis Kutuzov sammu karabinjeeridele järele.

Sõitnud kolonni sabas umbes pool versta, peatus ta üksiku mahajäetud maja (vististi endise trahteri) ees kahe tee harul. Mõlemad teed laskusid mäest alla ja mõlematpidi läksid sõjaväed.

Udu hakkas hajuma, ja paari versta kauguselt, vastasolevailt kõrgendikelt, paistsid juba ebamääraselt venelase väed. Vasemal pool all muutus tulistamine kuuldavamaks. Kutuzov peatus, kõnelldes austria kindraliga. Vürst Andrei, seistes pisut tagapool, silmitses neid, ja kuna ta adjutandilt soovis kiikrit paluda, pöördus ta selle poole.

«Vaadake, vaadake,» ütles see adjutant, vaadates mitte kaugele sõjaväele, vaid mäest alla enese ette. «Need on prantslased!»

Kaks kindralit ja adjutandid hakkasid kiikrit haarama, seda üksteise käest ära kiskudes. Kõik näod muutusid järsku ja kõigil neil väljendus kole hirm. Prantslased oletati asuvat kahe versta kaugusel meist, aga nad ilmusid järsku, ootamatult meie ette.

«See on vaenlane? Ei... Jah, vaadake, tema... kindlasti... Mis see's on?» kuuldusid hääled.

Vürst Andrei nägi palja silmaga all paremal pool apšeronlastele vastu tõusvat tihedat prantslaste kolonni, mitte kaugemal kui viissada sammu sellest kohast, kus seisis Kutuzov.

«Vaat, siin ongi saabunud otsustav hetk! Kord on minu kätte jõudnud,» mõtles vürst Andrei ja, löönud hobust, sõitis Kutuzovi juurde. «On tarvis peatada apšeronlased,» hüüatas ta, «teie ekstsellents!» Kuid samal hetkel kattus kõik suitsuga, kostis lähedast tulistamist, ja kahe sammu kaugusel vürst Andreist hüüatas naiivselt ehmunud hääl: «Noh, vennad, otsas!» Ja hääl oleks olnud nagu käsklus. Selle hääle peale panid kõik jooksu.

Segiaetud, üha suurenevad inimhulgad jooksid tagasi selle koha poole, kus viis minutit tagasi väed olid möödunud keisrite eest. Mitte ainult, et seda inimmurdu oli raske peatada, vaid oli ka võimatu ühes selle murruga ise mitte taganeda. Bolkonski püüdis ainult mitte maha jääda ja vaatas ringi, olles arusaamatuses ning võimetu mõistma seda, mis toimus ta ees. Nesvitski karjus vihase näoga, punasena ja moondununa Kutuzovile, et kui ta ei sõida otsekohe ära, ta võetakse kindlasti vangi. Kutuzov seisis selsamal kohal ja, ilma et oleks vastanud, võttis rätiku. Ta põsest jooksis verd. Vürst Andrei tungis läbi inimmurru tema juurde.

«Te olete haavatud?» küsis ta, vaevu tagasi hoides alumise lõualuu värisemist.

«Haav ei ole mitte siin, vaid näe kus!» ütles Kutuzov, surudes rätikut vastu haavatud põske ja osutades põgenejaile. «Peatage nad!» hüüdis ta ja lõi samal ajal, vististi veendudes, et neid on võimatu peatada, hobust ning sõitis ära paremale. Uuesti pealevalguv põgenejate murd haaras ta enesega ja viis ühes tagasi.

Sõjavägi põgenes nii tiheda massina, et kui olid kord sattunud selle hulga keskele, oli raske sealt välja rabelda. Kes karjus: «Kasi eest, mis sa konutad?», kes tulistas siinsamas ümber pöördudes õhku, kes lõi hobust, millel sõitis Kutuzov ise. Suurima pingutusega inimvoolust pahemale välja pääsenud, sõitis Kutuzov saatjaskonnaga, mis oli rohkem kui poole võrra vähenenud, lähedaste suurtükipaukude kaja suunas. Põgenejate hulgast välja pääsenud, nägi vürst Andrei, kes püüdis Kutuzovist mitte maha jääda, mäeveerul suitsus ikka veel tulistavat vene patareid ja selle juurde jooksvaid prantslasi. Kõrgemal seisis vene jalavägi, ilma et oleks liikunud edasi, appi patareile, või tagasi, ühes suunas põgenejatega. Kindral, kes sõitis ratsa, eraldus sellest jalaväest ja lähenes Kutuzovile. Kutuzovi saatjaskonnast oli järele jäänud ainult neli inimest. Kõik nad olid kahvatud ja vaatasid vaikides üksteise otsa.

«Peatage need lurjused!» ütles Kutuzov lõõtsutades polguülemale, osutades põgenejaile; aga samal hetkel lendasid kuulid otsekui karistuseks nende sõnade eest linnuparvena vihisedes polgu ja Kutuzovi saatjaskonna pihta.

Prantslased ründasid patareid, ja kui nägid Kutuzovit, tulistasid teda. Selle kogupaugu ajal haaras polgukomandör endal jalast kinni; langes mõni soldat, ja all-lipnik, kes seisis lipuga, laskis selle käest; lipp lõi vankuma ja kukkus, kõrvalolevate soldatite tääkidele kinni jäädes. Soldatid hakkasid ilma käskluseta tulistama.

«Oooh!» möiratas Kutuzov meeleheite ilmega ja vaatas ringi. «Bolkonski,» sosistas ta oma raugaliku jõuetuse tundest väriseva häälega. «Bolkonski,» sosistas ta, osutades korratusse sattunud pataljonile ja vaenlasele, «mis see's on?»

Kuid enne kui ta need sõnad sai lõpuni öelda, hüppas vürst

Andrei, tundes häbi- ja vihapisaraid, mis talle kurku tungisid, hobuselt maha ja jooksis lipu juurde.

«Poisid, edasi!» hüüdis ta lapselikult-läbitungivalt.

«Vaat, seal ta on,» mõtles vürst Andrei, haarates lipuvardast ja kuuldes mõnuga nähtavasti otse talle suunatud kuulide vilistamist. Mitu soldatit langes.

«Hurraa!» hüüdis vürst Andrei, vaevu rasket lippu käes hoides, ja jooksis edasi kindlas veendumuses, et kogu pataljon jookseb talle järele.

Tõepoolest, ta jooksis üksinda ainult mõne sammu. Hakkas liikuma üks ja teine soldat, ja siis hakkas kogu pataljon hurraahüüdega edasi jooksma ja jõudis temast mööda. Pataljoni allohvitser, kes jooksis juurde, võttis raskuse tõttu vürst Andrei käes kõikuva lipu, aga sai otsekohe surma. Vürst Andrei haaras jälle lipu ja jooksis lippu varrastpidi lohistades pataljoniga kaasa. Ta nägi enese ees meie suurtükiväelasi, kelledest ühed võitlesid, teised jätsid suurtükid maha ja jooksid talle vastu; ta nägi ka prantsuse jalaväe soldateid, kes haarasid suurtükiväe hobuseid ja keerasid suurtükke ümber. Vürst Andrei oli pataljoniga juba kahekümne sammu kaugusel suurtükkidest. Ta kuulis enese kohal lakkamatut kuulide vihinat, ja temast paremal ja pahemal pool oiatas ning langes vahetpidamata soldateid. Kuid tema ei vaadanud neile; ta vahtis teraselt ainult seda, mis toimus tema ees — patareil. Ta nägi juba selgesti ühe punajuukselise, külje peale löödud kiivriga suurtükiväelase kuju, kes sikutas ühelt poolt suurtükinühitsat, kuna prantsuse sõdur sikutas nühitsat teisest küljest enese poole. Vürst Andrei nägi juba selgesti nende kahe mehe ennatanud ja ühtlasi vihast ilmet, kes nähtavasti aru ei saanud sellest, mis nad tegid.

«Mis nad teevad?» mõtles vürst Andrei neile vaadates. «Mispärast ei põgene punajuukseline suurtükiväelane, kui tal ei ole relva? Mispärast ei torka teda prantslane? Ei jõua juurde joosta, enne kui prantslasele meenub püss ja ta suurtükiväelase tapab.»

Tõepoolest, teine prantslane jooksis löögivalmis püssiga võitlejate juurde, ja oli otsustamisel punajuukselise suurtükiväelase saatus, kes ikka veel ei taibanud seda, mis teda ootas, ja võidurõõmuga teisel nühitsa käest ära tõmbas. Aga vürst Andrei ei näinud, millega see lõppes. Talle näis, nagu oleks keegi lähedastest soldatitest talle tugeva kepiga kõigest jõust vastu pead virutanud. See oli pisut valus ja, mis peaasi, vastumeelne, sest see valu hajutas ta tähelepanu ja takistas tal näha seda, millele ta vahtis.

«Mis see on? Ma kukun? Mul hakkavad jalad vankuma,» mõtles ta ja kukkus selili maha. Ta avas silmad, lootes näha, millega on lõppenud prantslaste võitlus suurtükiväelastega, ja soovides teada saada, kas punapäine suurtükiväelane on surma saanud või mitte, kas suurtükid on ära võetud või päästetud. Kuid ta ei näinud midagi. Tema kohal ei olnud enam midagi peale taeva —

kõrge taeva, mitte selge, aga siiski mõõtmatult kõrge, tasakesi seda mööda roomavate hallide pilvedega. «Kui vaikne, rahulik ja pidulik, mitte sugugi nii nagu siis, kui ma jooksin,» mõtles vürst Andrei, «mitte sugugi nii nagu siis, kui me jooksime, karjusime ja võitlesime; mitte sugugi nii nagu siis, kui vihase ja hirmunud näoga prantslane ja suurtükiväelane teineteiselt nühitsat ära kiskusid, mitte sugugi nii ei rooma pilved mööda seda kõrget otsatut taevast. Kuidas ei näinud ma varem seda kõrget taevast? Ja kui õnnelik ma olen, et sain seda lõpuks tundma. Jah! Kõik on tühi, kõik on pettus peale selle otsatu taeva. Mitte midagi, mitte midagi ei ole peale selle. Kuid koguni ka seda ei ole, midagi ei ole peale vaikuse, rahunemise. Ja tänu jumalale! . . .»

II köide, I jagu.

VIII

«Ma bonne amie,» ütles väike vürstinna 19. märtsi hommikul pärast hommikueinet, ja ta udemetega huul kerkis vana harjumuse kohaselt; aga nagu selles majas pärast kohutava sõnumi saamist mitte üksnes naeratustes, vaid ka kõnehäältes ja isegi kõnnakuis oli kurbus, nii oli nüüd ka väikese vürstinna naeratus, kes alistus üldisele meeleolule, kuigi ta ei teadnud selle põhjusi, selline, et veel enam meenutas ühist muret.

«Ma bonne amie, je crains que le fruschtique (comme dit Foka — kokk*) de ce matin ne m'aie fait pas du mal.»*[1]

«Mis on sinuga, südameke? Sa oled kahvatu. Ah, sa oled väga kahvatu!» hüüdis vürstitar Marja ehmunult, joostes raskeil ning pehmeil sammudel vennanaise juurde.

«Teie hiilgus, kas poleks vaja Marja Bogdanovna järele saata?» küsis üks juuresviibivaist toaneitsidest. (Marja Bogdanovna oli ämmaemand maakonnalinnast, kes elas juba teist nädalat Lõssõje Gorõ's.)

«Tõepoolest,» haaras vürstitar Marja kinni sellest mõttest, «võib-olla ongi nii! Lähen ise. *Courage, mon ange!»*[2] Ta suudles Liisat ja tahtis toast väljuda.

«Ah ei, ah ei!» hüüdis väike vürstinna, ja ta kahvatule näole tekkis lapselik hirm paratamatu füüsilise kannatuse ees.

«Non, c'est l'estomac . . . dites que c'est l'estomac, dites, Marie, dites . . .»[3] ja vürstinna puhkes nutma lapselikult-kannatavalt, jonnakalt ja isegi pisut teeseldult, murdes oma väikesi käsi.

Vürstitar jooksis toast välja Marja Bogdanovna järele.

---

[1] Kallis sõbratar, ma kardan, kas tänane frühstück (nagu nimetab seda kokk Foka) ei teinud mulle vahest halba.

[2] Julgust, mu ingel!

[3] Ei, see on vist kõht . . . ütelge ometi, et see on kõht, ütelge, Marie, ütelge . . .

«*Mon Dieu! Mon Dieu! Oh!*» kuulis ta oma selja taga.

Oma lihavaid, väikesi valgeid käsi hõõrudes tuli ämmaemand tähtsalt-rahuliku näoga talle juba vastu.

«Marja Bogdanovna! Näib, et see on alanud,» lausus vürstitar Marja, vaadates hirmunult pärani silmil ämmaemandale.

«Noh, ja tänu jumalale, vürstitar,» ütles Marja Bogdanovna sammu kiirustamata. «Teil, tütarlastel, ei pruugi sellest teada.»

«Aga kas arst pole Moskvast veel saabunud?» päris vürstitar. (Liisa ja vürst Andrei soovil oli tähtajaks saadetud Moskvasse sünnitusarsti järele ja teda oodati nüüd iga silmapilk.)

«Pole viga, vürstitar, olge mureta,» ütles Marja Bogdanovna, «ka ilma arstita läheb kõik hästi.»

Viis minutit hiljem kuulis vürstitar oma toast, et kantakse midagi rasket. Ta vaatas üle ukse — miskipärast kandsid ofitsiandid magamistuppa nahkdiivanit, mis oli seisnud vürst Andrei kabinetis. Kandjate näol peegeldus midagi pidulikku ja vagurat.

Vürstitar Marja istus üksi oma toas, kuulatades majast kostvaid hääli, avades vahel ukse, kui keegi juhtus mööduma, ja vahtides teraselt seda, mis toimus koridoris. Mõned naistest käisid tasaste sammudega temast mööda sinna ja tagasi, heitsid vürstitarile pilgu ja pöördusid temast ära. Ta ei julgenud midagi küsida, sulges ukse, tuli tagasi oma tuppa ja kord istus tugitoolile, kord võttis palveraamatu kätte, kord langes põlvili pühakuju-kapi ette. Oma õnnetuseks ja imestuseks ta tundis, et palve ei rahustanud ta ärevust. Järsku avanes tasa ta toa uks ja lävele ilmus, rätik pähe seotud, vana lapsehoidja Praskovja Savišna, kes vürsti keelu tõttu peaaegu kunagi polnud astunud vürstitari tuppa.

«Tulin, Mašake, natuke sinu juurde istuma,» ütles lapsehoidja, «ja tõin vaat kaasa ka vürsti pulmaaegsed küünlad pühakujude ees süütamiseks, mu ingel,» ütles ta ohates.

«Oh, kui rõõmus ma olen, Praskovja.»

«Jumal on armuline, tuvike.»

Lapsehoidja süütas pühakuju-kapi ees kullatud küünlad ja istus ukse kõrvale sukka kuduma. Vürstitar Marja võttis raamatu ja hakkas lugema. Aga kui kuskilt kuuldus samme või hääli, vaatasid nad teineteisele, vürstitar ehmunult ning küsivalt, lapsehoidja rahustavalt. Kogu majas oli levinud ja kõigi üle valitses seesama tunne, mida tundis vürstitar Marja oma toas istudes. Käies ebausu järgi, et mida vähem inimesi teab sünnitaja kannatustest, seda vähem ta kannatab, katsusid kõik teeselda, et nad midagi ei tea; keegi ei rääkinud sellest, aga kõigil inimestel näis olevat peale hariliku rahuliku mõõdukuse ja aupaklikkuse, mis olid kombeks vürsti majas, veel mingi ühine mure, härdasüdamlus ja teadvus millestki ülevast ja tajumatust, mis oli toimumas sel hetkel.

Suures tüdrukutetoas polnud kuulda naeru. Ofitsiantidetoas istusid kõik inimesed vaikides, nagu olles valmis millekski. Peretoas süüdati ühtejärge peergusid ja küünlaid ega magatud. Vana vürst kõndis mööda kabinetti kannal käies ja saatis Tihhoni Marja Bogda-

novna juurde küsima: kuidas on? «Ainult seda ütle: vürst käskis küsida, kuidas on, ja tule ütle mulle, mis ta sulle ütles.»

«Teata vürstile, et sünnitus on alanud,» ütles Marja Bogdanovna, vaadates paljutähendavalt käskjalale.

Tihhon läks ja teatas vürstile.

«Hüva,» ütles vürst, sulgedes enese järel ukse, ja Tihhon ei kuulnud kabinetist enam vähimatki häält.

Vähe hiljem astus Tihhon kabinetti, nagu selleks, et kohendada küünlaid. Nähes, et vürst lebab diivanil, vaatas Tihhon vürstile, ta erutatud näkku, vangutas pead, astus vaikides talle juurde, suudles teda õlale ning väljus, ilma et oleks küünlaid kohendanud või öelnud, milleks ta oli tulnud. Maailma pidulikem müsteerium jätkus. Möödus õhtu, saabus öö. Ja ootusetunne ning hardus südameis tolle tajumatu ees ei vaibunud, vaid tõusis. Keegi ei maganud.

*

Oli üks neid märtsiõid, mil talv otsekui vägisi tahab võtta oma ja puistab meeletu tigedusega oma viimaseid lumehulki ja tuiske. Moskvast tulevale sakslasele-arstile, keda oodati iga minut ja kellele olid maanteele varuhobused vastu saadetud, olid külatee käänaku kohale vastu saadetud ratsanikud laternatega, et nad tulija läbi juhiksid aukudest ja loikudest teel.

Vürstitar Marja oli raamatu ammu kõrvale pannud; ta istus vaikides, kiirgavad silmad suunatud lapsehoidja kortsulisele, vähimate üksikasjadeni tuttavale näole, hallile juuksesalgule, mis oli välja tunginud pearätiku alt, ripnevale nahalotikesele lõua all.

Lapsehoidja Savišna jutustas sukka kududes vaiksel häälel, vaevalt isegi kuuldes ja mõistes oma sõnu, juba sadu kordi jutustatud lugu sellest, kuidas kadunud vürstinna oli Kišinjovis ilmale toonud vürstitar Marja, abistatud seejuures ämmaemanda asemel talueidemoldaavlanna poolt.

«Kui jumal on armuline, ei ole kunagi vaja tohtreid,» kõneles ta.

Järsku surus tuuleiil ühele toa aknaraamile (vürsti soovi kohaselt võeti kuldnokkade saabumise ajaks alati igas toas üks talveaken eest ära), lõgistas valla halvasti kinnitatud haagi, sasis siidist eesriide kallal ja kustutas külma ning lund tuppa paisates küünla. Vürstitar Marja võpatas; lapsehoidja pani suka käest, läks akna juurde ja hakkas välja kummardudes püüdma tuulest eemalepaisatud aknapoolt. Külm tuul rebis ta pearäti otste ja hallide, ripnevate juuksesalkude kallal.

«Vürstitar, kullake, juba sõidavad seal prešpekti mööda!» sõnas ta, hoides raamist kinni ja seda mitte sulgedes. «Laternatega tulevad, küllap on tohter . . .»

«Ah, mu jumal! Tänu taevale!» ütles vürstitar Marja. «Vaja talle vastu minna — ta ei oska vene keelt.»

Vürstitar heitis salli õlgadele ja jooksis tulijaid vastu võtma. Läbides eestuba, nägi ta aknast, et mingi sõiduk ja laternad seisid

sissekäigu ees. Ta astus trepile. Käsipuude postikese otsas põles rasvaküünal ja tilkus tuule käes. Teener Filipp seisis teist rasvaküünalt käes hoides hirmunud näol allpool, trepi esimesel platvormil. Veelgi allpool, trepi käänaku taga, kuuldus viltsaabastes sammude astumist. Ja kellegi, nagu Marjale näis, tuttav hääl kõneles seal midagi.

«Tänu jumalale!» ütles too hääl. «Aga kuidas on isaga?»

«Puhkama heitsid,» vastas majavalitseja Demjani hääl, kes oli juba all.

Siis ütles hääl veel midagi, Demjan vastas talle midagi, ja sammud viltsaabastes hakkasid kiiremini liginema mööda varjatud trepikäändu.

«See on Andrei!» mõtles vürstitar Marja. «Ei, aga see ei või olla, see oleks liiga kummaline,» arvas ta, kuid samal hetkel, kui ta seda mõtles, ilmus trepiplatvormile, kus seisis teener küünlaga, vürst Andrei nägu ja lumega ülepuistatud karvakraega kasukas kogu. Jah, see oli tema, aga kahvatu ja kõhn, muutunud, imeliselt pehme, kuid erutatud näoilmega. Ta astus trepile ja süleles õde.

«Kas te mu kirja ei saanud?» küsis ta ja läks, ootamata vastust, mida ta polekski saanud, sest vürstitar ei suutnud rääkida, tagasi alla ning tuli koos tema järel sammuva sünnitusarstiga (Andrei oli temaga kohtunud viimases postijaamas) kärmeil sammudel trepile ning embas jälle õde.

«Milline saatus, Maša, armas,» kõneles ta, heitis siis kasuka seljast, võttis saapad jalast ja läks vürstinna poolele.

IX

Väike vürstinna lebas patjadel, valge tanu peas. (Ta valud olid parajasti lakanud.) Mustad juuksed põimusid kiharaina ümber ta õhetavate, higiste põskede; jumekas ilus suu mustade udemetega kaetud ülahuulega oli avali ja ta naeratas rõõmsalt. Vürst Andrei astus tuppa ja seisatas ta ees, diivani jalutsi juures, millel vürstinna lebas. Helkivad, lapselikult vaatavad silmad jäid hirmunult ja erutatult peatuma tulijal, muutmata oma ilmet. «Armastan teid kõiki, ma pole kellelegi kurja teinud, mille eest pean nüüd kannatama? Aidake mind,» kõneles ta näoilme. Ta nägi oma meest, kuid ei saanud aru Andrei just nüüd enda juurde ilmumise tähendusest. Vürst Andrei läks ümber diivani ja suudles naist laubale.

«Mu südameke,» ütles ta naisele sõna, mida polnud veel millalgi talle öelnud, «jumal on armuline...»

Vürstinna vaatas küsivalt, lapselikult-etteheitvalt mehele otsa.

«Ootasin sinult abi, ja ei midagi, ei midagi, ka sina oled nagu teisedki!» ütlesid ta silmad. Ta ei imestanud mehe saabumise üle; ta ei mõistnud seda, et mees oli saabunud. Andrei saabumisel polnud vähimatki ühendust tema kannatustega ja nende kergenda-

misega. Valud algasid jälle, ja Marja Bogdanovna soovitas vürst Andreil toast väljuda.

Arst astus tuppa. Vürst Andrei väljus ja, kohates vürstitar Marjat, astus ta juurde. Nad hakkasid sosinal rääkima, kuid nende vestlus soikus iga hetk. Nad ootasid ja kuulatasid.

«*Allez, mon ami,*»[1] ütles vürstitar Marja.

Vürst Andrei siirdus uuesti naise poolele ja istus oodates kõrvaltuppa. Keegi naine tuli ehmunud näoga vürstinna toast ja kohmetas, nähes vürst Andreid. Viimane kattis näo kätega ja istus nii mõned minutid. Haledad, loomalikult-abitud oiged kostsid ukse tagant. Vürst Andrei tõusis püsti, astus ukse juurde ja tahtis seda avada. Keegi hoidis ust kinni.

«Ei tohi, ei tohi!» rääkis seestpoolt kellegi hirmunud hääl.

Vürst Andrei hakkas kõndima mööda tuba. Oiged vaikisid, möödusid veel mõned sekundid. Äkki kostis kõrvaltoast hirmus kisa — see polnud mitte naise kisa, naine ei võinud niiviisi kisendada. Vürst Andrei jooksis ukse juurde; kisa lakkas ja kuuldus lapse kisa.

«Miks on sinna laps toodud?» mõtles vürst Andrei esimesel hetkel. «Laps? Milline laps?.. Miks on seal laps? Või on laps sündinud?»

Siis korraga mõistis ta selle kisa rõõmsat tähendust; pisarad lämmatasid teda, ja küünarnukkidega aknalauale nõjatudes puhkes ta nuuksuvalt nutma, nagu nutavad lapsed. Uks avanes. Naise toast väljus arst, üleskäänatud särgikäistega ja kuueta, kahvatu ja väriseva lõuaga. Vürst Andrei pöördus tema poole, kuid arst vaatas ennatanult küsijale otsa ja astus sõna lausumata mööda. Üks naine jooksis välja ja jäi vürst Andreid nähes jahmudes lävele seisma. Andrei astus abikaasa tuppa. Vürstinna lebas surnuna samas asendis, nagu ta teda viis minutit tagasi oli näinud, ja hoolimata seisatanud silmadest ning põskede kahvatusest püsis samasugune ilme sel kaunil, lapselikul, mustis udemeis ülahuulega näokesel.

«Ma armastan teid kõiki ja ei ole kellelegi kurja teinud, aga mis tegite te minuga?» kõneles see kaunis, hale ja surnud nägu.

Toanurgas aga häälitses ning piiksus miski väike ja punane Marja Bogdanovna valgeil, värisevail kätel.

*

Kaks tundi pärast seda astus vürst Andrei tasaste sammudega isa juurde kabinetti. Vanamees teadis juba kõik. Ta seisis otse ukse juures ja niipea kui see avanes, haaras ta vaikides oma raugalikkude, karedate kätega nagu pihtidega poja kaela ümbert kinni ja puhkes nutma nagu laps.

*

[1] Minge, mu sõber.

Kolm päeva hiljem toimusid väikese vürstinna matused, ja jumalaga jättes astus vürst Andrei ta puusärgi juurde. Ka puusärgis oli toosama nägu, kuigi kinniste silmadega. «Ah, mis te küll tegite minuga?» rääkis ikka veel see nägu, ja vürst Andreile tundus, nagu rebeneks miski ta hinges, et ta on süüdlane süüs, mida ta ei saa enam parandada ega unustada. Ta ei suutnud nutta. Vanamees tuli samuti sisse ja suudles lahkunu vahast käekest, mis lebas rahulikult ja kõrgel teise käe peal, ja temalegi lausus see nägu: «Ah, mida ja mispärast te olete seda minuga teinud?» Ja vanamees pöördus pahaselt ümber, olles näinud seda nägu.

*

Veel viis päeva hiljem ristiti noort vürsti Nikolai Andreitšit. Lapsehoidja pidas lõuaga kinni mähkmeid, samal ajal kui preester kastis hanesulekesega poisikese punaseid, kortsulisi peopesi ja jalataldu.

Ristiisa, kelleks oli vanaisa, kandis väetikest hirmust värisedes ümber plekist, mõlkides ristimisvaagna, kartes teda maha pillata, ja andis poisi üle ristiemale, vürstitar Marjale. Vürst Andrei, kes tardus hirmust, et last ära ei uputataks, istus teises toas, oodates sakramendi lõppu. Rõõmsalt vaatas ta lapsele, kui lapsehoidja selle tema juurde tõi, ja noogutas heakskiitvalt pead lapsehoidja teatele, et ristimisvaagnasse heidetud juustega vahatükike pole mitte põhja vajunud, vaid vaagnale ujuma jäänud.

III jagu.

I

— — — — — — — — — — — — — — — —

Vürst Andrei oli veetnud kaks aastat maal, kuskile lahkumata. Kõik need üritused mõisamajapidamise alal, mida Pierre oli küll algatanud oma mõisates, kuid mida ta vahetpidamata ühelt asjalt teisele hüpates ei viinud mingi tulemuseni, kõik need üritused oli vürst Andrei läbi viinud ilma märgatava vaevata ja ilma et oleks neist kellelegi rääkinud.

Andrei omas seda Pierre'il puuduvat, ülimal määral praktilist hakkamist, mis ilma suurte žestideta ja pingutusteta tema enda poolt andis tõuke kogu asjale.

Üks ta mõisatest kolmesaja-hingelise talupoegade perega oli muudetud vabade põlluharijate asulaks (see oli esimesi seda laadi üritusi Venemaal), teistes aga oli teoorjus asendatud obrokiga. Bogutšarovosse oli Andrei pannud omal kulul ametisse õpetatud ämmaemanda sünnitajate abistamiseks, ja külapreester õpetas palga eest talupoegade ja mõisasulaste lastele kirjatundmist.

Poole oma ajast veetis vürst Andrei alati Lõssõje Gorõ's isaga ja pojaga, kes oli veel lapsehoidjate hoolel; teise poole ajast saatis ta mööda Bogutšarovo kloostris, nagu isa nimetas tema küla. Sellest hoolimata et Andrei oli Pierre'ile väljendanud oma ükskõiksust kõigi välise maailma sündmuste suhtes, jälgis ta neid siiski hoolikalt, luges palju raamatuid, ja märkas imestusega, et kui tema või ta isa juurde sõitsid külla uued inimesed Peterburi tuikavast elukeerisest, siis need inimesed jäid kõigi välis- ja sisepoliitiliste sündmuste tundmises kaugele maha temast, kes ta oli kuskile lahkumata kogu aja maal viibinud.

Peale tegelemise mõisapidamise alal, peale üldise tegelemise kõige mitmekesisemate raamatute lugemisega töötas vürst Andrei samal ajal ka kriitilise arutluse kallal meie kahe viimase õnnetu sõjakäigu üle ja projekti koostamisel meie sõjaväemäärustikkude ning -korralduste muutmiseks.

1809. aasta kevadel sõitis vürst Andrei Rjasani kubermangu oma poja mõisatesse, kelle hooldajaks ta oli.

Kevadistest päikesekiirtest soojendatuna istus ta kalessis, silmitsedes tärkavat rohtu, puhkevaid kaselehti ja esimesi valgeid, kevadisi pilvesagaraid, mis liuglesid heledal taevasinal. Ta ei mõelnud mitte millelegi, vaid vahtis rõõmsalt ja mõttetult mõlemale poole ringi.

Läbiti ülesõidukoht, kus ta aasta tagasi oli jutelnud Pierre'iga. Läbiti räpane küla, rehehooned, taliviljaorased, säilinud lumega kaetud lang silla juures, tõus mööda vetest uhutud savi, kõrrepõldude lapid ja siin-seal roheliseks tõmbunud põõsastikud, ja siis sõideti mõlemal pool teed laiuvasse kasemetsa. Metsas oli peaaegu palav, tuult ei olnud tunda. Üleni rohelisis, kleepuvais lehis kased seisid liikumatult, ja läinud-aastaste lehtede alt tärkasid neid üles tõstes värske rohi ja sinililled. Siin-seal kasemetsas harva seisvad noored kuused meenutasid oma karmi, igavese rohelusega ebameeldivalt talve. Hobused puristasid metsa sisse sõites ja higistasid veel märgatavamalt.

Teener Pjotr ütles midagi kutsarile, kutsar vastas jaatavalt. Aga nähtavasti oli Pjotrile vähe kutsari kaasatundmisest: ta pöördus pukil ringi ja kõnetas peremeest.

«Teie hiilgus, nii kerge on!» ütles ta aupaklikult naeratades.

«Mis?»

«Kerge, teie hiilgus.»

«Mis ta küll räägib?» mõtles vürst Andrei. «Ahaa, kevade kohta oli see muidugi,» taipas ta äkki ja silmitses ringi. «Ja tõesti, nii roheline on kõik... kui vara juba! Kased, ja toomingad, ja lepad juba haljendavad... Aga tammest pole veel märgata. Aa, seal ongi tamm.»

Tee ääres seisis tamm. Ta oli kindlasti kümme korda vanem kaskedest, milledest mets koosnes, oli ka kümme korda jämedam ja kaks korda kõrgem igast kasest. See oli hiiglaslik, kahe sülemõõdu jämedune tamm, nähtavasti ammu murdunud okstega ja

mõralise koorega, mis oli kaetud vanade korpadega. Oma määratute, kohmakate ja ebasümmeetriliselt harali kõverike käte ja sõrmedega seisis ta vana, vihase ja põlglıku koletisena naeratlevate kaskede keskel. Ainult tema üksi ei tahtnud alistuda kevade võlule ega tahtnud näha ei kevadet ega päikest.

«Kevad, ja armastus, ja õnn!» nagu oleks tahtnud öelda see tamm, «ja kuidas ei tüüta teid ikka see üks ja sama rumal ning mõttetu pettus? Kõik on üks ja sama, ja kõik on pettus! Pole olemas ei kevadet, ei päikest, ei õnne. Näe, vaadake, seal istuvad muljutud, surnud kuused, alati üksildased, ja siin olen ka mina ajanud harali oma murtud, rebitud sõrmed, kust nad aga välja kasvasid — seljast või külgedest; nii kui välja kasvasid — nõnda ka seisan siin ega usu teie lootustesse ega pettustesse.»

Vürst Andrei vaatas läbi metsa sõites mitu korda tagasi selle tamme poole, justkui oodates talt midagi. Lilled ja rohi tärkasid ka tamme all, kuid see seisis ikka ühteviisi, süngena, liikumatult, inetuna ja kangekaelsena nende keskel.

«Jah, tal on õigus, tuhat korda on õigus sel tammel,» mõtles vürst Andrei. «Las teised, nooremad, annavad ikka jälle järele sellele pettusele, aga meie tunneme elu — meie elu on lõppenud!» Terve uus rida lootusetuid, aga nukralt-meeldivaid mõtteid ärkas seoses selle tammega vürst Andrei hinges. Selle reisi vältel ta nagu mõtles uuesti läbi kogu oma elukäigu ja jõudis ikka sellele endisele rahustavale ning lootusetule lõppotsusele, et tal pole enam vaja midagi uuesti otsast alata, et ta peab ainult lõpuni elama oma elu kellelegi kurja tegemata, ärritumata ja midagi soovimata.

II

Rjasani kubermangu mõisa hooldamise asjus oli vürst Andreil vaja kokku saada maakonna mõisnike-peamehega. Peameheks oli krahv Ilja Andreitš Rostov, ja vürst Andrei sõitis maikuu keskpaiku tema poole.

Oli juba palav kevade järk. Mets oli üleni rüüs, teed tolmasid ja palavus oli selline, et veest mööda sõites tekkis tahtmine supelda.

Tusasena ja murelikult mõtteid mõlgutades selle üle, mida tal just vaja oleks hooldamise asjus peamehelt pärida, sõitis vürst Andrei mööda aiapuiesteed Rostovide Otradnoje mõisahoone ette. Paremalt poolt puude alt kuulis ta naisterahva rõõmsat kiljumist ja nägi, et salk tütarlapsi jookseb ta kalessile vastu. Teiste ees jooksis kalessile lähemale mustajuukseline, väga peenike, imelikult peenike, mustasilmaline tüdruk kollases sitskleidis, valge taskurätik pähe seotud, mille alt tikkusid välja vallandunud juuksesalgud. Tütarlaps hüüdis midagi, kuid ära tundes võõra, ei vaadanud enam temale, vaid jooksis naerdes tagasi.

Vürst Andreil hakkas korraga miskipärast valus. Ilm oli nii ilus, päike paistis nii heledasti, ümberringi oli kõik nii rõõmus; ent see

peenike ja nägus tüdruk ei teadnud ega tahtnudki midagi teada tema, Andrei, olemasolust ja oli rahul ning õnnelik mingist oma erandlikust, vististi küll rumalast, aga lõbusast ja õnnelikust elust. «Mille üle ta nii rõõmutseb? Millest ta mõtleb? Muidugi mitte sõjaväemäärustikust, mitte ka Rjasani mõisa talupoegade obrokirahast. Millest ta mõtleb? Ja mille üle on ta õnnelik?» küsitles vürst Andrei tahtmatult ning uudishimuga iseendalt.

Krahv Ilja Andreitš elas 1809. aastal Otradnojes ikka samuti nagu varemgi, see tähendab, võttis vastu peaaegu kogu kubermangu — jahtidega, teatrietendustega, lõunasöökidega ja muusikantidega. Ta oli, nagu alati iga uue külalise puhul, ka vürst Andrei tuleku üle rõõmus ja jättis ta peaaegu vägisi ööbima.

Igava päeva jooksul, mil vürst Andrei aega püüdsid viita vanemad perekonnaliikmed ja auväärseimad külalistest, keda läheneva nimepäeva puhul vana krahvi maja juba täis oli, heitis Bolkonski mitmel korral silma alati millegi üle naervale ja teise, noorema seltskonna hulgas lõbutsevale Natašale, küsides endalt ikka: «Millest ta küll mõtleb? Mille üle ta nii rõõmutseb?»

Õhtul võõras kohas üksi jäädes ei saanud ta kaua uinuda. Ta luges, kustutas siis küünla ja süütas selle varsti uuesti. Seestpoolt suletud luukidega toas oli palav. Ta oli pahane sellele rumalale vanamehele (nii nimetas ta Rostovi), kes pidas teda siin kinni, tõendades, et vajalikud paberid on linnas, pole veel ära toodud, oli pahane iseendale, et jäi siia ööbima.

Vürst Andrei tõusis üles ja astus akna juurde, et seda avada. Niipea kui ta oli luugid avanud, tungis hele kuuvalgus tuppa, nagu oleks see akna taga valvates seda ammu oodanud. Ta avas akna. Öö oli värske ja liikumatult-selge. Otse akna all kasvas rida põetud puid, mis olid ühelt poolt mustad ja teiselt poolt hõbedaselt valgustatud. Puude all oli mingi lopsakas, kastemärg ja kähar taimestik, siit-sealt hõbedaste lehtede ja vartega. Taamalt, mustade puude tagant, paistis mingi kastest helkiv katus, paremal oli suur kähar puu helevalge tüvega ning okstega, ja sellest kõrgemal, peaaegu tähtedeta, selges kevadetaevas säras täiskuu. Vürst Andrei nõjatus aknalauale ja ta silmad peatusid taeval.

Vürst Andrei tuba oli keskmisel korral; ka ülemise korra tubades tema kohal kuuldus veel elu ja seal ei magatud. Ta kuulis ülalt naiste kõnet.

«Veel üksainus kord,» ütles ülal naisehääl, mille vürst Andrei otsekohe ära tundis.

«Kunas sa siis magad õige?» vastas teine hääl.

«Ma ei magagi, ma ei saa magada, mis ma pean siis tegema! Noh, veel viimast korda . . .»

Kaks naisehäält hakkasid laulma mingit muusikalist fraasi, mis oli mingi muusikapala lõpp.

«Ah, kui suurepärane! Noh, nüüd aga magama, ja lõpp!»

«Sina maga, aga mina ei saa,» vastas esimene hääl, mis lähenes aknale. Tütarlaps oli vist aknast päris välja kummardunud,

sest oli kuulda ta riiete kahinat ja isegi hingamist. Kõik vaikis ja kivistus, nii kuu, ja tema valgus, ja varjud. Ka vürst Andrei kartis end liigutada, et mitte reeta oma tahtmatut juuresolekut.

«Sonja! Sonja!» kuuldus jälle esimene hääl. «Kuidas võib praegu magada! Vaata ometi, kui kaunis kõik on. Ah, kui kaunis! Ärka ometi, Sonja!» ütles ta peaaegu nututoonil. «Niisugust kaunist ööd pole veel kunagi, kunagi olnud . . .»

Sonja vastas talle midagi vastumeelselt.

«Ei, sa vaata ainult, milline kuu! . . . Ah, milline kaunis! Tule siia! Kallike, tuvike, tule siia. Noh, kas näed? Niiviisi siin istukski kükakil, vaat nii, haaraks kätega põlvede ümbert — kõvasti, nii kõvasti kui saab — pingutada on vaja. Vaat nii!»

«Jäta juba, sa kukud alla.»

Kuuldus rabelemist ja Sonja rahulolematut häält: «Kell on ju varsti kaks.»

«Ah, sa ainult rikud mul kõik. Noh, mine, mine.»

Kõik jäi jälle vait, aga vürst Andrei teadis, et tüdruk istub ikka veel aknal, ta kuulis vahel tasaseid liigutusi, vahel ohkeid.

«Oh jumal, oh jumal! Mis see küll on!» hüüdis tütarlaps järsku. «Kui magada, siis magada!» ja ta lõi akna kinni.

«Ja pole tal asjagi minu olemasolust!» mõtles vürst Andrei sellal, kui kuulatas tütarlapse kõnelust, miskipärast oodates ja kartes, et tüdruk ütleb ka tema kohta midagi. «Ja jälle on see tema! Ja nagu kiuste!» mõtles ta.

Ta hinges tekkis äkitselt säärane ootamatu segadus värskeist mõtteist ja lootustest, mis olid vastukäivad kogu ta elule, et ta, suutmata endale oma seisukorda selgitada, uinus kohe magama.

III

Järgmisel päeval ei oodanud vürst Andrei enam, millal daamid välja ilmuvad, jättis ainult krahviga jumalaga ja sõitis minema.

Oli juba juuni algus, kui vürst Andrei koju sõites jõudis jälle selle kasesalu vahele, kus too vana, inetu tamm oli teda nii imelikult ja meeldejäävalt üllatanud. Kuljused helisesid metsa vahel veel sumedamalt kui poolteist kuud tagasi; mets oli täis elu, varjurikas ja tihe; ka metsas harva seisvad noored kuused ei seganud enam ühtlast ilu, olles kohaldunud metsa üldisele iseloomule, ja haljendasid õrnalt lopsakate noorte võrsete ehtes.

Kogu päev oli palav, kuskil tekkis ka äike, kuid ainult väikesest pilvesagarast piserdus pisut vihma teetolmule ja mahlakaile puulehtedele. Vasakul pool oli mets tume, varjuline, paremal pool märg ja läikiv — helkis päikesekiirtes, kõikudes vaevalt märgatavalt tuules. Kogu loodus oli õites; ööbikud laksutasid kord ligidal, kord kaugel.

«Jah, siin, selles metsas, seisis see tamm, millega me olime ühel meelel,» mõtles vürst Andrei. «Aga kus ta on?» mõtles vürst And-

rei jälle, vaadates vasakule poole teed, ja imetles, ise seda teadmata, teda ära tundmata, sedasama tamme, mida ta otsis. Vana tamm uneles nüüd, üleni muutunud, heites telgina laiali lopsakat tumedat rohelust, tasakesi kiikudes õhtupäikese kiirte paistel. Ei kõveraid sõrmi, ei korpasid, ei endist umbusku ega muret — mitte midagi sellast polnud märgata. Läbi kareda, saja-aastase koore tungisid tal välja oksteta, mahlakad noored lehed, nii et ei võinud uskuda, et see vanake oli nad loonud. «Jah, see on toosama tamm,» mõtles vürst Andrei, ja teda valdas järsku põhjusetu kevadine rõõmu ja uuenemise tunne. Kõik ta elu ilusamad hetked meenusid talle nüüd äkki ühel ning samal ajal. Nii Austerlitzi lahinguväli kõrge taevaga, ja ta naise surnud etteheitev nägu, ja Pierre parvel kui ka tütarlaps, kes oli erutatud suveöö ilust, ja see öö ja kuuvalgus — kõik see tuli talle järsku meelde.

«Ei, elu pole lõppenud kolmekümne ühe aastaga,» tegi vürst Andrei äkki lõpliku, muutmatu otsuse. «Vähe on sellest, et tean kõike, mis asub minus, on vaja, et ka kõik teised seda teaksid: nii Pierre kui ka see tütarlaps, kes tahtis taevasse lennata; on vaja, et kõik tunneksid mind, et mitte üksnes mu enda jaoks ei läheks mu elu, et need teised ei elaks nii sõltumatult minust, et mu elu avaldaks mõju kõigile ja et nad kõik elaksid minuga koos!»

XIV

31. detsembril, vastu uut, 1810. aastat, *le réveillon,* oli ball Katariina-aegse kõrge aukandja juures. Sellest pidid osa võtma diplomaatiline korpus ja keiser.

Aukandja tuntud maja Inglise kallasteel säras loendamatuis ilutuledes. Valgustatud ja punase kaleviga kaetud peasissekäigu juures seisid politseinikud, ja mitte ainult sandarmid, vaid ka politseiülem ise koos kümmekonna ohvitseriga oli kohal, võttes aset peatrepil. Tõllad eemaldusid ja järjest uued sõitsid ette punases rüüs teenritega ja sulgi kübarail kandvate teenritega. Tõldadest astusid välja mehed mundrites, aumärkide ja suurlintidega; daamid atlassis ja hermeliinis astusid ettevaatlikult kolinal väljalükatavaile tõllaastmeile ja sammusid kärmesti ning hääletult mööda peatrepile laotatud kalevit.

Peaaegu iga kord, kui uus tõld ette sõitis, käis läbi pealtvaatava rahvahulga sosin ja mütsid võeti maha.

«Kas keiser?... Ei, minister... prints... saadik... Kas sa ei näe sulgi?...» kõneldi rahvahulgas.

Keegi rahva hulgast, kes oli teistest paremini riides, tundis nähtavasti kõiki tolleaegseid tähtsamaid aukandjaid ja nimetas neid nimepidi.

Juba oli kolmandik ballikülalistest saabunud, kuid Rostovide juures, kes ka pidid sel ballil olema, käis veel kibe askeldus riietumisega.

Palju oli Rostovide perekonnas juttu ja ettevalmistusi selleks balliks, palju oli kartusi, et ballikutset ei saada, et piduriided ei saa õigeks ajaks valmis ja et kõik ei lähe nii, nagu peab minema.

Koos Rostovidega pidi sellele ballile sõitma Marja Ignatjevna Peronskaja, krahvinna sõbratar ning sugulane, kõhn ja kollane õuedaam vanast keisrikojast, kes oli provintslikele Rostovidele juhiks Peterburi kõrgemas seltskonnas. Kell kümme õhtul pidid Rostovid õuedaamile Tauria aia juurde järele sõitma; kuid kell sai juba viie minuti pärast kümme, aga preilid ei olnud veel riides.

Nataša sõitis esimesele suurele ballile oma elus. Ta oli sel päeval tõusnud kell kaheksa hommikul ja kogu päeva veetnud palavikulises erutuses ning tegevuses. Kõik ta pingutused olid hommikust saadik suunatud sellele, et nad kõik kolm: ta ise, ema ja Sonja oleksid riietatud nii hästi kui üldse võimalik. Sonja ja krahvinna usaldasid end täiesti tema hoolde. Krahvinna pidi ballil kandma tumepunast sametist kleiti, mõlemad preilid aga valgest krepploorist kleiti roosa siidalusega ja roosikimbuga pihiku vahel. Soeng pidi olema *à la grecque*[1].

Kõik olulisem oli juba tehtud: jalad, käed, kael ja kõrvad eriti hoolikalt ballile minekuks puhtaks pestud, lõhnastatud ja puuderdatud; jalas olid juba ažuursed siidsukad ja valged lehvidega atlasskingad; soengud olid peaaegu valmis. Sonja lõpetas riietumist, samuti ka krahvinna; kuid Nataša, kes hoolitses kõigi eest, oli maha jäänud. Ta istus veel peegli ees, penjuaar kõhnukestel õlgadel. Sonja seisis juba riietunult keset tuba ja kinnitas, väikese sõrme otsaga valutekitavalt nööpnõela surudes, kleidile viimast kahisevat siidpaela.

«Mitte nii, mitte nii, Sonja!» ütles Nataša, pöörates pea soengutegemiselt kõrvale ja haarates kätega juustest, mida neid hoidev toatüdruk ei jõudnud veel lahti lasta. «Nii ei kõlba see lint, tule siia.»

Sonja kükitas maha. Nataša kinnitas lindi teistviisi.

«Lubage, preili, nii ei saa ju,» lausus toatüdruk, kes Nataša juukseid hoidis.

«Ah, mu jumal, küll jõuab pärast! Vaat nii, Sonja.»

«Kas saate varsti seal?» kuuldus krahvinna hääl. «Kell saab juba kümme.»

«Kohe, kohe. Kas ise olete valmis, ema?»

«Ainult sametmütsike on vaja kinnitada.»

«Ärge tehke seda ilma minuta,» hüüdis Nataša, «te ei oska!»

«Aga juba on kümme.»

Ballile otsustati jõuda poole üheteistkümneks, aga Natašal oli vaja veel riietuda ja seejärel tuli Tauria aia juurde sõita.

Lõpetanud soengu, jooksis Nataša lühikeses aluskuues, mille alt välja paistsid ta ballikingad, ja ema ööjakis Sonja juurde, vaatas ta üle ja jooksis edasi ema juurde. Pöörates ta pead, kinnitas ta

[1] Kreekapärane.

sametmütsikese ja lippas, kui oli vaevalt jõudnud anda suudluse ema hallidele juustele, tagasi tüdrukute juurde, kes traageldasid ta aluskuube.

Viivitus tuligi Nataša aluskuuest, mis oli liiga pikk: seda traageldasid kaks tüdrukut, kiiruga hammustades niidijätke. Kolmas tüdruk jooksis, hoides nööpnõelu huulte ja hammaste vahel, edasi-tagasi krahvinna ja Sonja vahet; neljas hoidis ülestõstetud kätel Nataša krepploorkleiti.

«Mavruša, rutem, tuvike!»

«Andke sõrmkübar sealt, preili.»

«Kas saate juba lõpuks?» küsis krahv ukse tagant välja aastudes. «Siin on teile lõhnaõlid. Peronskaja ootab vist juba ammu kannatamatult.»

«Valmis, preili!» ütles toatüdruk, tõstis valmissaanud krepploorkleidi kahe näpuga üles ja puhus midagi riide pealt ära ning raputas seda, selle žestiga väljendades, et ta on teadlik käes hoitava eseme õhulisusest ning puhtusest.

Nataša hakkas kleiti selga ajama.

«Kohe, kohe, ära tule veel, isa,» hüüdis ta ukse avanud isale kleidi loori alt, mis veel üleni kattis ta nägu.

Sonja lükkas ukse kinni. Minuti pärast lasti krahv tuppa. Ta oli sinises frakis, põlvsukkade ja kingadega, lõhnastatud ja pumatiga võitud.

«Ah, isa, sa oled nii tore, otse võluv!» ütles Nataša, seistes keset tuba ja kohendades loorkleidi volte.

«Lubage, preili, lubage!» kõneles tüdruk, kes põlvili olles venitas Nataša kleiti siit-sealt ja veeretas suus hoitavaid nööpnõelu keelega ühest suunurgast teise.

«Su enda tahtmine!» hüüdis Sonja, lootusetus hääles, Nataša kleiti üle vaadates, «su enda tahtmine, aga ikka on pikk!»

Nataša astus edasi, et vaadata seinapeeglisse. Kleit oli pikk.

«Jumala eest, preili, pole ta midagi pikk,» ütles Mavruša, kes mööda põrandat Natašale järele roomas.

«Kui pikk on, võtame kokku, ühe minutiga võtame kokku,» ütles agar Dunjaša, võttes rinnalt rätiku seest nõela ja hakates jälle põrandal põlvitades tööle.

Sel hetkel astus tagasihoidlikult, tasaste sammudega sisse krahvinna, kandes oma sametmütsikest ja sametkleiti.

«Oo! Mu kaunitar!» hüüatas krahv, «oled kõigist kenam!...»

Ta tahtis naist emmata, kuid see pöördus punastades kõrvale, et kleiti mitte kortsutada lasta.

«Ema, su mütsike peab rohkem küljel olema,» ütles Nataša. «Ma kinnitan uuesti!» Ja ta sööstis ettepoole, kuid tüdrukud, kes ta kleiti lühemaks õmblesid, ei jõudnud nii ruttu järele hüpata ja rebisid kleidist tükikese loori välja.

«Oi, jumal küll! Mis see küll tähendab ometi! Ma ei ole, jumala eest, süüdi...»

TRÜ Raamatukogu

«Pole viga, nõelun kinni, siis pole midagi näha,» rahustas Dunjaša.

«Kaunitar oled, mu kuningannake!» ütles ukse tagant sisseastuv lapsehoidja. «Aga Sonjuška veel, oh, kaunitarid olete! . . .»

Veerand üheteistkümne paiku istuti lõpuks tõldadesse ja sõideti minema. Kuid enne oli vaja veel Tauria aia juurde sõita.

Peronskaja oli juba minekuvalmis. Hoolimata ta vanadusest ja inetusest oli tema juures toimunud täpselt seesama, mis Rostovide juureski, kuigi mitte sellise rutakusega (temale oli see harjunud asjaks): samal viisil oli lõhnastatud, pestud ja puuderdatud ta vana, inetu keha, niisama hoolikalt küüritud kõrvatagused, ja samuti kui Rostovide pool, imetles siingi vana toatüdruk vaimustatult oma perenaise pidurüietust, kui see kollases šifriga kleidis võõrastetuppa astus. Peronskaja kiitis Rostovide tualette.

Rostovid kiitsid tema maitset ning tualetti, ja kell üksteist asuti, ettevaatusega soenguid ning kleite hoides, tõldadesse ja sõideti.

XV

Natašal polnud sel päeval hommikust alates ainsatki vaba silmapilku ja kordagi ei saanud ta mõelda sellele, mis tal ees seisab. Niiskes, külmas õhus, rappuva tõlla kitsuses ja poolpimeduses kujutles ta esmakordselt elavalt kõike seda, mis teda ootab seal ballil, valgustatud saalides, — muusika, lilled, tantsud, keiser, kogu Peterburi hiilgav noorsugu. See, mis teda ootas, oli nii kaunis, et ta ei suutnud veel uskudagi, et see kõik tuleb: nii mittekokkusobiv oli see muljetega, mis jäid tõlla külmusest, kitsusest ja pimedusest. Nataša mõistis kõike seda, mis teda ootab, alles siis, kui ta oli sammunud üle peatrepi punase kalevi ja astus eeskotta, ajas seal kasuka seljast ja läks Sonjaga kõrvuti ema ees lillede vahel mööda valgustatud treppi. Alles nüüd meenus talle, kuidas tal on tarvis käituda ballil, ja ta katsus võtta seda suursugust hoiakut, mida ta pidas hädavajalikuks ballist osavõtvale tütarlapsele. Kuid oma õnneks tundis ta nüüd, et silmad läksid kirjuks: ta ei näinud midagi selgesti, pulss hakkas lööma sada korda minutis ja veri taguma südame juures. Ta ei suutnud võtta seda hoiakut, mis oleks ta naeruväärseks teinud, ja astus edasi, tardudes erutusest ning katsudes kõigest jõust seda varjata. Ja see oligi just see hoiak, mis sobis talle kõige paremini. Neist ees- ja tagapool sisenesid, samuti tasakesi omavahel juteldes ja samuti balliriietuses, teised külalised. Peeglid trepikülgedel andsid vastupeegeldusi valgeis, taevassiniseis, roosades kleitides, briljantidega ja pärlitega ehitud, paljastatud kaelte ja kätega daamidest.

Nataša vaatas peeglisse ja ei suutnud peegelduses end ära tunda teiste hulgast. Kõik segunes üheksainsaks hiilgavaks rongkäiguks. Esimesse saali sisse astudes tegi ühetooniline kõnehäälte, sammude ja tervituste sumin Nataša kurdiks; valgus ja hiilgus pimestasid

teda veel enam. Piduperemees ja -perenaine, kes olid juba pool tundi seisnud saali viiva ukse juures ja rääkinud sisseastujaile korduvalt ühesuguseid sõnu: *«Charmé de vous voir»*[1] võtsid samal viisil vastu ka Rostovid koos Peronskajaga.

Kaks valges kleidis tütarlast, ühesugused roosid mustades juustes, tegid ka ühesuguse reveransi, kuid perenaine peatas tahtmatult oma silmad kauem saledal Natašal. Ta vaatas Natašale otsa ja naeratas ainult temale üksi veel eriliselt, lisaks oma perenaise-naeratusele. Natašale vaadates meenutas perenaine võib-olla ka iseenda kuldset, tagasipöördumatut tütarlapsepõlve ja oma esimest balli. Ka peremees saatis silmadega Natašat ja küsis krahvilt, kumb on tema tütar.

«Charmante!»[2] ütles ta, suudeldes oma sõrmeotsi.

Saalis seisid külalised, tungeldes sisseviiva ukse juures, oodates keisrit. Krahvinna asetus selle jõugu esiridadesse. Nataša kuulis ja tundis, et mitu häält küsitles tema üle ja et teda silmitseti. Ta mõistis, et meeldib neile, kes juhtisid talle tähelepanu, ja see teadmine rahustas teda pisut.

«On siin samasuguseid nagu meie, on ka meist halvemaid,» mõtles ta.

Peronskaja nimetas krahvinnale kõige tähelepandavamaid isikuid, kes viibisid ballil.

«Too seal on Hollandi saadik, näete, too hallpea,» kõneles Peronskaja, näidates hõbehallide, ohtrate lokkis juustega vanamehele, kes oli piiratud daamidest, keda ta millegi üle naerma pani.

Aga seal ongi tema, Peterburi kuninganna, krahvinna Bezuhhova,» rääkis Peronskaja, osutades sisseastuvale Helenele.

«Kui kaunis! Ei anna sugugi alla Marja Antonovnale; vaadake, kuidas ta ümber keerlevad nii noored kui vanad. Ja ta on kaunis ja tark... Räägitakse, et prints... on arust ära tema pärast. Aga vaat need kaks, — kuigi pole kenad, piiratakse neid veel rohkem.»

Peronskaja osutas üle saali sammuvale daamile ja ta väga inetule tütrele.

«See on miljonär-pruut,» ütles ta. «Ja seal on ka ta peigmehed.»

«Too on Bezuhhova vend — Anatol Kuragin,» ütles Peronskaja ja osutas ilusale ratsakaardiväelasele, kes läks neist mööda, vahtides kõrgilt üle daamide peade kuskile kaugusse. «Kena poiss! Kas pole tõsi? Räägitakse, et teda tahetakse paari panna tolle rikkaga. Ja teiegi *cousin,* Drubetskoi, keerleb väga tolle ümber. Räägitakse, miljonid olevat mängus. — Kuidas siis, see on ju Prantsuse saadik ise,» vastas ta krahvinna küsimusele Caulaincourt'i kohta. «Vaadake teda, nagu mõni keiser kohe. Aga siiski armsad, väga armsad on prantslased. Pole armsamaid seltskonna jaoks. Aa, seal on ka tema! Ei, ikkagi on kõigist kenam meie Marja Antonovna! Ja kui lihtsalt riides. Veetlev! — Aga too paks seal prillidega, vabamüür-

[1] On armas teid näha.
[2] Veetlev!

lane ülemaailmaline,» ütles Peronskaja, osutades Bezuhhovile. «Pange teda kõrvuti naisega: hernehirmutis, muud mitte midagi!»

Pierre sammus oma rasket keha kallutades, külaliste jõuku kõrvale surudes ja noogutades paremale ning vasemale niisama hooletult ja heasüdamlikult, nagu oleks ta kõndinud turul rahva hulgas. Ta liikus jõugu seast läbi, silmanähtavalt kedagi otsides.

Nataša vaatas rõõmuga Pierre'i tuttavasse näkku, selle hernehirmutise näkku, nagu teda nimetas Peronskaja, ja teadis, et Pierre otsis jõugu hulgast neid, eriti aga teda. Pierre oli talle tõotanud sel ballil olla ja talle kavalere tutvustada.

Aga enne kui jõudis nendeni, peatus Pierre kellegi lühikasvulise väga ilusa valges mundris brüneti kõrval, kes seisis akna juures ja vestles ühe pika, aumärke ja suurlinti kandva mehega. Nataša tundis kohe ära lühikasvulise, valges mundris noore mehe: see oli Bolkonski, kes näis talle väga noorenenuna, rõõmsamana ja kenamana.

«Seal on jälle üks tuttav — Bolkonski, kas näete, ema?» ütles Nataša, osutades vürst Andreile. «Mäletate, ta ööbis kord meie pool Otradnojes.»

«Mis, te tunnete teda?» küsis Peronskaja. «Ma ei suuda teda kannatada. *Il fait à présent la pluie et le beau temps.*[1] Ja uhkusel pole piiri! On isasse läinud. Ja sõbrutseb Speranskiga, mingisuguseid projekte kirjutavad. Näete, kuidas ta daame kohtleb! Daam räägib temaga, aga tema pöörab selja,» ütles Peronskaja, osutades Andreile. «Mina teda veel õpetaksin, kui ta minuga niiviisi käituks nagu nende daamidega.»

XVI

Korraga läks kõik liikvele, külaliste jõugus hakati rääkima, liiguti koomale ning jälle laiemale, ja mängima hakanud muusika helide saatel astus kahe taanduva rea vahel sisse keiser. Tema järel sammusid piduperemees ja -perenaine. Keiser kõndis kärmesti, kummardudes paremale ja vasemale, nagu tahaks ta rutem vabaneda vastuvõtu esimesest silmapilgust. Muusikandid mängisid poloneesi, mida tollal tunti sõnade järgi, mis sellele loodud. Need sõnad algasid nii: «Vaimustab meid Aleksander, vaimustab Elisabet...» Keiser siirdus võõrastetuppa, jõuk valgus ukseni; mõned muutunud ilmega isikud läksid kähku samast uksest sisse ja tulid tagasi. Jõuk valgus jälle eemale võõrastetoa uksest, mille lävele ilmus keiser, vesteldes perenaisega. Keegi noormees hakkas ennatanud ilmel tagasi tõrjuma daame, paludes neid kõrvale hoiduda. Mõned daamid, kelle nägu väljendas kõigi seltskondlike kommete tõelist unustamist, tunglesid visalt ettepoole, rikkudes

[1] Ta on praegu kõikvõimas. (Sõna-sõnalt: Ta teeb praegu vihma ja head ilma.)

oma tualette. Mehed hakkasid daamidele lähenema ja poloneesiks paare moodustama.

Kõik taandusid jälle kahele poole ja keiser väljus, naeratades ning majaperenaist kättpidi, aga mitte tantsutaktis talutades, võõrastetoa uksest. Tema järel läks piduperemees M. A. Narõškiniga, siis saadikud, ministrid, mitmesugused kindralid, keda kõiki Peronskaja vahetpidamata nimepidi nimetas. Üle poole daamidest omasid kavaleri ja läksid või valmistusid poloneesi tantsima. Nataša tundis, et ta on jäänud emaga ja Sonjaga daamide väiksema osa hulka, kes olid vastu seina surutud ja tantsule viimata jäänud. Ta seisis, langetanud oma peenikesed käsivarred, ning vaatas vaevalt märgatavate rindade ühetasaselt tõustes, hinge pidades, hirmunud silmil enese ette, ja ta näoilmes oli valmisolu suurimaks rõõmuks või suurimaks kurbuseks. Teda ei huvitanud ei keiser ega ka kõik nood tähtsad isikud, kellele Peronskaja osutas, — tal oli üksainus mõte: «Kas siis tõesti keegi ei astu minu juurde, kas tõesti ma ei saa tantsida esimeste hulgas, kas tõesti mind ei märka kõik need mehed, kes praegu arvatavasti ei näe mind, aga kui vaatavad minule, siis vaatavad sellise ilmega, nagu tahaksid öelda: «Ahaa! See on tema, ei maksagi enam vaadata.» Ei, see ei või olla nii!» mõtles ta. «Nad peaksid ometi teadma, kui väga ma tahaksin tantsida, kui suurepäraselt ma tantsin ja kui lõbus neil oleks minuga tantsida.»

Poloneesi helid, mis olid kestnud kaunis kaua, hakkasid kõlama juba kurblikumalt, — mälestusena Nataša kõrvus. Nutt kippus talle peale. Peronskaja läks neist eemale. Krahv viibis saali teises otsas, krahvinna, Sonja ja tema seisid siin üksi nagu metsas, selle võõra inimhulga keskel, ei kellelegi huvitavad ega vajalikud. Vürst Andrei läks kellegi daamiga mööda ja ei tundnud nähtavasti neid ära. Ilus Anatol kõneles midagi naeratades oma daamile, kellega ta tantsis, ja riivas Nataša nägu pilguga, millega vaadeldakse seinu. Boriss möödus neist kahel korral ja pööras iga kord pea kõrvale. Berg oma naisega, kes ei tantsinud, astusid neile ligi.

Natašale näis solvav säärane perekondlik lähenemine siin, ballil, nagu poleks enam teist kohta perekondlike juttude puhumiseks kui ainult ballil. Ta ei kuulanud ega vaadanudki Veerale, kui see talle midagi seletas oma rohelisest kleidist.

Lõpuks jäi keiser seisma oma viimase daami kõrvale (ta oli tantsinud kolmega), muusika vaikis; muretsev adjutant jooksis otse Rostovide peale, paludes neid veelgi kuhugi taanduda, kuigi nad seisid seina ääres, ja kooridelt kuuldusid selged, sujuvad ning kütkestavalt-ühetasased valsihelid. Keiser vaatas naeratades üle saali. Minut aega oli juba möödunud, — keegi ei alustanud veel tantsu. Adjutant-korraldaja astus siis krahvinna Bezuhhova juurde ja kutsus teda. Helene tõstis naeratades käe ja pani selle, adjutandile otsa vaatamata, ta õlale. Adjutant-korraldaja, olles meister oma alal, võttis kindlalt ja ruttamata, osavalt ja kõvasti

oma daami ümbert kinni ja liugles temaga algul piki pealtvaatajate ringi äärt, haaras saali nurga kohal daami vasaku käe, keerutas ta ümber, ja siis kuuldusid üha kiirust lisavate muusikahelide sekka ainult veel adjutandi osavate jalgade taktikindlad kannuste klõpsatused, ja iga kolme takti järel, pöörete juures, otsekui puhkes lehvides ta daami sametkleit. Nataša vahtis neid üksisilmi ja oli valmis nutma, et mitte tema ei tantsi seda esimest valsituuri.

Vürst Andrei, polkovniku valges (ratsaväe) mundris, põlvsukkade ja kingadega, seisis elavana ning lõbusana pealtvaatajate ringi esimestes ridades Rostovide lähedal. Parun Vierhof kõneles temaga riiginõukogu avaistungist, mis pidi toimuma homme. Vürst Andrei kui Speranskile lähedane inimene ja seadusandliku komisjoni töödest osavõtja võis anda õigeid teateid homse istungi asjus, mille kohta olid liikvel mitmesugused kuuldused. Kuid ta ei kuulanud, mis Vierhof talle rääkis, ja vaatas kord keisrit, kord tantsuks valmistuvaid kavalere, kes ei julgenud tantsuringi minna.

Vürst Andrei jälgis tähelepanuga neid keisri juuresolekul nii pelglikke kavalere ja daame, kes tardusid igatsusest tantsule kutsumist oodates.

Pierre astus vürst Andrei juurde ja haaras tal käest kinni.

«Te olete alati tantsinud. Siin viibib mu *protégée,* noor Rostova, kutsuge teda,» sõnas Pierre.

«Kus?» küsis Bolkonski. «Vabandage,» ütles ta paruni poole pöördudes, «selle jutu me võime lõpetada mõnes teises kohas, aga ballil on vaja tantsida.» Ta astus edasi selles suunas, kuhu Pierre oli teda juhatanud. Nataša meeleheitlik, ootusse tardunud nägu puutus vürst Andreile kohe silma. Ta tundis Nataša ära, aimas ta tundeid, mõistis, et ta on veel algaja, meenutas tütarlapse õisi kõnelusi aknal ja sammus rõõmsal ilmel krahvinna Rostova ette.

«Lubage teid tutvustada mu tütrega,» ütles krahvinna punastades.

«Mul on juba au teda tunda, kui krahvitar mind veel mäletab,» vastas vürst Andrei viisaka ja sügava kummardusega, mis oli täielikus vastuolus Peronskaja tähendustega ta jämedaist kombeist, lähenes Natašale ja tõstis käe, et haarata teda piha ümbert veel enne, kui oli lõpuni lausunud oma tantsukutse. Ta palus teda valsituuriks. Nataša tardunud ilme, mis oli valmis meeleheiteks või vaimustuseks, valgustus järsku õnneliku, tänuliku, lapseliku naeratusega.

«Ammugi ootasin sind,» oleks nagu öelnud see ehmunud ja õnnelik tütarlaps oma nutuvalmi ilme tagant tekkiva naeratusega, kui ta tõstis käe vürst Andrei õlale. Nad olid teine paar, kes astus valsiringi. Vürst Andrei oli oma aja parimaid tantsijaid. Nataša tantsis suurepäraselt. Ta jalakesed valgeis atlassist ballikingis tegid kärmesti, kergelt ja tast enesest sõltumatult oma tööd, ja ta nägu säras õnnejoovastuses. Nataša paljas kael ja käsivarred

olid veel kõhnad ning ebakaunid. Võrreldes Helene õlgadega olid ta õlad kõhnad, rinnad välja kujunemata, käsivarred peenikesed; ent Helene peal lasus otsekui lakikord neist tuhandeist pilkudest, mis libisesid ta keha mööda, kuna Nataša näis plikakesena, kes esmakordselt oli paljastatud ning kellel sellest oleks väga häbi olnud, kui talle poleks mitte tõendatud, et see on nii tingimata vajalik.

Vürst Andreile meeldis tantsida, ja kuna ta soovis rutem vabaneda poliitilistest ja tarkadest juttudest, milledega kõik tema poole pöördusid, kuna ta soovis kiiremini purustada seda temale nii pahandavat kohmetuse õhkkonda, mille tekitas keisri juuresolek, läks ta tantsima ja valis Nataša seepärast, et Pierre oli Natašale osutanud, ja seepärast, et Nataša esimesena kauniste naiste hulgas talle silma puutus; aga vaevalt oli ta selle saleda, painduva piha ümbert kinni võtnud ja tütarlaps talle nii lähedal liikuma hakanud ja talle nii lähedalt naeratanud, kui kogu tütarlapse veetluse uim talle pähe lõi: ta tundis end taaselustununa ja noorenenuna, kui ta Nataša oli kohale saatnud ja hinge tagasi tõmmates seisma ning tantsijaid silmitsema jäi.

XVII

Pärast vürst Andreid tuli Natašat tantsule paluma Boriss, tuli ka too balli alustanud tantsija-adjutant ja veel mõningaid noormehi, ja Nataša tantsis, loovutades oma liigsed kavalerid Sonjale, õnnelikuna ning õhetavana lakkamatult kogu õhtu. Ta ei märganud ega näinud midagi sellest, mis huvitas kõiki sel ballil. Mitte ainult, et ta ei märganud, kuidas keiser pikalt vestles Prantsuse saadikuga, kuidas ta eriti armulikult kõneles kellegi daamiga, kuidas prints see ja see tegid ja ütlesid seda ja teist, kuidas Helene saavutas hiilgavat edu ja võitis erilise tähelepanu selle või selle poolt; Nataša ei näinud isegi keisrit, ja märkas, et ta on ära sõitnud, alles sellest, et pärast ta lahkumist ball muutus elavamaks. Ühe lõbusaist kotiljonidest, enne õhtusööki, tantsis vürst Andrei jälle Natašaga. Ta tuletas Natašale meelde nende esimest kohtumist Otradnoje puiesteel ja seda, kuidas Nataša ei saanud uinuda tol kuuvalgel ööl ja kuidas ta tahtmatult kuulas pealt Nataša sõnu. Nataša punastas selle meeldetuletuse juures ja püüdis end vabandada, nagu oleks olnud midagi häbistavat selles tunneteavalduses, mida vürst Andrei oli tahtmatult pealt kuulanud.

Vürst Andrei nagu tavaliselt kõik inimesed, kes on üles kasvanud seltskonnas, armastas seltskonnas seda, millel ei lasunud veel üldist seltskondlikku pitserit. Ja niisugune oli Nataša oma imetlusega, rõõmuga ja argusega ning isegi vigadega prantsuse keeles. Vürst Andrei kohtles teda ja rääkis temaga eriti õrnalt ja hoolitsevalt. Istudes Nataša kõrval ja juteldes temaga kõige

lihtsamaist ning tühisemaist asjust, imetles vürst Andrei tema silmade ja naeratuse rõõmsat sära, mis ei olnud seoses nende vestlusega, vaid Nataša sisemise õnnetundega. Ajal, kui Natašat paluti tantsule ja ta naeratades tõusis istmelt ning tantsis, imetles vürst Andrei eriti ta arglikku graatsiat. Kotiljoni keskel tuli Nataša, lõpetanud figuuri, veel raskesti hingates oma kohale tagasi. Uus kavaler palus teda jälle. Nataša oli väsinud ning lõõtsutas ja tahtis nähtavasti ära öelda, kuid tõstis silmapilk jälle rõõmsalt käe kavaleri õlale ja naeratas vürst Andreile.

«Puhkaksin ja istuksin meeleldi teiega, olen väsinud; aga te näete, kuidas mind valitakse, ja ma olen selle üle rõõmus, ja ma olen õnnelik, ja ma armastan kõiki, ja mina teiega — me mõistame kõike,» ja veel palju, palju muudki ütles Nataša naeratus. Kui kavaler vabastas ta, jooksis Nataša üle saali, et valida sealt tantsufiguuri jaoks kahte daami.

«Kui ta läheb esiteks oma nõbu juurde ja alles siis tolle teise daami juurde, saab ta mu naiseks,» ütles vürst Andrei mõttes iseendalegi täiesti ootamatult, vaadates Natašat. Nataša astus esmalt nõbu juurde.

«Milline lollus vahel pähe tuleb,» mõtles vürst Andrei, «aga õige on ainult see, et see tütarlaps on niivõrd armas, niivõrd eriline, et ei tantsi siin kuud aegagi ja läheb mehele... See on siin harulduseks,» mõtles ta endamisi, kui Nataša, kohendades pihiku vahelt väljalangevat roosi, tema kõrvale istus.

Kotiljoni lõppedes tuli vana krahv oma sinises frakis tantsijate juurde. Ta kutsus vürst Andreid enda poole ja küsis tütrelt, kas tal on lõbus. Nataša ei vastanud ja ainult naeratas sellise naeratusega, mis etteheitega ütles: «Kuidas võib seda küsida?»

«Nii lõbus nagu veel mitte kunagi elus!» ütles ta, ja vürst Andrei märkas, kui varmalt olid ta kitsad käsivarred tõusmas, et isa kaelustada, kuid laskusid silmapilk jälle alla. Nataša oli nii õnnelik, nagu mitte iial varem oma elus. Ta viibis sel ülimal õnneastmel, kus inimene muutub täiesti heaks ja lahkeks ega usu kurja, õnnetuse ja mure võimalust.

III köide, I jagu.

II

29. mail sõitis Napoleon Dresdenist välja, kus ta oli viibinud kolm nädalat, ümbritsetud õukonnast, mis oli koostatud printsidest, hertsogitest, kuningatest ja isegi ühest keisrist. Enne ärasõitu ilmutas Napoleon oma lahkust printsidele, kuningatele ja keisrile, kes seda väärisid, tõreles kuningate ja printsidega, kelledega ta rahul polnud, kinkis Austria keisrinnale oma isiklikke, s. t. teistelt kuningatelt võetud pärleid ning briljante, ja kui oli õrnalt emma-

nud keisrinna Marie-Louise'i, nagu räägib tema eluloo kirjeldaja, jättis keisrinna maha kurvastatuna lahusolekust, mida ta — see Marie-Louise, keda peeti Napoleoni abikaasaks sellest hoolimata, et Pariisi oli jäänud teine abikaasa — suuteline polnud taluma, nagu näis. Sellest hoolimata et diplomaadid alles kindlasti uskusid rahu võimalusse ja selles sihis usinasti töötasid; sellest hoolimata et keiser Napoleon ise oli keiser Aleksandrile kirja kirjutanud, nimetades teda *Monsieur mon frère*'iks[1] ja siiralt kinnitades, et ta ei soovi sõda ning saab keiser Aleksandrit alati armastama ja austama, — sellest hoolimata sõitis ta sõjaväe juurde ja andis igas jaamas uusi käske, millede sihiks oli kiirendada sõjaväe liikumist läänest itta. Ta sõitis reisitõllas, mille ette oli rakendatud kuus hobust, paažidest, adjutantidest ja saatekomandost ümbritsetuna maanteed mööda, mis viis Posenisse, Thorni, Danzigi ja Königsbergi. Kõigis neis linnades võtsid tuhanded inimesed teda vastu värina ja vaimustusega.

Sõjavägi nihkus läänest itta, ja vahetatavad hobused viisid teda sinnasamasse. 10. juunil jõudis ta sõjaväele järele ja ööbis Vilkovisski metsas temale valmistatud korteris, poola krahvi mõisas.

Järgmisel päeval möödus Napoleon sõjaväest, sõitis kalessis Neemeni juurde, riietus poola mundrisse ja sõitis kaldale, et üleminekukohta vaadelda.

Näinud vastaskaldal *les cosaques*[2] ja laiuvaid rohtlaid (*les steppes*), millede keskel oli *Moscou, la ville sainte*[3], tolle riigi pealinn, mis meenutas sküütide valdkonda, kus käis Makedoonia Aleksander, käskis Napoleon kõigile ootamatult ja niihästi strateegilistele kui ka diplomaatilistele kaalutlustele vastukäivalt peale tungida, ja teisel päeval hakkasid tema väed üle Neemeni minema.

12. kuupäeva varahommikul väljus ta telgist, mis oli seks päevaks üles löödud Neemeni järsule vasakule kaldale, ja vaatas pikksilmaga oma vägede Vilkovisski metsast nähtavale ilmuvat voolu, mis laiali valgus kolmele üle Neemeni ehitatud sillale. Väed teadsid keisri sealolekust, otsisid teda silmadega, ja kui nad avastasid mäel telgi ees saatjaskonnast eraldunud kuju kuues ja kübaraga, siis pildusid nad mütse üles ja karjusid: *«Vive l'Empereur!»*[4], ning üksteise järel, ammutamatult, voolas, üha voolas vägesid tohutu suurest, neid seni varjanud metsast, et hargnedes kolme silla kaudu teisele kaldale minna.

«On fera du chemin cette fois-ei. Oh! quand il s'en mêle lui même, ca chauffe... Nom... de Dieu... Le voilà!... Vive l'Empereur!... Les voilà donc les steppes de l'Asie! Vilain pays tout de même. — Au revoir, Beauché; je te réserve le plus beau palais de Moscou. — Au revoir! Bonne chance... — L'as-tu vu,

[1] Mu kõrgeauline vend.
[2] Kasakad.
[3] Moskva, püha linn.
[4] Elagu keiser!

l'Empereur? Vive l'Empereur!... preur! — Si on me fait gouverneur aux Indes, Gérard, je te fais ministre du Cachemire, c'est arrêté. — Vive l'Empereur! Vive! vive! vive! — Les gredins de cosaques, comme ils filent. Vive l'Empereur! Le voilà! Le vois-tu? Je l'ai vu deux fois comme je te vois. Le petit caporal... Je l'ai vu donner la croix à l'un des vieux... Vive l' Empereur!»[1] rääkisid vanade ja noorte, kõige mitmekesisema iseloomuga ja seltskondliku seisuga meeste hääled. Kõigi nende meeste näod väljendasid üldist rõõmu ammuoodatud sõjaretke alguse üle ja vaimustust ning ustavust mäel seisva hallis kuues inimese vastu.

13. juunil toodi Napoleonile väike puhast tõugu araabia hobune, ja ta istus hobusele ning ratsutas nelja sõites ühe üle Neemeni viiva silla juurde, kuna ta kõrvus lakkamatult mürisesid vaimustatud hüüded, mida ta ilmselt talus ainult seepärast, et võimatu oli meestel keelata nende hüüetega väljendada oma armastust tema vastu, kuid need teda igal pool saatvad hüüded koormasid teda ja juhtisid ta mõtteid eemale sõjamurest, mis teda oma võimusesse oli võtnud sestsaadik, kui ta oli ühinenud sõjaväega. Ühte paatidel õõtsuvat silda mööda ratsutas ta teisele kaldale, pöördus järsult vasakule ja sõitis kapates Kovno suunas, kuna tema ees ratsutasid õnnest oimetud vaimustunud kaardiväe ratsajäägrid, suure kiiruga läbi vägede teed tehes. Laia Visla jõe äärde sõitnud, peatus ta poola ulaanide polgu ees, kes seisis kaldal.

«Vivat!»[2] karjusid poolakad niisama vaimustatult, rivi korratusse ajades ja üksteise peale trügides, et teda näha.

Napoleon vaatles jõge, ronis hobuse seljast maha ja istus kaldal lamavale palgile. Sõnatu märguande peale toodi talle pikksilm, ta asetas selle ligijooksnud õnneliku paaži seljale ja hakkas teisele kaldale vahtima. Siis süvenes ta palkide vahele mahalaotatud kaardi vaatlemisse. Ilma pead tõstmata ütles ta midagi, ja kaks tema adjutanti kihutasid poola ulaanide juurde.

«Mis? Mis ta ütles?» kuuldus poola ulaanide ridadest, kui üks adjutant nende juurde kihutas.

Oli kästud koolmekoht üles otsida ja teisele kaldale minna. Poola ulaanide polkovnik, ilus vana mees, küsis adjutandilt punetades ja ärevusest sõnu segi ajades, kas tal lubatakse oma ulaanidega üle jõe ujuda ilma koolmekohta otsimata. Ilmse kartusega palve

---

[1] Seekord saame marssida. Oo! Kui ta ise asja juhib, siis on tuli taga... Jumala eest... Seal ta on!... Elagu keiser! Seal siis ongi Aasia rohtlad! Küll on aga vastik maa. — Nägemiseni, Beauché, hoian Moskva ilusaima lossi sinule. — Nägemiseni! Head õnne... Kas keisrit nägid? Elagu keiser!... Kui minust Indias kuberner tehakse, Gérard, siis teen sinust Kašmiri ministri, see on kindel. — Elagu keiser! Elagu, elagu, elagu! — Neid kasakalurjuseid, kuidas nad jalga lasevad! Elagu keiser! Seal ta on! Kas näed teda? Ma olen teda kaks korda näinud niisama lähedalt kui sind. Väike kapral... Nägin, kuidas ta ühele vanadest risti andis... — Elagu keiser!

[2] Elagu!

tagasilükkamise ees palus ta nagu poisike, kes palub luba hobusele istuda, et tal lubataks keisri silma all üle jõe ujuda. Adjutant ütles, et keiser arvatavasti ei pane pahaks seda liigset püüdlikkust.

Niipea kui adjutant seda ütles, tõstis vana suurte vurrudega ohvitser õnneliku näo ja säravate silmadega oma mõõga üles, hüüdis: «*Vivat!*», käsutas ulaane enda järel tulema ning andis hobusele kannuseid ja kihutas jõe äärde. Tigedalt tõukas ta enda all tõrkuma löönud hobust ja sumatas vette, suundudes kiire voolu süvikusse. Sadasid ulaane kargas talle järele. Voolu keskel ja kärestikus oli külm ning jube. Ulaanid klammerdusid üksteise külge, neid kukkus hobustelt. Mõned hobused uppusid, uppus ka inimesi, ülejäänud püüdsid ujuda kes sadulas, kes lakast kinni hoides. Nad püüdsid ujuda edasi teisele kaldale, ja uhkustasid, sellest hoolimata et poole versta taga oli üleminekukoht, sellega, et nad ujuvad ja upuvad selles jões inimese pilkude all, kes istub palgil ega vaatagi seda, mis nad teevad. Kui tagasi tulnud adjutant, olles kohase hetke valinud, julges keisri tähelepanu juhtida poolakate ustavusele tema isiku vastu, siis tõusis väikesekasvuline hallis kuues mees, kutsus Berthier' enda juurde ja hakkas temaga mööda kallast edasi-tagasi käima, temale käske andes ja vahetevahel rahulolematult pilku heites uppuvaile ulaanidele, kes hajutasid ta tähelepanu.

Talle polnud uudiseks veendumus, et tema juuresolek inimesi kõigis maailma otstes — Aafrikast Moskoovia rohtlateni — ühteviisi põrutab ja eneseunustuse meeletusse paiskab. Ta käskis endale hobuse tuua ja ratsutas oma peatuskohale.

Umbes nelikümmend ulaani uppusid jõkke, hoolimata appisaadetud paatidest. Enamiku kandis vesi siinpoolsele kaldale tagasi. Polkovnik ja mõned mehed ujusid üle jõe ja ronisid vaevaga teisele kaldale. Aga niipea kui nad läbimärgades, veest nõretavais rõivais olid kaldale roninud, hüüdsid nad: «*Vivat!*», vaadates vaimustatult sellele kohale, kus Napoleon oli seisnud, aga kus teda enam ei olnud, ja pidasid end sel hetkel õnnelikuks.

Õhtul tegi Napoleon kahe korralduse vahel — üks käis selle kohta, et võimalikult ruttu kätte toimetataks valmistehtud vene võlts-paberrahad Venemaale sisseveoks, ja teine selle kohta, et maha lastaks saksilane, kelle kinnipüütud kirjast leiti teateid prantsuse sõjaväele tehtud korralduste kohta, — kolmanda korralduse selle kohta, et ilma vajaduseta jõkke viskunud poola polkovnik arvataks au-kohorti (*légion d'honneur*), mille peaks oli Napoleon ise.

Quos vult perdere — dementat.[1]

[1] Keda tahab hukutada, neilt võtab mõistuse.

III

Vene keiser elas vahepeal juba enam kui kuu aega Vilnos, vägede ülevaatusi ja manöövreid tehes. Miski polnud valmis sõja jaoks, mida kõik ootasid ja mille vastu valmistumiseks keiser oli Peterburist kohale sõitnud. Üldist tegutsemiskava ei olnud. Kõhklused selle üle, missugune kava kõigist neist, mida esitati, tuleks vastu võtta, suurenesid veelgi pärast keisri kuuajalist viibimist peakorteris. Kolmes armees oli igaühes eri ülemjuhataja, kuid ühist ülemat kõigi armeede üle ei olnud, ja keiser ei võtnud enda peale seda tiitlit.

Mida kauem keiser elas Vilnos, seda vähem valmistuti sõja vastu, sest oldi väsinud seda ootamast. Näis, nagu oleksid kõik keisrit ümbritsevate inimeste püüded sihitud ainult sellele, et panna keisrit meeldivalt aega veetes eelolevat sõda unustama.

Pärast paljusid balle ja pidusid poola magnaatide juures, õukondlaste juures ja keisri enda juures tuli juunikuus ühele keisri poola kindral-adjutantidest mõte korraldada keisrile lõuna ja ball tema kindral-adjutantide poolt. See mõte võeti kõigi poolt rõõmuga vastu. Keiser avaldas nõusolekut. Kindral-adjutandid kogusid korjanduslehega raha. Isik, kes keisrile võis kõige meelepärasem olla, paluti balli perenaiseks. Krahv Bennigsen, Vilno kubermangu mõisnik, pakkus oma linnalähedast maja selleks peoks, ja 13. juunile määrati ball, lõunasöök, paadisõit ja ilutulestik Zakretis, krahv Bennigseni linnaäärses majas.

Samal päeval, kui Napoleon käsu andis üle Neemeni minna ja tema eelväed kasakaid tagasi tõrjudes üle Vene piiri läksid, veetis Aleksander õhtut Bennigseni suvilas, — ballil, mille olid korraldanud kindral-adjutandid.

Oli lõbus, hiilgav pidu, asjatundjad rääkisid, et harva oli kogunenud ühte kohta nii palju kaunitare. Krahvinna Bezuhhova oli teiste keisri järel Peterburist Vilnosse sõitnud vene daamide seas ballil, varjates oma raske, nõndanimetatud vene kaunidusega rafineeritud poola daame. Teda pandi tähele, ja keiser austas teda tantsulekutsega.

Boriss Drubetskoi oli — *en garçon*[1], nagu ta rääkis, kuna ta oma naise oli Moskvasse jätnud, — samuti sel ballil, ja kuigi ta polnud kindral-adjutant, oli ta suure summaga osa võtnud korjandusest balli heaks. Boriss oli nüüd rikas mees, kes oli austuse poolest kaugele jõudnud, kes ei otsinud enam eestkostmist, vaid seisis ühel astmel kõrgematega oma kaaslaste seast.

Kell kaksteist tantsiti veel. Helene, kel polnud väärilist kavaleri, pakkus ise Borissile masurkat. Nad istusid kolmandas paaris. Boriss vaatas külmavereliselt Helene säravaid paljastatud õlgu, mis kerkisid tumedast kullaga kaunistatud gaaskleidist, ning jutustas vanust tuttavaist ega lakanud ühtlasi iseendale ja teistele

[1] Poissmehena.

märkmatult hetkekski jälgimast keisrit, kes viibis samas saalis. Keiser ei tantsinud; ta seisis ukse juures ja peatas kord ühtesid, kord teisi nende lahkete sõnadega, mida üksnes tema oskas rääkida.

Masurka algul nägi Boriss, et kindral-adjutant Balašev, üks keisrile kõige lähemal seisvaid isikuid, tema juurde astus ja mitteõukondlaslikult peatus keisri lähedal, kes kõneles poola daamiga. Daamiga kõnelnud, vaatas keiser küsivalt üles, ja nähtavasti mõistes, et Balašev nii toimis ainult sellepärast, et selleks oli tähtsaid põhjusi, noogutas ta daamile kergelt pead ja pöördus Balaševi poole. Vaevalt oli Balašev rääkima hakanud, kui keisri näol väljendus imestus. Ta võttis Balaševil käe alt kinni ja läks temaga läbi saali, enesele teadmata mõlemalt poolt umbes kolme sülla laiust teed rajades kõrvaletaandujate vahele. Boriss märkas Araktšejevi erutatud nägu sellal, kui keiser läks Balaševiga. Altkulmu keisri poole vaadates ja punase ninaga nohistades nihutas Araktšejev end rahvahulgas esile, otsekui oodates, et keiser pöördub tema poole. (Boriss sai aru, et Araktšejev kadestab Balaševit ja ei ole rahul sellega, et mingit ilmselt tähtsat uudist keisrile mitte tema kaudu ei teadustata.)

Kuid keiser ja Balašev läksid Araktšejevit tähele panemata välisukse kaudu valgustatud aeda. Mööda hoides ja tigedalt ringi vaadates väljus Araktšejev umbes kahekümne sammu kaugusel nende järel.

Seni kui Boriss jätkas masurka figuuride tantsimist, piinas teda lakkamatult mõte, missuguse uudise tõi Balašev ja mil kombel seda enne teisi teada saada.

Kui tuli figuur, milles tal tarvis oli daame valida, sosistas ta Helenele, et ta tahab võtta krahvinna Potocka, kes vist palkonile on väljunud, ja jooksis jalgadega üle parketi libistades välisuksest aeda ning jäi, kui oli märganud ühes Balaševiga terrassile astuvat keisrit, peatuma. Keiser ja Balašev suundusid ukse poole. Boriss surus end, kiirustades, nagu poleks ta jõudnud eemale nihkuda, aupaklikult uksepiida vastu ja langetas pea.

Keiser lõpetas isiklikult solvatud inimese ärevusega järgmisi sõnu:

«Ilma sõjakuulutuseta Venemaale sisse tulla! Ma lepin ainult siis, kui ühtegi relvastatud vaenlast ei ole jäänud minu maale,» ütles ta.

Nagu Borissile näis, meeldis keisrile neid sõnu lausuda: ta oli rahul oma mõtte väljendusvormiga, kuid polnud rahul sellega, et Boriss ta sõnu kuulis.

«Et keegi ei teaks!» lisas keiser kulme kortsutades.

Boriss sai aru, et see käis tema kohta, ja laskis silmi sulgedes oma pea kergelt kummargile. Keiser astus jälle saali ja viibis veel umbes pool tundi ballil.

Boriss sai esimesena teada sõnumi prantsuse vägede tulekust üle Neemeni, ja tänu sellele oli tal juhus mõnedele tähtsatele isi-

kutele näidata, et paljugi, mis teiste eest varjatud, on temal teada, ning selle varal oli tal võimalus nende isikute silmis kõrgemale tõusta.

*

Ootamatu teade prantslaste ületulekust Neemenist oli eriti ootamatu pärast kuuajalist asjatut ootust, ja liiati ballil! Keiser leidis teate saamise esimesel hetkel meelepaha ja solvangu mõjul tolle hiljem kuulsaks saanud lausungi, mis talle endale meeldima hakkas ja täiesti väljendas tema tundeid. Ballilt koju jõudnud, saatis keiser öösel kell kaks sekretär Šiškovi järele ja käskis kirjutada käskkirja vägedele ja reskripti feldmarssal vürst Saltõkovile, mille kohta ta tingimata nõudis, et sellesse asetataks sõnad, et ta ei lepi enne, kui ühtainustki relvastatud prantslast ei ole jäänud vene maa peale.

Teisel päeval kirjutati järgmine kiri Napoleonile.

«Monsieur mon frère. J'ai appris hier que malgré la loyauté avec laquelle j'ai maintenu mes engagements envers Votre Majesté, ses troupes ont franchi les frontières de la Russie, et je reçois à l'instant de Pétersbourg une note par laquelle le comte Lauriston, pour cause de cette agression, annonce que Votre Majesté s'est considérée comme en état de guerre avec moi dès le moment où le prince Kourakine a fait la demande de ses passeports. Les motifs sur lesquels le duc de Bassano fondait son refus de les lui délivrer, n'auraient jamais pu me faire supposer que cette démarche servirait jamais de prétexte à l'agression. En effet, cet ambassadeur n'y a jamais été autorisé comme il l'a déclaré lui-même, et aussitôt que j'en fus informé je lui ai fait connaître combien je le désapprouvais en lui donnant l'ordre de rester à son poste. Si Votre Majesté n'est pas intentionnée de verser le sang de nos peuples pour un malentendu de ce genre et qu'elle consente à retirer ses troupes du territoire russe, je regarderai ce qui s'est passé comme non avenu, et un accommodement entre nous sera possible. Dans le cas contraire, Votre Majesté, je me verrai forcé de repousser une attaque que rien n'a provoquée de ma part. Il dépend encore de Votre Majesté d'éviter à l'humanité les calamités d'une nouvelle guerre.

Je suis, etc.

(signé) Alexandre.»[1]

[1] Mu kõrgeauline vend. Ma sain eile teada, et hoolimata ustavusest, millega ma kinni pidasin oma kohustustest Teie Majesteedi vastu, on teie väed üle Venemaa piiri tulnud, ja praegu sain ma Peterburist noodi, millega krahv Lauriston mulle selle sissetungi puhul teatab, et Majesteet end minuga sõjajalal arvab olevat sest hetkest peale, kui vürst Kurakin oma passe nõudis. Põhjused, milledele Bassano hertsog rajas oma keeldumist neid temale välja anda, poleks mind iialgi suutnud oletama panna, et see samm oleks võinud kallaletungi ettekäändeks saada. Tegelikult polnud saadikul selleks volitust, nagu ta ka ise kinnitas, ja niipea kui mulle sellest teatati, tegin ma talle teatavaks,

XXIV

Vürst Andrei lamas sel 25. augusti kirkal õhtul küünarnukile toetudes Knjazkovo küla lõhutud kuuris, oma polgu asupaiga serval. Purustatud seina avausest vaatas ta piki tara kasvavale kolmekümne-aastaste, maharaiutud alumiste okstega kaskede reale, vaatas äralõhutud kaerakuhilatega nurmele ja põõsastikule, kust paistis tulede — soldatiköökide — suitsusid.

Nii kitsana ja tarbetuna ja raskena kui nüüd vürst Andreile tunduski ta elu, tundis ta end lahingu eel erutatuna ja ärritatuna niisama nagu seitse aastat tagasi Austerlitzis.

Käsud homseks lahinguks oli ta andnud ja saanud. Teha polnud tal enam midagi. Kuid mõtted, kõige lihtsamad, selgemad ja seepärast hirmsamad mõtted ei andnud talle rahu. Ta teadis, et homne lahing peab olema kõige hirmsam neist, milledest ta on osa võtnud, ja ta ette kerkis esimest korda elus surma võimalus, — ilma igasuguse sidemeta kõige ellupuutuvaga, ilma kaalutlusteta selle kohta, kuidas see mõjub teistesse, vaid ainult vahekorras tema endaga, tema hingega: elavalt, peaaegu tõsikindlalt, lihtsalt ja hirmsalt. Ja selle kujutelma kõrguselt valgustas äkki kõike, mis teda enne oli piinanud ja paelunud, mingi külm, värvitu valgus ilma varjudeta ja perspektiivita, ilma piirjoonte erinevuseta. Kogu elu paistis talle võlulaternana, millesse ta oli kaua läbi klaasi vaadanud kunstliku valgustuse juures. Nüüd nägi ta äkki neid halvasti võõbatud pilte ilma klaasita heledal päevavalgusel. «Ja-jah, seal nad on, need võltsid kujud, mis mind on erutanud ja vaimustanud ja piinanud,» mõtles ta endamisi, sorides oma kujutluses oma elu võlulaterna peamisi pilte, vaadates neid nüüd sel külmal, valgel päevavalgusel — selge surmamõtte valgusel. «Seal nad on, need jämedalt võõbatud kujud, mis näisid millegi kauni ja saladuslikuna. Kuulsus, ühiskondlik hüve, armastus naise vastu, isegi isamaa, — kui ülevad näisid mulle need pildid, missuguse sügava tähendusega näisid nad täidetud olevat! Ja kõik see on nii lihtne, kahvatu ning jäme selle hommiku külmas, valges valguses, mis, ma tunnen seda, minule on koitmas.» Tema elu kolm peamist õnnetust peatasid eriti ta tähelepanu. Tema armastus naise vastu, ta isa surm ja prantslaste pealetung, mis enda alla haaras poole Venemaad. «Armastus!... See tütarlaps, kes minu arvates näis salapäraste jõududega täidetud olevat. Kuidas siis? Ma armastasin

---

mil määral ma temaga rahul polnud, käskides teda ta kohale jääda. Kui Teie Majesteedil pole kavatsust meie rahvaste verd valada sellise arusaamatuse pärast ja te nõustute oma vägesid Vene valdusaladelt tagasi tõmbama, siis vaatan ma juhtunule, nagu poleks seda olnudki, ja kokkulepe meie vahel on võimalik. Vastasel korral, Majesteet, oleksin sunnitud tagasi lööma kallaletungi, mida minu poolt miski pole välja kutsunud. Veel sõltub Teie Majesteedist inimkonna hoidmine uue sõja viletsuste eest.

Jään, jne. (Alla kirjutanud) Aleksander.

teda, ma tegin luulelisi kavasid armastusest, õnnest tema seltsis... Oh, armas poisike!» sõnas ta valjul häälel tigedalt. «Kuidas siis! Ma uskusin mingisse ideaalsesse armastusse, mis pidi mulle säilitama tema truuduse terve aastase eemaloleku kestel. Nagu valmi õrn tuvike pidi ta kurtuma minust lahus olles. Aga kõik see on palju lihtsam... Kõik see on hirmus lihtne, jälk!

Isa ehitas ka Lõssõje Gorõ's ja mõtles, et see on tema koht, tema maa, tema õhk, tema talurahvas, aga tuli Napoleon ja tõukas ta, ilma et oleks teadnud tema olemasolust, nagu pilpa teelt ära, ja purunes tema Lõssõje Gorõ ning kogu ta elu. Vürstitar Marja aga räägib, et see on ülalt saadetud katsumine. Milleks siis katsumine, kui teda enam ei ole ega saa olema, iialgi enam ei saa olema? Teda ei ole. Kellele siis saadeti see katsumine? Isamaa, Moskva hukkumine! Ja homme tapetakse mind, — ja tapjaks pole isegi prantslane, vaid on mõni omadest, nagu alles eile soldat tühjendas püssi minu kõrva juures, ja tulevad prantslased, võtavad mul jalgadest ja peast kinni ning viskavad auku, et ma ei haiseks neil nina all, ja tekivad uued elutingimused, mis teistele saavad niisama harilikuks, kuna mina ei tea neist, ja mind ei ole olemas.»

Ta silmitses kaskede rida nende lehestiku liikumatu kollendusega ning haljusega ja valge koorega, mis helkisid päikesepaistel. «Surra... et mind homme tapetaks... et mind ei oleks... et see kõik oleks olemas, aga mind ei oleks.» Ta kujutles elavalt enda puudumist sellest elust. Ja need kased oma valguse ja varjuga, ja need käharad pilved, ja see lõkketulede suits, — kõik see ümberringi omandas ta silmis uue kuju ja näis millegi hirmsana ning ähvardavana. Külmavärin jooksis üle ta selja. Ta tõusis kiiresti, väljus kuurist ja hakkas kõndima.

Kuuri tagant kuuldus hääli.

«Kes seal on?» hüüdis vürst Andrei.

Kuuri astus arglikult punaseninaline kapten Timohhin, endine Dolohhovi rooduülem, nüüd ohvitseride puudusel pataljoniülem. Tema järel astusid sisse adjutant ja polgu kassapidaja.

Vürst Andrei tõusis ruttu, kuulas ära, mis ohvitseridel talle teenistuseasjus teatada oli, andis neile veel mõned käsud ja pidi nad ära saatma, kui kuuri tagant kuuldus tuttavat sisistavat häält.

«Que diable!»[1] ütles millegi vastu põrganud inimese hääl.

Vürst Andrei vaatas kuurist välja ja nägi lähenevat Pierre'i, kes põrkas maas oleva ridva vastu ja oleks peaaegu kukkunud. Vürst Andreil oli üldse ebameeldiv näha inimesi oma seltskonnast, eriti aga Pierre'i, kes talle meenutas kõiki neid raskeid hetki, mis ta oli läbi elanud viimasel Moskvas viibimisel.

«Ahaa, vaat kuidas!» ütles ta. «Mis puhul teie siia saite? Ei oleks teadnud oodata.»

Seda rääkides väljendasid tema silmad ja kogu näoilme enam kui kuivust — väljendasid vaenu, mida Pierre kohe märkas. Ta oli kuu-

[1] Mis kurat!

rile lähenenud kõige elavamas meeleolus, kuid nähes vürst Andrei näoilmet tundis ta kitsikust ja piinlikkust.

«Ma sõitsin... niisama... teate... sõitsin... Mind huvitas,» ütles Pierre, kes juba nii mitu korda sel päeval mõttetult oli korranud sõna «huvitav». «Ma tahtsin lahingut näha.»

«Ja-jah. Aga mis räägivad vennad-vabamüürlased sõjast. Kuidas seda ära hoida?» ütles vürst Andrei pilkavalt. «Noh, mis Moskvas uudist on? Mis minu omad teevad? Kas nad jõudsid viimaks Moskvasse?» küsis ta tõsiselt.

«Jõudsid. Julie Drubetskaja rääkis mulle. Ma sõitsin nende poole, kuid ei leidnud kodunt. Nad oli sõitnud maale.»

XXV

Ohvitserid tahtsid ära minna, kuid vürst Andrei tegi neile ettepaneku istuda ja teed juua, nagu poleks ta soovinud sõbraga nelja silma alla jääda. Toodi pingid ja teed. Ohvitserid vaatasid imestusega Pierre'i paksu, hiiglasuurt kogu ja kuulasid ta jutustusi Moskvast ja meie vägede asetusest, mida tal oli õnnestunud näha saada. Vürst Andrei vaikis, ja ta nägu oli nii ebameeldiv, et Pierre pöördus rohkem heasüdamliku pataljoniülema Timohhini kui Bolkonski poole.

«Sa siis said kogu vägede asetusest aru?» ütles vürst Andrei tema jutu vahele.

«Jah, s. t. kuidas?» ütles Pierre. «Mittesõjaväelasena ma ei saa ütelda, et oleksin täiesti aru saanud, aga ma sain siiski aru üldisest asetusest.»

«*Eh bien, vous êtes plus avancé que qui cela soit,*»[1] ütles vürst Andrei.

«Ah!» ütles Pierre hämmastunult, üle prillide vürst Andrei poole vaadates. «Noh, mis te ütlete Kutuzovi määramise kohta?» ütles ta.

«Ma olin väga rõõmus selle määramise üle; see on kõik, mis ma tean,» ütles vürst Andrei.

«Noh, aga ütelge, missugune on teie arvamine Barclay de Tolly kohta? Moskvas räägitakse temast jumal teab mis. Kuidas teie ta üle otsustate?»

«Küsi vaat nendelt,» ütles vürst Andrei, osutades ohvitseridele.

Pierre vaatas Timohhini poole heatahtlikult-küsiva naeratusega, millega kõik tahtmatult tema poole pöörasid.

«Valgeks läks, teie hiilgus, kui vürst sai ülemjuhatajaks,» ütles Timohhin aralt ja kogu aeg oma polguülema poole vaadates.

«Miks siis nii?» küsis Pierre.

«Aga kas või puude ja loomasööda asja pärast, teatan teile. Sventsiani juurest taganedes me ju ei tohtinud vitsakestki puudutada, ei heinu ega miskit. On ju nii, et kui me ära läheme, siis jääb kõik t e m a l e, eks oli nii, teie hiilgus?» pöördus ta oma vürsti

[1] Noh, siis teate rohkem kui ükskõik kes muu.

poole. «Aga näe, ei tohtinud. Meie polgus anti kaks ohvitseri kohtu alla niisuguste asjade pärast. Noh, kui vürst tuli, siis läks ses asjas lihtsaks. Valgus hakkas paistma . . .»

«Aga miks ta siis keelas?»

Timohhin vaatas kohmetult ringi, mitte mõistes, kuidas ja mida niisuguse küsimuse peale vastata. Pierre pöördus sama küsimusega vürst Andrei poole.

«Et mitte laastada maad, mille me jätsime vaenlasele,» ütles vürst Andrei tigeda pilkega. «See on väga põhjendatud: ei tohi lubada maa riisumist, ja sõjaväed ei tohi õppida marodeerimist. Noh, ja ka Smolenskis otsustas ta õieti, et prantslased võivad meid ümber haarata ja et neil on rohkem jõudusid. Aga ta ei suutnud seda mõista,» karjus vürst Andrei otsekui äkki väljapurskava peenikese häälega, «ta ei suutnud mõista, et me seal esimest korda võitlesime vene maa eest, et vägedes oli säärane vaim, millist ma iialgi pole näinud, et me kaks päeva järjestikku lõime prantslased tagasi ja et see edu kümnekordistas meie jõude. Ta käskis taanduda, ja kõik jõupingutused ja kaotused olid asjatud. Ta ei mõtelnud reetmisele, ta püüdis kõike teha võimalikult hästi, ta kaalutles kõike, aga just sellepärast ta ei kõlbagi. Ta ei kõlba nüüd just sellepärast, et ta kõike kaalutleb väga põhjalikult ja täpselt, nagu see sobibki igale sakslasele. Kuidas sulle ütelda . . . Noh, sinu isal on sakslane-teener, ja ta on suurepärane teener, rahuldab kõiki tema vajadusi paremini kui sina, las ta teenib pealegi; aga kui su isa on suremas, siis ajad sa teenri minema, hakkad isa eest hoolitsema oma harjumata, kohmakate kätega ja rahustad teda paremini kui osav, aga võõras inimene. Nii tehti ka Barclayga. Seni kui Venemaa oli terve, võis teda teenida võõras, ja see võõras oli suurepärane minister, aga niipea kui Venemaa on hädaohus, vajame oma inimest. Teil klubis aga mõeldi välja, et Barclay on reetur! Sellega, et teda laimati reeturiks, saavutatakse ainult seda, et pärast oma valesüüdistust häbenema hakates ta reeturist äkki tehakse sangariks või geeniuseks, mis on veelgi ebaõigem. Ta on aus ja väga korralik sakslane . . .»

«Ometi räägitakse, et ta on väga osav väejuht,» ütles Pierre.

«Ma ei mõista, mis tähendab osav väejuht,» ütles vürst Andrei pilkavalt.

«Osav väejuht,» ütles Pierre, «noh, see, kes ette näeb kõiki juhuslikkusi . . . oskab aimata vastase mõtteid, noh.»

«See on ju võimatu,» ütles vürst Andrei, nagu räägiks ta ammuotsustatud asjast.

Pierre vaatas imestusega talle näkku.

«Ometi,» ütles ta, «räägitakse ju, et sõda sarnleb malemänguga.»

«Jah,» ütles vürst Andrei, «ainult selle väikese vahega, et sa malemängus iga sammu üle võid mõtelda nii palju kui tahad, et sa seal oled väljaspool ajatingimusi, ja veel selle vahega, et ratsu on alati tugevam kui ettur ja kaks etturit alati tugevamad kui üks,

sõjas aga on pataljon mõnikord tugevam kui diviis ja teinekord nõrgem kui rood. Vägede suhteline tugevus ei või kellelegi teada olla. Usu mind,» ütles ta, «kui see sõltuks staapide korraldustest, siis oleksin ma staabis ja teeksin korraldusi, selle asemel aga on mul au teenida siin polgus vaat nende härradega, ja ma arvan, et homne päev tegelikult oleneb meist, aga mitte staapidest... Edu ei ole iialgi sõltunud ega saagi sõltuma ei positsioonist, ei relvastusest ega meeste arvustki; kõige vähem aga sõltub see positsioonist.»

«Aga millest siis?»

«Sellest tundest, mis peitub minus, temas,» ta osutas Timohhinile, «igas soldatis.»

Vürst Andrei vaatas Timohhinile, kes ehmunult ja hämmastunult vahtis oma ülemat. Vastandina oma endisele tagasihoidlikule sõnakehvusele näis vürst Andrei nüüd erutatuna. Ta nähtavasti ei saanud hoiduda nende mõtete väljendamisest, mis talle ootamatult pähe tulid.

«Lahingu võidab see, kes kindlasti on otsustanud selle võita. Miks kaotasime me Austerlitzi all lahingu? Meeste kaotus oli meil peaaegu võrdne prantslastega; kuid me ütlesime endile väga vara, et me oleme lahingu kaotanud, — ja me kaotasimegi. Ütlesime seda aga sellepärast, et meil seal millegi eest polnud võidelda: oli tahtmine rutem lahinguväljalt ära minna. «Kaotasime, — noh, siis põgenegem!» ja me põgenesime. Kui me seda õhtuni poleks ütelnud, — jumal teab, mis siis oleks olnud. Ja homme ma seda ei ütle. Sa räägid: meie positsioon... vasak tiib on nõrk... parem tiib on pikaks venitatud...» jätkas ta, «see kõik on lollus, mitte midagi niisugust ei ole. Aga mis meil homme ees seisab? Sada miljonit kõige mitmekesisemat juhuslikkust, mida jalamaid lahendab see, kas jooksu pistavad nemad või meie omad, kas tapetakse see või tapetakse teine; see aga, mis tehakse praegu, — see kõik on lõbutsemine. Asi seisneb selles, et need, kelledega sa käisid positsioone vaatamas, ei edenda sugugi üldist asjade käiku, vaid takistavad seda. Nad tegelevad ainult oma väikeste huvidega.»

«Sellisel hetkel?» ütles Pierre etteheitvalt.

«Sellisel hetkel,» kordas vürst Andrei, «neile on see ainult selline hetk, mil võib õõnestada vaenlase jalgealust ja saada veel ühe ristikese või lindikese. Minule tähendab homne päev vaat mida. Sajatuhandeline vene ja sajatuhandeline prantsuse sõjavägi astuvad võitluseks kokku, ja tõsiasi on see, et need kakssada tuhat võitlevad, ja kes võitleb vihasemalt ja endast vähem hoolib, see võidab. Ja tahad, ma ütlen sulle, et olgu mis on, vassitagu seal ülal kuidas tahes, meie võidame homme lahingu. Homme, olgu mis on, me võidame lahingu!»

«Vaat see on tõsi, teie hiilgus, tõesti tõsi,» sõnas Timohhin. «Milleks nüüd endast hoolida? Minu pataljonis soldatid, kas usute, ei hakanud viina jooma; ei olevat säärane päev, ütlevad.»

Kõik vaikisid. Ohvitserid tõusid. Vürst Andrei väljus nendega kuuri taha, andes adjutandile viimaseid käske. Kui ohvitserid ära

läksid, astus Pierre vürst Andrei juurde ja tahtis just alustada vestlust, kui kuuri lähedalt teelt kuuldus kolme hobuse kabjaplaginat, ja sinnapoole vaadates tundis vürst Andrei ära Wohlzogeni ja Clausewitzi, keda saatis kasakas. Nad sõitsid ligidalt mööda, oma kõnelust jätkates, ja Pierre ning vürst Andrei kuulsid tahtmatult järgmisi lauseid:

«Der Krieg muss im Raum verlegt werden. Der Ansicht kann ich nicht genug Preis geben,»[1] ütles üks.

«O, ja,» ütles teine hääl, *«der Zweck ist nur den Feind zu schwächen, so kann man gewiss nicht den Verlust der Privat-Personen in Achtung nehmen.»*[2]

«O, ja,» kinnitas esimene hääl.

«Jah, *im Raum verlegen,»* kordas vürst Andrei tigedalt turtsudes, kui nad olid möödunud. *«Im Raum* jäid mul isa ja poeg ja õde Lõssõje Gorõ's. Temale on see ükskõik. Vaat see ongi, millest ma sulle rääkisin, — need härrad sakslased ei võida homme lahingut, vaid teevad ainult sigadusi, niipalju kui jaksavad, sest nende saksa peades on ainult arutlused, mis pole krossigi väärt, ja nende südames pole seda, mis homme ainuüksi tarvilik on, — seda, mis on Timohhinis. Nad andsid kogu Euroopa t e m a kätte ja tulid meid õpetama, — toredad õpetajad!» viiksatas ta hääl jälle.

«Teie siis arvate, et homne lahing võidetakse?» ütles Pierre.

«Ja-jah,» ütles vürst Andrei hajameelselt. «Ühte ma teeksin, kui mul võimu oleks,» alustas ta jälle. «Ma ei võtaks vange. Mis on vangid? See on rüütellikkus. Prantslased rüüstasid mu maja ja lähevad rüüstama Moskvat; nad on mind haavanud ja haavavad igal hetkel. Nad on minu vaenlased, nad on minu arusaamist mööda kõik roimarid. Ja niisama mõtleb ka Timohhin ja kogu sõjavägi. Neid on tarvis hukata. Kui nad on minu vaenlased, siis ei saa nad olla sõpradeks, räägitagu Tilsitis mis tahes.»

«Ja-jah,» sõnas Pierre, vaadates vürst Andreile säravate silmadega. «Ma olen teiega täiesti, täiesti nõus!»

Küsimus, mis Pierre'i oli rahutuks teinud Možaiski mäest saadik ja kogu selle päeva, kerkis nüüd ta ette täiesti selgena ja täiesti lahendatuna. Ta mõistis nüüd selle sõja ning eeloleva lahingu kogu tähendust ja kogu tähtsust. Kõike, mis ta sel päeval oli näinud, kõiki paljutähendavaid, rangeid näoilmeid, mida ta põgusalt oli näinud, valgustas talle uus valgus. Ta sai aru sellest varjatud (latentsest), nagu öeldakse füüsikas, patriotismi soojusest, mis peitus kõigis neis inimestes, keda ta oli näinud, ja mis talle seletas, miks kõik need inimesed rahulikult ja otsekui kergemeelselt valmistusid surma vastu.

«Mitte vange võtta,» jätkas vürst Andrei. «See üksi muudaks kogu sõja ja teeks selle vähem julmaks. Meie aga mängisime

[1] Sõda tuleb ruumis teisale paigutada. Seda arvamist ei suuda ma küllalt kiita.

[2] Oo jaa, sihiks on ainult vaenlast nõrgestada, nii ei või muidugi eraisikute kaotusele tähelepanu pöörata.

sõda, — vaat see on paha; me teeskleme suuremeelsust jne. See suuremeelsus ja tundelisus meenutab peene proua suuremeelsust ja tundelisust, kel süda pahaks läheb, kui ta näeb vasikat tapetavat: ta on nii hea, et ei või verd näha, kuid ta sööb isuga seda vasikat kastmes. Meile lobisetakse sõja reeglitest, rüütellikkusest, parlamentääridest, õnnetute säästmisest jne. Kõik lollus; 1805. aastal ma nägin rüütellikkust, nägin parlamentääre: meid tüssati, meie tüssasime. Riisutakse võõraid maju, levitatakse võltsraha, ja mis kõige halvem, tapetakse mu lapsed, mu isa, ja räägitakse sõja reeglitest ja suuremeelsusest vaenlase vastu. Mitte vange võtta, vaid tappa ja minna surma peale! Kes nagu mina on selleni jõudnud, samade kannatustega . . .»

Vürst Andrei, kes oli arvanud, et tal on ükskõik, kas võetakse või ei võeta Moskva, nagu võeti Smolensk, peatus äkki oma kõnes ootamatu krambi tõttu, mis haaras ta kõri. Ta kõndis vaikides mitu korda siia-sinna, aga ta silmad läikisid palavikuliselt ja huul värises, kui ta jälle rääkima hakkas.

«Kui sõjas poleks suuremeelsuse teesklemist, läheksime sõtta ainult siis, kui maksab minna kindlasse surma, — nagu nüüd. Siis ei oleks sõdasid selle pärast, et Pavel Ivanõtš tegi liiga Mihhail Ivanõtšile. Kui aga on selline sõda nagu praegu, siis olgu sõda. Ja siis poleks vägede intensiivsus niisugune nagu praegu. Siis ei oleks kõik need vestfaallased ja hessenlased, keda juhib Napoleon, tema järel Venemaale tulnud, ja meie poleks käinud taplemas Austrias ega Preisimaal, ise teadmata miks. Sõda pole armastusväärsus, vaid on kõige jõledam asi elus, ja seda peab mõistma, aga mitte sõda mängima. Tarvis on seda hirmsat paratamatust võtta rangelt ja tõsiselt. Kõik on selles: tuleb kõrvale heita vale, ja kui on sõda, siis olgu sõda, aga mitte mänguasi. Muidu on sõda tegevuseta ja kergemeelsete inimeste armastatum ajaviide, sõjameeste seisus kõige lugupeetavam.

Aga mis on sõda, mida on tarvis eduks sõjaasjus, missugused on sõjaväelaste seltskonna kombed? Sõja sihiks on tapmine, sõja tööriistadeks — luuramine, reetmine ja selle soodustamine, inimeste laostamine, nende paljaksriisumine või vargus sõjaväe toitlustamiseks; pettus ja vale, mida nimetatakse sõjakavalusteks; sõjaväe seisuse kommeteks on vabaduse puudumine, s. t. distsipliin, jõudeolek, harimatus, julmus, liiderlikkus, joomine. Ja sellest hoolimata on see kõrgeim seisus, mida kõik austavad. Kõik keisrid peale Hiina keisri kannavad sõjaväemundrit, ja sellele, kes rohkem inimesi on tapnud, antakse suurem autasu.

Tulevad kokku üksteist tapma, nagu homme, löövad surnuks ja vigaseks kümned tuhanded inimesed, aga siis peavad tänujumalateenistusi selle eest, et on maha tapnud palju inimesi (kellede arvu nad veel suurendavad), ja kuulutavad võitu, arvates, et mida rohkem on inimesi maha tapetud, seda suurem on teene. Kuidas jumal neid sealt vaatab ja kuulab!» hüüatas vürst Andrei peenikese, piiksuva häälega. «Ah, mu kallis, viimasel ajal on mul raske elada. Ma

näen, et olen hakanud liiga palju mõistma. Inimesel aga ei kõlba süüa hea ja kurja tundmise puust... Noh, aga seda pole kauaks!» lisas ta juurde.

«Aga sa magad. Ja minulgi on aeg magama minna. Sõida Gorkisse,» ütles vürst Andrei äkki.

«Oh ei!» vastas Pierre, vaadates vürst Andreile ehmunult-osavõtlike silmadega.

«Sõida, sõida — enne lahingut on tarvis välja magada,» kordas vürst Andrei.

Ta astus ruttu Pierre'i juurde, kaelustas ja suudles teda.

«Hüvasti, mine,» hüüdis ta. «Kas veel näeme teineteist või ei...» ja kiiresti ümber pöördudes läks ta kuuri.

Oli juba pime, ja Pierre ei näinud, missugune ilme oli vürst Andrei näol, — kas see oli tige või õrn.

Pierre seisis mõne aja vaikides ja mõtles, kas minna talle järele või sõita koju. «Ei, talle pole tarvis!» otsustas Pierre endamisi. «Ja ma tean, et see oli meie viimne kohtumine.» Ta ohkas raskesti ja sõitis tagasi Gorkisse.

Kuuri tagasi läinud, heitis vürst Andrei vaibale, kuid ei saanud magada.

Ta sulges silmad. Ühed pildid vahetusid teistega. Ühe juures peatus ta kaua ja rõõmuga. Talle meenus elavalt üks õhtu Peterburis. Nataša jutustas talle elava, erutatud näoga, kuidas ta eelmisel suvel seenel käies oli suurde metsa eksinud. Ta kirjeldas seosetult nii metsatihnikut kui oma tundeid ja kõnelusi mesinikuga, keda ta oli kohanud, ja rääkis, iga minut oma jutustust katkestades: «Ei, ma ei saa, ma ei jutusta õieti; ei, te ei saa aru,» sellest hoolimata et vürst Andrei teda rahustas, öeldes, et ta saab aru, ja tõesti sai aru kõigest, mis Nataša ütelda tahtis. Nataša polnud rahul oma sõnadega, — ta tundis, et ei tulnud välja see kirglikult-luuleline tajumus, mis tal oli olnud tol päeval ja mida ta tahtis väljendada. «Nii tore oli see vanamees, ja metsas oli nii pime... ja tal olid nii head... ei, ma ei oska jutustada,» rääkis ta punastades ja erutudes. — Vürst Andrei naeratas nüüd sellesama rõõmsa naeratusega, millega ta oli naeratanud siis Natašale silmadesse vaadates. «Ma mõistsin teda,» mõtles vürst Andrei. «Mitte ainult ei mõistnud, vaid just seda hingelist jõudu, seda siirust, seda hingelist lahtisust, seda tema hinge, mida ihu näis siduvat, — seda ma temas armastasingi... armastasin nii tugevasti, nii õnnelikult...» Ja äkki meenus talle, millega ta armastus oli lõppenud. «T e m a l e polnud midagi sellist vaja. T e m a ei näinud ega mõistnud midagi sellist. Ta nägi Natašas nägusat ja v ä r s k e t tütarlast, kellega ta väärliseks ei pidanud oma saatust siduda. Mina aga?.. Ja ta elab tänini ja on lõbus.»

Vürst Andrei kargas püsti, nagu oleks keegi teda põletanud, ja hakkas jälle kuuri ees siia-sinna kõndima.

XXX

Vürst Andrei juurest Gorkisse tagasi jõudnud, käskis Pierre ratsastajal hobused valmis panna ning end vara hommikul äratada ja uinus kohe vaheseina taga, nurgakeses, mille Boriss talle oli loovutanud.

Kui Pierre teisel hommikul täiesti virgus, ei olnud majas enam kedagi. Väikeste akende klaasid klirisesid. Ratsastaja seisis ja müksis teda.

«Teie hiilgus, teie hiilgus, teie hiilgus...» kordas ratsastaja kangekaelselt, Pierre'i õlgadest raputades, tema poole vaatamata ja ilmselt kaotanud lootuse teda äratada.

«Mis on? Kas on alanud? Juba niikaugel?» algas Pierre ärgates.

«Suvatsege kuulda laskmist,» ütles ratsastaja, erusoldat. «Kõik härrad läksid juba välja; ülemjuhataja sõitsid ammugi minema.»

Pierre rõivastus rutuga ja jooksis välja trepile. Ilm oli selge, värske, kastene ja rõõmus. Päike oli end parajasti lahti kiskunud pilve tagant, mis teda oli varjanud, ja pritsis poolest saadik pilves murdunud kiiri üle vastasmajade katuste kastega kaetud teetolmule, majade seintele, taramulkudele ja Pierre'i hobustele, kes seisid maja juures. Õues oli suurtükkide mürin selgemini kuulda. Mööda tänavat traavis adjutant kasakatega.

«Aeg on minna, krahv!» hüüdis adjutant.

Pierre käskis hobust enda järel talutada ja läks mööda tänavat kurgaani juurde, kust ta eelmisel päeval oli lahinguvälja vaadanud. Sel kurgaanil oli sõjaväelaste hulk, kuuldus staabimeeste prantsuskeelset juttu ja paistis Kutuzovi kulupea, tema valge punase randiga müts ja hall kukal, mis kadus õlgade vahele. Kutuzov vaatas läbi pikksilma ettepoole, suurele teele.

Mööda astmeid üles kurgaanile jõudnud, vaatas Pierre ettepoole ja tardus vaimustusest vaatepildi ilu ees. See oli sama panoraam, mida ta eile sellelt kurgaanilt oli imetlenud; aga nüüd katsid kogu seda maastikku sõjaväed ning tulistamise suitsud, ja Pierre'i tagant, pahemalt poolt kerkiva kirka päikese viltused kiired paiskasid sellele puhtas hommikuses õhus kuldse ja roosa varjundiga läbitungivat valgust ja tumedaid, pikki varje. Kauged metsad, millega lõppes vaatepilt ja mis olid otsekui mingist kallihinnalisest kollakasrohelisest kivist välja raiutud, paistsid silmapiiril oma tippude kõverjoontega, ja nende vahelt lõikus Valujevo tagant läbi suur Smolenski maantee, mis oli üleni kaetud sõjavägedega. Lähemal särasid kuldsed põllud ja metsatukad. Igalt poolt — eest paremalt ja vasakult — paistis vägesid. Kõik see oli elav, ülev ja ootamatu; aga see, mis kõige rohkem rabas Pierre'i, oli lahinguvälja enda vaade, — Borodino ja lohud Kolotša kohal, selle mõlemal kaldal.

Kolotša kohal, Borodinos ja kummalgi pool Borodinod, eriti vasakul, seal, kus Voina soiste kallaste vahel suubub Kolotšasse, seisis too udu, mis kirka päikese nähtavale tulles sulab, hajub ja hõredaks muutub, andes võluvat värvingut ja piirjooni kõigele, mis

sellest läbi paistab. Selle uduga ühines tulistamise suits, ja ses udus ning suitsus helkis kõikjal hommikuse valguse sähvatusi, kord vees, kord kastes, kord vägede tääkidel, kes tunglesid kallastel ja Borodinos. Läbi selle udu paistsid valge kirik, siin-seal Borodino majade katused, siin-seal soldatite tihedad hulgad, siin-seal rohelised kastid ja suurtükid. Ja kõik see liikus või näis liikuvana, sest udu ja suits laialdusid üle kogu selle maa-ala. Nii uduga kaetud madalikes Borodino juures kui ka väljaspool seda, kõrgemal ja eriti vasakul piki kogu rinnet, mööda metsa, mööda välju, lohkudes ja kõrgendike tippudel tekkis mitte millestki alatasa iseenesest kord üksikuid, kord hulgalisi, kord harvu, kord sagedasi suurtükisuitsu koonlaid, mis paisudes, kasvades, keereldes, ühte sulades paistsid kogu selle maa-ala ulatuses.

Need tulistamise suitsud ja, imelik öelda, nendega kaasaskäivad paugud moodustasid vaatepildi peamise ilu.

V u h h! ilmus äkki ümmargune, tihe, lilla ning piimjasvalge helgiga suits, ja p õ m m! kõmatas hetke pärast selle suitsu pauk.

Vuhh, vuhh! tõusid kaks suitsu, tõugeldes ja kokku sulades; ja põmm, põmm! kinnitasid paugud seda, mida silm nägi.

Pierre vaatas ringi esimese suitsu poole, mis äsja oli olnud ümmargune, tihe pall, ning juba olid selle asemel suitsukerad, mis venisid kõrvale, ja vuhh (vaheajaga), vuhh, vuhh! tekkis veel kolm, veel neli palli, ning igaühele vastasid samasuguses järjekorras põmm... põmm... põmm! ilusad, kindlad, täpsed paugud. Kord näis, nagu jookseksid need suitsud, kord näis, nagu seisaksid nad ja nagu mööduksid neist metsad, põllud ja läikivad täägid. Pahemal pool nurmedel ja põõsastes tekkis vahetpidamata neid suuri suitse oma pidulike vastukajadega; veel lähemal lohkudes ja metsades sähvis väikesi püsside suitsukesi, mis ei jõudnud ümarduda, kuid mis samuti andsid oma väikesi vastukajasid. Trahh-ta-ta-tahh! ragisesid püssid küll kiiresti, kuid korratult ja kehvalt suurtükipaukudega võrreldes.

Pierre'is tekkis tahtmine olla seal, kus olid need suitsud, need läikivad täägid, see liikumine, need hääled. Ta vaatas Kutuzovi ja tema saatjaskonna poole, et võrrelda oma muljet teiste omaga. Kõik vaatasid samuti nagu tema, ja talle näis, et sama tundega, ettepoole, lahinguväljale. Kõigil nägudel helendas nüüd see tunde varjatud soojus *(chaleur latente)*, mida Pierre oli märganud eelmisel päeval ja mida ta täiesti oli mõistnud pärast oma kõnelust vürst Andreiga.

«Sõida, tuvike, sõida, Kristus olgu sinuga,» rääkis Kutuzov silmi lahinguväljalt kõrvale pööramata kindralile, kes seisis tema kõrval.

Käsu ära kuulanud, läks see kindral Pierre'ist möödudes kurgaanilt allaviivate astmete poole.

«Ülekäigu juurde!» ütles kindral külmalt ja rangelt vastuseks ühe staabimehe küsimusele, kuhu ta sõidab.

«Ka mina, ka mina,» mõtles Pierre ja läks kindralile järele.

Kindral istus hobusele, mille kasakas talle oli toonud. Pierre läks oma ratsastaja juurde, kes hoidis hobuseid. Küsinud, kumb hobune on taltsam, ronis Pierre hobuse selga, haaras lakast kinni, surus väljapoole pööratud jalgade kontsad vastu hobuse kõhtu ja kihutas, tundes, et ta prillid on kukkumas ja et ta ei suuda käsi laka ja ohjade küljest ära võtta, kindralile järele, naeratama pannes staabiohvitsere, kes talle kurgaanilt järele vaatasid.

XXXI

Kindral, kelle järel Pierre ratsutas, laskus mäest alla ja pöördus järsult vasakule, ning teda silmist kaotades kihutas Pierre eesminevate jalaväesoldatite ridadesse. Ta katsus nende vahelt välja ratsutada, kord edasi, kord paremale, kord vasakule poole liikudes, kuid igal pool olid ühesuguste murelike nägudega soldatid, kellede mõtteid köitis nägematu, kuid ilmselt tähtis asi. Kõik vaatasid ühesuguse rahulolematult-küsiva pilguga seda paksu, valge kübaraga meest, kes neid teadmata milleks tallas oma hobusega.

«Mida's ta ratsutab keset pataljoni!» käratas üks ta peale.

Teine tõukas püssipäraga tema hobust, ja Pierre kappas, end sadula kolju vastu surudes ja hüplevat hobust vaevu tagasi hoides, soldatite ette, kus oli avaram.

Tema ees oli sild, silla juures aga seisid tulistades teised soldatid. Pierre ratsutas nende juurde. Ise seda teadmata jõudis Pierre üle Kolotša viiva silla juurde, mis oli Gorki ja Borodino vahel ja mida lahingu esimeses osas (olles Borodino ära võtnud) ründasid prantslased. Pierre nägi, et tema ees oli sild ja et soldatid midagi tegid mõlemal pool silda ja tol aasal, mahaniidetud heina kaarte vahel, mida ta eelmisel päeval polnud näinud suitsu tõttu; kuid hoolimata lakkamatust tulistamisest, mis oli käimas selles kohas, ei tulnud tal pähegi, et siin oligi lahinguväli. Ta ei kuulnud kuulide häält, mis vingusid igast küljest, ega temast üle lendavate granaatide lõhkemist, ei näinud jõe teisel kaldal olevat vaenlast, ei näinud kaua tapetuid ega haavatuid, kuigi paljud langesid tema lähedal. Naeratusega, mis ta näolt ei kadunud, vaatas ta ümberringi.

«Mida's see ratsutab liini ees?» käratas jälle keegi ta peale.

«Pööra vasakule, paremale...» karjuti talle.

Pierre pöördus paremale ja sattus ootamatult vastamisi kindral Rajevski adjutandiga, keda ta tundis. Adjutant vaatas vihaselt Pierre'i poole, ilmselt samuti valmistudes ta peale käratama, kuid tundis ta ära ja noogutas talle pead.

«Kust teie siia saite?» sõnas ta ja kihutas edasi.

Tundes end mitte omal kohal ning tegevuseta olevat ja kartes jälle kedagi segada, ratsutas Pierre adjutandile järele.

«Mis koht see siin on? Kas võin teiega kaasa tulla?» küsis ta.

«Kohe, kohe,» vastas adjutant, ratsutas paksu polkovniku juurde,

kes seisis aasal, andis talle midagi edasi ja pöördus alles siis Pierre'i poole.

«Miks teie siia olete sattunud, krahv?» ütles ta naeratades. «Uudishimutsete ikka?»

«Ja-jah,» ütles Pierre.

Kuid adjutant pööras hobuse ümber ja sõitis edasi.

«Siin on, jumal tänatud, vaikne,» ütles adjutant. «Aga vasakul tiival Bagrationi juures on päris põrgu lahti.»

«Tõesti?» küsis Pierre. «Kus see on?»

«Tulge minuga koos kurgaanile, meilt on näha. Ja meil patareis on veel talutav,» ütles adjutant. «Noh, kas tulete?»

«Jah, ma tulen teiega,» ütles Pierre ringi vaadates ja silmadega oma ratsastajat otsides.

Alles nüüd esmakordselt nägi Pierre haavatuid, kes kas komberdasid jala või keda kanti kanderaamidel. Samal lõhnavate heinakaartega aasal, kust ta eile oli üle sõitnud, lamas põiki kaarel, pead kohmakalt viltu hoides, liikumatult soldat mahakukkunud kiivriga.

«Aga miks seda ei ole ära viidud?» alustas Pierre, kuid peatus, kui ta nägi adjutandi ranget nägu, kes samuti vaatas sinnapoole.

Pierre ei leidnud oma ratsastajat ja sõitis ühes adjutandiga mäe alt mööda lohku Rajevski kurgaani juurde. Pierre'i hobune kippus adjutandist maha jääma ja raputas teda rütmiliselt.

«Te nähtavasti pole harjunud ratsa sõitma, krahv?» küsis adjutant.

«Ei, pole viga, aga ta miskipärast hüppab väga,» ütles Pierre nõutuses.

«Oi! . . . ta on ju haavatud,» ütles adjutant. «Parem esijalg ülalpool põlve. Arvatavasti kuul. Õnnitlen, krahv,» ütles ta. «*Le baptême du feu.*»[1]

Nad sõitsid kuuenda korpuse kaudu suitsu juurde suurtükiväe taga, mis oli esile nihutatud ning tulistas, oma mürinaga kõrvu lukustades, ja jõudsid väikese metsa lähedale. Metsas oli jahe, vaikne ja lõhnas sügise järele. Pierre ja adjutant ronisid hobustelt maha ning läksid jala mäele.

«Kas kindral on siin?» küsis adjutant, lähenedes kurgaanile.

«Praegu olid siin, sõitsid sinnapoole,» vastati talle, osutades paremale.

Adjutant vaatas Pierre'i poole, otsekui mitte teades, mis temaga nüüd teha.

«Ärge muretsege,» ütles Pierre. «Ma lähen kurgaanile, kas võib?»

«Jah, minge, sealt paistab kõik ja pole nii ohtlik. Ma tulen teile pärast järele.»

Pierre läks patareile ja adjutant ratsutas edasi. Enam nad teineteist ei näinud, ja alles palju hiljem sai Pierre teada, et see adjutant kaotas sel päeval käe.

---

[1] Tulega ristimine.

Kurgaan, millele Pierre ronis, oli toosama kuulus paik (mida venelaste seas hiljem tunti kurgaani patarei või Rajevski patarei, aga prantslaste seas *la grande redoute, la fatale redoute, la redoute du centre*[1] nime all), mille ümber langes kümneid tuhandeid inimesi ja mida prantslased pidasid positsiooni tähtsaimaks punktiks.

See reduut koosnes kurgaanist, millesse kolmest küljest olid kaevatud kraavid. Kraavidega ümbritsetud kohal seisid kümme tulistavat suurtükki, millede otsad olid välja pistetud vallide avaustest.

Kurgaaniga ühel joonel seisid mõlemal pool suurtükid, mis tulistasid samuti vahetpidamata. Suurtükkidest natuke tagapool seisid jalaväed. Sellele kurgaanile ronides ei mõelnud Pierre kuidagi, et see väikeste kraavidega piiratud koht, kus seisid ja tulistasid mõned suurtükid, oli kõige tähtsam koht lahingus.

Pierre'ile näis vastupidi, et see koht (just sellepärast, et tema seal viibis) oli üks kõige tähtsusetumaid kohti lahingus.

Kurgaanile jõudes istus Pierre patareid ümbritseva kraavi otsa juurde ja vaatas ebateadlikult-rõõmsa naeratusega seda, mis tehti tema ümber. Vahel tõusis Pierre ikka sama naeratusega püsti ja kõndis mööda patareid, püüdes mitte segada soldateid, kes laadisid ning veeretasid suurtükke ja alatasa temast mööda jooksid paunade ja mürskudega. Suurtükid selles patareis tulistasid lakkamatult üksteise järel, oma mürinaga kõrvu lukustades ja kogu ümbruskonda püssirohusuitsusse mattes.

Vastandina sellele jubedusele, mida tundus kaitse jalaväesoldatite seas, tundus siin patareil, kus väike arv tegutsevaid inimesi oli piiratud ja teistest kraaviga eraldatud, ühesugust ning kõigile ühist, otsekui perekondlikku elevust.

Pierre'i valge kübaraga mittesõjaväelase-kuju ilmumine jahmatas algul ebameeldivalt neid mehi. Soldatid kõõritasid temast möödudes imestunult ja isegi kohkunult ta kuju poole. Vanem suurtükiväe-ohvitser, kõrgekasvuline, rõugearmiline pikkade jalgadega mees, lähenes nagu selleks, et jälgida äärmise suurtüki tegevust, Pierre'ile ja vaatas teda uudishimulikult.

Nooruke, ümaranäoline ohvitserike, alles täielik laps, ilmselt äsja sõjakoolist välja lastud, pöördus tema hooleks antud kahe suurtüki juures väga püüdlikult korraldusi tehes rangelt Pierre'i poole.

«Härra, lubage teid teelt eest ära minna paluda,» ütles ta, «siin ei tohi . . .»

Soldatid vangutasid laitvalt pead, vaadates Pierre'i poole. Aga kui kõik veendusid, et see valge kübaraga mees ei teinud midagi halba, vaid istus kas vaikselt valli nõlval või kõndis argliku naeratusega, soldatite eest viisakalt kõrvale astudes, kuulide all niisama rahulikult mööda patareid, nagu oleks ta bulvaril, — siis hakkas vaenulik imestus vähehaaval muutuma samasuguseks lahkeks ja naljatlevaks osavõtuks, millega soldatid suhtuvad oma

[1] Suur reduut, saatuslik reduut, keskmine reduut.

loomadesse: koertesse, kukkedesse, kitsedesse ja üldse sõjaväekomandode juures elavaisse loomadesse. Need soldatid võtsid mõttes Pierre'i kohe vastu oma perekonda, võtsid endile ja andsid talle hüüdnime. «Meie härraks» nimetati teda ja naerdi omavahel sõbralikult ta üle.

Üks mürsk kaevas mulla üles kahe sammu kaugusel Pierre'ist. Ülespaiskunud mulda rõivailt ära pühkides vaatas ta naeratades ringi.

«Ja kuidas te ometi ei karda, härra!» kõnetas teda punasenäoline lai soldat, paljastades tugevaid valgeid hambaid.

«Kas sina siis kardad?» küsis Pierre.

«Aga kuidas siis?» vastas soldat. «Mürsk ju armu ei anna. Kui lajatab, siis on sooled väljas. Peab kartma,» ütles ta naerdes.

Mitu lõbusa ja lahke näoga soldatit jäi Pierre'i juurde seisma. Nad nagu ei olnud oodanud seda, et ta räägib nagu kõik inimesed, ja see avastus rõõmustas neid.

«Meie oleme soldatid, — see on teine asi. Aga säärast härrat aina imesta. Vaat kus härra!»

«Kohtadele!» hõikas nooruke ohvitser Pierre'i ümber kogunenud soldateile.

See nooruke ohvitser ilmselt täitis oma ülesannet kas esimest või teist korda ja kohtles seepärast soldateid ja ülemat erilise selguse ning vormilisusega.

Veerlev suurtüki- ja püssilaskmine tugevnes kogu väljal, eriti pahemal pool, seal, kus olid Bagrationi kindlustused, kuid suitsu tõttu polnud sealt kohalt, kus viibis Pierre, peaaegu mitte midagi näha. Pealegi köitis kogu Pierre'i tähelepanu patareil viibiva otsekui perekondliku (kõigist teistest eraldatud) meesteringi vaatlemine. Esialgse ebateadlikult-rõõmsa erutuse, mille olid tekitanud lahinguvälja vaade ja selle hääled, asendas nüüd, eriti pärast tolle üksikult lamava soldati nägemist aasal, teistsugune tunne. Kraavi nõlval istudes vaatles ta nüüd ümberolevaid nägusid.

Kella kümneks oli juba inimest kakskümmend patareist ära viidud; kaks suurtükki oli purustatud, ja aina sagedamini langes patareile mürske ja lendas vingudes ning vilistades kaugeid kuule. Kuid patareil olevad mehed nagu ei märganud seda: kõikjalt kuuldus lõbusat kõnet ja naljatusi.

«Täidetud kera!» hüüdis soldat läheneva, vingudes lendava granaadi poole.

«Mitte siia! Jalaväelaste juurde!» lisas teine valju naeruga, märgates, et granaat lendas üle ja sattus kaitse ridadesse.

«Kas oli tuttav?» naeris teine soldat, kui talupoeg ülelennanud mürsu all kükakile laskus.

Mõned soldatid olid kogunenud valli juurde, silmitsedes seda, mis toimus eespool.

«Ahelikki on ära viidud, näe, tagasi läksid,» rääkisid nad, näidates üle valli.

«Vaata oma tööd,» käratas nende peale vana allohvitser. «Kui läksid tagasi, siis tähendab, oli see tarvilik.»

Ja allohvitser võttis ühel soldatil õlast kinni ning tõukas teda põlvega. Kuuldus valju naeru.

«Viienda suurtüki juurde, kohale veeretada!» karjuti ühelt poolt.

«Korraga, kõik koos, nagu lodjavedajad!» kuuldus suurtüki vahetajate rõõmsaid hüüdeid.

«Ai, meie härral pidi peaaegu kübara peast viima,» naeris Pierre'i üle punasenäoline naljataja, hambaid näidates. «Oh sind, saamatut,» ütles ta etteheitvalt mürsule, mis tabas ratast ja ühe mehe jalga.

«Ah teid, rebaseid!» naeris teine kõverduvaid maakaitseväelasi, kes tulid üles patareile haavatute järele.

Kas puder ei maitse? Ah teid, vareseid, hirm hakkas!» karjuti maakaitseväelaste peale, kes nõutult seisma jäid ärakistud jalaga soldati ette.

«Jänni jäite, vennikesed!» narriti talupoegi. «Ei meeldi teile see asi!»

Pierre pani tähele, kuidas üldine elevus aina suurenes iga pihtasattunud mürsu järel, iga kaotuse järel.

Nagu lähenevast äikesepilvest sähvis kõigi nende inimeste nägudel (otsekui sündmuse vastutoimena) ikka sagedamini ja sagedamini, ikka heledamini ja heledamini varjatud, puhkeva tule välke.

Pierre ei vaadanud ettepoole lahinguväljale ega tundnud huvi selle vastu, mis seal toimus: ta oli täiesti süvenenud selle üha enam lõkkelelööva tule vaatlemisse, mis samuti lõkkele lõi (ta tundis seda) ka tema hinges.

Kell kümme taganesid jalaväesoldatid, kes olid seisnud eespool patareid põõsastes ja Kamenka jõekese kallastel. Patareilt oli näha, kuidas nad sellest mööda tahapoole jooksid, kandes haavatuid püssidel. Keegi kindral tuli oma saatjaskonnaga üles kurgaanile, kõneles polkovnikuga, vaadates vihaselt Pierre'i poole, ja läks jälle alla, käskides patarei taga seisval jalaväe kaitsel maha heita, et kuulidele mitte nii väga märklauaks olla. Pärast seda kuuldus patareist paremat kätt oleva jalaväe ridadest trummipõrinat ja komandohüüdeid, ning patareilt oli näha, kuidas jalaväe read hakkasid edasi liikuma.

Pierre vaatas üle valli. Üks nägu torkas talle eriti silma. See oli kahvatu noore näoga ohvitser, kes käis tagurpidi, kandes langetatud mõõka, ja rahutult ringi vaatas.

Jalaväesoldatite read kadusid suitsusse, kuuldus nende pikaldast kisa ja tihedat püssiraginat. Mõne minuti pärast möödus sealt tulles haavatute ja kanderaamide hulki. Patareile langes mürske veel sagedamini. Mitu meest lamas seal, ilma et neid oleks ära koristatud. Soldatid liikusid suurtükkide ümber kiiremini askeldades ja elavamalt. Keegi ei pööranud enam Pierre'ile

tähelepanu. Paar korda käratati vihaselt ta peale, sest ta oli teel ees. Vanem ohvitser käis süngel näol suurte, kiirete sammudega ühe suurtüki juurest teise juurde. Nooruke ohvitserike oli veel enam punetama hakanud, komandas soldateid veel püüdlikumalt. Soldatid andsid laenguid kätte, pöördusid ümber, laadisid ja tegid oma tööd pineva uljutsemisega. Nad karglesid käigul otsekui vedrude peal.

Äikesepilv oli otse pea kohal, ja kirkalt põles kõigil nägudel see tuli, mille puhkemist Pierre jälgis. Ta seisis vanema ohvitseri kõrval. Nooruke ohvitser jooksis vanema juurde, hoides kätt kiivri juures.

«Mul on au teatada, härra polkovnik, langenuid on kõigest kaheksa; kas käsite tulistamist jätkata?» küsis ta.

«Kartetš!» hüüdis ohvitser, kes vaatas üle valli, ilma et oleks vastanud.

Äkki juhtus midagi: nooruke ohvitser aietas ja laskus kägarasse tõmbudes maha nagu lennult tabatud lind. Pierre'i silmis muutus kõik imelikuks, ebaselgeks ja ähmaseks.

Üksteise järel vilistasid mürsud ja langesid rinnatisele, soldateile, suutükkidele. Pierre, kes varem neid hääli polnud kuulnud, kuulis nüüd ainult neid. Patarei kõrvalt, paremalt poolt joosti hurraa-hüüdega mitte edasi, vaid tagasi, nagu Pierre'ile näis.

Mürsk langes otse valli ääresse, mille ees seisis Pierre, ning puistas laiali mulda, ja Pierre'i silmis välgatas must pallike ning patsatas samal hetkel millegi vastu. Maakaitseväelased, kes parajasti patareile olid tulnud, jooksid tagasi.

«Ikka kartetš!» karjus ohvitser.

Allohvitser jooksis vanema ohvitseri juurde ja ütles kohkunud sosinal (nagu kojameister lõunalauas teatab peremehele, et nõutud viina enam ei ole), et mürske enam ei ole.

«Röövlid, mis nad teevad!» kisendas ohvitser Pierre'i poole pöördudes.

Vanema ohvitseri nägu oli punane ja higine, sünged silmad läikisid.

«Jookse reservide juurde, too kastid siia!» hüüdis ta, pilku Pierre'ist vihaselt kõrvale keerates ja oma soldati poole pöördudes.

«Mina lähen,» ütles Pierre.

Ohvitser läks temale vaatamata suurte sammudega teisele poole.

«Mitte tulistada ... Oodata!» karjus ta.

Soldat, keda oli kästud mürskude järele minna, põrkas vastamisi Pierre'iga.

«Eh, härra, ei ole siin sinu koht,» ütles ta ja jooksis alla.

Pierre jooksis soldati järel, tehes ringi selle koha ümber, kus istus nooruke ohvitser.

Üks, teine, kolmas mürsk lendas temast üle, ees, kõrval, taga maha langedes. Pierre jooksis alla. «Kuhu ma lähen?» meenus

talle äkki, kui ta jõudis juba roheliste kastide juurde. Ta peatus kõheldes ega teadnud, kas minna edasi või tagasi. Äkki paiskas hirmus tõuge teda tagasi ja viskas maha. Samal hetkel valgustas teda suure tule sära, ja kohe kuuldus kõrvulukustavat, kõmisevat mürinat, raginat ja vilet.

Teadvusele tulles istus Pierre tagumikul, kätega vastu maad toetudes; kasti, mille lähedal ta oli seisnud, polnud olemas; maas põlenud rohus vedeles ainult rohelisi, kõrbenud laudu ja riideräbalaid, ning aisajuppe kõlgutades kihutas hobune temast mööda, kuna teine hobune lamas maas niisama nagu Pierre ja kiljus läbilõikavalt ning pikalt.

XXXV

Kutuzov istus, hall pea norgus ja raske keha alla laskunud, vaibaga kaetud pingil, samas kohas, kus Pierre teda hommikul oli näinud. Ta ei teinud mingeid korraldusi, vaid ainult nõustus või ei nõustunud sellega, mida talle soovitati.

«Ja-jah, tehke seda,» vastas ta mitmesugustele ettepanekutele. «Ja-jah, ratsuta sinna, tuvike, vaata järele,» pöördus ta kord ühe, kord teise poole oma lähedastest; või jälle rääkis: «Ei, pole tarvis, parem ootame.» Ta kuulas talle toodavaid ettekandeid, andis käske, kui alluvad seda nõudsid; kuid ettekandeid kuulates ta nagu ei olnud huvitatud räägitavate sõnade tähendusest, vaid teda huvitas miski muu ettekandjate häälekõlas ja näoilmes. Paljude aastate sõjaliste kogemuste põhjal teadis ta ja sai vanainimese mõistusega aru, et üksainus inimene ei saa juhtida sadasid tuhandeid surmaga heitlevaid inimesi, ta teadis, et lahingu saatust ei otsusta ei ülemjuhataja korraldused, ei koht, kus väed seisavad, ei suurtükkide ega tapetud meeste arv, vaid see tabamatu jõud, mida nimetatakse sõjaväe vaimuks, ja ta jälgis seda vaimu ning juhtis seda, niipalju kui oli tema võimuses.

Kutuzovi näo üldine ilme oli keskendatud, rahulik tähelepanu ja pinevus, mis vaevalt jagu sai nõrga ja vana ihu väsimusest.

Kell üksteist hommikul toodi talle teade, et prantslaste kätte läinud kindlustused on jälle tagasi võetud, aga et vürst Bagration on haavatud. Kutuzov ohkas ja vangutas pead.

«Ratsuta vürst Pjotr Ivanovitši juurde ja kuula üksikasjaliselt järele, kuidas ja mis,» ütles ta ühele adjutandile ja pöördus seepeale Württembergi printsi poole, kes seisis tema taga:

«Ehk suvatseb teie kõrgus esimese armee juhatamise enda kätte võtta.»

Varsti pärast printsi ärasõitu — nii ruttu, et ei saanud veel jõuda Semjonovskojeni — tuli printsi adjutant tagasi ja kandis ülemjuhatajale ette, et prints palub vägesid.

Kutuzov kortsutas nägu ja saatis Dohturovile käsu esimest armeed juhatama hakata, printsi aga, ilma kelleta ta, nagu ta ütles, ei saavat läbi neil tähtsail hetkil, palus enda juurde tagasi pöör-

duda. Kui toodi teade Murat' vangivõtmisest ja staabimehed Kutuzovit õnnitlesid, siis naeratas ta.

«Oodake, härrad,» ütles ta. «Lahing on võidetud, ja Murat' vangilangemises pole midagi ebatavalist. Aga parem on rõõmutsemisega oodata.»

Siis saatis ta adjutandi selle teatega väeosadesse.

Kui vasakult tiivalt tuli kihutades Štšerbinin sõnumiga, et prantslased on ära võtnud kindlustused ja Semjonovskoje, siis taipas Kutuzov lahinguvälja häälte ja Štšerbinini näo järgi, et teated on halvad, tõusis otsekui jalgu sirutades püsti, võttis Štšerbininil käe alt kinni ja viis ta kõrvale.

«Sõida sinna, tuvike,» ütles ta Jermolovile. «Vaata, kas saab midagi teha.»

Kutuzov oli Gorkis, vene väe positsiooni keskmes. Meie pahema tiiva vastu suunatud Napoleoni rünnak löödi mitu korda tagasi. Keskel ei nihkunud prantslased Borodinost kaugemale. Pahemalt tiivalt sundis Uvarovi ratsavägi prantslasi põgenema.

Pärast kella kaht lõppesid prantslaste rünnakud. Kõigi näolt, kes tulid lahinguväljalt, ja ka nende näolt, kes seisid tema ümber, luges Kutuzov kõrgeima astmeni tõusnud pinevuse ilmet. Kutuzov oli päeva eduga üle ootuste rahul. Aga kehaline jõud jättis vanamehe maha. Mitu korda vajus ta pea sügavalt norgu, otsekui kukkudes, ja ta jäi tukastama. Talle toodi lõunasöök.

Tiibadjutant Wohlzogen, toosama, kes vürst Andreist mööda ratsutades oli rääkinud, et tarvis on sõda *im Raum verlegen,* ja keda Bagration nii väga vihkas, ratsutas lõunasöögi ajal Kutuzovi juurde. Wohlzogen sõitis Barclay juurest ettekandega asjade käigu üle vasakul tiival. Arukas Barclay de Tolly oli eemalejooksvate haavatute hulkasid ja sõjaväe korratusse sattunud tagumisi osi nähes kõikjal asjaolusid kaalutelles otsustanud, et lahing on kaotatud, ja saatis oma lemmiku selle teatega ülemjuhataja juurde.

Kutuzov näris vaevaga oma praetud kana ja vaatas pilukile tõmbunud, lõbusaks muutunud silmadega Wohlzogenile näkku.

Hooletult jalgu sirutades, poolpõlglik naeratus huultel, astus Wohlzogen Kutuzovi juurde, puudutades käega kergelt mütsinokka.

Wohlzogen kohtles hiilgust mingi afekteeritud hooletusega, mille sihiks oli näidata, et tema kui kõrgesti haritud sõjaväelane laseb venelasi oma ebajumalaks pidada seda vana, kasutut inimest, ise aga teab, kellega tal on tegemist. *«Der alte Herr* (nii nimetasid sakslased omavahel Kutuzovit) *macht sich ganz bequem,»*[1] mõtles Wohlzogen, vaatas rangelt Kutuzovi ees seisvaile taldrikuile ja hakkas vanahärrale kirjeldama olukorda pahemal tiival, nii kuidas Barclay oli käskinud ja kuidas ta seda ise nägi ning mõistis.

---

[1] Vanahärra teeb endale olemise üsna mugavaks.

«Kõik meie positsiooni punktid on vaenlase käes, ja ei ole, millega neid tagasi võtta, sest pole vägesid; nad põgenevad, ja pole võimalust neid peatada,» kandis ta ette.

Kutuzov lakkas närimast ja jäi imestunult Wohlzogenile näkku vahtima, otsekui mitte mõistes, mis talle räägiti. «Vanahärra» erutust märgates ütles Wohlzogen naeratusega:

«Ma arvasin, et mul pole õigust teie hiilguse eest varjata, mis ma nägin... Sõjaväed on täielikus korratuses...»

«Teie nägite? Teie nägite?...» hüüatas Kutuzov kulme kortsutades, tõusis kiiresti ja lähenes ähvardavalt Wohlzogenile. «Kuidas te... kuidas te julgete!...» hüüatas ta lämbudes. ja värisevate kätega ähvardavaid liigutusi tehes. «Kuidas julgete teie, armuline härra, seda m i n u l e rääkida! Te ei tea midagi. Ütelge kindral Barclayle minu nimel, et tema sõnumid pole õiged ja et mina, ülemjuhataja, tunnen lahingu tõelist käiku paremini kui tema.»

Wohlzogen tahtis midagi vastu vaielda, kuid Kutuzov ei lasknud tal rääkida.

«Vaenlane on pahemal tiival tagasi löödud ja paremal tiival purustatud. Kui te halvasti nägite, armuline härra, siis ärge julgege rääkida seda, mida te ei tea. Suvatsege sõita kindral Barclay juurde ja talle edasi anda, et ma homme tingimata kavatsen vaenlast rünnata,» ütles Kutuzov rangelt.

Kõik vaikisid, ja oli kuulda ainult lõõtsutama hakanud vana kindrali rasket hingamist.

«Vaenlased on igal pool tagasi löödud, mille eest ma tänan jumalat ja meie vaprat sõjaväge. Vaenlane on võidetud, ja homme ajame ta välja pühalt vene maalt,» ütles Kutuzov risti ette lüües ja nuuksatas äkki silmadesse valgunud pisaratest.

Wohlzogen kehitas õlgu, kõverdas huuli ja läks vaikides kõrvale, imestades *über diese Eingenommenheit des alten Herrn.*[1]

«Jah, vaat seal on minu sangar,» ütles Kutuzov täidlase, ilusa, mustajuukselise kindrali kohta, kes sel hetkel tuli üles kurgaanile.

See oli Rajevski, kes kogu päeva veetis Borodino välja peamisel punktil.

Rajevski kandis ette, et väed seisavad kindlalt oma kohtadel ja et prantslased ei julge enam rünnata.

Ettekande ära kuulanud, ütles Kutuzov prantsuse keeles:

«Vous ne pensez donc pas c o m m e l e s a u t r e s que nous sommes obligés de nous retirer?»[2]

«Au contraire, votre altesse, dans les affaires indécises c'est toujours le plus opiniâtre qui reste victorieux,» vastas Rajevski, *«et mon opinion...»*[3]

«Kaissarov!» hüüdis Kutuzov oma adjutanti. «Istu, kirjuta hom-

[1] Vanahärra isemeelsuse üle.

[2] Teie siis ei mõtle n a g u t e i s e d, et me oleme sunnitud tagasi tõmbuma?

[3] Vastupidi, hiilgus, ebakindlais ettevõtteis jääb alati kangekaelsem võitjaks, ja mina arvan...

seks käskkiri. Aga sina,» pöördus ta teise poole, «ratsuta liinile ja teata, et me homme ründame.»

Seni kui kestis vestlus Rajevskiga ja käskkirja dikteerimine, jõudis Wohlzogen Barclay juurest tagasi ja kandis ette, et kindral Barclay de Tolly sooviks kirjalikku kinnitust käsule, mille andis feldmarssal.

Wohlzogeni poole vaatamata käskis Kutuzov kirjutada selle käsu, mida endine ülemjuhataja väga põhjendatult soovis saada, et hoiduda isikliku vastutuse eest.

Ja määratlematu, saladusliku sideme tõttu, mis kogu sõjaväes ülal hoidis ühte ja sama meeleolu, mida nimetatakse sõjaväe vaimuks ja mis moodustab sõja peamise närvi, anti Kutuzovi sõnad ja ta käsk homseks lahingusse astumiseks ühtaegu edasi kõigisse sõjaväe osadesse.

Selle sideme viimases ahelikus ei korratud kaugeltki samu sõnu ega sama käsku. Isegi midagi Kutuzovi sõnadega sarnlevat polnud neis jutustustes, mida armee eri osades üksteisele edasi anti; kuid tema sõnade tähendus kandus igale poole, sest see, mis Kutuzov ütles, ei järgnenud kavalaist kaalutlustest, vaid tundest, mis peitus ülemjuhataja hinges niisama nagu iga venelase hingeski.

Ja kuulnud armee kõrgeimaist ringkonnist, et me homme vaenlast ründame, kuulnud kinnitust sellele, mida nad tahtsid uskuda, lohutasid ning julgustasid äravaevatud, kõhklevad inimesed endid.

XXXVI

Vürst Andrei polk oli reservis, mis seisis kella kaheni tegevuseta Semjonovskoje taga tugeva suurtükiväe-tule all. Kella kahe ajal nihutati polk, mis oli kaotanud juba üle kahesaja mehe, ettepoole, mahatallatud kaerapõllule, sellele alale Semjonovskoje ja kurgaanipatarei vahel, kus tol päeval sai surma tuhandeid inimesi ja kuhu kella kahe ajal päeval suunati tugevasti keskendatud tuld mitmesajast vaenlase suurtükist.

Sellest kohast lahkumata ja ühtegi pauku laskmata kaotas polk siin veel ühe kolmandiku oma meestest. Eespool ja eriti paremal pool mürtsusid hajumatus suitsus suurtükid, ja kogu maastikku katva suitsu salapärasest piirkonnast eespool lendas lakkamatult mürske susiseva kiire vilistusega ja pikaldaselt vilistavaid granaate. Mõnikord möödus, otsekui puhkust andes, veerand tundi, mille kestel kõik mürsud ja granaadid lendasid üle, mõnikord aga kisti polgust minuti jooksul mitu meest välja, ning alatasa lohistati eemale surmasaanuid ja viidi ära haavatuid.

Iga uue hoobiga jäi üha vähem ellujäämise võimalusi neile, kes veel polnud surma saanud. Polk seisis pataljonilistes kolonnides kolmesaja-sammuse vahemaaga, kuid sellest hoolimata olid kõik mehed polgus alati ühe ja sellesama meeleolu mõju all. Kõik

mehed polgus olid ühteviisi vaikivad ja sünged. Harva kuuldus ridade vahel kõnelemist, kuid kõnelemine vaikis iga kord, kui kuuldus tabamust ja hüüet: «Kanderaami!». Enamiku ajast istusid mehed ülemuse käsul maas. Mõni oli kiivri peast võtnud ning vallandas hoolikalt volte ja ajas neid jälle ritta; mõni oli pihus peenestanud kuiva savi ja puhastas tääki; mõni mudis vöörihma ja tõmbas edasi õlarihma pannalt; mõni silus hoolikalt jalanartse, keeras neid uutmoodi kokku ja pani uuesti jalad kinni. Mõned ehitasid põllukivikestest majakesi või punusid kõrrepõllu õlgedest punutisi. Kõik näisid täiesti süvenenud olevat neisse toimingusse. Kui mehi haavata või surma sai, kui möödus kanderaame, kui meie omad tagasi tulid, kui läbi suitsu paistis suuri vaenlase hulki, siis ei pööranud keegi neile seikadele mingit tähelepanu. Kui aga ettepoole sõitis suurtükivägi või ratsavägi, või paistis meie jalaväe liikumist, siis kuuldus kõikjalt heakskiitvaid tähendusi. Kuid suurimat tähelepanu äratasid hoopis kõrvalised sündmused, milledel ei olnud mingit ühendust lahinguga. Nende vaimselt äravaevatud inimeste tähelepanu nagu oleks puhanud harilikel, igapäevaseil sündmustel. Suurtükiväe patarei möödus polgu rinde eest. Ühe laskemoonakasti kõrvalhobune astus trengile. «Hei, vaata kõrvalhobust... Kohenda trengi!... Kukub... Eh, ei näe mehed!...» karjuti kogu polgu ridadest ühteviisi. Teinekord äratas üldist tähelepanu väike pruun, jäigalt püstiseisva sabaga koerake, kes jumal teab kust oli ilmunud ning murelikult sörkides ridade ette jooksis ja äkki lähedal plahvatanud pommi mõjul viiksatas ning saba sorgu tõmmates kõrvale sööstis. Kogu polgus kuuldi naerulaginaid ja kiljatusi. Kuid seda laadi meelelahutused kestsid minuteid, inimesed aga seisid juba enam kui kaheksa tundi söömata ja tegevuseta lakkamatu surmahirmu all, ja kahvatud ning sünged näod muutusid üha kahvatumaks ning süngemaks.

Vürst Andrei, niisama süngenäoline ning kahvatu nagu kõik mehed polgus, käis, käed vaheliti ja pea norgus, kaerapõllu kõrval oleval aasal kahe põllupeenra vahel edasi-tagasi. Teha ega käskida polnud tal midagi. Kõik toimus iseenesest. Surnuid tassiti rinde taha, haavatud kanti ära, read koondusid. Kui mõned soldatid eemale jooksid, siis pöördusid nad kohe kiiresti tagasi. Algul kõndis vürst Andrei piki ridu, oma kohuseks pidades soldatite mehisust ergutada ja neile eeskuju anda; aga siis veendus ta, et tal polnud neile millegagi midagi õpetada. Kõik tema hingejõud olid samuti nagu igal soldatil ebateadlikult suunatud sellele, et ainult hoiduda selle olukorra õuduse vaatlemisest, milles nad viibisid. Ta käis mööda aasa, jalgu järel vedades, rohtu kahistades ja oma saapaid katvat tolmu silmitsedes. Kord kõndis ta pikkade sammudega, püüdes astuda jälgedesse, mis niitjad aasale olid jätnud; kord loendas ta oma samme ning arvestas, mitu korda tal tuleb käia ühe peenra juurest teise juurde, et verst täis saaks; kord napsas ta maast põllupeenral kasvava koirohu õisi, hõõrus

neid pihus peeneks ja nuusutas meeldivalt-kibedat, kanget lõhna. Kogu eilsest mõttetööst polnud midagi järele jäänud. Ta ei mõelnud millestki. Ta kuulas väsinud kuulmega ikka samu helisid, eraldades lendude vilet paukude kõminast, vaatas esimese pataljoni meeste tuttavaks saanud nägusid ja ootas. «Seal ta on... see tuleb jälle meile!» mõtles ta, kuulates millegi suitsu suletud piirkonnast läheneva vilet. «Üks, teine! Veel! Tabas...» Ta peatus ja vaatas ridade poole. «Ei, üle läks. Aga see tabas.» Ja ta hakkas jälle käima, püüdes astuda pikki samme, et jõuda kuueteistkümne sammuga põllupeenrani. Vile ja kärgatus! Viie sammu kaugusel temast kiskus mürsk kuiva maa üles ja kadus. Tahtmatult jooksis külmavärin üle ta selja. Ta vaatas jälle ridade poole. Vististi kiskus mürsk paljud välja; suur jõuk kogunes teise pataljoni juurde.

«Härra adjutant,» hüüdis ta, «käskige, et ei kogunetaks jõukudesse.»

Adjutant täitis käsu ja lähenes vürst Andreile. Teiselt poolt tuli ratsutades pataljoniülem.

«Hoia eest!» kuuldus soldati ehmunud hüüe, ning otsekui kiirel lennul vilistav ja mahalaskuv linnuke patsatas granaat tasa kahe sammu kaugusel vürst Andreist, pataljoniülema hobuse kõrval. Hobune ei küsinud, kas on hea või halb hirmu väljendada, vaid turnatas, ajas end tagumistele jalgadele, majorit peaaegu maha pillates, ja kihutas esimesena eemale. Hobuse hirm nakatas inimesi.

«Heida maha!» hüüdis adjutandi hääl, kes oli pikali heitnud.

Vürst Andrei seisis kõheldes paigal. Granaat keerles suitsedes nagu vurr tema ning maaslamava adjutandi vahel nurme ja niidu serval, koirohupõõsa kõrval.

«Kas tõesti see on surm?» mõtles vürst Andrei, hoopis uue, kadeda pilguga vaadates rohtu, koirohupõõsast ja keerlevast mustast pallist ülestiirlevat suitsujoakest. «Ma ei või, ma ei taha surra, ma armastan elu, armastan seda rohtu, maad, õhku...» Ta mõtles seda ja pidas ühtlasi meeles, et teda vaadatakse.

«Häbi, härra ohvitser!» ütles ta adjutandile. «Missugune...»

Ta ei lõpetanud. Ühel ajal kuuldus plahvatus, otsekui purustatud akna kildude vihin, tundus lämmatavat püssirohulõhna, ja vürst Andrei viskus kõrvale ning langes rinnuli, kätt üles tõstes.

Mitu ohvitseri jooksis ta juurde. Kõhu paremalt poolt valgus suur verelaik laiali rohusse.

Kohalekutsutud maakaitseväelased peatusid kanderaamiga ohvitseride taga. Vürst Andrei lamas rinnuli, nägu vastu rohtu, ja hingas raskelt korisedes.

«Noh, mis te seisate, astuge ligi!»

Maamehed astusid ligi ja võtsid tal õlgadest ja jalgadest kinni, kuid ta hakkas haledasti oigama, ja mehed vaatasid üksteisele näkku ning lasksid ta jälle maha vajuda.

«Võtke, pange, olgu mis on!» hüüdis kellegi hääl.

Tal võeti teist korda õlgadest kinni ja pandi kanderaamile.

«Ah, mu jumal, mu jumal! Mis see ometi olgu... Kõht! See on lõpp! Ah, mu jumal!» kuuldus ohvitseride seast hääli.

«Karva võrra sumises kõrvast mööda,» rääkis adjutant.

Mehed kohendasid kanderaami õlgadele ja hakkasid rutuga sidumispunkti poole minema mööda teerada, mille nad rohusse olid tallanud.

«Ühte sammu käige... Ah!... Matsid!» hüüdis ohvitser, ebaühtlaselt sammuvaid ja kanderaami raputavaid mehi õlgadest peatades.

«Katsu parandada, Hvedor, ae, Hvedor,» rääkis ees minev mees.

«Vaat, kui hästi läks,» ütles tagumine rõõmsalt, ühte sammu sattudes.

«Teie hiilgus, vürst?» ütles ligijooksnud Timohhin kanderaamile vaadates väriseva häälega.

Vürst Andrei avas silmad, vaatas kanderaamilt, kuhu ta pea sügavalt oli vajunud, kõnelejale näkku ning langetas jälle laud.

*

Maakaitseväelased tõid vürst Andrei metsa äärde, kus seisid veokid ja kus oli sidumispunkt. Sidumispunkt koosnes kolmest üleskäänatud servadega telgist kaasiku äärel. Kaasikus seisid veokid ja hobused. Hobused sõid torpadest kaeru, ja varblased lendasid nende juurde kokku ja nokkisid mahapudenenud teri. Vareseparv haistis verd ja lendles kärsitult kraaksudes ühelt kaselt teisele. Telkide ümber, enam kui kahe tiinu suurusel maa-alal lamas, istus ja seisis veriseid mehi mitmesuguseis rõivais. Haavatute ümber seisid tülpinud ja tähelepanelike nägudega soldatite-kandjate jõugud, keda korra eest hoolitsevad ohvitserid asjatult ära ajasid. Ohvitsere mitte kuulates seisid soldatid kanderaamidele toetudes ja vaatasid ainiti seda, mis toimus nende ees; näis, nagu püüaksid nad aru saada vaatepildi raskest tähendusest. Telkidest kuuldus kord valjusid, kurje kisendusi, kord haledaid oigeid. Vahetevahel jooksid sealt välja velskrid, et vett tuua, ja näitasid, keda tuli sisse viia. Telgi juures järjekorda ootavad haavatud korisesid, ägasid, nutsid, kisendasid, sõimasid, palusid viina. Mõned sonisid. Vürst Andrei kui polgukomandör viidi üle sidumata haavatute sammudes ühele telgile lähemale, ja seal peatuti, oodates käsku. Vürst Andrei avas silmad ega suutnud hulgal ajal aru saada, mis toimus tema ümber. Talle meenusid aas, koirohi, must keerlev pall ja tema kirglik armastusehoog elu vastu. Kahe sammu kaugusel temast seisis valjusti rääkides ja endale üldist tähelepanu juhtides oksale toetuv, kinniseotud peaga pikakasvuline ilus mustajuukseline allohvitser. Ta oli peast ja jalast kuulidega haavatud. Tema ümber oli kogunenud haavatute ja kandjate hulk, ahnelt ta juttu kuulates.

«Kui andsime talle ühe põraka, siis jättis teine kõik sinnapaika; kuninga enda võtsime kinni,» karjus allohvitser, musti palavikus

läikivaid silmi välgutades ja ringi vaadates. «Oleksid tookord reservid järele tulnud, siis poleks tast, vennike, tolmukübetki järele jäänud, sest tõesõna . . .»

Vürst Andrei vaatas samuti nagu kõik, kes jutustajat ümbritsesid, särava pilguga ta poole ja tundis lohutavat tunnet. «Aga kas pole nüüd ükspuha?» mõtles ta siis. «Kuid mis tuleb seal, ja mis oli siin? Miks oli mul nii kahju elust lahkuda? Midagi oli selles elus, mida ma ei mõistnud ega mõista.»

III jagu.

IV

Talupoeg Andrei Savostjanovi avarasse, parimasse tuppa kogunes kell kaks nõukogu. Talumehi, naisi ja talupoja suure perekonna lapsi tungles mustas toas teispool esikut. Ainult Andrei lapselaps Malaša, kuueaastane tütarlaps, kellele ülemjuhataja teed juues oli andnud tüki suhkrut, teda kallistades, jäi suurde tuppa ahju peale. Malaša vaatas ahju pealt arglikult ning rõõmsalt kindralite nägusid, mundreid ja riste, kes üksteise järel tulid ja puhtasse nurka pühakujude alla laiadele pinkidele istusid. Vanaisa, nagu Malaša endamisi Kutuzovit nimetas, ise istus neist eraldi pimedas nurgas ahju taga. Ta istus, olles sügavale kokkupandavasse tugitooli vajunud, ähkis alatasa ja kohendas kuuekaelust, mis avatunagi ikka nagu tema kaela pigistas. Sisseastujad läksid üksteise järel feldmarssali juurde; mõnedel ta surus kätt, mõnedele noogutas pead. Adjutant Kaissarov tahtis Kutuzovi vastas oleva akna eest riiet ära tõmmata, kuid Kutuzov vehkis talle vihaselt käega, ja Kaissarov sai aru, et hiilgus ei taha, et ta nägu nähtaks.

Kuusepuust talupoja-laua ümber, kus lebas kaarte, plaane, pliiatseid ja pabereid, kogunes nii palju rahvast, et tentsikud tõid veel ühe pingi ning asetasid laua juurde. Sellele pingile istusid äsjatulnud: Jermolov, Kaissarov ja Toll. Otse pühakuju all esimesel kohal istus Barclay de Tolly, Georgi rist kaelas, kahvatu, haiglase näoga ja kõrge laubaga, mis ühte sulas palja pealaega. Juba teist päeva piinas teda palavik, ja just praegu olid tal külmavärinad ja ta kondid valutasid. Tema kõrval istus Uvarov ja teatas Barclayle midagi poolvalju häälega (nagu räägiksid kõik teisedki), kiireid käeliigutusi tehes. Väike, ümmargune Dohturov kuulas tähelepanelikult, kulme kergitades ja käsi kõhu peal hoides. Teisel pool istus krahv Ostermann-Tolstoi, julgete joontega ja säravate silmadega laia nägu käel toetades, ja näis olevat oma mõtteisse süvenenud. Rajevski kähardas harjumuspärase liigutusega ettepoole oma musti juukseid meelekohtadel ja vaatas kärsitu ilmega kord Kutuzovi, kord eesukse poole. Konovnitsõni kindlal, ilusal ja heal näol helkis õrn ja kaval naeratus. Ta oli kohanud Malaša pilku ja andis talle silmadega märku, mis tütarlapse naeratama pani.

Kõik ootasid Bennigseni, kes positsiooni uue vaatluse ettekäändel lõpetas oma maitsvat lõunat. Teda oodati kella neljast kuueni ega asutud kogu selle aja jooksul nõupidamisele, vaid aeti vaiksel häälel kõrvalist juttu.

Alles kui Bennigsen tuppa astus, nihutas Kutuzov end oma nurgast välja ja nihkus laua poole, kuid nii, et lauale toodud küünlad ta nägu ei valgustanud.

Bennigsen avas nõupidamise küsimusega, «kas jätta Venemaa püha ja põline pealinn ilma kaitseta või kaitsta seda». Järgnes pikk ja üldine vaikimine. Kõik näod süngestusid, ja vaikuses kuuldus Kutuzovi vihast ähkimist ning köhatlemist. Kõik silmad vaatasid tema poole. Ka Malaša vaatas vanaisa poole. Ta oli temale kõige lähemal ja nägi, kuidas ta nägu kortsu tõmbus; vanaisa näis nagu nutma hakata tahtvat. Kuid see ei kestnud kaua.

«Venemaa püha, põline pealinn!» hakkas ta äkki rääkima, korrates vihase häälega Bennigseni sõnu ja vihjates seega nende sõnade võltsile kõlale. «Lubage ütelda, teie hiilgus, et sel küsimusel pole vene inimese jaoks mõtet. (Ta vajus oma raske kehaga ettepoole.) Sellist küsimust ei saa üles tõsta, ja sellisel küsimusel pole mõtet. Küsimus, mille arutamiseks ma need härrad palusin kokku tulla, on sõjaline küsimus. Küsimus on järgmine: Venemaa pääsemine on armees. Kas on kasulikum riskida lahingut vastu võttes armee ja Moskva kaotamisega, või on parem Moskva ära anda ilma lahinguta? Vaat selle küsimuse kohta soovin ma teada teie arvamist.» (Ta vajus tagasi vastu toolikorju.)

Algasid vaidlused. Bennigsen ei pidanud mängu veel kaotatuks. Möönates, et on õige Barclay ja teiste arvamine võimatusest kaitselahing vastu võtta Fili all, soovitas ta, täidetud vene patriotismist ning armastusest Moskva vastu, et väed öösel viidaks paremalt pahemale tiivale ja teisel päeval hoop antaks prantslaste paremale tiivale. Arvamised läksid lahku, vaieldi selle mõtte poolt ja vastu. Jermolov, Dohturov ja Rajevski nõustusid Bennigseni arvamisega. Juhitud kas vajadusest ohvrit tuua enne pealinna mahajätmist või teistest isiklikkudest kaalutlustest, ei saanud need kindralid nagu aru, et praegune nõupidamine ei või muuta asjade paratamatut käiku ja et Moskva ongi juba maha jäetud. Teised kindralid mõistsid seda, jätsid Moskva-küsimuse kõrvale ja rääkisid sellest suunast, mille vägi oma taandumiseks peaks võtma. Malaša, kes silmi ära pööramata vaatas seda, mis ta ees toimus, sai nõupidamise tähendusest teisiti aru. Talle näis, et tegemist on ainult isikliku heitlusega «vanaisa» ja «pikahõlmalise» vahel, nagu ta nimetas Bennigseni. Ta nägi, et nad teineteisega rääkides vihastasid, ja südames hoidis ta vanaisa poole. Keset kõnelust märkas ta kiiret, kavalat pilku, mille vanaisa heitis Bennigsenile, ja pärast seda märkas ta oma rõõmuks, et vanaisa pikahõlmalisest jagu sai, talle midagi öeldes: Bennigsen punastas äkki ja hakkas vihaselt kõndima mööda tuba. Sõnadeks, mis Bennigsenisse niiviisi mõjusid, oli rahuliku ja vaikse häälega väljendatud arvamine Bennigseni

ettepaneku kasulikkusest või mittekasulikkusest: vägede üleviimisest öösel paremalt pahemale tiivale, et rünnata prantslaste paremat tiiba.

«Mina, mu härrad,» ütles Kutuzov, «ei saa krahvi kava heaks kiita. Vägede ümberpaigutused vaenlase ligiläheduses on alati ohtlikud, ja sõjaajalugu kinnitab seda kaalutlust. Nii näiteks... (Kutuzov jäi nagu mõttesse, otsides näidet ja vaadates targa, naiivse pilguga Bennigseni näkku.) Võtame kas või Friedlandi lahingu, mida krahv minu arvates hästi mäletab ja mis··· mitte täiesti ei õnnestunud ainult seepärast, et meie vägesid ümber paigutati liiga vaenlase läheduses...»

Järgnes hetkeline vaikimine, mis tundus kõigile väga pikk.

Vaidlused algasid jälle, kuid sageli tekkis vaheaegu, ja oli tunda, et pole enam millestki rääkida.

Ühel sellisel vaheajal ohkas Kutuzov raskesti, otsekui valmistudes rääkima. Kõik vaatasid ta poole.

«Eh bien, messieurs! Je vois que c'est moi qui payerai les pots cassés,»[1] ütles ta. Ja pikkamisi tõustes läks ta laua juurde. «Mu härrad, ma kuulsin teie arvamisi. Mõned ei nõustu minuga. Kuid võimuga (ta peatus), mille mulle on andnud mu keiser ja isamaa, käsin ma taganeda.»

Pärast seda hakkasid kindralid laiali minema sellesama piduliku ja vaikiva ettevaatusega, millega laiali minnakse pärast matuseid.

Mõned kindralid ütlesid ülemjuhatajale midagi vaikse häälega, hoopis teises hääleulatuses, kui nad olid rääkinud nõupidamisel.

Malaša, keda juba ammu oodati õhtusöögile, laskus ettevaatlikult tagurpidi ahju pealt alla, jalakestega ahju astmete külge klammerdudes, ja lipsas kindralite jalge vahelt läbi pugedes uksest välja.

Kindralid ära saatnud, istus Kutuzov kaua, küünarnukke lauale toetades, ja mõtles aina samale hirmsale küsimusele: «Millal, millal siis ometi otsustati, et Moskva jäetakse maha? Millal toimus see, mis küsimuse otsustas, ja kes on selles süüdi?»

«Seda, seda ma ei oodanud,» ütles ta adjutant Schneiderile, kes hilja öösel ta juurde sisse astus. «Seda ma ei oodanud! Seda ma ei mõtelnud!»

«Te peate puhkama, hiilgus,» ütles Schneider.

«Aga ei! Küllap nad hakkavad hobuseliha õgima nagu türklased,» hüüdis Kutuzov talle vastamata ja lõi lihava rusikaga vastu lauda. «Küllap hakkavad nemadki, kui aga...»

---

[1] Noh, mu härrad, ma näen, et mina pean purustatud potid välja maksma.

Laupäeval, 31. augustil näis Rostovide majas kõik pahupidi pööratud olevat. Kõik uksed olid lahti, kogu mööbel välja viidud või ümber paigutatud, pildid ja peeglid seintelt ära võetud. Tubades seisid kirstud, vedeles heinu, pakkimispaberit ja nööri. Asju väljakandvad talupojad ja teenijad käisid raskete sammudega mööda parketti. Hoovis tunglesid talupojavankrid, milledest mõned juba olid kuhjaga täis ja kinni seotud, teised alles tühjad.

Määratu suure teenijaskonna ja vankritega kaasa tulnud talupoegade hääled ning sammud hõikusid, kõmisesid õues ja majas. Krahv oli juba hommikul kuhugi ära sõitnud. Krahvinna, kel askeldusest ja kärast pea oli valutama hakanud, lamas uues diivanitoas, äädikakompressid peas. Petjat polnud kodus (ta oli läinud seltsimehe juurde, kellega ta kavatses maakaitseväest tegevväkke üle minna). Sonja viibis saalis kristalli ja portselani sissepakkimise juures. Nataša istus oma rüüstatud toas põrandal laialipillatud kleitide, lintide, sallide vahel, vahtis liikumatult põrandale ja hoidis vana (juba moest läinud) ballikleiti käes, — sama kleiti, millega ta esimest korda oli käinud Peterburi ballil.

Natašal oli häbi majas mitte midagi teha, kui kõik nii kangesti tegevuses olid, ja ta oli juba hommikust saadik mitu korda katsunud tööle hakata; kuid see töö polnud talle meeltmööda; tema aga ei saanud ega osanud midagi teha vastu tahtmist, ilma kõike jõudu rakendamata. Ta seisis natuke aega Sonja kõrval portselani pakkimise juures, tahtis aidata, kuid jättis kohe kõik sinnpaika ja läks oma tuppa oma asju pakkima. Algul lõbustas teda oma kleitide ja lintide jagamine toatüdrukutele, aga siis, kui kõike ülejäänut ikkagi pakkida tuli, näis see talle igavana.

«Dunjaša, sina pakid sisse, tuvike? Eks? Eks?» Ja kui Dunjaša meelsasti lubas kõik teha, istus Nataša põrandale, võttis vana ballikleidi kätte ning jäi mõttesse, ja sugugi mitte selle üle, mis teda nüüd oleks pidanud köitma. Mõtteist, milledesse Nataša oli vajunud, äratas teda tüdrukute kõnekõmin kõrvalolevas tüdrukutetoas ja nende kiirete sammude kaja tüdrukutetoast tagumisele trepile. Nataša tõusis ja vaatas aknast välja. Tänaval oli peatunud tohutu haavatute-rong.

Tüdrukud, teenrid, majapidaja, lapsehoidja, kokad, kutsarid, ratsakutsarid ja kokapoisid seisid värava juures, vahtides haavatuid.

Nataša heitis valge taskurätiku juustele ja väljus tänavale, rätikut kahe käega nurkadest kinni hoides.

Endine majapidaja, vanake Mavra Kuzminišna, eraldus värava juures seisvast rahvahulgast, läks vankri juurde, millele roguskist kumm oli peale tehtud, ja kõneles vankris lamava noore, kahvatu ohvitseriga. Nataša lähenes mõne sammu ja peatus arglikult, ikka oma rätikut kinni hoides ja kuulates, mis majapidaja rääkis.

«Teil siis Moskvas kedagi ei olegi?» rääkis Mavra Kuzminišna.

«Kuskil korteris oleks teil rahulikum... Kas või meil. Härrased sõidavad ära.»

«Ei tea, kas lubatakse,» ütles ohvitser nõrga häälega. «Seal on ülem... küsige,» ja ta osutas paksule majorile, kes mööda tänavat piki vankrite rida tagasi tuli.

Nataša vaatas kohkunud silmadega haavatud ohvitseri näkku ja läks kohe majorile vastu.

«Kas haavatud võivad meie majas peatuda?» küsis ta.

Major tõstis naeratades käe mütsi äärde.

«Keda te vajate, mamsel?» küsis ta silmi pilutades ja naeratades.

Nataša kordas rahulikult oma küsimust, ja ta nägu ning kogu käitumine oli, sellest hoolimata et ta ikka oma rätikut nurkadest kinni hoidis, nii tõsine, et major lakkas naeratamast, jäädes esiti mõttesse, otsekui endalt küsides, kuivõrd see on lubatud, ja vastas siis talle jaatavalt.

«Oo jaa, miks mitte, võivad küll,» ütles ta.

Nataša noogutas kergelt pead ja läks kiirete sammudega tagasi Mavra Kuzminišna juurde, kes seisis ohvitseri juures ja vestles temaga haleda osavõtlikkuse toonil.

«Võib, ta ütles, et võib!» ütles Nataša sosinal.

Ohvitser vankris pööras Rostovide õue, ja kümned vankrid haavatutega hakkasid linnaelanike kutsel hoovidesse pöörama ja Povarskaja tänava uste ette sõitma. Natašale nähtavasti meeldisid need väljaspool tavalisi elutingimusi olevad suhted uute inimestega. Ta püüdis ühes Mavra Kuzminišnaga võimalikult palju haavatuid oma õue juhtida.

«Tarvis siiski papakesele teatada,» ütles Mavra Kuzminišna.

«Pole midagi, kas see pole ükskõik! Üheks päevaks asume võõrastetuppa. Kogu meie poole võib neile anda.»

«Oskate aga teie, preili, välja mõelda! Kas või tiibhoonetesse tühja tuppa hoidja juurde, — ikkagi tuleb küsida.»

«Noh, ma küsin.»

Nataša jooksis majja ning astus kikivarvastel diivanitoa poolavatud uksest sisse, kust tuli äädika ja hoffmanni tilkade lehka.

«Kas magate, mamma?»

«Ah, mis magamist!» ütles äsja tukastanud krahvinna ärgates.

«Mamma, tuvike,» ütles Nataša ema ette põlvitades ja oma nägu tema näo ligi asetades. «Olen süüdi, andestage, ma iialgi enam ei tee; äratasin teid. Mind saatis Mavra Kuzminišna, siia toodi haavatuid, ohvitsere. Kas lubate? Neil pole kuhugi minna; ma tean, et te lubate...» rääkis ta kiiresti, ilma hinge tõmbamata.

«Missugused ohvitserid? Keda toodi? Midagi ma ei mõista,» ütles krahvinna.

Nataša hakkas naerma, krahvinnagi naeratas nõrgalt.

«Ma teadsin, et te lubate... Nii ma siis ütlengi.»

Nataša suudles ema, tõusis ja läks ukse juurde.

Saalis kohtas ta isa, kes oli halbade uudistega koju tulnud.

«Seda me siin istusime!» ütles krahv tahtmatu pahameelega. «Klubigi on kinni, ja ka politsei sõidab ära.»

«Papa, ega sellest ole midagi, et ma kutsusin haavatud majja?» ütles talle Nataša.

«Muidugi pole midagi,» ütles krahv hajameelselt. «Mitte selles pole asi, aga nüüd palun mitte tühja-tähjaga aega viita, vaid pakkimise juures abiks olla ja sõita, sõita, homme sõita . . .»

Ja krahv andis kojameistrile ja teenijaile sama käsu. Lõunalauas jutustas tagasipöördunud Petja oma uudiseid.

Ta rääkis, et rahvale oli täna Kremlis relvi jagatud, et Rastoptšini müürilehes oli küll öeldud, et ta kahe päeva pärast üleskutse avaldab, aga et kindlasti on juba korraldus tehtud selle kohta, et homme kogu rahvas läheks relvadega Kolmele Mäele, ja et seal tuleb suur lahing.

Kuna Petja seda rääkis, vaatas krahvinna argliku õudustundega oma poja lõbusat, õhetavat nägu. Ta teadis, et kui tema ütleks sõnagi sellest, et ta palub Petjat mitte lahingusse minna (ta teadis, et Petja rõõmutseb eeloleva lahingu üle), siis ütleks poeg midagi meestest, aust, isamaast, — midagi niisugust mõttetut, meestepärast, jonnakat, mille vastu ei saa vaielda, ja asi oleks rikutud, ega ütelnud seepärast Petjale midagi, lootes kõike niiviisi korraldada, et nad varem ära sõidavad ja Petja kaitsjana kaasa võtavad, pärast lõunat aga kutsus ta krahvi ja palus pisaratega end rutemini ära viia, — samal ööl, kui võimalik. Naiseliku tahtmatu armastuse-kavalusega rääkis krahvinna, kes seni oli näidanud täielikku kartmatust, et ta sureb hirmust, kui nad täna öösel ära ei sõida. Ta kartis nüüd teesklemata kõike.

XIV

M-me Schoss, kes oli oma tütre juures käinud, suurendas krahvinna hirmu veelgi jutustustega sellest, mis ta oli näinud Mjasnitskaja tänaval joogilaos. Tänavat mööda tagasi tulles ei pääsenud ta koju purjus rahvahulga tõttu, kes lao juures märatses. Ta võttis voorimehe ja sõitis kõrvaltänavat kaudu ringi tehes koju; ja voorimees jutustas talle, et rahvas purustas joogilaos aame, — et nii oli kästud.

Pärast lõunat hakkasid kõik Rostovide kodakondsed õhinal ning kiiresti asju pakkima ja sõidu vastu ettevalmistusi tegema. Vana krahv, kes äkki tegevusse oli astunud, käis kogu pärastlõuna lakkamatult õuest majja ja majast õue, ruttavate inimeste peale mõttetult karjudes ning neid veel enam kiirustades. Petja tegi õues korraldusi. Sonja ei teadnud, mis krahvi üksteisele vastukäivate käskude mõjul teha, ja läks hoopis segaseks. Teenijad jooksid karjudes, vaieldes ja käratsedes mööda tube ja õue. Ka Nataša hakkas äkki talle kõiges omase kirglikkusega tööle. Algul vaadati umbusklikult sellele, et tema end segas pakkimise asjasse. Temalt oota-

sid kõik nalja ega tahtnud ta sõnu kuulata; aga tema nõudis kangekaelselt ja kirglikult endale alistumist, oli vihane ja peaaegu nuttis, et tema sõna ei kuulata, ja sai viimaks inimesed niikaugele, et temasse uskuma hakati. Tema esimeseks vägiteoks, mis talt nõudis määratuid jõupingutusi ja talle võimu andis, oli vaipade sissepakkimine. Krahvi majas oli kalleid gobelääne ja pärsia vaipu. Kui Nataša tööle asus, seisid saalis kaks avatud kasti: üks oli peaaegu ääreni täis portselani, teine — vaipu. Portselani oli veel palju laudadel, ja hoiukambrist toodi seda aina juurde. Tarvis oli võtta uus, kolmas kast, ja teenijad läksid seda tooma.

«Sonja, oota — me paneme niigi kõik paigale,» ütles Nataša.

«Ei saa, preili, me katsusime juba,» ütles einelauateener.

«No oota, palun.»

Ja Nataša hakkas kastist paberisse mässitud liudu ja taldrikuid välja võtma.

«Liuad tarvis siia vaipadesse panna,» ütles ta.

«Hea on, kui vaibadki kolme kasti mahuvad,» ütles einelauateener.

«Pea nüüd, palun.» Ja Nataša hakkas ruttu ning osavalt asju sortima. «Seda pole tarvis,» ütles ta kiievi taldrikute kohta. «See jah, see läheb vaipadesse,» ütles ta saksi liudade kohta.

«Ah jäta, Nataša; lase olla, me pakime sisse,» rääkis Sonja etteheitega.

«Eh, preili . . .» lausus kojameister.

Kuid Nataša ei andnud alla, pildus kõik asjad välja ja hakkas ruttu uuesti pakkima, otsustades, et halbu koduseid vaipu ja ülearuseid söögiriistu pole üldse tarvis kaasa võtta. Kui kõik oli välja võetud, hakati uuesti sisse pakkima. Ja tõepoolest, kui peaaegu kõik odav, mida ei maksnud kaasa võtta, oli kõrvale heidetud, siis mahtus kõik väärtuslik kahte kasti. Ainult vaibakasti kaas ei läinud kinni. Oleks võinud natuke asju välja võtta, kuid Nataša tahtis oma tahtmise läbi viia. Ta pakkis, pakkis ümber, rõhus kaanele, sundis einelauateenrit ja Petjat, kelle ta endaga pakkimistoimingusse kaasa oli kiskunud, kasti kaant vajutama ja tegi ise meeleheitlikke pingutusi.

«Jäta juba, Nataša,» rääkis talle Sonja. «Ma näen, sul on õigus, aga võta ülemine vaip välja.»

«Ei taha,» karjus Nataša, ühe käega higisele näole langenud juukseid hoides, teisega vaipadele rõhudes. «Vajuta nüüd, Petjka, vajuta! Vassiljitš, rõhu!» karjus ta.

Vaibad vajusid kokku, ja kaas läks kinni. Nataša hakkas käsi plaksutades kiljuma heameelest, ja pisarad purskasid tal silmadest. Kuid see kestis sekundi. Kohe asus ta teise töö kallale, ja juba usuti teda täiesti ja krahv ei vihastanud, kui talle öeldi, et Natalja Iljinitšna on tema käsu ära muutnud; ja teenijad tulid Nataša juurde küsima, kas koorem kinni siduda või mitte ja kas asju koormas on küllalt. Töö edenes tänu Nataša korraldustele;

tarbetud asjad jäeti maha ja kõige väärtuslikumad pakiti kõige tihedamalt sisse.

Aga kuidas ka kõik inimesed askeldasid, hiliseks ööks ei saadud veel kõike sisse pakkida. Krahvinna uinus, ja krahv läks ärasõitu hommikuks edasi lükates magama.

Sonja ja Nataša magasid lahti rõivastumata diivanitoas.

Sel ööl veeti veel üht haavatut läbi Povarskaja tänava, ja Mavra Kuzminišna, kes seisis väravas, laskis ta Rostovide juurde tuua. See haavatu oli Mavra Kuzminišna kaalutluste järgi väga tähtis mees. Teda veeti kalessis, mis oli põllega täiesti suletud ja mille kumm oli alla lastud. Pukis istus ühes voorimehega vana, auväärne kammerteener. Taga, teises vankris sõitsid arst ja kaks soldatit.

«Palun meie juurde, palun. Härrased sõidavad ära, kogu maja on tühi,» ütles eideke, pöördudes vana teenri poole.

«Oh,» vastas kammerteener õhates. «Pole lootust teda koju viiagi! Meil on omagi maja Moskvas, kuid kaugel, ega ela seal kedagi.»

«Olge lahked, tulge meile, meie härrastel on kõike palju, palun,» rääkis Kuzminišna. «Kas härrad on väga haiged?» lisas ta juurde.

Kammerteener lõi käega.

«Pole lootust koju viia! Tarvis tohtrilt küsida.»

Ja kammerteener tuli pukist maha ning läks vankri juurde.

«Hea küll,» ütles arst.

Kammerteener tuli jälle kalessi juurde, vaatas sinna sisse, vangutas pead, käskis kutsaril õue pöörata ja jäi seisma Mavra Kuzminišna kõrvale.

«Issand Jeesus Kristus!» sõnas eideke.

Ta tegi ettepaneku haavatu majja viia.

«Härrased ei ütle midagi...» rääkis ta.

Kuid tarvis oli vältida trepist ülesminekut, ja seepärast viidi haavatu tiibhoonesse ja paigutati endisse m-me Schossi tuppa. See haavatu oli vürst Andrei Bolkonski.

XV

Saabus Moskva viimane päev. Oli selge, rõõmus sügiseilm. Oli pühapäev. Nagu harilikelgi pühapäevil, helistati kõigis kirikuis lõunaseks jumalateenistuseks kelli. Näis, nagu ei suudaks veel keegi mõista, mis ootab Moskvat.

Ainult kaks seltskonna seisundi näitajat väljendasid seda seisukorda, milles Moskva viibis: alamkiht, s. t. vaeste inimeste seisus, ja tarbeainete hinnad. Vabrikutöölised, teenijad ja talupojad läksid vara hommikul määratu hulgana, millesse segunes ametnikke, seminariste ja mõisnikke, Kolmele Mäele. Seal tükk aega seisnud, ilma et Rastoptšini tulekut oleks jõudnud ära oodata, ja veendunud selles, et Moskva käest ära antakse, läks see hulk laiali mööda Moskvat, mööda joogikohti ja trahtereid. Ka hinnad vihjasid sel

päeval asjade seisukorrale. Relvade, kulla, vankrite ja hobuste hinnad aina tõusid, paberraha ja linnakaupade hinnad aga langesid järjest, nii et keskpäeval oli juhtumeid, kus voorimehed poole hinna eest välja vedasid kalleid kaupu, nagu kalevit, talupoja-hobuse eest aga maksti viissada rubla, kuna mööbleid, peegleid ja pronksasju anti muidu.

Rostovide väärikas ja vanas majas väljendus endiste elutingimuste laguneminè väga nõrgalt. Mis puutub inimestesse, siis juhtus ainult see, et öösel kadusid kolm meest määratu suurest teenijaskonnast; kuid midagi ei varastatud, ja asjade hindade suhtes ilmnes, et küladest tulnud kolmkümmend hobust-vankrit olid tohutuks varanduseks, mida paljud kadestasid ja mille eest Rostovidele pakuti tohutut raha. Vähe sellest, et nende hobuste-vankrite eest pakuti tohutut raha, — õhtul ja 1. septembri hommikul vara käis Rostovide õues haavatud ohvitseride poolt saadetud tentsikuid ja teenreid, ning isegi Rostovide juurde ja naabermajadesse paigutatud haavatud ise lohistasid end sinna ja anusid Rostovide teenijaid hoolitseda selle eest, et neile antaks vankreid Moskvast väljasõiduks. Kojameister, kelle poole selliste palvetega pöörduti, haletses küll haavatuid, kuid keeldus otsustavalt nende palveid täitmast, rääkides, et ta ei tohi sellisest asjast krahvile teatadagi. Nii haletsemisväärsed kui mahajäävad haavatud olidki, oli ilmne, et kui üks hobune-vanker ära anda, siis pole põhjust keelata teist ja kõiki — oma tõldasidki. Kolmkümmend vankrit ei oleks saanud kõiki haavatuid päästa, üldises hädas aga tuli paratamatult mõelda iseendale ja oma perekonnale. Nii mõtles kojameister oma härra eest.

1. kuupäeva hommikul ärganud, väljus krahv Ilja Andreitš tasakesi magamistoast, et alles hommiku eel uinunud krahvinnat mitte äratada, ja läks oma lillas siid-hommikukuues välja trepile. Kinniseotud koormad seisid õues. Trepi ees seisid tõllad. Kojameister seisis peaukse juures, vesteldes vanakese-tentsikuga ja noore, kahvatu ohvitseriga, kelle käsi oli kinni seotud. Krahvi nähes andis kojameister ohvitserile ja tentsikule paljutähendavalt ning rangelt märku, et nad eemalduksid.

«Noh, kas kõik on valmis, Vassiljitš?» ütles krahv oma kiilaspead hõõrudes ja heasüdamlikult ohvitseri ja tentsiku poole vaadates ning neile pead noogutades. (Krahv armastas uusi nägusid.)

«Võib kas või kohe hobused ette panna, teie hiilgus.»

«Vaat, see on hea; las ka krahvinna ärkab, siis asume jumala nimel teele! ... Mis on, härrad?» pöördus ta ohvitseri poole. «Minu majast olete?»

Ohvitser nihkus lähemale. Ta kahvatu nägu hakkas äkki heledalt punetama.

«Krahv, olge nii vastutulelik, lubage ... jumala pärast ... et ma kuhugi teie vankritesse istun. Mul pole siin midagi kaasas ... Mul on ükskõik, kus koormal ma ...»

Ohvitser ei jõudnud veel lõpetada, kui tentsik krahvi poole pöördus sama palvega oma härra nimel.

«Ah! jaa, jaa, jaa,» hakkas krahv rutuga rääkima. «Ma olen väga, väga rõõmus. Vassiljitš, sa tee korraldus, — kas üks või paar vankrit tühjendada, noh... mis siis ikka... Tee, mis tarvis...» ütles krahv mingite ebamääraste väljendustega midagi käskides.

Kuid samal hetkel kinnitas juba ohvitseri kuumalt tänulik ilme seda, mis ta oli käskinud. Krahv vaatas ringi: õues, värava juures, tiibhoone aknal oli näha haavatuid ja tentsikuid. Kõik nad vaatasid krahvi poole ja lähenesid trepile.

«Suvatsege galeriisse tulla, teie hiilgus, — kuidas käsite piltidega?...» ütles kojameister.

Ja krahv läks ühes temaga majja, korrates oma käsku selle kohta, et ei vastataks eitavalt haavatuile, kes paluvad kaasavõtmist.

«Noh, võib ju mõned asjad maha võtta,» lisas ta vaikse, salapärase häälega, otsekui kartes, et keegi teda kuuleb.

Kell üheksa ärkas krahvinna, ja Matrjona Timofejevna, tema endine toatüdruk, kes krahvinna suhtes täitis sandarmiülema kohust, tuli oma endisele preilile teatama, et Marja Karlovna on väga solvunud ja et preilide suvikleidid ei saa siia jääda. Krahvinna pärimiste peale, miks m-me Schoss on solvunud, selgus, et tema kast oli vankrilt maha võetud ja et kõiki koormaid seotakse lahti, varandust võetakse maha ja kogutakse kaasa haavatuid, keda krahv oma lihtsameelsuses on käskinud kaasa võtta. Krahvinna käskis mehe enda juurde paluda.

«Mis on, mu sõber, ma kuulsin, et asjad võetakse jälle vankritelt maha?»

«Tead, *ma chère,* ma tahtsin sulle vaat ütelda... *ma chère* krahvinnake... minu juurde tuli ohvitser; paluvad, et ma mõned vankrid annaksin haavatute veoks. Varandust saab ju jälle; aga mõtle, kuidas nemad jäävad siia!... Meil õues on siin ohvitserid, me ise kutsusime nad siia... Tead, ma tõesti mõtlen, *ma chère,* kuule, *ma chère*... las viiakse nad ära... kuhu siis ikka rutata?»

Krahv ütles seda arglikult, nagu ta alati rääkis, kui juttu oli rahast. Krahvinna aga oli juba harjunud selle tooniga, mis alati käis lapsi laostavate ettevõtete eel, nagu mõne galerii või kasvuhoone ehitus, koduse teatri või orkestri asutamine, ja oli harjunud võitlema ning pidas oma kohuseks alati võidelda kõige vastu, mida väljendati selle argliku tooniga.

Ta tegi oma alandlikult-nutuse näo ja ütles mehele:

«Kuule, krahv, sa viisid asja niikaugele, et maja eest midagi ei anta, aga nüüd tahad sa ka kõik meie — l a s t e l e k u u l u v a — varanduse hävitada. Sa ju ise räägid, et majas on saja tuhande eest vara. Mina, mu sõber, pole nõus, ei ole nõus. Ütle, mis sa ütled! Haavatute jaoks on valitsus. Nad teavad. Vaata, vastasmajast, Lopuhhinite juurest veeti juba tunaeile kõik viimse kübemeni minema. Vaat nii teevad inimesed. Ainult meie oleme lollid. Olgu sul vähemalt lastest kahju, kui mitte minust.»

Krahv hakkas kätega vehkima, ei ütelnud midagi ja väljus toast.

«Papa, mille üle te vaidlete?» ütles talle Nataša, kes tema järel ema tuppa oli minemas.

«Mitte millegi üle! Mis see sinu asi on?» sõnas krahv vihaselt.

«Ei, ma kuulsin,» ütles Nataša. «Miks siis mammake ei taha?»

«Mis see sinu asi on?» hüüdis krahv.

Nataša läks akna juurde ja jäi mõttesse.

«Papake, Berg sõitis meile,» ütles ta aknast välja vaadates.

XVI

Berg, Rostovide väimees, oli juba polkovnik Vladimiriga ja Annaga kaelas ja teenis ikka samal rahulikul ning meeldival teise korpuse esimese osakonna staabiülema abi kohal.

1. septembril sõitis ta armeest Moskvasse.

Tal polnud Moskvas midagi teha; kuid ta pani tähele, et kõik palusid luba armeest Moskvasse sõita ja et nad seal midagi tegid. Ka tema pidas vajalikuks luba paluda koduseis ja perekondlikes asjus Moskvasse sõita.

Oma korralikus troskakeses, ette rakendatud kaks täissöönud helekõrbi, kes olid täpselt samasugused nagu ühel vürstil, sõitis Berg äia maja ette. Ta vaatas tähelepanelikult vankreid õues ja võttis trepist üles tulles taskust puhta ninarätiku ning tegi sellesse sõlme.

Eestoast jooksis Berg sujuval, kärsitul sammul võõrastetuppa, kaelustas krahvi, suudles Nataša ja Sonja kätt ja küsis ruttu mammakese tervise järele.

«Mis tervist nüüd saab olla. Noh, jutusta,» ütles krahv. «Mis teevad väed? Kas taganevad või tuleb lahing?»

«Ainult igavene jumal, papake,» ütles Berg, «võib isamaa saatuse otsustada. Armee põleb sangarlikkuse vaimust, ja juhid kogunesid nüüd nii-öelda nõupidamisele. Pole teada, mis tuleb. Aga ma ütlen teile üldiselt, papake, — pole mingisuguseid kohaseid sõnu, et kirjeldada niisugust sangarlikku vaimu, vene vägede tõeliselt-igipõlist mehisust, mida ta ... mida see (parandas ta) näitas lahingus 26. kuupäeval ... Ma ütlen teile, papake (ta lõi endale vastu rinda niisama, nagu endale vastu rinda oli löönud üks tema juures-olekul jutustav kindral, — kuigi natuke hilja, sest tarvis oli endale vastu rinda lüüa sõnade juures: «vene vägede»), ma ütlen teile siiralt, et meil, ülematel, mitte ainult ei tarvitsenud soldateid tagant ajada või midagi niisugust, vaid me jõudsime neid vaevalt pidada ... neid, jah, mehiseid ja muinasaegseid kangelastegusid,» ütles ta kiirkõnes. «Kindral Barclay de Tolly pani oma elu kaalule igal pool sõjaväe eesotsas, ma ütlen teile. Meie korpus aga paigutati mäenõlvale. Võite kujutella!»

Ja nüüd jutustas Berg kõik, mis talle meelde oli jäänud mitmesuguseist selle aja jooksul kuuldud jutustustest. Nataša vaatas talle

näkku ega pööranud temalt pilku, mis Bergi kohmetama pani, nagu oleks ta Bergi näolt otsinud mingi küsimuse lahendust.

«Säärast sangarlikkust, millist Venemaa sõjamehed ilmutasid, ei saa üldse kujutella, ja see on väärt, et seda ülistada!» ütles Berg Nataša poole vaadates, ja teda nagu lepitada püüdes naeratas ta vastuseks Nataša terasele pilgule. ««Venemaa pole Moskvas, see on oma poegade südameis!» Eks, papake?» ütles Berg.

Sel hetkel väljus diivanitoast krahvinna väsinud ja rahulolematu näoga. Berg hüppas ruttu püsti, suudles krahvinna kätt, küsis tervise järele ja jäi tema kõrvale seisma, peavangutusega väljendades oma kaastunnet.

«Jah, mammake, ma ütlen teile tõesti, need on rasked ja kurvad ajad igale venelasele. Aga miks siis nii mures olla? Te jõuate veel ära sõita . . .»

«Ma ei saa aru, mis inimesed teevad,» ütles krahvinna mehe poole pöördudes. «Mulle öeldi praegu, et pole veel midagi valmis. Keegi peab ometi korraldama. Kahju, et Mitjakest ei ole. Sellele asjale ei tulegi lõppu!»

Krahv pidi midagi ütlema, kuid hoidis end ilmselt tagasi. Ta tõusis toolilt ja läks ukse poole.

Berg võttis taskust ninarätiku, otsekui selleks, et nuusata, ja jäi sõlmele vaadates mõttesse, kurvalt ja tähendusrikkalt pead vangutades.

«Mul on suur palve teile, papake,» ütles ta.

«Hm? . . .» ütles krahv peatudes.

«Sõitsin praegu Jussupovi majast mööda,» ütles Berg naerdes. «Valitseja on mulle tuttav; ta jooksis välja ja hakkas paluma: «Ehk ostate midagi?» Läksin sisse, uudishimust, teate, ja seal oli šifonjäärike ja tualettlaud. Te teate, kuidas Veeruška seda soovis ja kuidas me selle üle vaidlesime. (Bergi toon muutus tahtmatult oma heaolu üle rõõmutsevaks, kui ta hakkas rääkima šifonjäärist ja tualettlauast.) Selline kena asjake — väljatõmmatav ja inglise salalaekaga, teate? Veerake soovis juba ammu. Mul oleks tahtmine talle üllatust teha. Ma nägin, teil on nii palju neid maamehi õues. Andke mulle üks neist, palun, ma maksan talle hästi ja . . .»

Krahv tõmbas näo kipra ja turtsatas:

«Paluge krahvinnalt, mina korraldusi ei tee.»

«Kui on tülikas, siis, palun, pole tarvis,» ütles Berg. «Ma ainult Veeruška pärast oleksin väga tahtnud!»

«Ah, kasige kõik kuradile, kuradile, kuradile ja kuradile! . . .» hakkas vana krahv karjuma. «Pea käib ringi.»

Ja ta väljus toast. Krahvinna hakkas nutma.

«Ja-jah, mammake, ajad on väga rasked!» ütles Berg.

Nataša väljus ühes isaga, läks esiti, otsekui vaevaga midagi kaalutelles, tema järel ja jooksis siis alla.

Trepil seisis Petja, kes relvastas mehi, kes Moskvast välja sõitsid. Õues seisid endist viisi koormad. Kahel oli kõis ümbert ära võetud ja teisele neist ronis ohvitser, keda tentsik toetas.

«Kas tead, mispärast?» küsis Petja Natašalt.

Nataša sai aru, et Petja küsis, mispärast isat-emat tülli läksid. Ta ei vastanud.

«Sellepärast, et papake tahtis kõik vankrid haavatuile anda,» ütles Petja. «Mulle ütles Vassiljitš. Minu arvates...»

«Minu arvates,» peaaegu karjatas äkki Nataša oma vihast nägu Petja poole pöörates, «minu arvates on see niisugune jäledus, niisugune ilgus, niisugune... ma ei tea! Egas me mingisugused sakslased ei ole...»

Ta kõri hakkas kramplikest nuukseist värisema, ja kartes oma viha laengut nõrgestada ning asjatult välja lasta, pöördus ta ümber.ja sööstis suure hooga trepist üles.

Berg istus krahvinna kõrval ja lohutas teda sugulaslikult-aupaklikult. Krahv käis mööda tuba, piip käes, kui Nataša tigedast vihast moondunud näoga tuppa sööstis nagu torm ja kiirete sammudega ema juurde läks.

«See on jäle! See on ilge!» kisendas ta. «Ei või olla, et teie seda käskisite.»

Berg ja krahvinna vaatasid hämmastunult ja kohkunult talle näkku. Krahv jäi kuulatades akna juurde seisma.

«Mammake, seda ei tohi; vaadake, mis õues on!» karjus Nataša. «Nad jäävad maha!»

«Mis sul on? Kes jääb maha? Mis sul tarvis on?»

«Haavatud, vaat kes! Seda ei tohi, mammake; see pole kellegi tegu... Ei, mammake, tuvike, see pole see, andestage, palun, tuvike... Mammake, no mis on meil sellest, mis me kaasa veame; vaadake ainult, mis õues on... Mammake!... See ei või olla!»

Krahv seisis akna juures ja kuulas Nataša sõnu, nägu ümber pööramata. Äkki hakkas ta nohisema ja lähendas oma näo aknale.

Krahvinna vaatas tütrele näkku, nägi ta ema pärast häbi tundvat nägu, nägi ta erutust, mõistis, miks mees praegu tema poole ei pöördunud, ja vaatas ennatanud ilmel ringi.

«Ah, tehke, kuidas tahate! Kas mina kedagi takistan!» ütles ta, mitte kohe alla andes.

«Mammake, tuvike, andke mulle andeks...»

Kuid krahvinna tõukas tütre eemale ja läks krahvi juurde.

«*Mon cher,* sa korralda, kuidas tarvis... Mina ju ei tea seda,» ütles ta süüdlasena silmi langetades.

«Muna... muna õpetab kana...» sõnas krahv läbi õnnelike pisarate ja embas naist, kes oli rõõmus, et sai oma häbistatud näo peita tema rinnale.

«Papake, mammake! Kas võib korralduse teha? Võib?...» küsis Nataša. «Me võtame siiski kõige tarvilikuma kaasa...» rääkis Nataša.

Krahv noogutas talle jaatavalt pead, ja Nataša jooksis selle kiire jooksuga, millega ta oli taotsenud joosta tagumist paari mängides, läbi saali eestuppa ja trepist alla õue.

Teenijaskond kogunes Nataša ümber ega suutnud imelikku

käsku, mille ta tõi, enne uskuda, kui krahv ise naise nimel kinnitas käsku, et kõik vankrid antaks haavatute alla, aga kastid viidaks panipaikadesse. Käsust aru saanud, asusid inimesed rõõmsalt ja toimekalt uue töö kallale. Teenijaile ei tundunud see nüüd enam imelik, vaid vastupidi, näis, et teisiti ei saanud ollagi, — samuti nagu veerand tundi varem kellegi meelest polnud imelik, et haavatud jäetakse maha ja võetakse asjad kaasa, vaid näis, et teisiti ei võinud ollagi.

Otsekui tasuks selle eest, et nad varem sellele tööle ei asunud, alustasid kõik kodakondsed toimekalt haavatute ärapaigutamise uut tegevust. Haavatud ronisid oma tubadest välja ja ümbritsesid vankreid rõõmsate, kahvatute nägudega. Ka naabermajades levis kuuldus, et on olemas vankrid, ja Rostovide õue hakkas tulema haavatuid teistest majadest. Paljud haavatud palusid, et asju maha ei võetaks, vaid et aga lastaks neid koormate otsa istuda. Kuid kord alanud asjade mahalaadimise töö ei saanud enam peatuda. Oli ükspuha, kas jätta maha kõik või pool. Õues lamasid koristamata kohvrid sööginõudega, pronksasjadega, piltidega, peeglitega, mida eelmisel ööl nii hoolikalt oli sisse pakitud, ja aina otsiti ning leiti võimalust ühte ja teist maha tõsta ja veel ja veel vankreid ära anda.

«Võib veel neli meest võtta,» rääkis valitseja. «Ma annan oma vankri, kuhu neid ikka jätta?»

«Andke minu rõivavanker,» rääkis krahvinna. «Dunjaša istub ühes minuga tõlda.»

Anti ära ka rõivavanker ja saadeti see kolmandasse majja haavatute järele. Kõik kodused ja teenijaskond olid rõõmsas erutuses. Nataša oli vaimustatult-õnnelikus erutuses, millist ta ammu polnud tundnud.

«Kuhu see siis siduda?» rääkisid mehed, sobitades kohvrit tõlla kitsale tagalauale. «Tarvis on kas või üks vanker alles jätta.»

«Mis seal kohvris on?» küsis Nataša.

«Krahvi raamatud.»

«Jätke. Vassiljitš koristab ära. Seda pole tarvis.»

Kaless oli inimesi täis; oldi nõutud ega teatud, kuhu istub Pjotr Iljitš.

«Ta istub pukki. Sa ju istud pukki, Petja?» karjus Nataša.

Ka Sonja askeldas lakkamatult; kuid tema askelduste siht oli vastupidine Nataša sihile. Ta koristas neid asju, mis pidid maha jääma, pani neid krahvinna soovil kirja ja püüdis võimalikult palju kaasa võtta.

XIX

1. septembri öösel andis Kutuzov vene vägedele käsu taganeda läbi Moskva Rjasani teele.

Esimesed väed hakkasid liikuma öösel. Öösel liikuvad väed ei rutanud, vaid liikusid aeglaselt ja rahulikult; kuid koidu ajal lii-

kuvad väed nägid Dorogomilovi sillale lähenedes endi ees, teispool jõge, tunglevaid, üle silla ruttavaid ja vastaskaldal ülesmäge minevaid ja tänavaid ning põiktänavaid üleujutavaid, endi taga aga pealetõhuvaid otsatuid vägede masse. Ja vägesid haaras põhjusetu kiirustamine ja ärevus. Kõik sööstsid edasi, silla poole, sillale, koolmeile ja paatidesse. Kutuzov käskis ennast tagumisi tänavaid kaudu teisele poole Moskvat viia.

2. septembri hommikul kella kümneks olid Dorogomilovi agulisse lagedale jäänud ainult järelväed. Armee oli juba teispool Moskva jõge ja Moskva taga.

Samal ajal, 2. septembri hommikul kell kümme, seisis Napoleon oma vägede keskel Poklonnaja mäel ja vahtis enda ees avanevat vaatepilti. 26. augustist kuni 2. septembrini, Borodino lahingust kuni vaenlase Moskvasse tulekuni, — kõigil selle äreva, selle mälestusväärse nädala päevil püsis see haruldane, inimesi alati imestamapanev sügisene ilm, mil madal päike soojendab palavamalt kui kevadel, mil puhtas, hõredas õhus kõik nii särab, et silmadel on valus, mil rind tugevneb ja värskeneb sügisest lõhnavat õhku sisse hingates, mil isegi ööd on soojad ja mil pimedail, soojadel öödel taevast lakkamatult langeb kuldseid tähti, inimesi hirmutades ja rõõmustades.

2. septembril kell kümme hommikul oli niisugune ilm.

Hommiku sära oli nõiduslik. Moskva laius Poklonnaja mäelt vaadates avaralt oma jõega, oma aedadega ja kirikutega ja näis elavat oma eri elu, kuplite taevatähtedena virvendades päikesekiirtes.

Nähes imelikku linna ebatavalise arhitektuuri ennenägematute vormidega, tundis Napoleon seda natuke kadetsevat ja rahutut uudishimu, mida inimesed tunnevad, nähes neid mitte tundva, võõra elu vorme. Ilmselt elas see linn kõigi oma elu jõududega. Nende määratlematute tunnuste järgi, millede järgi kauge maa tagant elavat keha eksimatult eraldatakse surnust, nägi Napoleon Poklonnaja mäelt elu värinat linnas ja otsekui tajus selle suure ja ilusa keha hingust.

«Cette ville asiatique aux innombrables églises, Moscou la sainte, la voilà donc enfin, cette fameuse ville! Il était temps,»[1] ütles Napoleon, ja hobuselt maha roninud, käskis ta enda ette laotada selle *Moscou'* plaani ja kutsus tõlk Lelorme d'Ideville'i. *«Une ville occupée par l'ennemi ressemble à une fille qui a perdu son honneur,»*[2] mõtles ta (nagu ta seda Smolenskis Tutškovile oli ütelnudki). Ja sellelt vaatekohalt silmitses ta enda ees seisvat seninägematut idamaist kaunitari. Ta enda meelest oli imelik, et viimaks teostus ta ammuaegne talle võimatuna tundunud soov. Selges hommikuses valguses vaatas ta kord linna, kord plaani,

[1] See aasia linn arvutute kirikutega, püha Moskva, seal see siis lõpuks on, see kuulus linn! Oligi aeg.

[2] Vaenlase kätte läinud linn sarnleb tüdrukuga, kes on kaotanud oma au.

kontrollides linna üksikasju, ja omamise veendumus erutas ning hirmutas teda.

«Aga kas võis siis teisiti olla?» mõtles ta. «Seal on see pealinn minu jalge ees, oodates oma saatust. Kus on nüüd Aleksander ja mis ta mõtleb? Kummaline, ilus, ülev linn! Ja kummaline ja ülev hetk! Missuguses valguses nad mind näevad!» mõtles ta oma vägede kohta. «Seal on nüüd tasu kõigile neile nõrgausulistele (mõtles ta, pöörates pilku oma lähimate poole ja liginevate ning rivistuvate vägede poole). Üksainus minu sõna, üksainus minu käe liigutus, — ja on kadunud see igivana tsaaride pealinn. *Mais ma clémence est toujours prompte à descendre sur les vaincus.*[1] Ma pean olema suuremeelne ja tõeliselt suur. Aga ei, see pole tõsi, ma olen Moskvas (tuli talle äkki pähe). Ometi lebab Moskva seal mu jalge ees, kuldsete kuplite ja ristide helkides ning värisedes päikesepaistel. Aga ma säästan teda. Igivanadele barbaarsuse ja despotismi mälestusmärkidele kirjutan ma õigluse ja halastuse suured sõnad... Aleksandrile on just see kõige valusam, ma tean seda. (Napoleonile näis, et kõige toimunu peamine tähtsus peitus tema isiklikus võitluses Aleksandriga.) Kremli kõrgustelt — jah, see on Kreml, jah! — annan ma neile õigluse seadused; ma näitan neile tõelise tsivilisatsiooni tähendust, ma sunnin bojaaride põlvkondi armastusega mäletama endi võitja nime. Ma ütlen saatkonnale, et ma ei tahtnud ega taha sõda; et ma sõdisin ainult nende õukonna ebaõige poliitikaga, et ma armastan ning austan Aleksandrit ja võtan Moskvas vastu rahutingimused, mis on minu ja mu rahvaste väärilised. Ma ei taha sõjaõnne kasutada austatud riigipea alandamiseks. «Bojaarid!» ütlen ma neile, «ma ei taha sõda, vaid tahan kõigi oma alamate rahu ja heakäekäiku.» Muide, ma tean, et nende juuresolek mind vaimustab, ja ma kõnelen neile, nagu ma alati olen kõnelnud: selgelt, pidulikult ja suurelt. Aga ons tõesti tõsi, et ma olen Moskvas? Jah, seal ta on!»

«Qu'on m'amène les boyards,»[2] pöördus ta saatjaskonna poole.

Kindral kihutas hiilgava saatjaskonnaga kohe bojaare tooma.

Möödus kaks tundi. Napoleon einestas ja seisis jälle samal kohal Poklonnaja mäel, oodates saatkonda. Tema kõne bojaaridele oli ta kujutluses juba selgesti valmis. Kõne oli täis väärikust ja seda suurust, mida Napoleon mõistis.

See suuremeelsuse toon, millega Napoleon kavatses Moskvas tegutseda, kütkestas teda ennast. Oma kujutluses määras ta kindlaks päevad *réunions dans le palais des czars*[3], kus vene ülimused pidid kokku saama Prantsuse keisri ülimustega. Oma mõttes määras ta kuberneri, säärase, kes oskaks rahvast enda poole tõm-

[1] Kuid minu heldus on alati valmis võidetuile osaks saama.
[2] Toodagu bojaarid.
[3] Koosviibimisteks tsaaride lossis.

mata. Teada saanud, et Moskvas on palju heategevaid asutisi, otsustas ta oma kujutluses, et ta kõik need asutised puistab üle oma heldusega. Ta mõtles, et nagu Aafrikas oli tarvis burnusesse riietatuna istuda mošees, nii on Moskvas tarvis helde olla nagu keisrid. Ja et venelaste südameid lõplikult liigutada, otsustas ta, nagu iga prantslane, kes ei oska kujutella midagi tundelist, ilma et mainiks *ma chère, ma tendre, ma pauvre mère*[1], et ta kõigile sellistele asutistele laseb suurte tähtedega kirjutada: *«Etablissement dédié à ma chère Mère.»*[2] «Ei, lihtsalt: *Maison de ma Mère,»*[3] otsustas ta endamisi. «Aga kas ma tõesti olen Moskvas? Jah, seal see on mu ees. Aga miks viibib linna saatkond nii kaua!» mõtles ta.

Samal ajal toimus keisri saatjaskonna tagumistes ridades erutatud nõupidamine kindralite ja marssalite vahel. Saatkonna järele saadetud tulid tagasi teatega, et Moskva on tühi, sealt on kõik ära sõitnud ja läinud. Nõupidajate näod olid kahvatud ning ärevad. Mitte see ei kohutanud neid, et elanikud olid Moskva maha jätnud (nii tähtis kui see sündmus näiski), vaid see, kuidas, ilma et tema kõrgust pandaks sellesse hirmsasse seisukorda, mida prantslased nimetavad *ridicule*[4], talle teatada, et ta asjatult nii kaua bojaare on oodanud, et seal oli joomarite jõuke, aga mitte kedagi muud. Ühed rääkisid, et tarvis on, maksku mis maksab, mingisugunegi saatkond kokku koguda; teised vaidlesid selle arvamise vastu ja kinnitasid, et tarvis on keisrile tõtt teatada, enne teda ettevaatlikult ja targalt selle vastu valmistades.

«Il faudra le lui dire tout de même...» rääkisid härrad saatjaskonnast. *«Mais, messieurs...»*[5]

Olukord oli seda raskem, et keiser oma suuremeelseid kavatsusi läbi mõeldes plaani ees kannatlikult edasi-tagasi käis, aegajalt silmade kohale tõstetud käe alt Moskva teele vaadates ja rõõmsalt ning uhkelt naeratades.

«Mais c'est impossible,»[6] rääkisid härrad saatjaskonnast õlgu kehitades ega julgenud lausuda meeles mõlkuvat hirmsat sõna: *le ridicule...*

Viimaks andis keiser, väsinud asjatust ootamisest ja oma näitleja-vaistuga tundes, et ülev hetk liiga kaua kestes hakkab kaotama oma ülevust, käega märku. Kärgatas signaalsuurtüki üksik pauk, ja väed, kes piirasid Moskvat mitmest küljest, hakkasid liikuma Moskvasse läbi Tveri, Kaluuga ja Dorogomilovi väravate. Kiiremini ja kiiremini, üksteisest mööda rutates, kiirsammul ja joostes liikusid väed, kadudes tolmupilvedesse, mida nad üles keerutasid, ja täites õhku hüüete ühtesulava kõminaga.

[1] Mu armas, mu õrn, mu vaene ema.
[2] Minu armsale emale pühendatud asutis.
[3] Minu ema maja.
[4] Naeruväärne.
[5] Tuleb talle seda ikkagi ütelda. Aga, mu härrad...
[6] Aga see on võimatu.

Vägede liikumisest kaasa kistud, ratsutas Napoleon vägedega kuni Dorogomilovi väravani, kuid peatus seal jälle, ronis hobuselt maha ja käis Kamer-Kolležski valli juures kaua edasi-tagasi, oodates saatkonda.

XX

Moskva oli aga tühi. Seal oli veel inimesi, sinna oli veel jäänud viiekümnes osa kõigist endisist elanikest, aga ta oli tühi. Ta oli tühi, nagu on tühi surev, emata jäänud taru.

Emata jäänud tarus pole enam elu, kuid pealiskaudsel vaatlusel näib see niisama elusana kui teisedki.

Niisama rõõmsalt lendleb mesilasi keskpäevase päikese kuumades kiirtes ümber emata jäänud taru nagu ümber teistegi, elusate tarude; samuti lõhnab see eemalt mee järele, samuti lendab selles mesilasi sisse ja välja. Kuid tarvitseb seda lähemalt silmitseda ja sa mõistad, et selles tarus ei ole enam elu. Mesilased ei lenda nii nagu elusais tarudes, mesinik ei tunne sama lõhna ega kuule sama häält. Kui mesinik haige taru seinale koputab, siis tuleb endise kiire ja üksmeelse vastuse asemel, kümnete tuhandete mesilaste sahina asemel, kes ähvardavalt oma tagakeha koolutavad ja kiire tiibade pekslemisega tekitavad seda õhulist ning elulist häält, — vastuseks üksikuid eraldatud suminaid, mida kumedalt kostab tühja taru mitmest kohast. Lennuaugust ei tule teravat, healõhnalist mee ja mürgi lehka nagu enne, ei tule täiuse soojust, vaid mee lõhnaga ühineb tühjuse ja roiskumise lehk. Lennuaugu juures pole enam kaitseks hukkumisele valmistuvaid, tagakeha tõstvaid, häiret puhuvaid valvureid. Pole enam seda ühtlast ning vaikset häält, seda töö värinat, mis sarnleb keemise kahinaga, vaid kuuldub korratuse seosetut, eraldatud kära. Sisse ja välja lendab aralt ja kavalalt musti, pikergusi, meega määrdunud röövmesilasi; nad ei nõela, vaid libisevad hädaohu eest kõrvale. Enne lennati kandamiga ainult sisse, ja välja lendasid tühjad mesilased; nüüd lennatakse kandamiga välja. Mesinik avab alumise katte ja vaatab taru alumisse ossa. Enne rippus kuni alumise põrandani töö mõjul rahulike, mahlakate mesilaste kobaraid, üksteise jalgadest kinni hoides ja lakkamatu töösosinaga kärjekanne ehitades, — nüüd ronivad nende asemel unised, kokkukuivanud mesilased hajameelselt mitmes suunas mööda taru põhja ja seinu. Vahaga puhtalt kinnikleebitud ja tiiblehvikutega puhtaks pühitud põranda asemel lasub taru põhjal kärjekannude raasukesi, mesilaste väljaheiteid, poolsurnud, vaevalt jalgu liigutavaid ja täitsa surnud, koristamata mesilasi.

Mesinik avab ülemise katte ja vaatleb taru ülaosa. Kõiki kärgede vahesid täitvate hauet soojendavate tihedate mesilasteridade asemel näeb ta kärgede kunstipärast keerulist ehitust, kuid mitte enam sel neitsilikul kujul nagu enne. Kõik on hoole-

tusse jäetud ja reostatud. Mustad röövmesilased lipsavad kiiresti ja vargsi mööda kärgi; omad mesilased — kokkukuivanud, lühikesed, loiud, otsekui vanad — luusivad aeglaselt kedagi segamata, mitte midagi soovimata, ja on kaotanud eluteadvuse. Lesed, vapsikud, kimalased, liblikad kopsivad lennul mõttetult vastu taru seinu. Siin-seal, surnud haudega ja meega täidetud kärjekannude vahel, kuuldub mõnikord mitmelt poolt vihast pirisemist; kuskil puhastavad kaks mesilast vana harjumuse ja mälestuse järgi taru sisemust, hoolikalt ja üle jõu käivalt minema lohistades surnud mesilast või kimalast, ilma et nad ise teaksid, milleks nad seda teevad. Teises nurgas on kaks teist vana mesilast, kes kisklevad või puhastavad end või söödavad teineteist, ilma et nad ise teaksid, kas nad seda teevad vaenulikult või sõbralikult. Kolmandas kohas tungib mesilaste summ üksteist surudes mingile ohvrile kallale ja peksab ning lämmatab seda. Ja nõrkenud või tapetud mesilane kukub ülalt laipade kuhjale, kerge nagu udusulg. Mesinik avab kaks keskmist tühja kärge, et näha haudeid. Enne selg selja vastu istuvate ja oma sugukonna kõrgeimaid saladusi hoidvate tuhandete mesilaste tihedate mustade sõõride asemel näeb ta sadasid nukraid, poolsurnud ja uinunud mesilaste keresid. Nad on peaaegu kõik surnud, ilma et nad seda ise oleksid teadnud, istudes pühadusel, mida nad hoidsid ja mida enam ei ole. Nad lehkavad roiskumuse ja surma järele. Ainult mõned neist liigutavad, tõusevad jalule, lendavad loiult ja istuvad vaenlase käele, ilma et neil jõudu oleks surra teda nõelates; teised pudenevad surnutena kergelt alla nagu kalasoomused. Mesinik suleb katte, teeb tarule kriidiga märgi, murrab selle parajal ajal lahti ja põletab puhtaks.

Nii tühi oli Moskva, kui Napoleon väsinult, rahutult ja sünge näoga Kamer-Kolležski valli juures edasi-tagasi käis, oodates saatkonda — seda, ehkki välist, kuid tema arusaamise järgi hädatarvilikku viisakusnõuete täitmist.

Moskva eri nurkades liikusid inimesed veel ainult mõttetult, vanadest harjumustest kinni pidades, kuid mitte aru saades, mis nad teevad.

Kui Napoleonile vajaliku ettevaatusega teatati, et Moskva on tühi, vaatas ta vihaselt teataja näkku, pöördus kõrvale ja jätkas vaikides edasi-tagasi kõndimist.

«Tõld anda!» ütles ta.

Ta istus tõlda valvekorra-adjutandi kõrvale ja sõitis eeslinna. *«Moscou déserte! Quel événement invraisemblable!»*[1] mõtles ta endamisi.

Ta ei sõitnud linna, vaid peatus Dorogomilovi eeslinna võõrastemajas.

Le coup de théâtre avait raté.[2]

---

[1] Moskva on tühi! Missugune ebatõenäoline sündmus.

[2] Mõjuv teatraalne võte oli äpardunud.

XII

Pärast hukkamist eraldati Pierre teistest kaebealustest ja jäeti üksi väikesse rüüstatud ning reostatud kirikusse.

Õhtu eel tuli vahtkonna allohvitser kahe soldatiga kirikusse ja teatas Pierre'ile, et talle on andeks antud ja et ta viiakse nüüd sõjavangide barakkidesse. Taipamata, mis talle räägitakse, tõusis Pierre ja läks soldatitega kaasa. Ta toodi välja ülemisse ossa poolpõlenud laudadest, palkidest ja pindudest ehitatud barakkide juurde ja viidi ühesse neist. Pimedas piiras Pierre'i paarkümmend mitmesugust meest. Pierre vaatas neid, taipamata, kes need mehed on, miks nad seal on ja mis nad temalt tahavad. Ta kuulis sõnu, mis talle räägiti, kuid ei teinud neist mingisugust järeldust ega kasutanud neid: ta ei saanud aru nende tähendusest. Ta ise vastas sellele, mis talt küsiti, kuid ei taibanud seda, kes teda kuulab ja kuidas tema vastuseid mõistetakse. Ta vaatas nägusid ja kogusid, ja kõik need näisid talle ühteviisi mõttetuina.

Sellest hetkest peale, kui Pierre nägi seda hirmsat tapmist, mille teostasid inimesed, kes seda teha ei tahtnud, oli ta hingest äkki otsekui välja tõmmatud see vedru, mille varal kõik oli püsinud ja elusana paistnud, ja kõik varises kokku mõttetu risu hunnikuks. Kuigi ta endale sellest aru ei andnud, hävines temas usk nii maailma korrastusse kui ka inimesse ja oma hingesse ja jumalasse. Sellist seisukorda oli Pierre varemgi läbi elanud, kuid mitte iialgi niisuguse jõuga nagu nüüd. Kui Pierre'i varem sedalaadi kahtlused olid vallanud, siis oli nende kahtluste lätteks olnud ta oma süü. Ja sügavamas hingepõhjas oli Pierre siis tundnud, et pääsemine selle meeleheite ja nende kahtluste eest oli temas endas. Aga nüüd tundis ta, et mitte tema süü polnud selle põhjuseks, et maailm tema silmis kokku langes ja üksnes mõttetud varemed järele jäid. Ta tundis, et polnud tema võimuses tagasi pöörduda usu juurde elusse.

Ta ümber pimeduses seisid mehed: vist huvitas neid miski temas väga. Talle jutustati midagi, küsitleti teda millegi kohta, siis viidi ta kuhugi, ja lõpuks sattus ta baraki nurka mingisuguste meeste kõrvale, kes mitmest suunast üksteisega rääkisid ja naersid.

«Ja vaat siis, vennad... toosama prints, k e s:..» rääkis kellegi hääl baraki vastasnurgas (eriti rõhutades sõna «kes»).

Vaikides ja liikumatult seina ääres õlgedel istudes Pierre kord avas, kord sulges silmi. Aga niipea kui ta silmad sulges, nägi ta enda ees sedasama kohutavat, eriti oma lihtsuses kohutavat vabrikutöölise nägu ja oma rahutuses veel kohutavamaid tahtmatute tapjate nägusid. Ja ta avas jälle silmad ning vahtis pimeduses juhmilt ringi.

Ta kõrval istus küürutades keegi väike mees, kelle sealolekut Pierre algul märkas tugevast higilehast, mis levis temast iga ta

liigutuse juures. See mees tegi midagi oma jalgadega, ja kuigi Pierre tema nägu ei näinud, tundis ta, et see mees teda alatasa silmitseb. Pimedusega harjudes mõistis Pierre, et see mees oma jalgu lahti võttis. Ja Pierre huvitus sellest, kuidas mees seda tegi.

Lahti harutanud nöörid, milledega üks jalg oli kinni seotud, keris ta nöörid korralikult kokku ja asus kohe teise jala kallale, Pierre'ile pilku heites. Seni kui üks käsi nööri üles riputas, hakkas teine juba teist jalga lahti kerima. Sel kombel korralikult, ümmarguste, jõudsate, ilma viivituseta üksteisele järgnevate liigutustega oma jalad lahti võtnud, riputas mees jalatsid oma pea kohale löödud pulkadele, võttis noa, lõikas midagi ära, pani noa kinni, pistis peaaluse alla, kohendas end paremini istuma, võttis kahe käega põlvede ümbert kinni ja jäi otse Pierre'ile näkku vahtima. Pierre'i meelest oli midagi meeldivat, rahustavat ja ümmargust mehe jõudsais liigutustes, tema hästikorrastatud majapidamises siin nurgas, isegi selle mehe lehas, ja silmi kõrvale pööramata vahtis ta teda.

«Kas saite palju viletsust näha, härra? Mis?» ütles äkki väike mees.

Ja selline lahkuse ja lihtsuse kõla oli mehe laulvas hääles, et Pierre tahtis vastata, kuid ta lõug hakkas värisema ja ta tundis pisaraid kurgus. Väike mees hakkas samal hetkel sellesama meeldiva häälega rääkima, ilma et ta Pierre'ile mahti oleks andnud oma kohmetust väljendada.

«Eh, kotkake, ära kurvasta,» ütles ta selle õrnalt-laulva lahkusega, millega kõnelevad vanad vene naised. «Ära kurvasta, sõbrake: kannatus on lühike, elu pikk! Vaat nii, mu kallis. Aga elame siin, jumal tänatud, hästi, ülekohut ei tehta. Kuigi on halbu ja häid inimesi,» ütles ta, pöördus edasi rääkides nõtke liigutusega põlvedele, tõusis ja läks kuhugi, ise kõhatades.

«Näe kelmi, tuli!» kuulis Pierre baraki teisest otsast sedasama lahket häält. «Tuli, kelm, mäletab! No-noh, küllalt.»

Ja hüplevat koerakest eemale tõugates tuli soldat oma kohale tagasi ning istus. Ta käes oli midagi nartsusse mässitut.

«Vaat, sööge, härra,» ütles ta, jälle endise aupakliku tooni juurde tagasi minnes, võttis nartsust mõned küpsekartulid ja pakkus Pierre'ile. «Lõunaks oli leem. Aga kartulid on ausad!»

Pierre oli päev otsa söömata olnud, ja kartulite lõhn tundus talle ebatavaliselt meeldivana. Ta tänas soldatit ja hakkas sööma.

«Miks siis nii?» ütles soldat naeratades ja võttis ühe kartuli. «Sa söö vaat nõnda.»

Ta võttis jälle liigendnoa, lõikas kartuli oma pihu peal kaheks ühesuuruseks pooleks, riputas nartsust soola ja ulatas Pierre'ile.

«Kartulid on ausad,» kordas ta. «Sa söö vaat nõnda.»

Pierre'ile näis, et ta polnud iialgi maistvamat toitu söönud.

«Ei, mul on kõik ükspuha,» ütles Pierre. «Aga mis eest nad need õnnetud maha lasksid! . . . Viimane oli paarikümne-aastane.»

«Tss . . . tss . . .» ütles väike mees. «Pattu, pattu on palju . . .»

lisas ta ruttu ja jätkas, nagu oleksid tal sõnad alati suus valmis, et sealt kogemata välja lennata: «Miks te siis, härra, sedaviisi Moskvasse jäite?»

«Ma ei mõtelnud, et nad nii ruttu tulevad. Ma jäin kogemata,» ütles Pierre.

«Kuidas nad sind siis võtsid, kotkake, kas su majast?»

«Ei, ma läksin tulekahjule, siis nad võtsidki mu kinni, mõistsid kohut süütamise eest.»

«Kus kohus, seal ülekohus,» ütles väike mees vahele.

«Aga kas sina oled ammu siin?» küsis Pierre, viimast kartulit lõpule närides.

«Mina või? Mineval pühapäeval võeti mind hospidalist Moskvas.»

«Kes sa siis oled, kas soldat?»

«Apšeroni polgu soldateid. Palavikku olin suremas. Meile ei öeldudki midagi. Meid oli seal meest kakskümmend pikali. Ei teadnud aimatagi.»

«Noh, ons sul siin igav?» küsis Pierre.

«Kuidas ei peaks olema, kotkake. Platoniks hüütakse mind; Karatajev on liignimeks,» lisas ta nähtavasti selleks, et Pierre'il kergem oleks teda kõnetada. «Teenistuses hakati kutsuma kotkakeseks. Kuidas ei peaks igav olema, kotkake! Moskva — see on linnade ema. Kuidas ei peaks igav olema, kui seda vaatad! Aga teadagi: uss närib kapsast, kuid kapsal on pikem iga kui ussil, — nii räägiti vanasti,» lisas ta ruttu.

«Kuidas, kuidas sa ütlesid?» küsis Pierre.

«Mina või?» küsis Karatajev. «Ma ütlesin: inimene mõtleb, jumal juhib,» ütles ta, arvates, et kordab öeldut, ja jätkas kohe: «Kuidas siis on, härra, ons teil mõisugi? Ja maja on? Nii et lausa küllus! Ons perenainegi? Aga kas vanemad on elus?» küsitles ta.

Ja kuigi Pierre pimedas ei näinud, tundis ta, et soldati huuled tõmbusid tagasihoidlikust lahkest naeratusest kipra teda küsitledes. Ilmsesti kurvastas teda, et Pierre'il polnud vanemaid, eriti ema.

«Hea on naine, veel parem ämm, kuid pole paremat oma emast!» ütles ta. «Noh, aga kas lapsekesi on?» küsis ta edasi.

Pierre'i eitav vastus kurvastas teda jälle ilmsesti, ja ta ruttas juurde lisama:

«Pole viga, olete noored inimesed; annab jumal ehk veel lapsigi. Kui aga läbisaamine hea on...»

«Nüüd on ju ükskõik,» ütles Pierre tahtmatult.

«Oh, kallis inimene,» vastas Platon. «Ei õnnetus käi kive ega kände mööda.»

Ta kohendas ennast paremini istuma ja köhatas, nähtavasti pika jutustuse vastu valmistudes.

«Nii jah, kallis sõber, elasin ma siis alles kodus,» algas ta. «Mõis oli meil rikas, maad oli palju, talupojad elasid hästi, ja hästi elasime meiegi kodus, taevale tänu. Seitsmekesi mindi niitma

suvel. Hästi elasime. Ehtsad talumehed olime. Juhtus vahel . . .»

Ja Platon Karatajev jutustas pika loo sellest, kuidas ta võõrasse metsa sõitis puid tooma ja metsavahi kätte sattus, kuidas teda peksti, kohtu alla saadeti ja soldatiks anti.

«Noh, kotkake,» rääkis ta naeratusest muutuva häälega, «mõtlesime, et õnnetus, aga tuli välja, et õnn! Vennal oleks tulnud minna, kui mina poleks pattu teinud. Nooremal vennal aga oli viis last; aga minul, näe, jäi ainult soldatieit järele. Oli tütreke, aga veel enne mu soldatipõlve kutsus jumal ta enda juurde. Tulin ma koju käima, ütlen sulle. Vaatan, — elavad paremini kui enne. Lapsi õu täis, naised kodus, kaks venda väljas raha teenimas. Ainult Mihhaila, kõige noorem, on kodus. Taat siis ütles: «Minule on kõik lapsed üheväärsed: hammusta missugust sõrme tahad, ikka on valus. Aga kui Platonit poleks siis ära võetud, oleks Mihhaila pidanud minema.» Kutsus meid kõiki — usud —, pani pühakuju ette seisma. Ütles: «Mihhaila, tule siia, kummarda talle maani, ja ka sina kummarda, naine, ja lapsed, kummardage. Saite aru?» ütles. Nii on, kallis sõber. Igaühel tema saatus. Aga meie aina nuriseme, üks asi pole hea, teine pole hea. Meie õnn, sõbrake, on kui vesi noodas: kui vead, paisub täis, aga tõmbad välja — pole midagi, tühi. Vaat nõnda.»

Ja Platon istus oma õlgedel teise kohta.

Mõnda aega vaikinud, tõusis Platon püsti.

«Noh, ma arvan, et tahad magada?» ütles ta ja hakkas kärmesti risti ette lööma, ise sõnades:

«Issand Jeesus Kristus, püha Nikola, Frola ja Lavra! Issand Jeesus Kristus, püha Nikola, Frola ja Lavra! Issand Jeesus Kristus, heida meile armu ja päästa meid!» lõpetas ta, kummardus maani, tõusis, õhkas ja istus oma õlgedele. «Vaat niiviisi. Issand, pane kivikesena puhkama, tõsta hommikul saiakesena,» sõnas ta ja heitis maha, sinelit peale tõmmates.

«Mis palvet sa lugesid?» küsis Pierre.

«Ah?» sõnas Platon (ta oli juba uinumas). «Mida lugesin? Jumalat palusin. Kas sina siis ei palveta?»

«Ei, ka mina palvetan,» ütles Pierre. «Aga mis sa rääkisid: Frola ja Lavra?»

«Aga kuidas siis?» vastas Platon kähku. «Hobuste püha. Ka elaja peale tuleb armu heita,» ütles Karatajev. «Näe, kuidas ta, kelm, ennast on kerra tõmmanud. Saigi sooja, lita tütar,» ütles ta, kobades koera oma jalgade juures, heitis jälle küljeli ja uinus kohe.

Väljast kuskilt kaugelt kuuldus nuttu ja kisa, ja läbi baraki pilude paistis tulekuma; barakis aga oli vaikne ja pime. Pierre oli kaua ärkvel ja lamas avasilmi pimedas oma kohal, kuulatades enda kõrval lamava Platoni rütmilist norskamist, ja tundis, et ennest hävitatud maailm nüüd uues ilus, mingeil uutel ja vankumatuil alustel ta hinges liikus.

Barakis, millesse Pierre toodi ja milles ta viibis neli nädalat, oli kakskümmend kolm meest vangistatud soldateid, kolm ohvitseri ja kaks ametnikku.

Kõiki neid kujutles Pierre hiljem nagu läbi udu, kuid Platon Karatajev jäi Pierre'i hinges alatiseks kõige tugevamaks ja kallimaks mälestuseks ja kõige venepärase, hea ning ümmarguse kehastuseks. Kui Pierre järgmise päeva koidu ajal oma naabrit nägi, siis kinnitus esimene mulje millestki ümmargusest täiesti: kogu Platoni kuju keskelt nööriga kinnitõmmatud prantsuse sinelis, soldatimütsiga ja viiskudega oli ümmargune. Pea oli täiesti ümmargune, selg, rind, õlad, isegi käed, mida ta hoidis, nagu oleks ta alati valmis midagi embama, olid ümmargused; meeldiv naeratus ja suured, pruunid, õrnad silmad olid ümmargused.

Platon Karatajev pidi olema üle viiekümne aasta vana, otsustades ta jutustuste järgi sõjakäikudest, milledest ta oli osa võtnud ammuaegse soldatina. Ta ise ei teadnud ega osanud kuidagi kindlaks määrata, kui vana ta oli; kuid ta helevalged ja tugevad hambad, mis kõik kahe poolsõõrina esile tulid, kui ta naeris (mida ta sageli tegi), olid kõik head ja terved; ühtki halli karva ei olnud ta habemes ega juustes, ja kogu ta ihul oli nõtkuse ja eriti sitkuse ning vastupidavuse ilme.

Ta nägu väljendas peentest ümmargustest kortsukestest hoolimata süütust ja nooruslikkust; hääl oli tal meeldiv ja laulev. Kuid ta kõne peamiseks erisuseks oli vahenditus ja jõudsus. Ta nähtavasti ei mõtelnud iialgi, mis ta ütles ja mis ta ütleb; ja seetõttu oli ta intonatsioonide kiiruses ja täpsuses eriline vastupandamatu veenvus.

Ta kehaline jõud ja liikuvus oli vangisoleku esimesel ajal selline, et näis, nagu ei mõistaks ta, mis on väsimus ja haigus. Iga päev ütles ta hommikul ja õhtul magama heites: «Issand, pane kivikesena puhkama, tõsta hommikul saiakesena»; hommikuti tõustes rääkis ta, alati ühteviisi õlgu kehitades: «Heitsid, tõmbusid kerra, tõusid, ajasid end sirgu.» Ja tõesti: tarvitses tal heita, et kohe kivina uinuda, ja tarvitses tõusta, et kohe ilma hetkegi viivitamata mõne tegevuse kallale asuda, nagu lapsed ärgates asuvad mänguasjade kallale. Ta oskas kõike teha, mitte just väga hästi, aga ka mitte halvasti. Ta küpsetas, keetis, õmbles, hööveldas, tegi kingsepatööd. Tal oli alati tegemist, ning ainult öösiti lubas ta endale vestlemist, mida ta armastas, ja laulmist. Ta ei laulnud nii, nagu laulavad laulumehed, kes teavad, et neid kuulatakse; vaid laulis, nagu laulavad linnud — ilmsesti sellepärast, et tal niisama hädavajalik oli teha neid häälitsusi, nagu vahel on hädavajalik end sirutada või kõndida; ja need häälitsused olid alati peened, õrnad, peaaegu naiselikud, kurvameelsed, ja ta nägu oli seejuures väga tõsine.

Vangi sattunud ja habemesse kasvanud, oli ta ilmsesti kõrvale

heitnud kõik pealesunnitud võõra, soldatipärase, ja tahtmatult tagasi pöördunud endise talupoegliku, rahvaliku laadi juurde.

«Kui soldat on puhkusel, siis särk pükstest välja,» rääkis ta.

Oma soldatiajast rääkis ta vastumeelselt, kuigi ta ei kaevanud ja sageli kordas, et teda kogu teenistuse kestel kordagi polnud pekstud. Kui ta jutustas, siis jutustas ta peamiselt oma vanadest ja nähtavasti armsaist talupojaelu mälestustest. Ta juttu täitvad kõnekäänud ei olnud need ebaviisakad ja kräbedad kõnekäänud, mida räägivad soldatid, vaid need olid rahva mõtteterad, mis üksikult võetuina näivad nii tähtsusetud ja mis äkki saavad sügava tarkuse tähenduse, kui neid lausutakse parajas kohas.

Sageli rääkis ta hoopis vastupidist sellele, mis ta enne oli rääkinud, kuid nii üks kui ka teine oli õige. Ta armastas rääkida ja rääkis hästi, ehtides oma kõnet hellitussõnadega ja vanasõnadega, mida ta ise välja mõtles, nagu Pierre'ile näis; kuid ta jutustuste peamiseks veetluseks oli see, et kõige lihtsamad sündmused, mõnikord needsamad, mida Pierre nägi ja tähele ei pannud, tema jutus omandasid piduliku väärikuse ilme. Ta armastas kuulata muinasjutte, mida üks soldat õhtuti jutustas (ikka neidsamu), aga kõige enam armastas ta kuulata jutustusi tõelisest elust. Ta naeratas rõõmsalt selliseid jutustusi kuulates, rääkis vahele ja esitas küsimusi, mis kaldusid sinnapoole, et endale selgeks teha selle väärikust, millest talle jutustati. Kiindumusi, sõprust, armastust, nagu Pierre neist aru sai, polnud Karatajevil mingisuguseid; aga ta armastas kõiki ja elas armastavalt kõigega, millega elu teda kokku juhtis, ja eriti inimesega, — mitte mõne teatava inimesega, vaid nende inimestega, kes tal silmade ees olid. Ta armastas oma krantsi, armastas seltsimehi, prantslasi, armastas Pierre'i, kes oli ta naabriks; kuid Pierre tundis, et Karatajev kõigest oma lahkest õrnusest hoolimata (millega ta Pierre'i vaimset elu tahtmatult hindas) hetkekski ei kurvastaks temast lahkumise üle. Ja Pierre'is hakkas Karatajevi vastu tekkima sama tunne.

Platon Karatajev oli kõigile teistele vangidele kõige harilikumaks soldatiks; teda kutsuti kotkakeseks või Platošaks, nöögiti heasüdamlikult, saadeti teda, kui oli tarvis mõnd käiku teha. Kuid Pierre'ile jäi ta alati selleks, millena ta näis esimesel ööl: lihtsuse ja tõe vaimu äramõistmatuks, ümmarguseks ja igaveseks kehastuseks.

Platon Karatajev ei teadnud peast midagi peale oma palve. Kui ta oma jutte ajas, siis näis, nagu ei teaks ta neid alustades, millega ta nad lõpetab.

Kui Pierre mõnikord ta kõne tähendusest rabatuna palus öeldut korrata, siis ei suutnud Platon meelde tuletada, mis ta minuti eest oli ütelnud, samuti nagu ta kuidagi ei saanud Pierre'ile sõnadega ütelda oma armsaimat laulu. Seal oli «kullake, kaseke ja igav on», kuid sõnadega polnud sel mingit mõtet. Karatajev ei mõistnud ega suutnud mõista kõnest üksikult väljanopitud sõnade tähendust. Iga ta sõna ja iga tegu oli talle tundmatu tegevuse — tema elu — ilm-

nemiseks. Kuid tema elul sellisena, nagu ta ise sellele vaatas, polnud mõtet kui üksikul elul. See omas mõtet ainult kui osake sellest tervikust, mille olemasolu ta alati tundis. Ta sõnad ja teod voolasid temast niisama ühetasaselt, hädavajalikult ja vahetult, nagu lõhn eraldub lillest. Ta ei suutnud mõista üksikult võetud teo ega sõna väärtust ega tähendust.

III jagu.

I

— — — Smolenski põlemisest peale algas sõda, mis ei sobinud mingisuguste endiste sõdade pärimustega. Linnade ja külade mahapõletamine, taandumine pärast lahinguid, Borodinos antud hoop ja sellele järgnenud uus taandumine, Moskva põlemine, marodööride püüdmine, moonavooride ülevõtmine, partisanisõda, — kõik see oli reegleist kõrvalekaldumine.

Napoleon tundis seda, ja sestsaadik, kui ta peatus Moskvas reeglipärases vehklejapoosis ja vastase rapiiri asemel nägi oma pea kohale tõstetud malakat, ei lakanud ta Kutuzovile ja keiser Aleksandrile kaebamast, et sõda peetakse kõigi reeglite vastaselt (nagu oleks mingeid reegleid olemas selleks, et inimesi tappa). Hoolimata prantslaste kaebustest reeglite mittetäitmise üle, hoolimata sellest, et vene kõrgemalseisvail isikuil millegipärast häbi näis olevat malakaga kakelda ja nad oleksid tahtnud kõigi määruste kohaselt positsiooni asuda *en quarte* või *en tierce,* teha osava väljaaste *prime'is* jne. — kerkis rahvasõja malakas kogu oma ähvardavas ning ülevas jõus, ja kellegi maitsetest ja reeglitest küsimata tõusis see rumala lihtsusega, kuid otstarbekohaselt, mitte millestki hoolides, — tõusis, langes ja materdas prantslasi, seni kui kogu sissetung oli kokku varisenud.

Ja õnn sellele rahvale, kes mitte nii nagu prantslased 1813. aastal, olles kõigi kunstireeglite järgi saluteerinud ja rapiiri käes ümber pööranud, seda graatsiliselt ja viisakalt suuremeelsele võitjale üle ei anna; õnn rahvale, kes katsumise hetkel ei küsi, kuidas teised sellesarnastel juhtudel reeglite kohaselt on toiminud, vaid lihtsa kergusega esimese ettejuhtunud malaka maast võtab ja sellega materdab, kuni solvatuse- ja kättemaksutunne tema hinges asendub põlastuse ja haletsusega.

III

Nõndanimetatud partisanisõda algas vaenlase Smolenskisse tulekuga.

Juba enne, kui meie valitsus partisanisõda ametlikult tunnustas, olid kasakad ja talupojad hävitanud tuhandeid mehi vaen-

lase väest — mahajäänuid, marodeerijaid, moonahankijaid; neid tapeti niisama ebateadlikult, nagu koerad ebateadlikult surnuks purevad hulkuva hullu koera. Deniss Davõdov mõistis oma vene vaistuga esimesena selle hirmsa malaka tähendust, mis sõjakunsti reeglitest küsimata prantslasi hävitas, ja temale kuulub selle sõjalise võtte seaduspäraseks tegemise esimese sammu au.

24. augustil asutati Davõdovi esimene partisanisalk, ja selle salga järel hakati asutama teisi. Mida kauem kestis sõjakäik, seda enam suurenes nende salkade arv.

Partisanid hävitasid suurt armeed osade kaupa. Nad kogusid neid mahakukkunud lehti, mis iseenesest pudenesid kuivanud puust — prantsuse väest —, ja raputasid mõnikord seda puud. Oktoobris, kui prantslased Smolenski suunas põgenesid, oli sadasid mitmes suuruses ja mitmelaadilisi partisanisalku. Oli salku, kes jäljendasid kogu sõjaväekorraldust, — jalaväega, suurtükiväega, staapidega, elu mugavustega; oli kasakate ja ratsaväesalku; oli väikesi ajutisi jalaväe- ja ratsasalku; oli talupoegade ja mõisnike salku, keda keegi ei tundnud. Oli salgaülem köster, kes kuu ajaga mitusada vangi võttis; oli naiskülavanem Vassilissa, kes sadasid prantslasi maha tappis.

Oktoobri viimastel päevadel oli partisanisõda kõige suuremas hoos. Selle sõja esimene järk, mille kestel partisanid ise oma hulljulgust imestasid, iga silmapilk kartsid, et prantslased nad kinni püüavad ja ümber piiravad, ja peaaegu hobuste seljast maha tulemata end metsadesse peitsid, iga silmapilk tagaajajaid oodates, see aeg oli juba möödunud. Nüüd oli sõdimine omandanud juba kindla kuju, kõigile oli selgunud, mis võis prantslastega ette võtta ja mida ei võinud. Nüüd pidasid veel ainult need salgajuhid, kes liikusid staapidega ja reeglite järgi prantslastest eemal, paljusid asju võimatuks. Väikesed salgad aga, kes oma tegevust ammu olid alustanud ja kes prantslasi lähedalt jälitasid, pidasid seda võimalikuks, millest suurte salkade ülemad ei julgenud mõteldagi. Kasakad ja talupojad aga, kes otse prantslaste sekka tikkusid, olid arvamisel, et nüüd on juba kõik võimalik.

22. oktoobril viibis Denissov, üks partisane, oma salgaga partisanisõja kire suurimas keerises. Hommikust peale oli ta oma salgaga liikvel. Päev otsa jälgis ta maanteeäärseis metsades prantslaste suurt ratsaväe varanduse transporti ja vene vange, kes teistest väeosadest olid eraldatud ja tugeva kaitse all, nagu luurajailt ja prantsuse vangidelt oli teada saadud, Smolenski poole suundusid. Sellest transpordist ei teadnud mitte ainult Denissov ja Dolohhov (ka tema oli partisan väikese salgaga), kes Denissovi läheduses liikus, vaid teadsid ka suurte salkade ülemad, kelledel olid oma staabid; kõik teadsid sellest transpordist ja ihusid sellele hammast, nagu rääkis Denissov. Kahe niisuguse suure salga ülemad — üks poolakas, teine sakslane — saatsid Denissovile peaaegu ühel ja samal ajal kutse ühinemiseks oma salgaga, et siis transpordile kallale tungida.

«Ei, vennas, mul on endalgi vur'lr'lud,» ütles Denissov, kui ta need paberid oli läbi lugenud, ja kirjutas sakslasele, et kuigi ta kõigest südamest soovib teenida nii vapra ja kuulsa kindrali juhatusel, peab ta sellest õnnest loobuma, sest et ta juba on poolakast kindrali käsutusse astunud. Poolakast kindralile aga kirjutas ta sedasama, teadustades, et ta juba on astunud sakslase käsutusse.

Selliselt oma asju korraldanud, kavatses Denissov ühes Dolohhoviga seda transporti rünnata ja selle oma väikeste jõududega ära võtta, ilma sellest kõrgemaile ülemustele ette teatamata. Transport liikus 22. oktoobril Mikulino küla juurest Šamševo küla poole. Pahemat kätt Mikulino—Šamševo teest olid suured metsad, mis paiguti ulatusid teeni, paiguti eemaldusid teest versta kaugusele ja kaugemale. Mööda neid metsi liikuski, kord metsa keskele tungides, kord metsaservale välja sõites, kogu päeva Denissov oma salgaga, prantslasi silmast laskmata. Juba hommikul omandasid Denissovi salga kasakad Mikulino lähedal, seal, kus mets tee ligidale tuleb, kaks porri kinnijäänud prantsuse veovankrit ratsaväe sadulatega ja viisid metsa. Sestsaadik jälgis salk kuni õhtuni prantslaste liikumist, ilma et oleks neile kallale tunginud. Oli tarvis lasta prantslastel ilma neid ehmatamata rahulikult Šamševoni minna ja siis, ühinedes Dolohhoviga, kes pidi õhtul metsa vahimajja (verst maad Šamševost) nõupidamisele tulema, koidu ajal kahelt poolt üsna ootamatult peale tungida, et kõik korraga maha tappa ja vangi võtta.

Selja taha, kahe versta kaugusele Mikulinost, sinna, kus mets otse teeni ulatus, jäeti kuus kasakat, kes kohe pidid teatama, kui uusi prantsuse kolonne nähtavale tuleb.

Ka sealpool Šamševot pidi Dolohhov teed uurima, et teada, missuguses kauguses on veel teisi prantsuse vägesid. Transpordi juures arvati olevat tuhat viissada meest. Denissovil oli kakssada meest, Dolohhovil võis olla niisama palju. Kuid arvuline ülekaal Denissovit ei peatanud. Ainult seda oli tal veel teada tarvis, missugused väed need olid; ja selleks vajas Denissov keelt (s. t. meest vaenlase kolonnist). Hommikusel pealetungil koormatele toimus asi sellise kiirusega, et kõik koormate juures olevad prantslased maha löödi ja elusalt kinni võeti ainult poisike-trummilööja, kes oli teistest maha jäänud ega osanud midagi kindlat öelda selle kohta, missugused väed on kolonnis.

Teistkordset kallaletungi pidas Denissov hädaohtlikuks, et mitte kogu kolonni ärevile ajada, ja seepärast saatis ta Šamševosse oma salgas oleva talupoja Tihhon Štšerbatovi ja käskis, kui võimalik, kas või üheainsa sealolevaist prantsuse eelväe kortermeistreist kinni võtta.

Oli soe vihmane sügisepäev. Taevas ja silmapiir olid ühesuguselt sogase vee värvi. Kord langes nagu udu, kord rabistas viltust jämedat vihma.

Puhast tõugu kõhnal, pinguletõmmatud külgedega hobusel ratsutas Denissov; tema burkalt ja papahhalt nirises vett. Nagu ta pead viltu hoidev ja kõrvu pea ligi tõmbav hobune, nii krimpsutas temagi viltuse vihma ees nägu ja vaatas murelikult ettepoole. Ta lahjunud ja tihedasse, lühikesse musta habemesse kasvanud nägu näis vihasena.

Denissovi kõrval ratsutas täissöönud suurel doni hobusel kasakate jessaul, Denissovi kaastööline, samuti burkas ja papahhaga.

Jessaul Lovaiski, kolmas, samuti burkas ja papahhaga, oli pikk, laudlame, valgenäoline, valgejuukseline mees kitsaste heledate silmakestega ja rahuliku ning endaga rahuloleva ilmega näol ja rühis. Kuigi võimatu oli öelda, milles seisnes hobuse ja ratsaniku eripärasus, kuid esimesel pilgul jessaulile ja Denissovile nähtus, et Denissovil oli märg ja ebamugav, et Denissov oli hobuse selga istunud mees; jessauli vaadates aga oli näha, et tal oli niisama mugav ja mõnus nagu alati ja et ta polnud hobuse selga istunud mees, vaid mees, kes moodustas koos hobusega ühise terviku, kahekordse jõuga tugevdatud olend.

Neist natuke eespool käis läbimärg maamees-teejuht hallis kaftanis, peas valge kolpakk.

Natuke tagapool ratsutas sinises prantsuse sinelis noor ohvitser lahjal, peenikesel tohutu suure saba ja lakaga ning veriseks kistud mokkadega kirgiisi hobusel.

Tema kõrval ratsutas husaar, kelle taga hobuse laudjal istus poisike räbaldunud prantsuse mundris, sinine kolpakk peas. Poisike hoidis külmast punetavate kätega husaarist kinni, liigutas oma paljaid jalgu, neid soojendada püüdes, ja vaatas imestunult ringi, kulme kõrgel hoides. See oli hommikul vangivõetud prantsuse trummilööja.

Tagapool liikus kitsast, põhjatuks muutunud ja ärasõidetud metsateed mööda kolme-neljakaupa husaare, siis kasakaid; mõni neist oli burkas, mõni prantsuse sinelis, mõnel oli ümber üle pea laotatud hobusetekk. Hobused, nii raudjad kui ka kõrvid, näisid vihmast nõretades kõik ronkmustadena. Hobuste kaelad näisid märgade lakkade tõttu imelikult peenikestena. Hobused aurasid. Rõivad, sadulad ja ratsmed, — kõik oli märg, libe ja roidunud, niisama nagu maa ja koltunud lehed, mis katsid teed. Mehed istusid kössis, püüdes mitte liigatada, et ihule nõrgunud vett soojendada ja mitte läbi lasta uut, külma vett, mida kogunes istmiku ja põlvede alla ning kaeluse vahele. Sirgelt istuvate kasakate vahel kolisesid kaks koormat üle kändude ja okste, veega täidetud rööbastes solistades; koormate ees olid prantsuse ja saduldatud kasakahobused.

Denissovi hobune tõmbus teel oleva loigu ümber ringi tehes kõrvale ja tõukas teda põlvega vastu puud.

«Eh, kur'lat!» hüüatas Denissov tigedalt, ajas hambad irevile ja lõi hobust korda kolm piitsaga, ennast ja seltsimehi pori täis pritsides.

Denissov oli halvas tujus, — nii vihma kui ka nälja tõttu (hommikust saadik polnud keegi midagi söönud), peamiselt aga seetõttu, et Dolohhovilt seni teateid polnud ja et keelt tooma saadetud mees tagasi ei tulnud.

«Vaevalt tuleb teist niisugust võimalust transpordile kallale tungida nagu täna. Üksi kallale tungida on liiga riskantne, aga kui teise päevani edasi lükkad, siis haarab mõni suurtest partisanisalkadest saagi nina alt ära,» mõtles Denissov, alatasa ette vahtides ja oodatavat Dolohhovi saadikut näha lootes.

Jõudes metsasihile, kust võis näha kaugele paremale poole, peatus Denissov.

«Keegi sõidab,» ütles ta.

Jessaul vaatas sinnapoole, kuhu Denissov näitas.

«Kaks ratsanikku — ohvitser ja kasakas. Ainult pole o l e t a t a v, et see oleks alampolkovnik ise,» ütles jessaul, kes armastas tarvitada kasakaile tundmatuid sõnu.

Ratsanikud kadusid mäest alla laskudes silmist ja tulid mõne minuti pärast jälle nähtavale. Ees ratsutas väsinud galopiga, hobust piitsaga ajades, ohvitser — sasitud ja läbimärjaks saanud, üle põlvede kerkinud pükstega. Tema taga traavis kasakas, jalustes püsti seistes. Ohvitser, väga nooruke laia punapõselise näoga ja väledate, lõbusate silmadega poiss, kihutas Denissovi juurde ja andis talle märjaks saanud ümbriku.

«Kindralilt,» ütles ohvitser, «vabandage, et pole päris kuiv . . .»

Kulme kortsutades võttis Denissov ümbriku ja hakkas seda avama.

«Aina räägiti, et hädaohtlik ja hädaohtlik,» ütles ohvitser jessauli poole pöördudes, seni kui Denissov saadud kirja luges. «Muide, meie Komaroviga» — ta osutas kasakale — «valmistusime ette. Meil on kummalgi kaks püsto . . . Aga kes see siis on?» küsis ta prantsuse trummilööjat nähes. «Vang? Te olite juba lahingus? Kas võib temaga rääkida?»

«R'lostov! Petja!» hüüdis samal ajal Denissov, kes kirja oli rutuga läbi lugenud. «Miks sa siis ei ütelnud, kes sa oled?» Ja ümber pöördudes sirutas Denissov ohvitserile käe.

See ohvitser oli Petja Rostov.

Kogu tee valmistus Petja selle vastu, kuidas Denissovi juures käituda, endisele tutvusele vihjamata, — nagu täiskasvanule ja ohvitserile sünnis. Aga niipea kui Denissov talle naeratas, hakkas Petja nägu kohe särama, ta punastas rõõmust ja unustas ettevalmistatud ametlikkuse: hakkas jutustama sellest, kuidas ta prantslastest mööda tuli ja kui rõõmus ta on, et talle anti nii-

sugune ülesanne, ja et ta oli juba lahingus Vjazma all, ja et seal üks husaar silma paistis.

«Noh, mul on hea meel, et sind näen,» ütles Denissov vahele, ja ta nägu omandas jälle mureliku ilme.

«Mihhail Feoklitõtš,» pöördus ta jessauli poole. «See on ju jälle sakslaselt. Ta tuleb sakslase juur'lest.»

Ja Denissov jutustas jessaulile, et äsja toodud paberi sisuks oli sakslasest kindrali teistkordne nõudmine, et Denissov temaga ühineks transpordile kallaletungimiseks.

«Kui me seda homme är'la ei võta, siis kisub ta meil saagi nina eest är'la,» lõpetas ta.

Sellal kui Denissov jessauliga rääkis, kohendas Petja, keda Denissovi külm toon kohmetama pani ja kes oletas, et selle tooni põhjuseks oli tema pükste seisukord, sineli all, nii et keegi ei märkaks, oma üleskerkinud pükse, püüdes võimalikult sõjakat nägu teha.

«Kas kõrgeausus annab mingi käsu?» ütles ta Denissovile, kätt mütsinoka juurde tõstes ja jälle tagasi pöördudes adjutandi ja kindrali mängu juurde, mille vastu ta oli valmistunud. «Või pean ma teie kõrgeaususe juurde jääma?»

«Käsk? . . .» ütles Denissov mõtlikult. «Aga kas sa võid homseni jääda?»

«Ah, palun . . . Kas võin teie juurde jääda?» hüüdis Petja.

«Kuidas kindr'lal õieti käskis, — kas kohe tagasi minna?» küsis Denissov.

Petja punastas.

«Ta ei käskinud midagi; ma mõtlen, et võib?» ütles ta küsivalt.

«Noh, olgu,» ütles Denissov.

Ja oma alluvate poole pöördudes tegi ta korralduse, et salk läheks metsas vahimaja juures olevale varem kindlaksmääratud puhkekohale ja et kirgiisi hobusel ratsutav ohvitser (see ohvitser täitis adjutandi kohuseid) sõidaks Dolohhovi otsima, kuulaks järele, kus ta on ja kas ta õhtul tuleb. Denissov ise aga kavatses jessauliga ja Petjaga ratsutada metsaservale Šamševo pool, et vaadata prantslaste asukohta, mille vastu tuleb juhtida homne pealetung.

«Noh, habe,» pöördus ta maamehe-teejuhi poole. «Vii Šamševo juur'lde.»

Denissov, Petja ja jessaul, saadetud mõnest kasakast ja husaarist, kes viis vangi, sõitsid pahemat kätt läbi jääraku metsaserva poole.

V

Vihm oli üle läinud, ainult udu langes ja veetilku kukkus puude okstelt, Denissov, jessaul ja Petja ratsutasid vaikides kolpakiga maamehe järel, kes neid metsaserva poole juhtis, oma väljapoole pööratud, viiskudes jalgadega kergelt ning kuulmatult üle juurikate ja märgade lehtede astudes.

Nõlvakule jõudes peatus talupoeg, vaatas ringi ja suundus puude hõreneva seina poole. Suure tamme juures, mis polnud lehti veel maha puistanud, jäi ta seisma ja kutsus teisi salapärase käeliigutusega lähemale.

Denissov ja Petja ratsutasid ta juurde. Sealt, kuhu mees oli seisma jäänud, olid näha prantslased. Kohe metsa taga laskus poollängus allapoole suvivilja-põld. Paremat kätt, teispool järsku jäärakut paistis väike külake ja härrastemajake, mille katused olid maha lõhutud. Selles külakeses ja härrastemajas, kogu künkal, aias, kaevude ja tiigi juures ja kogu teel, mis mäkke minnes silla juurest küla juurde viis, paistsid hõljuvas udus mitte kaugemal kui kahesaja sülla kaugusel inimeste hulgad. Selgesti olid kuulda nende võõrkeelsed hüüded koormaid mäkke sikutavaile hobustele ja üksteise kutsed.

«Andke vang siia,» ütles Denissov tasa, silmi prantslastelt ära pööramata.

Kasakas ronis hobuselt, tõstis poisi maha ja läks ühes temaga Denissovi juurde. Prantslaste poole näidates küsis Denisssov, missugused väeosad need on. Oma külmetavaid käsi taskutesse toppides ja kulme kergitades vaatas poisike kohkunult Denissovile näkku, ja hoolimata ilmsest soovist ütelda kõik, mis ta teadis, läks ta vastustes segi ja kinnitas ainult seda, mis Denissov küsis. Kulme kortsutades keeras Denissov talle selja ja pöördus jessauli poole, teatades talle oma kaalutlusi.

Kiirete liigutustega pead pöörates vaatas Petja kord trummilööja, kord Denissovi, kord jessauli poole, kord prantslaste poole külas ja teel, püüdes mitte midagi tähtsat vahele jätta.

«Ükskõik, kas Dolohhov tuleb või ei tule, — tar'lvis võtta!... Mis?» ütles Denissov lõbusalt silmi välgutades.

«Koht on sobiv,» ütles jessaul.

«Jalaväe saadame alt, soode kaudu,» jätkas Denissov. «Nad r'loomavad aia juur'lde, teie lähete kasakatega sealt,» Denissov näitas küla taga oleva metsa poole, «aga mina oma husaar'lidega siit. Ja paugu peale...»

«Lohust ei saa minna, seal on laukad,» ütles jessaul. «Hobused vajuvad sisse, tarvis rohkem paremat kätt hoides ringi sõita...»

Sellal kui nad tasa sel kombel rääkisid, lajatas all, tiigi nõos pauk, õhus valendas suits, siis teine, ja kuuldus poole mäe kõrgusel olevate sadade prantslaste ühist, otsekui rõõmsat kisa. Esimesel hetkel põrkasid nii Denissov kui jessaul tagasi. Nad olid nii ligidal, et neile näis, et nemad põhjustasid pauke ja kisa. Kuid paugud ja kisa ei käinud nende kohta. All soodes jooksis mingis punases riides mees. Oli ilmne, et prantslased teda tulistasid ja tema peale karjusid.

«See on ju meie Tihhon,» ütles jessaul.

«Tema! Tema see on!»

«Vaat kus kelm!» ütles Denissov.

«Pääseb minema!» ütles jessaul silmi pilgutades.

Mees, keda nad Tihhoniks nimetasid, jõudis ojani, viskus vette, nii et piisad üles paiskusid, kadus hetkeks, ronis siis, veest üleni mustavana, neljakäpakil välja ning jooksis edasi. Tema järel jooksvad prantslased peatusid.

«Osav on ta!» ütles jessaul.

«Selline lojus!» sõnas Denissov sama pahase ilmega. «Mis ta siiamaale tegi?»

«Kes see on?» küsis Petja.

«Meie jalaväe kasakas. Ma saatsin ta keelt tooma.»

«Ah jaa,» ütles Petja pead noogutades ruttu, nagu oleks ta kõigest aru saanud, kuigi ta ei mõistnud ühtki sõna.

*

Tihhon Štšerbatõi oli üks tarvilikumaid inimesi salgas. Ta oli talupoeg Pokrovskojest Gžatj'i all. Kui Denissov oma tegevuse algul Pokrovskojesse tuli ja, nagu alati, külavanema kutsus ning temalt küsis, mis nad teavad prantslastest, siis vastas külavanem, nagu vastasid kõik külavanemad, otsekui end kaitstes, et ei nemad tea millestki ega ole midagi kuulnud. Aga kui Denissov seletas, et tema sihiks on prantslasi peksta, ja kui ta küsis, kas vahel prantslasi külasse on sattunud, siis ütles külavanem, et m a r u d ö ö r e on käinud küll, aga et neil külas teeb ainult Tiška Štšerbatõi tegemist niisuguste asjadega. Denissov käskis Tihhoni enda juurde kutsuda, kiitis teda ta tegevuse eest ja lausus mõne sõna sellest keisri- ja isamaa-truudusest ning vaenust prantslaste vastu, milleks isamaa pojad kohustatud on.

«Meie prantslastele halba ei tee,» ütles Tihhon, nende sõnade juures ilmsesti araks muutudes. «Me ainult niisama, küttimisega lõbustasime ennast poistega. M a r u d ö ö r e lõime küll maha paarkümmend meest, aga muidu me paha pole teinud . . .»

Järgmisel päeval, kui Denissov selle talumehe oli täiesti unustanud, teatati talle Pokrovskojest väljumisel, et Tihhon on salgaga ühinenud ja palunud, et teda salga juurde jäetaks. Denissov käskis teda jätta.

Tihhon, kes algul tegi musta tööd, lõkketulede eest hoolitsedes, vett tuues, hobuseid nülgides jne., ilmutas varsti suurt valmisolekut ja osavust partisanisõjaks. Ta käis öösiti saaki hankimas ja tõi iga kord kaasa prantslaste rõivaid ja relvi, aga kui kästi, siis tõi ka vange. Denissov vabastas Tihhoni töödest, hakkas teda endaga luurele võtma ja kandis ta kasakate nimestikku.

Tihhon ei armastanud ratsa sõita ja käis alati jala, ilma et ta iialgi ratsaväest oleks maha jäänud. Ta relvadeks olid karabiin, mida ta kandis rohkem naljaks, piik ja kirves, mida ta käsitses nagu hunt oma hambaid, ühesuguse osavusega nende abil oma karvadest kirpe otsides ja jämedaid luid läbi puredes. Tihhon lõhestas kirve abil ainsa hoobiga palke ja oskas sellega niisama hästi peeni pulki hööveldada ja lusikaid lõikuda, kirvesilmast

kinni hoides. Denissovi salgas oli Tihhonil oma eriline, erandlik koht. Kui tarvis oli teha midagi eriti rasket ja ilget — koorem õlaga porist välja upitada, hobune sabapidi mülkast välja kiskuda või ära nülgida, lausa prantslaste keskele pugeda, päevas viiskümmend versta maha käia —, siis näitasid kõik muheldes Tihhoni poole.

«Mis temal kuradil sellest on, tal keret jätkub,» räägiti tema kohta.

Kord tulistas prantslane, keda Tihhon oli kinni võtmas, teda püstolist, ja kuul sattus seljalihasse. See haav, mida Tihhon arstis ainult viinaga — seespidiselt ja välispidiselt —, andis kogu salgale põhjust kõige lõbusamaiks naljadeks, ja neist naljadest võttis Tihhon meelsasti osa.

«Noh, vennas, kas enam ei lähe? Said oma jao?» naersid kasakad. Ja Tihhon tõmbus meelega kõverasse ja moonutas nägu, teeseldes, nagu oleks ta vihane, sõimas prantslasi kõige naljakamate vandesõnadega. See juhtum avaldas Tihhonisse ainult niipalju mõju, et ta pärast oma haava harva vange kaasa tõi.

Tihhon oli kõige kasulikum ja vapram mees salgas. Keegi ei avastanud rohkem kallaletungi-võimalusi kui tema, keegi ei tapnud ega vangistanud rohkem prantslasi kui tema; ja seetõttu oli ta kõigi kasakate ja husaaride tolaks ja leppis ka ise meelsasti selle osaga. Nüüd oli Denissov Tihhoni juba öösel Šamševosse saatnud, et keelt hankida. Aga kas nüüd sellepärast, et ta ühe prantslasega ei rahuldunud, või sellepärast, et ta öö maha magas, kuid Tihhon puges päeval põõsastesse, otse prantslaste keskele, kus ta avastati, nagu Denissov mäelt nägi.

VI

Kõnelnud veel natuke aega jessauliga homsest kallaletungist, mille ta nüüd, prantslasi lähedalt vaadates, nähtavasti lõplikult oli otsustanud, pööras Denissov hobuse ümber ja sõitis tagasi.

«Noh, vend, nüüd lähme, kuivatame end,» ütles ta Petjale.

Metsas olevale vahimajale lähenedes peatus Denissov metsa vahtides. Metsas puude vahel käis suuril kergeil sammel pikkade jalgade ja pikkade vehkivate kätega mees lühikeses kuues, viiskudega ja kaasani kübaraga, püss õlal ja kirves vöö vahel. Denissovit nähes virutas see mees rutuga midagi põõsasse, võttis lontivajunud äärtega märja kübara peast ja tuli ülema juurde. See oli Tihhon. Ta rõugearmiline ja kortse täisuuristatud, kitsaste väikeste silmadega nägu säras endaga rahulolevast lõbususest. Ta tõstis pea kõrgele ja jäi Denissovile näkku vahtima, otsekui naeru hoides.

«Noh, kus sa olid?» ütles Denissov.

«Kus olin? Prantslaste järel käisin,» vastas Tihhon oma käheda, kuid laulva bassiga julgelt ja rutakalt.

«Miks sa siis päeval sinna ronisid? Lojus. Noh, ei saanud kedagi?»

«Sain küll,» ütles Tihhon.

«Kus ta siis on?»

«Ma ju sain ta juba koidu ajal,» jätkas Tihhon viiskudes väändunud lampjalgu laiemalt harki ajades, «ja viisin metsa. Vaatan — pole kohane. Mõtlesin, et lähen õige võtan mõne teise, parema.»

«Vaat kus kelm, nii ongi,» ütles Denissov jessaulile. «Miks sa siis seda kaasa ei toonud?»

«Mis tast tuua,» ütles Tihhon vihaselt ja kiirustavalt vahele, «ei kõlba. Nagu mina ei teaks, missuguseid teil vaja on!»

«Ennäe lojust!... Noh?...»

«Läksin teist tooma,» jätkas Tihhon, «roomasin sedasi metsa ja heitsin maha.» Tihhon heitis ootamatult ja painduvalt kõhuli, tegelikult näidates, kuidas ta seda tegi. «Sattuski üks mulle ette,» jätkas ta. «Mina kahmasin tal sedasi ümbert kinni. (Tihhon kargas ruttu ja kergelt jalule.) Läki polkovniku juurde, ütlesin. See pistis lõugama. Aga nad olid neljakesi. Kargasid mõõgakestega mu kallale. Mina neile sedasi kirvega vastu: mis te nüüd, pidage, Kristus teiega,» karjatas Tihhon, käsi laiali heites, ähvardavalt kulme kortsutades ja rinda õieli ajades.

«Sestap me mäelt nägime, kuidas sa üle loikude jalga lasksid,» ütles jessaul oma säravaid silmi pilutades.

Petjal oli suur himu naerda, aga ta nägi, et kõik hoidusid naermast. Ta pööras pilgu kiiresti Tihhoni näolt jessauli ja Denissovi näole ega saanud aru, mis see kõik tähendab.

«Sa är'la mängi lolli,» ütles Denissov vihaselt kõhatades. «Miks sa esimest ei toonud?»

Tihhon hakkas ühe käega selga, teisega pead sügama, ja äkki venis kogu ta nägu säravaks rumalaks naeratuseks, mis paljastas ta hamba puudumist (mille eest ta oli saanud oma hüüdnime). Denissov naeratas, ja Petja hakkas rõõmsalt naeru lagistama; temaga ühines ka Tihhon ise.

«See tühi oli hoopis kõlbmatu,» ütles Tihhon. «Riided olid tal viletsad, kuhu sa viid niisuguse. Toores mees oli ta pealegi, teie kõrgeausus. «Kuidas siis,» ütles ta mulle, «ma olen ise kindrali poeg; ei lähe.»»

«Kus lojus!» ütles Denissov. «Mul on teateid tar'lvis...»

«Ma ju küsisin talt,» ütles Tihhon. «Tema ütles: «Ei tunne hästi. Meie omi on küll palju,» ütles, «aga kõik on viletsad, — ainult nimepidi mehed... Kui kord kõvasti hingate, saate nad kõik kätte,» nii ta ütles,» lõpetas Tihhon, Denissovile lõbusalt ja julgelt silma vaadates.

«Lasen sulle sada tulist anda, siis sa enam tola ei mängi,» ütles Denissov rangelt.

«Mida's siin vihane olla,» ütles Tihhon. «Nagu ma poleks teie

prantslasi näinud! Las läheb pimedaks, siis toon ükskõik missuguseid, kas või kolm tükki.»

«Noh, sõidame,» ütles Denissov, ja kuni vahimajani ratsutas ta vihaselt süngena ning vaikivana.

Tihhon käis teiste taga, ja Petja kuulis, kuidas kasakad temaga ja tema kulul naersid mingite saabaste üle, mis ta põõsasse oli visanud. — — —

IX

Prantsuse sinelitesse riietunud ja prantsuse kiivrid pähe pannud, ratsutasid Dolohhov ja Petja sellele sihile, kust Denissov oli laagrit vaadanud, ja täielikus pimeduses metsast välja ratsutanud, laskusid nad nõkku. Alla jõudnud, käskis Dolohhov teda saatnud kasakail siia ootama jääda ja ratsutas kiire traaviga mööda teed silla juurde. Ärevusest vaevalt hingates ratsutas Petja tema kõrval.

«Kui sisse kukume, siis mina end elusalt nende kätte ei anna, — mul on püstol,» sosistas Petja.

«Ära räägi vene keelt,» sõnas Dolohhov kiirel sosinal; ja samal hetkel kuuldus pimedusest hüüe: *«Que vive?»*[1] ja püssi kõlksatus.

Veri tõusis Petjale pähe, ja ta haaras püstoli.

«Lanciers du 6-me,»[2] sõnas Dolohhov, ilma et ta oleks hobuse käiku aeglustanud või kiirendanud.

Tunnimehe must kogu seisis sillal.

«Mot d'ordre.»[3]

Dolohhov hoidis hobust tagasi ja sõitis sammu.

«Dites donc, le colonel Gérard est ici?»[4] ütles ta.

«Mot d'ordre», ütles tunnimees küsimusele vastamata ja sulges tee.

«Quand un officier fait sa ronde, les sentinelles ne demandent pas le mot d'ordre...» hüüdis Dolohhov äkki ägestudes ja hobusega tunnimehele peale rõhudes. *«Je vous demande, si le colonel est ici?»*[5]

Ja kõrvale astunud tunnimehelt vastust ootamata sõitis Dolohhov sammu üles mäkke.

Üle tee mineva mehe mustavat kogu nähes peatas Dolohhov selle mehe ja küsis, kus on komandör ja ohvitserid. Mees — soldat, kel oli kott õlal — peatus, astus üsna Dolohhovi hobuse ligi, teda käega puudutades, ja jutustas lihtsalt ning sõbralikult, et komandör ja ohvitserid on ülalpool mäel, paremat kätt, farmi (nii nimetas ta härrastemaja) õues.

---

[1] Kes tuleb?

[2] 6. rügemendi ulaanid.

[3] Märgusõna.

[4] Ütelge, kas kolonel Gérard on siin?

[5] Kui ohvitser ringkäigul on, siis ei küsi tunnimehed märgusõna... Ma küsin teilt, kas kolonel on siin?

Dolohhov ratsutas edasi mööda teed, mille mõlemalt poolt lõkketulede juurest kuuldus prantsuskeelset kõnekõminat, ja pöördus härrastemaja õue. Väravast sisse ratsutanud, ronis ta hobuse seljast maha ja läks suure lõõmava lõkketule juurde, mille ümber valjusti vesteldes istus mitu inimest. Tule äärde asetatud katlakeses kees midagi ja kolpakiga ning sinises sinelis soldat liigutas maas põlvitades, tule heledas valguses, püssivarvaga toitu.

«Oh, c'est un dur à cuire,»[1] rääkis üks teispool tuld varjus istuvaid ohvitsere.

«Il les fera marcher les lapins,»[2] ütles naerdes teine.

Mõlemad jäid vait, oma hobustel lõkketulele lähenevate Dolohhovi ja Petja sammude peale pimedusse vaatama jäädes.

«Bonjour, messieurs,»[3] sõnas Dolohhov valjusti ning selgesti.

Ohvitserid tule varjus liigatasid, ja üks pikk, pika kaelaga ohvitser tuli ümber tule ja astus Dolohhovi juurde.

«C'est vous, Clément?» ütles ta. *«D'où, diable...»*[4] Eksitust märgates ei lõpetanud ta lauset ja teretas kergelt kulme kortsutades Dolohhovi kui võõrast, küsides, millega ta saab kasulik olla.

Dolohhov jutustas, et ta ühes kaaslasega ruttab oma rügemendile järele, ja küsis üldiselt kõigi poole pöördudes, kas ohvitserid ei tea midagi kuuendast rügemendist. Keegi ei teadnud midagi; ja Petjale tundus, et ohvitserid hakkasid teda ja Dolohhovi vaenulikult ning kahtlustavalt silmitsema. Mõne hetke vaikisid kõik.

«Si vous comptez sur la soupe du soir, vous venez trop tard,»[5] ütles hääl lõkketule tagant allasurutud naeruga.

Dolohhov vastas, et nad on söönud ja et nad peavad kohe öösel edasi sõitma.

Ta andis hobused katlas toitu segava soldati hoolde ja kükitas tulepaistele pikakaelalise ohvitseri kõrvale. See ohvitser vaatles Dolohhovi silmi kõrvale pööramata ja küsis veel kord, missugusest rügemendist ta on. Dolohhov ei vastanud, nagu poleks ta küsimust kuulnud; taskust võetud lühikest prantsuse piipu suitsetama hakates küsitles ta ohvitseri selle kohta, kuivõrd tee nende ees kasakate poolest ohutu on.

«Les brigands sont partout,»[6] vastas ohvitser tule tagant.

Dolohhov ütles, et kasakad on kardetavad ainult sääraseile mahajäänuile nagu tema kaaslasega, kuid et kasakad suurtele väeosadele arvatavasti ei julge kallale tungida, lisas ta küsivalt. Keegi ei vastanud midagi.

«Noh, nüüd sõidab ta ära,» mõtles Petja tule ees seistes ja tema kõnelust kuulates alatasa.

---

[1] Oo, see on kibe vend.
[2] Ta teeb neile jalad alla.
[3] Tere, härrad.
[4] Kas teie olete, Clément? Kust kurat...
[5] Kui te õhtusööki arvestate, siis olete hilinenud.
[6] Neid röövleid on igal pool.

Aga Dolohhov alustas katkenud vestlust uuesti ja hakkas otse küsima, kui palju siin igas pataljonis mehi on, mitu pataljoni on, kui palju vange. Väeosa juures olevate vene vangide kohta küsimusi esitades ütles Dolohhov:

«La vilaine affaire de trainer ces cadavres après soi. Vaudrait mieux fusiller cette canaille,»[1] ja hakkas valjusti naerma nii kummalist naeru, et Petjale näis, et prantslased pettusest kohe aru saavad, ja ta asus tule juurest tahtmatult sammu tagasi.

Keegi ei vastanud Dolohhovi naeru peale sõnagi, ja prantsuse ohvitser, keda polnud näha (ta lamas sinelisse mähituna maas), tõusis poolistukile ja sosistas midagi oma kaaslasele. Dolohhov tõusis ja hõikas soldati, kelle hoolde olid jäänud hobused.

«Kas antakse hobused või ei anta?» mõtles Petja, tahtmatult Dolohhovile lähenedes.

Hobused toodi ette.

«Bonjour, messieurs,»[2] ütles Dolohhov.

Petja tahtis öelda *bonsoir*[3], kuid ei suutnud sõna lõpetada. Ohvitserid rääkisid sosinal midagi omavahel. Dolohhov jändas kaua hobusele istumisega, kes ei püsinud paigal, ja sõitis siis aeglaselt väravast välja. Petja sõitis tema kõrval, soovides, kuid mitte julgedes ümber vaadata, et näha, kas prantslased neile järele jooksevad või ei jookse.

Teele välja jõudnud, ei sõitnud Dolohhov tagasi põllule, vaid piki küla edasi. Ühes kohas peatus ta, jäädes kuulatama. «Kas kuuled?» ütles ta. Petja tundis ära venelaste hääled, nägi lõkketulede juures vene vangide tumedaid kujusid. Alla silla juurde laskunud, möödusid Petja ning Dolohhov tunnimehest, kes käis sõnagi lausumata süngelt mööda silda, ja suundusid nõkku, kus ootasid kasakad.

«Noh, jumalaga nüüd. Ütle Denissovile, et koidu ajal, esimese paugu peale,» ütles Dolohhov ja pidi eemalduma, kuid Petja haaras temast käega kinni.

«Ei,» hüüatas ta, «te olete selline sangar. Ah kui hea! Kui suurepärane! Kuidas ma teid armastan.»

«Hea küll, hea küll,» ütles Dolohhov, kuid Petja ei lasknud teda ära, ja pimedas nägi Dolohhov, et Petja end tema poole kummargile kallutas. Ta tahtis Dolohhovi suudelda. Dolohhov suudles teda, hakkas naerma, pööras hobuse ümber ja kadus pimedusse.

XI

Hämaras toodi hobused, tõmmati sadulavööd koomale ja jaguneti komandode järgi. Denissov seisis vahimaja juures viimaseid käske andes. Salga jalavägi läks saja jalaga mütsutades teed mööda ette ja kadus varsti puude vahele koidueelsesse uttu. Jes-

[1] Vastik neid laipu kaasa lohistada. Parem oleks need lurjused maha lasta.
[2] Head päeva, härrad.
[3] Head õhtut.

saul andis kasakatele mingeid käske. Petja hoidis oma hobust ratsmeidpidi, kärsitult oodates sadulasse istumise käsku. Külma veega pestud nägu õhetas, silmad põlesid, judin jooksis üle selja, ja kogu kehas värises miski kiiresti ning rütmiliselt.

«Noh, ons teil kõik valmis?» ütles Denissov. «Andke hobused.»

Hobused anti ette. Denissov vihastas kasaka peale selle pärast, et sadulavöö polnud küllalt pingul, kärkis temaga ning istus sadulasse. Petja astus jalusesse. Hobune tahtis oma harjumuse järgi teda jalast näksata, kuid Petja hüppas oma raskust tundmata kiiresti sadulasse ja ratsutas Denissovi juurde, tagapool pimedikus liikuma hakanud husaaride poole ümber vaadates.

«Vassili Fjodorovitš, kas annate mulle mõne ülesande? Palun... jumala pärast...» ütles ta.

Denissov näis Petja olemasolu unustanud olevat. Ta vaatas tema poole.

«Ühte palun sult,» ütles ta rangelt, «minu sõna kuulata ja mitte kuhugi tükkida.»

Kogu ülesõidu ajal ei rääkinud Denissov Petjaga enam sõnagi ja sõitis vaikides. Kui jõuti metsaservale, hakkas väljal juba märgatavalt valgenema. Denissov rääkis jessauliga sosinal millestki, ja kasakad hakkasid Petjast ja Denissovist mööda sõitma. Kui nad kõik olid möödunud, ajas Denissov oma hobuse liikvele ja ratsutas mäest alla. Tagumikule vajudes ja libisedes laskusid hobused oma ratsanikega nõkku. Petja sõitis Denissovi kõrval. Värin kogu ta kehas aina tugevnes. Läks aina valgemaks ja valgemaks, ainult udu varjas kaugeid esemeid. Alla jõudnud ja tagasi vaadanud, noogutas Denissov pead enda kõrval seisva kasaka poole.

«Signaal!» sõnas ta.

Kasakas tõstis käe, kõmatas pauk. Ja samal hetkel kuuldus eestpoolt kihutavate hobuste müdinat, hüüdeid mitmest suunast ja veel pauke.

Niipea kui kuuldus müdina ja hüüete esimesi hääli, lõi Petja oma hobust, laskis ratsmed lõdvaks ja kihutas ettepoole, ilma et oleks kuulanud Denissovit, kes ta peale karjus. Petjale näis, et samal hetkel kui lajatas pauk, läks äkki täiesti valgeks nagu keskpäeval. Ta kihutas silla juurde. Teel tema ees kihutasid kasakad. Sillal põrkas ta kokku teistest mahajäänud kasakaga ja kihutas edasi. Eespool jooksid mingid inimesed — arvatavasti olid need prantslased — paremalt poolt teed vasakule poole. Üks neist kukkus mutta Petja hobuse jalge all.

Ühe talumaja juures oli kasakaid hulgana koos, midagi tehes. Salga keskelt kuuldus kohutav karje. Petja kihutas selle hulga juurde, ja esimeseks asjaks, mida ta nägi, oli prantslase kahvatu nägu vabiseva alumise lõualuuga; prantslane hoidis endale suunatud piigi otsast kinni.

«Hurraa!... Poisid... meie omad...» karjus Petja, ergutas hoogusattunud hobust ja kihutas tänavat mööda edasi.

Eestpoolt kuuldus pauke. Kasakad, husaarid ja räbaldunud vene vangid, kes jooksid mõlemalt poolt teed, karjusid kõik midagi valjusti ja läbisegi. Mütsita ja sinises sinelis, punase sünge näoga südi prantslane kaitses end täägiga husaaride vastu. Kui Petja sinna jõudis, oli prantslane juba maas. «Jälle hilinesin,» käis Petjal peast läbi, ja ta kihutas sinna, kust kuuldus sagedasi pauke. Paugud kuuldusid härrastemaja õuest, kus ta öösel Dolohhoviga oli käinud. Prantslased olid varjul tara taga tihedas põõsaisse kasvanud aias ja lasksid kasakate pihta, kes tunglesid värava ees. Väravale lähenedes nägi Petja püssirohusuitsus Dolohhovi, kes karjus midagi meestele, näost kahvatu ja rohekas. «Minge ringi! Oodake jalaväge!» karjus ta, kui Petja tema juurde jõudis.

«Oodata?... Hurraa!...» rõkatas Petja ja kihutas hetkegi viivitamata selle koha poole, kust kuuldus pauke ja kus püssirohusuits oli tihedam.

Lajatas kogupauk, vihises mööda tühje, millegi vastu plaksatavaid kuule. Kasakad ja Dolohhov kihutasid Petja järel maja värava juurde. Hõljuvas tihedas suitsus viskasid mõned prantslased relvad käest ja jooksid põõsastest välja, kasakatele vastu, teised jooksid mäest alla tiigi äärde. Petja kihutas oma hobusel mööda härrastemaja õue, ja selle asemel et ratsmeid hoida, vehkis ta kummaliselt ja kiiresti mõlema käega ja vajus sadulas järjest rohkem ühele küljele. Hobune sattus hommikuvalguses hõõguva lõkketule ette ning jäi seisma, ja Petja kukkus raskelt märjale mullale. Kasakad nägid, kuidas ta käed ja jalad kiiresti tõmblesid, kuigi ta pea ei liikunud. Kuul oli tal peast läbi läinud.

Rääkinud vanema prantsuse ohvitseriga, kes valget rätti mõõga otsas kandes maja tagant tema juurde tuli ja teatas, et nad alistuvad, ronis Dolohhov hobuse seljast maha ja lähenes Petjale, kes liikumatult maas lamas, käed õieli.

«Valmis,» ütles ta kulme kortsutades ja läks tema poole ratsutavale Denissovile väravasse vastu.

«Tapetud?!» hüüatas Denissov, juba eemalt märgates tuttavat, kahtlemata elutut asendit, milles lebas Petja keha.

«Valmis,» kordas Dolohhov, nagu oleks selle sõna lausumine talle lõbu valmistanud, ja läks ruttu vangide juurde, keda piirasid jalastunud kasakad. «Meie kedagi ei võta!» hüüdis ta Denissovile.

Denissov ei vastanud; ta sõitis Petja juurde, ronis hobuselt maha ja keeras värisevate kätega enda poole Petja vere ja poriga määrdunud, juba kahvatanud näo.

«Ma olen harjunud midagi magusat sööma. Suurepärased rosinad, võtke kõik,» meenus talle. Ja kasakad vaatasid hämmastusega koera haukumist meenutava häälitsuse poole, millega Denissov ruttu kõrvale pöördus, tara juurde astus ja sellest kinni võttis.

Vene vangide seas, keda Denissov ja Dolohhov vabastasid, oli ka Pierre Bezuhhov.

XV

Jaanuari lõpul saabus Pierre Moskvasse ja asus elama terveks jäänud tiibhoonesse. Ta sõitis krahv Rastoptšini juurde, mõnede Moskvasse tagasitulnud tuttavate juurde ja valmistus kolme päeva pärast Peterburi sõitma. Kõik pühitsesid võitu; kõikjal kees elu rüüstatud ja uuesti elustuvas pealinnas. Pierre'ist oli kõigil heameel; kõik tahtsid teda näha ja kõik küsitlesid teda selle kohta, mis ta oli näinud. Pierre tundis eriti sõbralikku poolehoidu kõigi inimeste vastu, kelledega ta kokku puutus; aga tahtmatult oli ta nüüd kõigi inimeste ees valvel, et end mitte millegagi siduda. Kõigile küsimustele, mis talle esitati — tähtsaile või kõige tühisemaile —, ükskõik siis, kas talt küsiti, kuhu ta elama jääb, kas ta ehitama hakkab, millal ta Peterburi sõidab ja kas ta võtaks kastikese kaasa — vastas ta: jah, võib-olla, ma arvan küll jne.

Rostovide kohta kuulis ta, et nad olid Kostromas, ja Natašale mõtles ta harva. Kui mõtleski, siis ainult nagu ammuse mineviku meeldivale mälestusele. Ta tundis end vabana mitte ainult elu konventsionaalsusest, vaid ka sellest tundest, mille ta, nagu talle näis, meelega oli endale sisendanud.

Kolmandal päeval pärast Moskvasse saabumist kuulis ta Drubetskoidelt, et vürstitar Marja oli Moskvas. Vürst Andrei surm, kannatused ja viimsed elupäevad köitsid sageli Pierre'i meeli ja tulid talle nüüd uue selgusega silme ette. Lõunalauas teada saanud, et vürstitar Marja on Moskvas ja elab oma põlemata jäänud majas Vozdviženkal, sõitis ta samal õhtul tema poole.

Teel vürstitar Marja juurde mõtles Pierre lakkamatult vürst Andreile, oma sõprusele temaga, mitmesugustele kokkupuutumistele temaga ja eriti viimasele koosviibimisele Borodinos.

«Kas ta tõesti suri selles tigedas meeleolus, milles ta seekord oli? Kas talle enne surma tõesti elu seletus ei avanenud?» mõtles Pierre. Talle meenus Karatajev ja tema surm, ja tahtmatult hakkas ta võrdlema neid kahte inimest, kes nii väga erinesid ja ühtlasi nii sarnased olid selle armastuse tõttu, mis tal mõlema vastu oli, ja selle tõttu, et mõlemad elasid ja mõlemad surid.

Kõige tõsisemas meeleolus sõitis Pierre vana vürsti maja ette. See maja oli terveks jäänud. Selles oli näha hävituse jälgi, kuid maja iselaad oli ikka sama. Pierre'ile vastu tulnud vana teener ütles range näoga, otsekui külalisele tunda anda tahtes, et vürsti puudumine maja korda ei muuda, et vürstitar oli suvatsenud oma tubadesse minna ja võtab vastu pühapäeviti.

«Teata; võib-olla võetakse vastu,» ütles Pierre.

«Kuulan,» vastas teener. «Palun astuge portreede tuppa.»

Mõne minuti pärast tulid Pierre'i juurde teener ja Dessal. Dessal andis vürstitari nimel edasi, et vürstitaril on väga hea meel

tema tuleku üle ja et ta palub üles tema tubadesse tulla, kodust vastuvõttu vabandades.

Madalas toakeses, mida valgustas üksainus küünal, istusid vürstitar ja veel keegi mustas kleidis. Pierre mäletas, et vürstitari juures olid alati seltsidaamid, aga missugused ja kes nad olid, seda Pierre ei teadnud ega mäletanud. «See on üks seltsidaamidest,» mõtles ta musta kleidiga daami poole pilku heites.

Vürstitar tõusis ruttu talle vastu ja sirutas käe.

«Jah,» ütles ta Pierre'i muutunud nägu silmitsedes, kui Pierre tema kätt oli suudelnud. «Vaat, kuidas me kokku saame. Ka viimasel ajal rääkis ta teist sageli,» ütles ta pilku Pierre'ilt seltsidaamile pöörates ujedusega, mis Pierre'i hetkeks hämmastas.

«Ma olin nii rõõmus, kui kuulsin teie pääsemisest. See oli ainus rõõmustav teade, mille me üle pika aja saime.»

Jälle ja veel rahutumalt vaatas vürstitar seltsidaami poole ja pidi midagi ütlema, kuid Pierre jõudis ette.

«Te võite arvata, et ma temast midagi ei teadnud,» ütles ta. «Ma pidasin teda surnuks. Kõik, mis ma teadsin, sain teada teistelt kolmandate isikute kaudu. Tean ainult, et ta sattus Rostovide juurde... Milline saatus!»

Pierre rääkis kiiresti ja elevalt. Kord vaatas ta seltsidaamile näkku, nähes endale suunatud tähelepanelikult lahket pilku, ja nagu seda vestluse ajal sageli juhtub, tundis ta millegipärast, et see musta kleidiga seltsidaam on armas, hea, tore olend, kes ei sega ta südamlikku vestlust vürstitar Marjaga.

Aga kui ta lausus viimased sõnad Rostovide kohta, siis väljendus segadus vürstitar Marja näol veel tugevamini. Ta pööras jälle pilgu Pierre'i näolt musta kleidiga daami näole ja ütles:

«Kas te siis ära ei tunne?»

Pierre vaatas veel kord seltsidaami kahvatut, peent nägu mustade silmadega ja imeliku suuga. Midagi omast, ammu-unustatut ja enam kui armast vaatas tema poole neist tähelepanelikest silmadest.

«Aga ei, see ei või olla,» mõtles ta. «See range, kõhn ja kahvatu, vananenud nägu! See ei või tema olla. See on ainult tolle mälestus.» Kuid sel ajal ütles vürstitar Marja: «Nataša.» Ja tähelepanelike silmadega nägu naeratas vaevaga, naeratas jõupingutusega, nii nagu avaneb roostetunud uks; nägu naeratas, ja sellest avanenud uksest tuli Pierre'ile äkki suur puhang seda ammuunustatud õnne, millele ta, eriti nüüd, ei mõelnud. See puhang embas ja neelas ta täiesti. Kui Nataša naeratas, siis ei saanud enam kahtlust olla: see oli Nataša, ja Pierre armastas teda.

Kohe esimesel hetkel väljendas Pierre tahtmatult nii Natašale kui ka vürstitar Marjale ja, mis peaasi, iseendale saladuse, millest ta ise teadlik polnud. Ta punastas rõõmsalt ja kannatajalikult-haiglaselt. Ta tahtis oma erutust varjata. Aga mida enam ta seda varjata tahtis, seda selgemini — selgemini kui kõige konkreetse-

mate sõnadega — rääkis ta endale, Natašale ja vürstitar Marjale, et ta Natašat armastas.

«Ei, see on niisama, ootamatusest,» mõtles Pierre. Aga niipea kui ta tahtis jätkata alustatud vestlust vürstitar Marjaga, vaatas ta jälle Nataša poole, ja veel tugevam puna kattis ta nägu, ja veel tugevam rõõmu ning hirmu erutus haaras ta hinge oma võimusesse. Ta takerdus sõnadesse ja peatus keset lauset.

Pierre ei märganud Natašat, sest et ta kuidagi ei oodanud teda siin näha, kuid ära ei tundnud ta teda sellepärast, et Natašas vahepeal toimunud muutus oli määratu suur. Nataša oli kõhnaks ja kahvatuks muutunud. Kuid mitte see ei teinud teda tundmatuks: teda oli võimatu esimesel hetkel ära tunda, kui Pierre sisse astus, sest sel näol, mille silmades enne alati helendas elurõõmu salajane naeratus, polnud naeratuse varjugi, kui Pierre sisse astus ja esimest korda ta poole vaatas; olid ainult silmad — tähelepanelikud, head ja kurb-küsivad.

Pierre'i kohmetus ei peegeldunud Natašas kohmetusena, vaid üksnes heameelena, mis vaevalt märgatavalt valgustas kogu ta nägu.

XVI

«Ta sõitis mulle külla,» ütles vürstitar Marja. «Krahv ja krahvinna saabuvad lähemal ajal. Krahvinna on hirmsas seisukorras. Kuid Natašal endal oli tarvis arsti näha. Ta saadeti vägisi minuga kaasa.»

«Jah, kas leidub perekonda, kel poleks oma muret?» ütles Pierre Nataša poole pöördudes. «Te teate, et see juhtus samal päeval, kui meid vabastati. Ma nägin teda. Missugune võluv poisike ta oli!»

Nataša vaatas teda, ja vastuseks ta sõnadele ainult avanesid ta silmad veel enam ja hakkasid enam särama.

«Mida võib lohutuseks ütelda või mõtelda?» ütles Pierre. «Mitte midagi. Milleks pidi surema nii tore, elu täis olev poisike?»

«Jah, meie ajal oleks raske elada ilma usuta . . .» ütles vürstitar Marja.

«Ja-jaa. See on tõesti tõsi,» ütles Pierre ruttu vahele.

«Miks?» küsis Nataša, tähelepanelikult Pierre'i silmadesse vaadates.

«Kuidas miks?» ütles vürstitar Marja. «Ainult mõte sellele, mis seal ootab . . .»

Vürstitar Marjat lõpuni kuulamata vaatas Nataša jälle küsivalt Pierre'i poole.

«Ja sellepärast,» jätkas Pierre, «et ainult see, kes usub, et on olemas jumal, kes meid valitseb, võib taluda säärast kaotust nagu tema ja . . . teie oma,» ütles Pierre.

Nataša avas juba suu, soovides midagi öelda, kuid peatus äkki. Pierre pöördus temast ruttu ära ja esitas vürstitar Marjale küsimuse oma sõbra viimsete päevade kohta.

Pierre'i kohmetus oli nüüd peaaegu kadunud; kuid ühtlasi tundis ta, et kadunud oli kogu ta endine vabadus. Ta tundis, et iga ta sõna, iga ta teo üle on nüüd olemas kohtunik ,— kohus, kelle arvamine on talle kallim kui kõigi maailma inimeste arvamine. Ta kõneles nüüd, ja mõtles ühtlasi muljele, mida tema sõnad Natašas tekitasid. Meelega ei rääkinud ta seda, mis Natašale oleks võinud meeldida; kuid mis ta ka rääkis, kõige juures arvustas ta end tema vaatekohalt.

Vastu tahtmist, nagu alati juhtub, hakkas vürstitar Marja jutustama seisukorrast, milles ta leidis vürst Andrei. Kuid Pierre'i küsimused, tema elavalt rahutu pilk, erutusest värisev nägu sundisid teda vähehaaval laskuma üksikasjadesse, mida ta iseenda jaoks kartis kujutluses uuendada.

«Ja-jah, nii jah...» rääkis Pierre kogu kehaga ettepoole vürstitar Marja kohale kummardudes ja ta jutustust ahnelt kuulates. Ja-jah; ta siis rahunes? muutus pehmeks? Ta otsis kogu hingejõuga alati ühte: olla täiesti hea, nii et ta ei võinud surma karta. Puudused, mis temas olid — kui neid oli —, ei tekkinud sellest. Ta siis muutus pehmeks?» rääkis Pierre. «Missugune õnn, et ta teid jälle nägi,» ütles ta Natašale, äkki tema poole pöördudes ja teda pisaraid täisvalgunud silmadega vaadates.

Nataša nägu võpatas. Ta tõmbas kulmud kortsu ja langetas hetkeks silmad. Umbes minuti kõhkles ta: kas rääkida või mitte.

«Jah, see oli õnn,» ütles ta vaikse rinnahäälega. «Minule oli see kindlasti õnn.» Ta vaikis hetke. «Ja tema... tema... tema rääkis, et ta seda soovis sel hetkel, kui ma tema juurde tulin.»

Nataša hääl katkes. Ta punastas, pigistas käed põlvedel kokku, tõstis äkki ilmset jõupingutust tehes pea ja hakkas kiiresti kõnelema.

«Me ei teadnud midagi, kui Moskvast välja sõitsime. Ma ei julgenud tema kohta küsimusi esitada. Ja äkki ütles Sonja mulle, et ta on meiega kaasas. Ma ei mõelnud midagi, ei suutnud kujutleda, missuguses seisukorras ta on; mul oli ainult tarvis teda näha, tema juures olla,» rääkis ta värisedes ja hingeldades.

Ja endale mitte vahele rääkida lastes jutustas ta, mida ta veel iial kellelegi polnud jutustanud: jutustas kõigest, mis ta oli üle elanud nende teekonna ja Jaroslavlis elamise kolme nädala kestel.

Pierre kuulas teda avatud sui ega pööranud pisaratega täidetud silmi temalt kõrvale. Natašat kuulates ei mõelnud ta ei vürst Andreile, ei surmale ega sellele, millest Nataša jutustas. Ta kuulas teda ja ainult haletses teda selle valu pärast, mida ta kannatas nüüd, jutustades.

Vürstitar istus nägu kibrutades, et pisaraid maha suruda, Nataša kõrval ja kuulas esmakordselt oma venna ja Nataša armastuse viimsete päevade lugu.

See piinav ja rõõmustav jutustus oli Natašale nähtavasti tarvilik.

Ta rääkis, kõige tühisemaid üksikasju intiimsete saladustega

segi ajades, ja näis, nagu ei võiks ta iialgi lõpetada. Mitu korda kordas ta sedasama.

Ukse tagant kuuldus Dessali häält, kes küsis, kas Nikoluška võib sisse tulla head ööd ütlema.

«See ongi kõik, kõik...» ütles Nataša.

Ta tõusis kiiresti, sellal kui Nikoluška sisse astus, peaaegu jooksis ukse poole, põrkas peaga vastu eesriidega varjatud ust ja sööstis toast välja, osalt valust, osalt kurbusest oiates.

Pierre vaatas ust, millest Nataša oli väljunud, ega saanud aru, miks ta äkki kogu maailmas üksi oli jäänud.

Vürstitar Marja kiskus ta hajameelsusest välja, juhtides ta tähelepanu tuppa tulnud vennapojale.

Nikoluška isaga sarnlev nägu mõjus Pierre'isse praeguse hingelise pehmenemise hetkel nii tugevasti, et ta Nikoluškat suudles, ruttu tõusis, taskurätiku võttis ja akna juurde eemaldus. Ta tahtis vürstitar Marjat hüvasti jätta, kuid vürstitar ei lasknud teda minna.

«Ei, me oleme Natašaga mõnikord kella kolmeni ärkvel; palun istuge. Ma käsin tuua õhtusöögi. Minge alla, me tuleme kohe.»

Enne kui Pierre toast väljus, ütles vürstitar talle:

«Esimest korda rääkis ta temast niiviisi.»

Epiloog.

I jagu.

XII

Nagu igas tõelises perekonnas, elas Lõssõje Gorõ majas koos mitu hoopis erisugust maailma, mis igaüks oma eripärasust säilitades ja üksteisele järele andes kokku sulasid üheks harmooniliseks tervikuks. Iga sündmus, mis majas juhtus, oli kõigile neile maailmadele ühteviisi rõõmustav või kurb, ühteviisi tähtis; kuid igal maailmal olid täiesti erinevad, teistest sõltumatud põhjused ühe või teise sündmuse puhul rõõmutsemiseks või kurvastamiseks.

Pierre'i saabumine näiteks oli rõõmus ning tähtis sündmus, ja sellisena peegeldus see kõigis.

Teenijad — härraste õiglasemad kohtunikud, sest nad ei otsusta kõneluste ja tundeavalduste põhjal, vaid tegude ja eluviiside põhjal — olid Pierre'i saabumise üle rõõmsad sellepärast, et tema sealviibimise ajal krahv lakkab iga päev mööda majapidamist käimast ja muutub lõbusamaks ning paremaks, ja veel sellepärast, et kõik saavad pühadeks rikkalikke kingitusi.

Lapsed ja kasvatajannad rõõmutsesid Bezuhhovi saabumise üle, sest et keegi neid niiviisi ühisesse ellu ei kiskunud kui tema. Ainult tema oskas klavikordil mängida seda ekosseesi (tema ainus

pala), mille järgi võis, nagu ta rääkis, tantsida kõiksuguseid tantse, ja kindlasti oli ta kõigile kingitusi toonud.

Nikolaike, kes nüüd oli viieteistkümne-aastane kõhn, haiglane, tark poiss ruugete käharduvate juustega ja väga ilusate silmadega, rõõmutses sellepärast, et onu Pierre, nagu ta teda nimetas, oli temale vaimustatud imetluse ja kirgliku armastuse esemeks. Keegi ei sisendanud Nikolaikesesse erilist armastust Pierre'i vastu, ja ta nägi teda ainult harva. Tema kasvataja, krahvinna Marja, kasutas kõike jõudu, et panna Nikolaikest oma meest samuti armastama, nagu ta ise meest armastas, ja Nikolaike armastaski onu, kuid armastas vaevu märgatava põlguse varjundiga. Pierre'i aga jumaldas ta. Ta ei tahtnud saada ei husaariks ega Georgi risti kavaleriks, nagu onu Nikolai, ta tahtis saada õpetatud meheks, targaks ja heaks nagu Pierre. Pierre'i juuresolekul oli ta näol alati rõõmus sära, ja ta punetas ja hingeldas, kui Pierre tema poole pöördus. Ta ei lasknud mööda ühtki sõna, mis Pierre rääkis, ja meenutas ning kujutles hiljem Dessali ja iseendaga iga Pierre'i sõna tähendust. Pierre'i möödunud elu, ta õnnetused kuni 1812. aastani (millede kohta ta kuuldud sõnade järgi endale ebaselge, luulelise kujutluse oli loonud), ta seiklused Moskvas, vangisolek, Platon Karatajev (kellest Pierre talle oli rääkinud), ta armastus Nataša vastu (keda poisike samuti armastas erilise armastusega) ja, mis peaasi, ta sõprus isaga, keda Nikolaike ei mäletanud, — kõik see tegi temale Pierre'ist sangari ja pühaduse.

Katkendlikest kõnelustest tema isa ja Nataša üle, sellest erutusest, millega Pierre kadunust rääkis, sellest ettevaatlikust, hardast õrnusest, millega Nataša kadunust rääkis, koostas poisike, kelles parajasti tekkisid aimused armastusest, endale kujutelma sellest, et tema isa oli Natašat armastanud ja teda surres oma sõbra hoolde jätnud. Isa aga, keda poisike ei mäletanud, kujutles ta jumalusena, keda võimatu oli endale silme ette manada ja kellest ta teisiti ei mõelnud kui südame vakatamisega ja nukruse- ning vaimustusepisaratega. — Ja poiss oli Pierre'i saabumise tõttu õnnelik.

Külalistel oli Pierre'ist heameel kui inimesest, kes igasugust seltskonda alati elustas ja kokku liitis.

Kõnelemata naisest, olid täiskasvanud kodakondsed rõõmsad sõbra üle, kelle juures oli kergem ja rahulikum.

Eidekestel oli heameel kingituste üle, mis ta kaasa toob, ja peamiselt selle üle, et Nataša jälle elavneb.

Pierre tundis neid eri maailmade eri vaateid endale ja ruttas igaühele andma, mida see ootas.

Pierre, kõige hajameelsem, unustavam inimene, ostis nüüd naise koostatud nimestiku järgi kõik ega unustanud ei ema ega venna antud ülesandeid, ei Belovale kingitavat kleidiriiet ega mänguasju naisevenna lastele. Abielu algul oli ta meelest imelik see naise nõudmine — täita ja mitte unustada seda, mis ta oli

ette võtnud osta, — ja teda hämmastas Nataša tõsine kurvastus, kui ta oma esimesel sõidul kõik ära unustas. Kuid hiljem harjus ta sellega. Teades, et Nataša endale midagi tuua ei käsi, teistele aga käsib tuua ainult siis, kui ta ise selleks valmisolekut avaldab, leidis ta nüüd iseendale ootamatut lapselikku lõbu neist kingituste ostmisest kogu majale ega unustanud iial midagi. Kui ta Natašalt etteheiteid pälvis, siis ainult selle eest, et ostis ülearust ja liiga kallilt. Kõigi oma puuduste juurde, nagu arvas enamik: lohakuse, hooletuse juurde — või heade omaduste juurde, nagu arvas Pierre, lisas Nataša veel kitsiduse.

Samast ajast peale, kui Pierre hakkas elama suure majapidamisega, perekonnaga, mis nõudis suuri väljaminekuid, märkas ta oma imestuseks, et ta kulutas poole vähem kui enne ja et ta viimasel ajal, eriti esimese naise võlgade tõttu, sassiläinud raha-asjad hakkasid paranema.

Elada oli sellepärast odavam, et elu oli seotud: seda kalleimat toredust, mis seisnes säärases elulaadis, mida igal hetkel võib muuta, Pierre'il enam ei olnud ega soovinudki ta seda enam. Ta tundis, et tema eluviis on nüüd kuni surmani kindlaks määratud, et pole tema võimuses seda muuta, ja seepärast oli see eluviis odav.

Lõbusa, naeratava näoga harutas Pierre oma ostusid.

«Ilus, eks ole?» rääkis ta riidetükki lahti lüües nagu kaupmees.

Nataša istus tema vastas, vanemat tütart põlvedel hoides ja säravaid silmi mehelt kiiresti sellele pöörates, mida mees näitas.

«See on Belovale? Suurepärane. (Ta katsus käega riide headust.) Vist rublane?»

Pierre ütles hinna.

«Kallis,» ütles Nataša. «Noh, küll on lastel heameel ja *maman*'il. Ainult ilmaaegu ostsid minule selle,» lisas ta, tahtmatult naeratades ja imetledes kuldset, pärlitega kaunistatud ehtekammi, millised siis parajasti hakkasid moodi minema.

«Adeele rääkis mulle augu pähe: ostke ja ostke,» ütles Pierre.

«Millal ma seda kannan?» Nataša pistis kammi palmikusse. «Kui hakkame Mašakest seltskonda viima; võib-olla kantakse neid siis jälle. Noh, läki.»

Ja kingitusi kaasa võttes läksid nad esiteks lastetuppa, siis krahvinna juurde.

Krahvinna istus oma harjumuse järgi Belovaga suure pasjansi ees, kui Pierre ja Nataša salongi tulid, pakid kaenlas.

Krahvinna oli juba enam kui kuuekümne aastane. Ta oli täiesti hall ja kandis tanu, mis kogu nägu rüüšiga ümbritses. Ta nägu oli kortse täis, ülemine huul sisse vajunud ja silmad tuhmid.

Pärast poja ja mehe nii kiiresti teineteisele järgnenud surma tundis ta end kogemata siia maailma unustatud olendina, kel polnud mingit eesmärki ega olemasolu mõtet. Ta sõi, jõi, magas, oli ärkvel, kuid ta ei elanud. Elu ei jätnud talle mingeid muljeid. Tal polnud elult midagi vaja peale rahu, ja selle rahu võis ta

leida ainult surmas. Aga seni kui surm veel ei tulnud, pidi ta elama, s. t. oma elujõudu kasutama. Temas oli ülimal määral märgatav see, mida on märgata väga väikestes lastes ja väga vanades inimestes. Tema elus polnud näha mingit välist eesmärki, vaid paistis ainult vajadus oma mitmesuguseid kalduvusi ja võimeid harjutada. Tal oli vaja süüa, magada, mõelda, rääkida, nutta, töötada, vihastada jne. ainult sellepärast, et tal oli kõht, oli peaaju, olid musklid, närvid ja maks. Kõike tegi ta, ilma et seda väljastpoolt miski oleks esile kutsunud, mitte nii, nagu teevad terves elujõus olevad inimesed, kui eesmärgi tagant, mida nad taotlevad, pole märgata oma jõudude rakendamise teist eesmärki. Ta rääkis ainult sellepärast, et tal oli füüsiline vajadus kopsu ja keelt tööle panna. Ta nuttis nagu laps sellepärast, et tal oli tarvidus nina nuusata, jne. See, mis täies jõus olevaile inimestele näib sihina, oli talle ilmsesti ettekäändeks.

Hommikuti näiteks, eriti kui ta eelmisel päeval midagi rasvast oli söönud, ilmus tal vajadus vihastada, ja siis valis ta lähima ettekääande: Belova kurtuse.

Ta hakkas temale teisest toa otsast tasa midagi rääkima.

«Täna on vist soojem, mu armas,» rääkis ta sosinal.

Ja kui Belova vastas: «Kuidas siis, saabusid küll,» torises ta vihaselt: «Jumal, kui kurt ja rumal!»

Teiseks ettekäändeks oli ninatubakas, mis talle näis kord kuiv, kord niiske, kord halvasti peenendatud olevat. Pärast neid ärritusi valgus sapp ta näos laiali, ja tema toatüdrukud teadsid kindlate tunnuste järgi, millal Belova jälle kurt on, millal tubakas niiske on ja millal nägu kollaseks läheb. Niisama nagu tal oli tarvis sapiga töötada, nii oli tal tarvis mõnikord töötada järelejäänud mõtlemisvõimetega, ja selle ettekäändeks oli pasjanss. Kui tarvis oli nutta, siis oli ettekäändeks kadunud krahv. Kui tarvis oli rahutust tunda, siis oli ettekäändeks Nikolai ja tema tervis; kui tarvis oli mürgiselt rääkida, siis oli ettekäändeks krahvinna Marja. Kui tarvis oli hääleorganit harjutada — seda juhtus enamasti kella seitsme ajal, pärast seedimispuhkust, pimedas toas —, siis oli ettekäändeks ikka samade lugude jutustamine ikka samadele kuulajatele.

Seda vanakese seisukorda mõistsid kõik kodused, kuigi sellest iial keegi ei rääkinud, ja kõik tegid igasuguseid jõupingutusi tema vajaduste rahuldamiseks. Ainult harvad nukra poolnaeratuse saatel vahetatud pilgud Nikolai, Pierre'i, Nataša ja krahvinna Marja vahel väljendasid tema seisukorra vastastikust mõistmist.

Kuid need pilgud rääkisid peale selle veel muudki: need rääkisid sellest, et ta oli oma ülesande elus juba täitnud, sellest, et ta pole mitte terveni selles, mis temas nüüd näha on, sellest, et meie kõik muutume niisuguseks, ja et rõõmustav on temale alistuda, ennast vaos hoida selle kunagi kalliks peetud, kunagi nii-

sama elujõulise nagu meiegi, aga nüüd haletsusväärse olendi pärast. «*Memento mori,*»[1] rääkisid need pilgud.

Kõigi kodakondsete seast ei mõistnud seda ainult täiesti halvad ja rumalad inimesed ning väikesed lapsed ja hoidusid temast eemale.

XIII

Kui Pierre naisega salongi tuli, oli krahvinnal tavaline vajadus suure pasjansi mõistusliku tööga oma meelt lahutada, ja sellepärast oli näha, et Pierre'i tulek oli talle sel hetkel ebameeldiv, kuna see ta tähelepanu kõrvale juhtis veel mitte lõpuni laotud pasjansilt, sellest hoolimata, et ta harjumuse järgi lausus sõnad, mida ta alati lausus Pierre'i või poja kojutuleku puhul: «Oligi aeg, mu armas; väsisime ootamisest. Noh, jumal tänatud», ja kingituste üleandmisel lausus teised harjumuslikud sõnad: «Mitte kink pole tähtis, sõbrake. Aitäh, et kingid mulle vanaeidele...» Ta lõpetas pasjansi ja asus alles siis kingituste juurde. Kinkideks olid väga peenelt töödeldud karp kaartide jaoks, eresinine sèvres'i tass kaanega ning lamburneidude kujutistega ja kuldne tubakatoos krahvi portreega, mille Pierre oli Peterburis miniatuuride maalijailt tellinud. (Krahvinna soovis seda ammugi.) Tal polnud nüüd tahtmist nutta ja sellepärast vaatas ta portreed ükskõikselt ja tegeles rohkem karbiga kaartide jaoks.

«Tänan, mu sõber; sa lohutasid mind,» ütles ta, nagu ta alati rääkis. «Aga kõige parem on, et sa iseenda kaasa tõid. See ei kõlvanud enam kuhugi; tõrele vähemalt sina oma naisega. Mis see ometi on? Ilma sinuta on ta nagu hullumeelne. Ei näe midagi, ei mäleta midagi,» rääkis ta harjumuslikke sõnu. «Vaata, Anna Timofejevna,» lisas ta, «missuguse karbi meile pojake tõi.»

Belova kiitis kingitusi ja imetles oma kleidiriiet.

Kuigi Pierre'il, Natašal, Nikolail, krahvinna Marjal ja Denissovil oli tarvis rääkida paljudest asjadest, milledest krahvinna juuresolekul ei räägitud — mitte sellepärast, et ta eest midagi oleks varjatud, vaid sellepärast, et ta oli paljust nii maha jäänud, et tema kuuldes midagi rääkima hakates oleks tarvis olnud vastata tema ebaõigeis kohtades esitatavaile küsimustele ning uuesti korrata juba mitu korda korratud asju: jutustada, et see on surnud, too naise võtnud, mida ta ei suutnud uuesti meeles pidada —, istusid nad maja harjumuse kohaselt võõrastetoas teemasina juures teelauas, ja Pierre vastas krahvinna küsimustele, mis küsijale endale kõige tarbetumad olid ja mis kedagi ei huvitanud: sellest, et krahv Vassili oli vanemaks läinud, ja et krahvinna Marja Aleksejevna käskis tervitada, ja tal on meeles, jne.

---

[1] *Memento mori* — pea meeles surma. Tõlk.

Selline mitte kedagi huvitav, kuid hädavajalik vestlus kestis kogu teejoomise aja. Teejoomisele ümmarguse laua ümber, teemasina juurde, mille ees istus Sonja, kogunesid kõik täiskasvanud perekonnaliikmed. Lapsed, mees- ja naiskasvatajad olid juba teed joonud, ja nende hääli kuuldus kõrvalolevast diivanitoast. Teelauas istusid kõik oma tavalistel kohtadel: Nikolai võttis istet ahju juures väikese lauakese ääres, kuhu talle teed toodi. Täiesti halliks läinud näoga, millest suured mustad silmad veel teravamalt esile tungisid, lebas vana hurdakoer Milka, esimese Milka järeltulija, tema kõrval tugitoolil. Poolest saadik halliks läinud käharate juustega, vurrudega ja põskhabemega Denissov istus eest avatud kindralimundris krahvinna Marja kõrval. Pierre istus naise ja vana krahvinna vahel. Ta jutustas asju, mis — nagu ta teadis — võisid vanakest huvitada ja talle arusaadavad olla. Ta rääkis väliseist seltskondlikest sündmustest ja neist inimestest, kes kunagi moodustasid vana krahvinna omaealiste ringi, kes kunagi olid tõeliseks, elavaks eri ringiks, kes aga nüüd enamikus olid mööda maailma laiali pillutud nagu temagi ja elasid oma viimaseid päevi, kogudes järelejäänud viljapäid sellest, mis nad elus olid külvanud. Kuid just nemad, need omaealised, näisid vanale krahvinnale ainukese tõsise ja tõelise maailmana. Pierre'i elevusest nägi Nataša, et ta reis oli olnud huvitav, et tal oli himu paljudest asjadest jutustada, kuid ta ei tohtinud krahvinna juuresolekul rääkida. Denissov, kes perekonda ei kuulunud ja seepärast Pierre'i ettevaatust ei mõistnud, keda kui rahulolematut pealegi väga huvitas kõik Peterburis toimuv, sundis alatasa Pierre'i jutustama kas äsjasest juhtumist Semjonovski polgus, või Araktšejevist, või piibliseltsist. Pierre sattus mõnikord hoogu ja hakkas jutustama, kuid Nikolai ja Nataša tõid ta iga kord tagasi vürst Ivani ja krahvinna Marja Antonovna tervise juurde.

«Aga see on ju meeletus, nii Gosner kui ka Tatarinov?» küsis Denissov. «Kas see tõesti ikka edasi kestab?»

«Kuidas kestab?» hüüatas Pierre. «Tugevamini kui iialgi enne. Piibliselts — see on nüüd kogu valitsus!»

«Mis see siis on, *mon cher ami*[1]?» küsis krahvinna, kes oma tee oli ära joonud ja ilmsesti ettekäänet otsis, et pärast söömist natuke vihastada. «Kuidas sa räägid, — valitsus; ma ei saa sellest aru.»

«Teate, *maman*,» segas Nikolai vahele, kes teadis, kuidas kõike tõlkida oma ema keelde, «vürst A. N. Golitsõn asutas seltsi; räägitakse, et tal on suur võim.»

«Araktšejev ja Golitsõn,» ütles Pierre ettevaatamatult, «see on nüüd kogu valitsus. Ja missugune! Kõiges näevad nad salasepitsusi, kardavad kõike.»

«Noh, milles siis vürst Aleksander Nikolajevitš süüdi on? Ta on väga lugupidamisväärne inimene. Ma puutusin temaga toona

[1] Mu kallis sõber.

Marja Antonovna juures kokku,» ütles krahvinna solvunult ning jätkas, sellest veel rohkem solvudes, et kõik vait jäid: «Nüüd on hakatud kõiki arvustama. Evangeeliumi selts, — no mis selles siis paha on?» ja ta tõusis (ka kõik teised tõusid) ning sammus rangel ilmel diivanituppa oma laua juurde.

Tekkinud nukra vaikimise sekka kuuldus kõrvaltoast laste naeru ja hääli. Ilmselt oli laste seas tekkinud mingi rõõmus erutus.

«Valmis, valmis!» kuuldus teiste seast väikese Nataša rõõmsat kisa.

Pierre vahetas pilgu krahvinna Marjaga ja Nikolaiga (Natašat nägi ta alati) ja naeratas õnnelikult.

«Vaat, kus on imetore muusika!» ütles ta.

«Anna Makarovna lõpetas suka,» ütles krahvinna Marja.

«Oo, ma lähen vaatama,» ütles Pierre püsti karates. «Sa tead,» ütles ta ukse juures peatudes, «miks ma eriti armastan seda muusikat, — see teatab mulle kõige esimesena, et kõik on hästi. Täna sõidan, ja mida lähemale saan majale, seda suurem on hirm. Niipea kui ma eestuppa astusin, kuulsin Andrjuša naerulaginat, — noh, tähendab, et kõik on hästi . . .»

«Tean, tean ma seda tunnet,» kinnitas Nikolai. «Mina ei või minna, sukad on ju minule üllatuseks tehtud.»

Pierre läks laste juurde, ja naerulaginad ning hüüded muutusid veel valjemaks.

«Noh, Anna Makarovna,» kuuldus Pierre'i häält, «vaat siia keskele, ja siis käsutuse peale: üks, kaks, ja — kui ma ütlen: kolm, sina seisa siia; sind võtan kätele. Noh, üks, kaks . . .» sõnas Pierre'i hääl; tekkis vaikus. «Kolm!» Ja toas tõusis laste häälte vaimustatud kila. «Kaks, kaks!» karjusid lapsed.

Need olid kaks sukka, mida Anna Makarovna ainult temale tuntud salavõtte abil varrastel koos kudus ja iga kord laste juuresolekul pidulikult teineteisest välja tõmbas, kui töö valmis oli.

XIV

Varsti pärast seda tulid lapsed head ööd ütlema. Lapsed suudlesid kõiki, mees- ja naiskasvatajad tegid kummarduse ja väljusid. Jäi ainult Dessal oma kasvandikuga. Sosinal kutsus kasvataja oma kasvandikku alumisele korrale.

«*Non, m-r Dessal, je demanderai à ma tante de rester,*»[1] vastas Nikolaike Bolkonski samuti sosinal.

«*Ma tante,* lubage mind jääda,» ütles Nikolaike tädi juurde astudes.

Ta nägu väljendas härrast palvet, ärevust ja vaimustust. Krahvinna Marja vaatas talle näkku ja pöördus Pierre'i poole.

[1] Ei, härra Dessal, ma palun tädi, et ta lubaks jääda.

«Kui teie siin olete, siis ei suuda ta eemalduda,» ütles ta Pierre'ile.

«Je vous le ramènerai tout à l'heure, m-r Dessal; bonsoir,»[1] ütles Pierre šveitslasele kätt andes ja pöördus naeratades Nikolaikese poole: «Me pole teineteist veel näinudki. Marie, kui sarnaseks ta muutub,» lisas ta, pöördudes krahvinna Marja poole.

«Isale?» ütles poisike tumepunaselt õhetama hakates ning oma säravate, vaimustust väljendavate silmadega alt üles Pierre'i poole vaadates.

Pierre noogutas talle pead ning jätkas jutustust, mille lapsed olid katkestanud. Krahvinna Marja tikkis näpu vahel kanvaale; Nataša vaatas meest, silmi ära pööramata. Nikolai ja Denissov tõusid vahel, küsisid piipe, suitsetasid, tõid teed Sonjalt, kes kurvameelselt ja visalt teemasina juures istus, ja küsitlesid Pierre'i. Käharpäine, haiglane poisike istus säravi silmi kellestki märkamatult nurgas, ning ainult oma käharpead mahakeeratud kaelusest paistval peenel kaelal sinnapoole pöörates, kus Pierre oli, võpatas ta vahel harva ja sosistas endamisi midagi, nähtavasti mingi uue ja tugeva tunde mõju all olles.

Jutt keerles kaasaegse keelepeksu ümber kõrgemast valitsusest, milles enamik inimesi harilikult näeb sisepoliitika tähtsaimat huvi. Denissov, kes valitsusega rahul polnud oma ebaõnnestumiste tõttu teenistuses, kuulas rõõmuga kõiki rumalusi, mida tema arvates nüüd Peterburis tehti, ja tegi tugevate ning teravate väljendustega oma märkusi Pierre'i sõnade peale.

«Enne pidid sakslane olema, nüüd pead Tatar'linovi ja m-me Kr'luedener'liga tantsima, lugema... Eckar'ltshausen ja muud temataolised. Oh! tuleks jälle meie tubli Bonapar'lte lahti lasta. Tema peksaks kogu r'lumaluse välja. No mis tegu see on, — Semjonovski polk anda soldat Schwar'ltzi kätte?» karjus ta.

Ka Nikolai, kuigi tal polnud seda soovi kõiges halba näha nagu Denissovil, pidas väga väärtuslikuks ning tähtsaks asjaks valitsust arvustada ja mõtles, et kui A. on selle või teise ministeeriumi etteotsa ja B. sinna või sinna kindralkuberneriks määratud ja keiser seda, aga minister toda õelnud, — siis on need kõik väga tähtsad asjad. Ja ta pidas vajalikuks sellest huvitatud olla ja küsitles Pierre'i. Kahe kaasvestleja küsitluse tõttu püsis kõnelus tavalistes kõrgemate valitsusringide keelepeksu raamides.

Kuid Nataša, kes tundis kõiki oma mehe võtteid ja mõtteid, nägi, et Pierre ammugi tahtis, kuid ei saanud juttu teisele teele juhtida ja väljendada oma lemmikmõtet, sedasama, milleks ta Peterburis käiski nõu pidamas oma sõbra vürst Fjodoriga; ja Nataša tuli mehele appi, küsides, kuidas olid tema asjad vürst Fjodoriga.

«Millest on jutt?» küsis Nikolai.

«Ikka sellestsamast,» ütles Pierre ringi vaadates. «Kõik näe-

[1] Toon ta teile varsti tagasi, härra Dessal; head ööd.

vad, et asjad lähevad nii halvasti, et seda nii ei või jätta, ja et kõigi ausate inimeste kohuseks on jõudumööda vastu töötada.»

«Mis võivad siis ausad inimesed teha?» ütles Nikolai, kergelt kulme kortsutades. «Mis saab siis teha?»

«Aga vaat mis...»

«Lähme kabinetti,» ütles Nikolai.

Nataša, kes juba ammu aimas, et teda varsti imetama kutsutakse, kuulis hoidja hüüet ja läks lastetuppa. Krahvinna Marja läks temaga kaasa. Mehed läksid kabinetti, ja Nikolaike Bolkonski, keda onu tähele ei pannud, läks samuti sinna ja istus akna juurde kirjutuslaua ette varju.

«Noh, mis sa siis teed?» ütles Denissov.

«Igavesed fantaasiad,» ütles Nikolai.

«Vaat mis,» algas Pierre istet võtmata ja kord mööda tuba kõndides, kord peatudes, kõnelemise juures sisistades ja kätega kiireid liigutusi tehes. «Vaat mis. Olukord Peterburis on vaat missugune: keiser ei tunne huvi millegi vastu. Ta on täiesti andunud tollele müstitsismile (müstitsismi ei andestanud Pierre nüüd kellelegi). Ta otsib ainult rahu, ja rahu võivad talle anda ainult need inimesed *sans foi ni loi*[1], kes hoolimatult kõike raiuvad ja lämmatavad: Magnitski, Araktšejev ja *tutti quanti*... Sa nõustud, et kui sa ise ei tegeleks majapidamisega, vaid tahaksid ainult rahu, et sa siis seda rutemini sihile jõuaksid, mida julmem oleks su opman?» pöördus ta Nikolai poole.

«Noh, aga milleks sa seda räägid?» ütles Nikolai.

«Noh, ja kõik hukkub. Kohtutes on vargus, armees ainult kepp: drill, asumisele saatmine, — piinatakse inimesi; haridust lämmatatakse. Mis on noor ja aus, seda hävitatakse! Kõik näevad, et see ei või nii minna. Kõik on liialt pinevil ja katkeb, tingimata,» rääkis Pierre (nagu inimesed sestsaadik, kui on olemas valitsus, alati räägivad, ükskõik missuguse valitsuse tegevust lähemalt vaadates). «Ühte rääkisin ma neile Peterburis.»

«Kellele?» küsis Denissov.

«Noh, te teate, kellele,» ütles Pierre, vaadates paljutähendavalt altkulmu, «vürst Fjodorile ja neile kõigile. Haridust ja heategevust toetada, — see kõik on muidugi hea. Ilus eesmärk ja kõik; aga praeguses olukorras on vaja midagi muud.»

Sel hetkel märkas Nikolai poisikese sealviibimist. Ta nägu muutus süngeks; ta astus tema juurde.

«Miks sa siin oled?»

«Miks? Jäta ta,» ütles Pierre Nikolai käest kinni võttes ja rääkis edasi: «Seda on vähe, ütlen ma neile: nüüd on vaja muud. Kui te seisate ja ootate, et pingulekistud keel iga silmapilk katkeb; kui kõik ootavad paratamatut pööret, siis tuleb kuidagi tihedamalt ja suuremal arvul üksteise käest kinni võtta, et üldisele katastroofile vastu panna. Kõik noor ja tugev kistakse sinna

---

[1] Ilma autunde ja südametunnistuseta.

ja rikutakse kõlbeliselt. Ühte võrgutavad naised, teist austuse-avaldused, kolmandat auahnus, raha, ja nad lähevad üle tollesse leeri. Sõltumatuid, vabasid inimesi, nagu teie ja mina, ei jää sugugi järele. Ma ütlen: avardage seltskonna ringi! *Mot d'ordre*'iks[1] ärgu olgu mitte üksnes voorus, vaid sõltumatus ja tegevus.»

Poisikese rahule jätnud, nihutas Nikolai tugitooli vihaselt teise kohta, istus sellesse ja kõhatles Pierre'i kuulates tahtmatult, kuna ta nägu muutus üha süngemaks.

«Aga mis sihiline tegevus siis?» hüüatas ta. «Ja missugusesse vahekorda te astute valitsusega?»

«Vaat missugusesse! Abiliste vahekorda. Ühing ei tarvitse olla salajane, kui valitsus seda lubab. See pole valitsusevaenulik; vastupidi: see on tõeliste konservatiivide ühing. Aumeeste ühing sõna tõsises mõttes. Ainult selleks, et Pugatšov ei tuleks maha tapma nii sinu kui ka minu lapsi ja et Araktšejev ei saadaks mind sõjaväelisse asundusse, — ainult selleks võtame üksteisel käest kinni, ainult üldise hüve ja julgeoleku sihiga.»

«Jah, aga salaühing on järelikult vaenulik ning kahjulik ja võib tekitada ainult kurja.»

«Miks? Kas tugendbund, mis päästis Euroopa (tol ajal ei julgetud veel mõelda, et Venemaa päästis Euroopa), tekitas mingit kurja? Tugendbund — see on vooruse liit; see on armastus, vastastikune abistamine; see on see, mida jutlustas Kristus ristil...»

Nataša, kes keset kõnelust oli tuppa tulnud, vaatas rõõmsalt mehele. Ta ei rõõmutsenud selle üle, et mees kõneles. See teda ei huvitanudki, sest talle näis, et see kõik on üliväga lihtne ja et ta seda kõike ammugi teadis (see näis talle sellepärast nii, et ta tundis kõike, millest see väljus, — kogu Pierre'i hinge); ta rõõmutses mehe elevat, vaimustatud nägu vaadates.

Veel rõõmsamalt-vaimustatumalt vaatas Pierre'i kõigist unustatud poisike mahakeeratud kaelusest väljuva peene kaelaga. Iga Pierre'i sõna põletas ta südant, ja sõrmede närviliste liigutustega purustas ta, seda ise märkamata, endale kättesattuvaid kirjalakitükke ja sulgi onu laual.

«Sugugi mitte see, mis sa mõtled; aga vaat, mis oli saksa tugendbund ja see, mis mina soovitan.»

«Noh, vend, sakslastele sobib tugendbund, aga mina seda ei mõista ega suuda välja üteldagi,» lausus Denissovi vali, otsustav hääl. «Kõik on halb ja ilge, ma olen nõus; ainult tugendbundist ei saa ma ar'lu; kui ei meeldi — siis olgu m ä s s; nii on asi. *Je suis vot'e homme.*»[2]

Pierre naeratas, Nataša hakkas naerma, kuid Nikolai tõmbas kulmud veel enam kortsu ja hakkas Pierre'ile tõendama, et mingi-

---

[1] Loosungiks.
[2] Siis olen teie mees.

sugust pööret pole ette näha ja kogu hädaoht, millest ta räägib, on olemas ainult tema kujutluses. Pierre tõendas vastupidist, ja kuna ta vaimsed võimed olid tugevamad ja leidlikumad, siis tundis Nikolai end ummikusse aetuna. See vihastas teda veel rohkem, sest ta teadis oma südames — mitte arutluste, vaid millegi arutlustest tugevama põhjal —, et tema arvamine kindlasti õige oli.

«Vaat, mis mina sulle ütlen,» sõnas ta tõustes, piipu närviliste käeliigutustega nurka seades ja lõpuks sinna jätteski. «Tõendada ma sulle ei saa. Sa räägid, et meil on kõik halvasti ja et tuleb pööre; mina seda ei näe; aga sa ütled, et truudusevanne on tingimuslik asi, ja selle peale ütlen ma sulle: et sa oled minu parim sõber, seda sa tead; aga kui te asutate salaseltsi, kui te hakkate valitsusele vastu töötama, missugune see ka oleks, ma tean, et minu kohuseks on valitsuse käsku kuulata. Ja kui Araktšejev mind praegu käsib eskadroniga teie vastu minna ja mõõga tõmmata, siis ei kõhkle ma sekunditki, vaid lähen. Arva sellest, mis tahad.»

Pärast neid sõnu tekkis piinlik vaikus. Nataša hakkas esimesena rääkima, meest kaitstes ja vennale kallale tungides. Tema kaitsmine oli nõrk ja saamatu, kuid oma eesmärgi ta saavutas. Vestlus algas uuesti, ja mitte enam selles ebameeldivalt vaenulikus toonis, millega Nikolai viimased sõnad olid öeldud.

Kui kõik tõusid, et õhtust sööma minna, siis asus Nikolaike Bolkonski kahvatuna, heledate, kiirgavate silmadega Pierre'i juurde.

«Onu Pierre... teie... ei... Kui isa elaks... kas ta oleks teiega nõus?» küsis ta.

Pierre mõistis äkki, missugune eriline, sõltumatu, keeruline ja tugev tunde- ja mõttetegevus pidi toimuma selles poisikeses nende vestluse kestel, ja meenutades kõike, mis ta oli rääkinud, tundis ta tuska selle üle, et poiss teda oli kuulnud. Siiski oli tarvis talle vastata.

«Ma mõtlen, et oleks,» ütles ta vastu tahtmist ja väljus kabinetist.

Poisike langetas pea ja näis alles nüüd märkavat, mis ta laual oli teinud. Ta punastas ja läks Nikolai juurde.

«Onu, vabanda, ma tegin seda... kogemata,» ütles ta, osutades purustatud kirjalaki-tükkidele ja sulgedele.

Nikolai võpatas vihaselt.

«Hea küll, hea küll,» sõnas ta kirjalaki-tükke ja sulgi laua alla visates.

Ja endas tõusnud viha ilmse vaevaga maha surudes pöördus ta kõrvale.

«Sa ei oleks pidanud siin olemagi,» ütles ta.

LEV TOLSTOI KUI VENE REVOLUTSIOONI PEEGEL.

V. I. Lenin

Suure kunstniku nime kõrvutamine revolutsiooniga, mida ta ilmselt ei mõistnud, millest ta ilmselt kõrvale hoidus, võib esimesel pilgul näida imelikuna ning kunstlikuna. Ei saa ju peegliks nimetada seda, mis silmanähtavalt ei peegelda nähtusi õigesti? Kuid meie revolutsioon on erakordselt keeruline nähtus; selle otseste teostajate ja osavõtjate massi hulgas on palju sotsiaalseid elemente, kes samuti ilmselt ei saanud aru toimuvast, samuti hoidusid kõrvale tõelistest ajaloolistest ülesannetest, mis sündmuste käik nende ette asetas. Ja kui meil on tegemist tõesti suure kunstnikuga, siis pidi ta kas või mõningaidki revolutsiooni olulisi külgi oma teostes peegeldama.

Legaalne vene ajakirjandus, tulvil artikleid, kirju ja sõnumeid Tolstoi 80 aasta juubeli puhul, tunneb kõige vähem huvi tema teoste analüüsimise vastu Vene revolutsiooni iseloomu ja Vene revolutsiooni tõukejõudude seisukohalt. Kogu see ajakirjandus on läiluseni tulvil silmakirjalikkust, kaht liiki silmakirjalikkust: kroonulikku ja liberaalset. Esimene on müüdavate paberimäärijate jäme silmakirjalikkus, kellel eile kästi L. Tolstoid taga kiusata, täna aga otsida temas patriotismi ja püüda Euroopa ees viisakas olla. Et sedaliiki paberimäärijatele on nende kirjutused kinni makstud, see on kõigile teada, ja nad ei suuda kedagi petta. Palju peenem ja seetõttu palju kahjulikum ning ohtlikum on liberaalne silmakirjalikkus. Kui kuulata «Retši» kadetlikke balalaikineid, siis on nende poolehoid Tolstoile kõige täielikum ja kõige tulisem. Tegelikult on ettekavatsetud deklamatsioon ja ülespuhutud fraasid «suurest jumalaotsijast» üksainus suur vale, sest vene liberaal ei usu ei Tolstoi jumalasse ega tunne ka kaasa Tolstoi kriitikale olemasoleva korra kohta. Ta kleebib end populaarse nime külge, et suurendada oma poliitilist kapitali, et mängida üldrahvusliku opositsiooni juhi osa, ta püüab fraaside kära ja müraga *lämmatada* vajadust anda otsene ja selge vastus küsimusele: millest on põhjustatud «tolstoiluse» karjuvad vastuolud, missuguseid meie revolutsiooni puudusi ja nõrkusi need väljendavad?

Vastuolud Tolstoi teostes, vaadetes, õpetustes, koolkonnas on tõepoolest karjuvad. Ühelt poolt geniaalne kunstnik, kes on andnud mitte ainult võrratuid pilte vene elust, vaid ka esmaklassilisi maailmakirjanduse teoseid. Teiselt poolt — mõisnik, vaga hull Kristuses. Ühelt poolt haruldaselt tugev, otsene ja siiras protest ühiskondliku vale ja valskuse vastu, — teiselt poolt «tolstoilane», s. t. jõuetu, hüsteeriline hädavares, keda nimetatakse vene haritlaseks, kes avalikult endale vastu rinda tagudes ütleb: «olen paha, olen ilge, kuid tegelen kõlbelise enesetäius-

tamisega; ma ei söö enam liha ja toitun nüüd riisikotlettidest.» Ühelt poolt kapitalistliku ekspluateerimise halastamatu arvustamine, valitsuse vägivallategude, kohtu ja riigivalitsemise komöödia paljastamine, kogu nende vastuolude sügavuse esiletoomine, mis valitsevad rikkuse kasvu ja tsivilisatsiooni saavutuste ning töölishulkade viletsuse, metsistumise ja piinade kasvu vahel; teiselt poolt — kohtlane jutlustamine «kurjale mittevastupanemisest» vägivallaga. Ühelt poolt kõige kainem realism, igasuguste maskide maharebimine; — teiselt poolt ühe kõige jõledama asja, mis maailmas üldse leidub, nimelt religiooni — jutlustamine, püüd panna kroonuameti poolest pappide asemele papid, kes on seda kõlbelise veendumuse poolest, s. t. kultiveerida kõige rafineeritumat ja sellepärast eriti jälki papimeelsust. Tõepoolest:

Sa oled rikas ja armetu,
Sa oled võimas ja jõuetu
— Emake Venemaa!

Et niisuguste vastuolude juures ei suutnud Tolstoi absoluutselt mõista ei töölisliikumist ja selle osa võitluses sotsialismi eest ega ka Vene revolutsiooni, on iseenesest selge. Kuid vastuolud Tolstoi vaadetes ja õpetustes pole juhuslikud, vaid väljendasid neid vastuolulisi tingimusi, millesse oli asetatud vene elu XIX sajandi viimasel kolmandikul. Patriarhaalne küla, mis oli alles eile vabanenud pärisorjusest, oli antud sõna tõsises mõttes kapitali ja fiskuse voli ja võimu alla. Talumajanduse ja talupoegade elu vanad alustoed, alustoed, mis tõepoolest olid püsinud sajandeid, lagunesid haruldase kiirusega. Ja vastuolusid Tolstoi vaadetes tuleb hinnata mitte tänapäeva töölisliikumise ja tänapäeva sotsialismi seisukohalt (niisugune hinnang on mõistagi vajalik, kuid see on puudulik), vaid selle protesti seisukohalt, mis on suunatud sissetungiva kapitalismi, masside laostumise ja maatajäämise vastu ja mille pidi esile kutsuma patriarhaalne vene küla. Tolstoi on naeruväärne prohvetina, kes on avastanud uued inimkonna päästmise retseptid, — ja sellepärast on täiesti mannetud välismaised ja vene «tolstoilased», kes tahtsid muuta dogmaks just tema õpetuse kõige nõrgemat külge. Tolstoi on suur nende ideede ja nende meeleolude väljendajana, mis olid kujunenud miljoneil vene talupoegadel selleks ajaks, kui Venemaal saabus kodanlik revolutsioon. Tolstoi on originaalne, sest tema vaadete summa tervikuna võttes väljendab just meie revolutsiooni kui *talupoegliku* kodanliku revolutsiooni iseärasusi. Vastuolud Tolstoi vaadetes on sellelt seisukohalt nende vastuoluliste tingimuste tõeline peegel, milledesse oli asetatud talurahva ajalooline tegevus meie revolutsioonis. Ühelt poolt kuhjasid sajandid pärisorjuslikku iket ja aastakümned reformijärgset forsseeritud laostamist terved mäed vihkamist, viha ja meeleheitlikku otsustavust. Püüd sootuks minema pühkida nii kroonukirik kui ka mõisnikud ja mõisnike valitsus, hävitada kõik maavalduse vanad vormid ja

viisid, puhastada maa, luua politseiliku klassiriigi asemele vabade ja võrdõiguslike väiketalupoegade ühiselu, — see püüd läbib punase niidina iga talupoegade ajaloolist sammu meie revolutsioonis, ja pole kahtlust, et Tolstoi kirjutiste ideeline sisu vastab palju rohkem sellele talupoegade püüdele kui abstraktsele «kristlikule anarhismile», nagu vahel hinnatakse tema vaadete «süsteemi».

Teiselt poolt suhtus ühiselu uute vormide poole püüdlev talurahvas väga ebateadlikult, patriarhaalselt, kohtlaselt sellesse, missugune peab olema see ühiselu, missuguse võitlusega tuleb endale kätte võita vabadus, missugused juhid võivad tal olla selles võitluses, kuidas suhtub talurahvarevolutsiooni huvidesse kodanlus ja kodanlik intelligents, miks on mõisnike maavalduse kaotamiseks vajalik tsaarivõimu vägivaldne kukutamine. Talurahva kogu möödunud elu on õpetanud teda vihkama mõisahärrat ja tšinovnikut, kuid pole teda õpetanud ega võinudki õpetada, kust otsida vastust kõigile neile küsimustele. Tegelikult võitles meie revolutsioonis väiksem osa talurahvast, sellel eesmärgil mõnevõrragi organiseerudes, ja hoopis väike osa tõusis relv käes oma vaenlaste hävitamisele, tsaariteenrite ja mõisnike kaitsjate hävitamisele. Suur osa talurahvast nuttis ja palus, targutas ja unistas, kirjutas palvekirju ja saatis «palujaid», — täiesti Lev Nikolaitš Tolstoi vaimus! Ja nagu see alati on niisugustel juhtumitel, tolstoilik kõrvalehoidmine poliitikast, tolstoilik lahtiütlemine poliitikast, huvi puudumine poliitika vastu ja selle mittemõistmine mõjusid nii, et teadlikule ja revolutsioonilisele proletariaadile järgnes vähemus, kuna enamus oli nende põhimõttelagedate, tallalakkujate kodanlike intelligentide saagiks, kes kadettide nime all jooksid trudovike koosolekult Stolõpini eeskotta, mangusid, kauplesid, lepitasid, lubasid lepitada, — kuni nad sõdurisaapa hoobiga välja kihutati. Tolstoi ideed on meie talurahva ülestõusu nõrkuse, puuduste peegel, patriarhaalse küla loiduse ja «tubli maamehe» sissejuurdunud arguse peegeldus.

Võtke soldatite ülestõusud aastail 1905—1906. Nende meie revolutsiooni võitlejate sotsiaalne koosseis on talurahva ja proletariaadi vahepealne. Viimane on vähemuses; seepärast ei näita liikumine sõjaväes isegi ligikaudu sellist ülevenemaalist monoliitsust, sellist parteilist teadlikkust, mida näitas üles proletariaat, kes otsekui käeviipe peale sai sotsiaaldemokraatlikuks. Teiselt poolt pole midagi ekslikumat kui arvamine, nagu oleks soldatite ülestõusude ebaõnnestumise põhjuseks olnud juhtide puudumine ohvitserkonna hulgast. Vastupidi, revolutsiooni tohutu progress Narodnaja Volja aegadest saadik avaldus just selles, et püssi tõstis ülemuse vastu «hall tõbras», kelle iseseisvus ehmatas väga liberaalseid mõisnikke ja liberaalset ohvitserkonda. Soldat tundis sügavalt kaasa talurahva üritusele; tema silmad lõid särama juba ainuüksi maa mainimisel. Korduvalt läks

võim väeosades üle soldatite massi kätte, — kuid selle võimu otsustavat kasutamist peaaegu ei olnud; soldatid kõhklesid; olles tapnud mõne vihatud ülema, vabastasid nad paari päeva, vahel mõne tunni pärast aresti alt ülejäänud, astusid läbirääkimistesse võimuga ja seejärel läksid mahalaskmisele, heitsid ise peksupingile, lasksid end uuesti ikkesse panna — täiesti Lev Nikolaitš Tolstoi vaimus!

Tolstoi peegeldas kogunenud vihkamist, küpsenud püüet paremusele, soovi vabaneda minevikust, — ja ebaküpset unistamist, poliitilist kasvatamatust, revolutsioonilist loidust. Ajaloolis-majanduslikud tingimused selgitavad nii masside revolutsioonilise võitluse tekkimise paratamatust kui ka masside võitluseks ettevalmistamatust, tolstoilikku kurjale mittevastupanemist, mis oli esimese revolutsioonikampaania lüüasaamise kõige tõsisemaks põhjuseks.

Öeldakse, et purustatud armeed õpivad hästi. Revolutsioonilise klasside võrdlemine armeedega on muidugi õige ainult väga piiratud mõttes. Kapitalismi arenemine muudab ja teravdab iga tunniga neid tingimusi, mis tõukasid miljoneid talupoegi, keda liidab ühte mõisnike-feodaalide ja nende valitsuse vihkamine, revolutsioonilis-demokraatlikule võitlusele. Talurahva enda hulgas tõrjub vahetuse, turu valitsemise ja raha võimu kasv üha rohkem välja patriarhaalse mineviku ja patriarhaalse tolstoiliku ideoloogia. Kuid revolutsiooni esimeste aastate ja massilises revolutsioonilises võitluses esimeste lüüasaamiste üks saavutus on väljaspool kahtlust: see on surmahoop, mis anti masside endisele loidusele ja lõtvusele. Eraldusjooned muutusid teravamaks. Klasside ja parteide piirjooned on välja kujunenud. Stolõpini õppetundide vasara all, revolutsiooniliste sotsiaaldemokraatide vääramatu, järjekindla agitatsiooni tingimustes kerkib mitte ainult sotsialistliku proletariaadi, vaid ka talurahva demokraatlike hulkade keskelt paratamatult üha rohkem karastatud võitlejaid, kes on järjest vähem võimelised langema meie ajaloolisse tolstoiluse pattu!

1908

L. N. TOLSTOI

Suri Lev Tolstoi. Tema kui kunstniku ülemaailmne tähtsus, tema kui mõtleja ja jutlustaja ülemaailmne kuulsus, nii see kui teine peegeldab omamoodi Vene revolutsiooni ülemaailmset tähtsust.

L. N. Tolstoi astus välja kui suur kunstnik juba pärisorjuse ajal. Reas geniaalseis teoseis, mis ta on andnud oma rohkem kui poole sajandi pikkuse kirjandusliku tegevuse kestel, kujutas ta peamiselt vana, revolutsioonieelset Venemaad, mis jäi ka pärast

1861. aastat poolpärisorjusse, küla-Venemaad, mõisniku ja talupoja Venemaad. Seda Venemaa ajaloolise elu perioodi kujutades suutis L. Tolstoi oma töödes üles tõsta niipalju suuri küsimusi, suutis tõusta niisuguse kunstilise jõuni, et tema teosed on saavutanud maailma ilukirjanduses ühe esikoha. Revolutsiooni ettevalmistamise ajastu ühel feodaalide poolt rõhutud maal esines, tänu geniaalsele valgustamisele Tolstoi poolt, kui samm kogu inimkonna kunstilises arenemises.

Tolstoi-kunstnik on isegi Venemaal tuntud tühisele vähemusele. Selleks et teha tema suured teosed tõesti *kõikide* omanduseks, on vajalik võitlus ja võitlus säärase ühiskondliku korra vastu, mis on määranud miljonite ja kümnete miljonite osaks pimeduse, rusutuse, sunnitöö ja viletsuse, on vajalik sotsialistlik pööre.

Ja Tolstoi on andnud mitte ainult kunstiteoseid, mida rahvahulgad alati hindavad ja loevad, kui nad loovad endale inimlikud elutingimused, olles kukutanud mõisnike ja kapitalistide ikke, — ta on suutnud väljapaistva jõuga edasi anda praeguse korra poolt rõhutud laiade rahvahulkade meeleolu, kirjeldada nende olukorda, väljendada nende stiihilist protesti- ning pahameeletunnet. Kuuludes peamiselt 1861.—1904. aasta epohhi, kehastas Tolstoi oma teostes hämmastava reljeefsusega — nii kunstnikuna ja mõtlejana kui ka jutlustajana — kogu esimese Vene revolutsiooni ajaloolise omapärasuse jooni, selle jõudu ja selle nõrkust.

Üks meie revolutsiooni peamisi iseloomulikke jooni seisab selles, et see oli *talurahva* kodanlik revolutsioon, mis toimus niisugusel ajastul, kus kapitalismi arenemise tase oli kogu maailmas väga kõrge ja Venemaal võrdlemisi kõrge. See oli kodanlik revolutsioon, sest selle otseseks ülesandeks oli tsaariisevalitsuse, tsaarimonarhia kukutamine ja mõisnike maavalduse purustamine, mitte aga kodanluse võimu kukutamine. Eriti talurahvas ei olnud teadlik sellest viimasest ülesandest, ei olnud teadlik selle erinevusest lähematest ja otsestest võitlusülesannetest. Ja see oli talurahva kodanlik revolutsioon, sest objektiivsed tingimused seadsid esimesse järjekorda talurahva põhiliste elutingimuste muutmise, vana keskaegse maavalduse lammutamise, kapitalismi jaoks «maa puhastamise» küsimuse, objektiivsed tingimused lükkasid talurahvahulgad enam või vähem iseseisva ajaloolise tegevuse areenile.

Tolstoi teostes on leidnud väljenduse just talurahva massilise liikumise jõud ja nõrkus, vägevus ja piiratus. Tema tuline, kirglik ja sageli halastamatult terav protest riigi ja politseilik-kroonuliku kiriku vastu annab edasi selle primitiivse talupoegliku demokraatia meeleolu, millesse pärisorjuse, tšinovnikute omavolitsemise ja riisumise, kiriku jesuitismi, pettuse ja kelmuse sajandid on kogunud määratu palju viha ja vihkamist. Maaeraomanduse kindel eitamine tema poolt annab edasi talurahva-

hulkade psühholoogiat niisugusel ajaloolisel momendil, kui vana keskaegne maavaldus, nii mõisnike maavaldus kui kroonulik «hingemaavaldus», oli lõplikult muutunud talumatuks takistuseks maa edasiarenemisele ja kus see vana maavaldus kuulus paratamatult kõige järsemale, halastamatule purustamisele. Tema poolt kapitalismi lakkamatu paljastamine, mis on tulvil kõige sügavamast tundest ja kõige ägedamast pahameelest, annab edasi kogu patriarhaalse talupoja hirmu, kellele hakkas lähenema uus, nähtamatu, seletamatu vaenlane, kes tuleb kuskilt linnast või kuskilt välismaalt, purustab kõik külaelu «alustoed», toob endaga kaasa ennenägematu laostumise, viletsuse, näljasurma, metsistumise, prostitutsiooni, süüfilise — kõik «esialgse akumulatsiooni ajastu» hädad, mis on sajakordselt teravdatud härra Kupongi[1] poolt väljatöötatud uusimate riisumisvõtete ülekandmisega vene pinnale.

Kuid tuline protesteerija, kirglik paljastaja, suur kriitik näitab oma teostes ühtlasi niisugust Venemaale läheneva kriisi põhjustest ja kriisist väljapääsemise abinõudest mittearusaamist, mis on omane ainult patriarhaalsele, naiivsele talupojale, mitte aga euroopalikult haritud kirjanikule. Võitlus feodaal- ja politseiriigi vastu, monarhia vastu muutus tal poliitika eitamiseks, viis õpetuseni «kurjale mittevastuhakkamisest», viis täielikule tagasitõmbumisele rahvahulkade 1905.—1907. aasta revolutsioonilisest võitlusest. Kroonukiriku vastu võitlemine ühines jutlusega uuest, puhastatud religioonist, s. t. uuest, puhastatud, rafineeritud mürgist rõhutud rahvahulkade jaoks. Maaeraomanduse eitamine ei viinud kogu võitluse koondamisele tõelise vaenlase vastu, mõisnike maavalduse ja selle võimu poliitilise tööriista, s. t. monarhia vastu, vaid unistavaile, laialivalguvaile ja jõuetuile õhkamistele. Kapitalismi ja selle poolt rahvahulkadele tekitatavate hädade paljastamine ühines täitsa apaatse suhtumisega sellesse ülemaailmsesse vabastusvõitlusse, mida peab rahvusvaheline sotsialistlik proletariaat.

Vastuolud Tolstoi vaadetes ei ole ainult tema isikliku mõtte vastuolud, vaid nende äärmiselt keeruliste, vastuoluliste tingimuste, sotsiaalsete mõjude ja ajalooliste traditsioonide peegeldus, mis määrasid vene ühiskonna mitmesuguste klasside ja mitmesuguste kihtide psühholoogia reformi*järgsel,* kuid revolutsioonie*elsel* ajastul.

Ja sellepärast on Tolstoile õige hinnangu andmine võimalik ainult selle klassi seisukohalt, kes oma poliitilise osaga ja oma võitlusega nende vastuolude esimese lahtihargnemise ajal, revolutsiooni ajal, tõestas oma kutsumust olla juhiks võitluses rahva vabaduse eest ja rahvahulkade ekspluateerimisest vabastamise eest, — tõestas oma piiritut ustavust demokraatiale ja oma võimet võidelda kodanliku (sealhulgas ka talurahva) demokraatia

[1] *«Härra Kupong»* — kapitali ja kapitalistide piltlik nimetus 80. ja 90. aastate kirjanduses.

piiratuse ning ebajärjekindluse vastu, — on võimalik ainult sotsiaaldemokraatliku proletariaadi seisukohalt.

Vaadake Tolstoile valitsuse ajalehtedes antud hinnangut. Nad valavad krokodillipisaraid, kinnitades oma austust «suure kirjaniku» suhtes ja kaitstes samal ajal «püha» sinodit. Pühad isad aga olid äsja teinud eriti alatu jõleduse, saates papid surija juurde, et rahvast tüssata ja öelda, et Tolstoi «on pattu kahetsenud». Püha sinod pani Tolstoi kirikuvande alla. Seda parem. See kangelastegu võetakse tal arvesse siis, kui rahvas hakkab õiendama arveid preestrikuubedes tšinovnikutega, Kristuse sandarmitega, tumedate inkvisiitoritega, kes toetasid juudipogromme ja muid mustasajalise tsaarijõugu kangelastegusid.

Vaadake Tolstoile liberaalide ajalehtede poolt antud hinnangut. Nad hiilivad mööda nende tühjade, kroonulik-liberaalsete, kulunult-professorlike fraasidega «tsiviliseeritud inimkonna häälest», «maailma üksmeelsest vastukajast», «tõe ja headuse ideest» jne., mille eest Tolstoi nõnda piitsutas — ja õiglaselt piitsutas — kodanlikku teadust. Nad ei *saa* otsekoheselt ja selgelt avaldada oma hinnangut Tolstoi vaadetele riigi, kiriku, maaeraomanduse, kapitalismi suhtes, — mitte sellepärast, et tsensuur takistab; vastupidi, tsensuur aitab neil kitsikusest pääseda! — vaid sellepärast, et iga tees Tolstoi poolt antud kriitikas on kõrvakiil kodanlikule liberalismile; — sellepärast, et juba ainuüksi meie aja kõige valusamate, kõige neetumate küsimuste kartmatu, avalik ja halastamatult terav *ülestõstmine* Tolstoi poolt *lööb näkku* meie liberaalse (ja liberaalnarodnikliku) publitsistika šabloonilistele fraasidele, kulunud vigurdustele, põiklevale, «tsiviliseeritud» valele. Liberaalid seisavad kõigest jõust Tolstoi eest, kõigest jõust sinodi vastu, — ja ühtlasi on nad... vehhilaste poolt, kellega «võib vaielda», kuid kellega on «tarvis» koos elada ühes parteis, on «tarvis» koos töötada kirjanduses ja poliitikas. Vehhilastele aga annab suud Antoni Volõnski.

Liberaalid seavad esiplaanile, et Tolstoi on «suur südametunnistus». Kas ei ole see sisutu fraas, mida kordavad tuhandel viisil nii «Novoje Vremja» kui ka kõik selletaolised? Kas ei ole see möödahiilimine neist demokraatia ja sotsialismi *konkreetsetest* küsimustest, mis on Tolstoi poolt *üles tõstetud?* Kas ei tõsta see esiplaanile seda, mis väljendab Tolstoi eelarvamust, mitte aga tema mõistust, mis kuulub temas minevikule, mitte aga tulevikule, poliitika eitamisele ja kõlbelise enesetäiustamise jutlustamisele tema poolt, mitte aga tema tormilisele protestile igasuguse klassivõimu vastu?

Suri Tolstoi, ja vajus minevikku revolutsioonieelne Venemaa, kelle nõrkus ja jõuetus avaldusid geniaalse kunstniku filosoofias, on kujutatud tema teostes. Kuid tema pärandis on seda, mis pole vajunud minevikku, mis kuulub tulevikule. Selle pärandi võtab endale ja töötab selle pärandi kallal Venemaa proletariaat. Ta selgitab töötajate ja ekspluateeritavate hulkadele Tolstoi poolt

riigi, kiriku ja maaeraomanduste kohta antud kriitika tähtsust — mitte selleks, et rahvahulgad piirduksid enesetäiustamisega ja õhkamisega jumala meelepärase elu järele, vaid selleks, et nad tõuseksid uue hoobi andmiseks tsaarimonarhiale ja mõisnike maavaldusele, keda 1905. aastal ainult veidi kõigutati ja keda on tarvis hävitada. Ta selgitab rahvahulkadele kapitalismi kritiseerimist Tolstoi poolt — mitte selleks, et rahvahulgad piirduksid needustega kapitali ja raha võimu aadressil, vaid selleks, et nad õpiksid oma elu ja oma võitluse igal sammul tuginema kapitalismi tehnilistele ja sotsiaalsetele saavutustele, õpiksid koonduma ühtseks sotsialistlike võitlejate miljoniliseks armeeks, kes kukutavad kapitalismi ja loovad uue ühiskonna ilma rahva viletsuseta, ilma inimese ekspluateerimiseta inimese poolt.

1910

ANTON PAVLOVITŠ TŠEHHOV

(1860—1904)

JONŌTŠ.

I

Kui sissesõitnud kurtsid igavuse ja elu üksluisuse üle S. kubermangulinnas, siis kohalikud elanikud kõnelesid otsekui end vabandades, et, vastupidi, S-is on väga hea elada, et linnas on olemas raamatukogu, teater, klubi, toimuvad ballid ja et lõpuks on olemas ka tarku, huvitavaid, meeldivaid perekondi, kellega võib tutvust sobitada. Ja viitasid Turkinite perekonnale kui kõige haritumale ning andekamale.

See perekond elas peatänavas, kuberneri kõrval, omaenda majas. Turkin ise, Ivan Petrovitš, tüse, ilus põskhabemega brünett, korraldas heategeval otstarbel asjaarmastajate etendusi, mängis ise vanu kindraleid ja kõhis seejuures väga naljakalt. Ta teadis rohkesti anekdoote, mõistatusi, kõnekäände, armastas naljatada ning teravmeelitseda ja alati oli tal niisugune ilme, et polnud võimalik aru saada, kas ta teeb nalja või räägib tõsiselt. Tema naine Veera Jossifovna, kuivetu, nägus näpitsprillidega daam, kirjutas novelle ning romaane ja luges neid meelsasti oma külalistele ette. Tütar Jekaterina Ivanovna, noor neiu, mängis klaverit. Ühe sõnaga, igal perekonnaliikmel oli mingi oma talent. Külalisi võtsid Turkinid vastu lahkesti ja demonstreerisid neile oma talente rõõmsalt, südamliku lihtsusega. Nende suures kivimajas oli ruumi lahedasti ja suvel jahe, pooled aknaist olid suunatud vanasse varjurikkasse aeda, kus kevadel laulsid ööbikud. Kui majas olid külalised, siis klõbistati köögis nugadega, õues lõhnas praetud sibula järele — ja see ennustas alati rikkalikku ning maitsvat õhtusööki.

Ka doktor Startsevile, Dmitri Jonōtšile, kõneldi, kui ta oli alles äsja semstvoarstiks määratud ja Djaliži, kümne versta kaugusele S-ist elama asus, et tema kui intelligentne inimene peab tingimata Turkinitega tuttavaks saama. Kord talvel tutvustati teda tänaval Ivan Petrovitšiga. Vesteldi ilmast, teatrist, koolerast, järgnes küllakutse. Kevadel, pühade ajal — see oli taeva-

minemispüha — läks Startsev pärast haigete vastuvõtmist linna, et pisut meelt lahutada ja ühtlasi endale üht-teist osta. Ta sammus jalgsi, ruttamata (oma hobuseid tal veel ei olnud) ja ümises kogu aeg laulda:

«Kui veel elukarikast ma pisaraid ei joonud...»

Linnas ta lõunastas, jalutas pargis, siis aga tuli talle kuidagi iseenesest meelde Ivan Petrovitši küllakutse ja ta otsustas Turkinite juures ära käia, vaadata, mis inimesed nad on.

«Tervist, olge head,» ütles Ivan Petrovitš teda välistrepil vastu võttes. «Mul on väga, väga hea meel nii meeldivat külalist näha. Lähme, ma esitlen teid oma abikaasale. Ma räägin temale, Veerake,» jätkas ta arsti oma naisele esitledes, «räägin temale, et tal pole mingit rooma õigust oma haiglas istuda, ta peab oma vaba aja seltskonnale pühendama. Eks ole tõsi, südameke?»

«Istuge siia,» lausus Veera Jossifovna külalist enda kõrvale istuma pannes. «Te võite minuga flirtida. Mu mees on armukade, päris Othello, kuid me püüame ju nõnda käituda, et ta midagi ei märka.»

«Ah, sina, tibuke, vigurivänt...» pomises Ivan Petrovitš õrnalt ja suudles naist laubale. «Te tulite väga parajal ajal,» pöördus ta jälle külalise poole. «Mu abikaasa kirjutas maailmama romaani ja loeb seda täna ette.»

«Žantšik,» ütles Veera Jossifovna mehele. «*Dites que l'on nous donne du thè.*»[1]

Startsevile esitleti Jekaterina Ivanovnat, kaheksateistkümneaastast tütarlast, kes sarnanes väga oma emaga, olles samuti kõhnuke ja nägus. Ta ilme oli alles lapselik, piht peenike ning õrn; neitsilik, ilus, tugev, juba väljaarenenud rind kõneles kevadest, tõelisest kevadest. Pärast joodi teed moosiga, meega, kompvekkidega ja väga maitsvate küpsistega, mis sulasid suus. Õhtu saabumisel kogunesid vähehaaval külalised, ja Ivan Petrovitš suunas igaühele neist oma naervad silmad ning lausus:

«Tervist, olge head.»

Seejärel istusid kõik väga tõsiste nägudega võõrastetoas ja Veera Jossifovna luges oma romaani. Ta alustas nõnda: «Külm kõvenes...» Aknad olid pärani lahti, oli kuulda, kuidas köögis klõbistati nugadega, ja tundus praetud sibula lõhna... Pehmeis, sügavais tugitoolides oli mugav, tuled vilkusid sõbralikult võõrastetoa hämaruses. Ja nüüd, suvisel õhtul, kui tänavalt kostis hääli, naeru ja õuest tuli sirelilõhna, oli raske mõista, kuidas külm kõvenes ja kuidas loojuv päike valgustas oma külmade kiirtega lumist lagendikku ja teekäijat, kes üksikuna sammus mööda teed. Veera Jossifovna luges sellest, kuidas noor, ilus krahvinna asutas oma külas koole, haiglaid, raamatukogusid, ja kuidas ta hakkas armastama rändavat kunstnikku, — luges sellest, mida elus iialgi ei juhtu, ja ometigi oli meeldiv ning mõnus

[1] Ütelge, et meile antaks teed.

kuulata ja pähe tulid vaid head, rahulikud mõtted, — polnud tahtmist tõusta.

«Pole laita lugu,» lausus Ivan Petrovitš tasa.

Ja keegi külalistest ütles kuulates ning mõtteis kuhugi väga, väga kaugele kandudes vaevalt kuuldavalt:

«Jah... tõepoolest...»

Möödus tund, teine. Naabruses asuvas linnapargis mängis orkester ja laulis laulukoor. Kui Veera Jossifovna sulges oma vihiku, vaikiti minutit viis ja kuulati «Pirrukest», mida laulis koor, ja see laul kõneles sellest, mida polnud romaanis, aga mis on olemas elus.

«Kas te lasete oma teoseid trükkida ajakirjades?» küsis Startsev Veera Jossifovnalt.

«Ei,» vastas Veera Jossifovna, «ma ei lase kuskil trükkida. Kirjutan valmis ja peidan oma kappi. Milleks trükkida?» selgitas ta. «Meil on ju varandust.»

Ja kõik ohkasid millegipärast.

«Aga nüüd mängi sina, Kiisu, midagi,» ütles Ivan Petrovitš tütrele.

Klaverikaas tõsteti üles, avati juba valmispandud noodid. Jekaterina Ivanovna istus ja lõi mõlema käega klahvidele. Seejärel lõi ta otsekohe jälle kogu jõust ja jälle ning jälle. Ta õlad ja rind vappusid, ta tagus visalt ikka sellessesamasse kohta ja näis, et ta ei lakka enne, kui on klahvid klaveri sisse tagunud. Võõrastetuba täitus mürinaga. Mürises kõik: niihästi põrand, lagi kui ka mööbel... Jekaterina Ivanovna mängis rasket passaaži, huvitavat just oma raskuse tõttu, pikka ning monotoonset, ja Startsev kujutles kuulates, kuidas kõrgelt mäelt varisevad kivid, aina varisevad ja varisevad, ja tahtis, et nad rutem lakkaksid varisemast, ning ühtaegu meeldis talle pingutusest roosatav, tugev, energiline, laubale langenud juuksekiharaga Jekaterina Ivanovna väga. Pärast haigete ja külameeste hulgas Djaližis veedetud talve istuda võõrastetoas, vaadelda seda noort, kaunist ning tõenäoliselt süütut olendit ja kuulata neid mürisevaid, tüütavaid, ent siiski kultuurseid helisid oli väga mõnus ja uudne...

«Noh, Kiisu, täna mängisid sa nii, nagu mitte kunagi varem,» ütles Ivan Petrovitš pisarsilmil, kui ta tütar lõpetas ja püsti tõusis. «Sure, Deniss, paremat sa ei kirjuta.»

Kõik kogunesid Jekaterina Ivanovna ümber, õnnitlesid, imetlesid, kinnitasid, et nad pole enam ammu sellist muusikat kuulnud, tema aga kuulas vaikides, kergelt naeratades, ja kogu ta olekus avaldus võidurõõm.

«Tore! Suurepärane!»

«Tore!» ütles ka Startsev üldisele vaimustusele alistudes. «Kus te õppisite muusikat?» küsis ta Jekaterina Ivanovnalt. «Konservatooriumis?»

«Ei, konservatooriumi ma alles kavatsen astuda, seni aga olen õppinud siin, madam Zavlovskaja juures.»

«Te lõpetasite siinse gümnaasiumi?»

«Oo ei!» vastas tütre eest Veera Jossifovna. «Meie kutsusime õpetajad koju, sest, te mõistate, gümnaasiumis või instituudis oleks võinud esineda halbu mõjusid. Senikaua kui tütarlaps kasvab, peab ta olema ainuüksi ema mõju all.»

«Aga konservatooriumi sõidan ma ikkagi,» ütles Jekaterina Ivanovna.

«Ei, Kiisu armastab oma ema. Kiisu ei hakka oma isa ja ema kurvastama.»

«Ei, sõidan! Sõidan!» ütles Jekaterina Ivanovna naljatavalt ning kapriisselt ja lõi jalga vastu maad.

Õhtusöögil aga näitas juba Ivan Petrovitš oma andeid. Naerdes ainuüksi silmadega, jutustas ta anekdoote, teravmeelitses, esitas naljakaid ülesandeid ja lahendas neid ise, ja kogu aeg kõneles ta oma ebatavalist keelt, mis oli välja arendatud pikaaegsete teravmeelsusharjutustega ja ilmsesti talle juba ammu harjumuseks saanud: maailmama, pole laita lugu, tänan teid alandavalt...

Ent see polnud kõik. Kui külalised söönuina ning rahulolevaina esikus tunglesid oma palituid ja jalutuskeppe võttes, askeldas nende seas toapoiss Pavluša, või nagu teda siin kutsuti, Paava, umbes neljateistkümne-aastane, põetud peaga, pungis põskedega poiss.

«Noh, Paava, tee õige etendust!» ütles talle Ivan Petrovitš.

Paava võttis vajaliku poosi, tõstis käe üles ja lausus traagilisel toonil:

«Sure, sa õnnetu!»

Ja kõik pahvatasid laginal naerma.

«Huvitav,» mõtles Startsev tänavale astudes.

Ta käis veel sees restoranis ja jõi õlut, seejärel hakkas jalgsi minema koju Djaliži. Sammus ja ümises kogu tee laulda:

«Su hääl näib mulle sõbralik ja õrn...»

Kümne versta ärakäimise järel magama heites ei tundnud ta vähematki väsimust, — vastupidi, talle tundus, et ta käiks meelsasti ära veel paarkümmend versta.

«Pole laita lugu,» meenus talle uinumisel ja ta hakkas naerma.

II

Startsev plaanitses ikka Turkinite poole minekut, kuid haiglas oli väga palju tööd ja ta ei suutnud kuidagi leida vaba tundi. Üle aasta möödus niiviisi töös ja üksinduses, ja siis toodi linnast helesinises ümbrikus kiri...

Veera Jossifovna kannatas juba ammugi migreeni all, ent viimasel ajal, kui Kiisu iga päev hirmutas konservatooriumi sõiduga, hakkasid haigushood korduma üha sagedamini. Turkinite juures käisid ära kõik linna arstid; lõpuks jõudis kord ka semstvo-

arsti kätte. Veera Jossifovna kirjutas talle liigutava kirja, milles palus teda kohale sõita ja kergendada ta kannatusi. Startsev sõitiski ja hakkas seejärel sageli Turkinite pool käima, väga sageli... Ta aitas tõepoolest Veera Jossifovnat natuke ja viimane kõneles juba kõigile külalistele, et Startsev on ebatavaline, imetlusväärne arst. Kuid Turkinite pool käis ta mitte enam Veera Jossifovna migreeni pärast...

Pühapäev. Jekaterina Ivanovna lõpetas oma pikad, väsitavad klaveriharjutused. Pärast istuti kaua aega söögitoas ning joodi teed ja Ivan Petrovitš jutustas midagi naljakat. Kostis kellahelin: oli tarvis esikusse minna külalist vastu võtma. Startsev kasutas segadusehetke ja ütles kangesti erutatuna Jekaterina Ivanovnale sosinal:

«Jumala pärast, palun teid, ärge piinake mind, — lähme aeda!»

Neiu kehitas õlgu, otsekui kõheldes ja mitte mõistes, mida Startsev temast tahab, kuid tõusis püsti ja läks.

«Te mängite kolm, neli tundi klaverit,» kõneles Startsev temale järgnedes, «seejärel istute emaga ja pole mingit võimalust teiega rääkida. Andke mulle kas või ainult veerand tundi, palun teid.»

Sügis oli lähenemas ja vana aed oli vaikne, nukker ja alleedel lebasid tumedad puulehed. Juba läks varakult hämaraks.

«Ma pole teid terve nädal aega näinud,» jätkas Startsev. «Kui te teaksite, milline piin see on! Istume. Kuulake mind ära.»

Neil mõlemal oli oma lemmikkoht aias: pink vana laia vahtra all. Ka nüüd istusid nad sellele pingile.

«Mida te soovite?» küsis Jekaterina Ivanovna kuivalt, asjalikul toonil.

«Ma pole teid terve nädal aega näinud, pole teid nii kaua kuulnud. Ma ihaldan, janunen teie häält. Kõnelge.»

Neiu kütkestas teda oma värskusega, silmade ja põskede naiivse ilmega. Isegi selles, kuidas kleit ta seljas istus, nägi Startsev midagi ebatavaliselt armast, liigutavat oma lihtsuses ja naiivses graatsias. Ja ühtaegu näis ta Startsevile sellest naiivsusest hoolimata väga targana ja üle oma ea arenenuna. Startsev võis temaga kõnelda kirjandusest, kunstist, ükskõik millest, võis talle kurta elu ja inimeste üle, ehkki juhtus vahel, et neiu tõsise vestluse ajal äkki sobimatul kohal naerma puhkes või ära majja jooksis. Jekaterina Ivanovna, nagu peaaegu kõik S. linna tütarlapsed, luges palju (üldiselt aga loeti S-is väga vähe ja kohalikus raamatukogus räägitigi, et kui poleks tütarlapsi ja noori juute, siis kas või pane raamatukogu kinni). See meeldis Startsevile ääretult, ta päris iga kord erutusega, mida Jekaterina Ivanovna oli viimaseil päevil lugenud, ja kuulas võlutult, kui neiu sellest jutustas.

«Mida te lugesite sel nädalal, mil me teineteist ei näinud?» küsis ta nüüd. «Kõnelge, palun teid.»

«Lugesin Pissemskit.»

«Mida nimelt?»

««Tuhat hinge»,» vastas Kiisu. «Kui naljakalt kutsuti Pissemskit: Aleksei Feofilaktõtš!»

«Kuhu te nüüd?» kohkus Startsev, kui Jekaterina Ivanovna äkki püsti tõusis ja maja poole minema hakkas. «Ma pean tingimata teiega kõnelema, ma pean teile avaldama... Olge minuga kas või viis minutitki! Palun teid!»

Neiu peatus, otsekui midagi öelda tahtes, pistis siis talle kohmetult sedelikese pihku, jooksis majja ja istus seal jälle klaveri ette.

«Olge täna kell üksteist õhtul,» luges Startsev, «kalmistul Demetti mälestussamba juures.»

«Noh, see on küll päris rumal,» mõtles ta end kogudes. «Milleks siin kalmistu? Misjaoks?»

Oli selge: Kiisu tembutas. Kellele võiks tõepoolest tõsiselt pähe tulla määrata kohtamist ööseks, kaugele linna taha, kalmistule, kui seda võiks kergesti korraldada tänaval, linnapargis? Ja kas sobib temal, semstvoarstil, arukal, soliidsel mehel õhata, sedelikesi saada, kalmistuil ringi kolada, rumalusi teha, mille üle nüüd isegi koolipoisid naeravad? Kuhu viib välja see romaan? Mis ütlevad seltsimehed, kui nad sellest teada saavad? Nõnda mõtles Startsev, tammudes klubis laudade vahel, ent poole üheteistkümne ajal võttis järsku kätte ja sõitis kalmistule.

Tal oli juba oma hobustepaar ja sametvestiga kutsar Panteleimon. Kuu paistis. Oli vaikne ning soe, kuid sügiseselt soe. Agulis, tapamaja juures, ulgusid koerad. Startsev jättis hobused linna äärde ühte põiktänavasse ja läks ise jalgsi kalmistule. «Igaühel on oma veidrused,» mõtles ta. «Kiisu on kah veider ja, kes teab, võib-olla ta ei tee nalja ja tulebki.» Ja ta andus sellele nõrgale, tühisele lootusele ning see joobnustas teda.

Umbes pool versta läks ta üle välja. Kalmistu paistis kauguses tumeda triibuna nagu mets või suur aed. Tuli nähtavale valgetest kividest müür, värav... Kuuvalguses võis väraval lugeda kirja: «Jõuab kätte tund, millal...» Startsev astus jalgväravast sisse ja esimene, mis ta nägi, olid valged ristid ja hauasambad mõlemal pool laia alleed ning nende ja paplite mustad varjud. Kaugel ümberringi paistis valge ja must, ja unised puud langetasid oma oksi valge kohale. Siin näis olevat valgem kui väljal. Käpataolised vahtralehed eraldusid teravalt alleede kollasel liival ning kiviplaatidel ja hauasammaste pealkirjad olid selgesti näha. Esialgu hämmastas Startsevit see, mida ta nüüd nägi esimest korda elus ja mida ta arvatavasti enam ei juhtu nägema: maailm, mis ei sarnanenud mitte millegi muuga, — maailm, kus kuuvalgus on nii ilus ja pehme, otsekui oleks siin tema häll; kus pole elu, pole olemaski, kuid igas tumedas paplis, igas kääpas on tunda salapärasust, mis tõotab vaikset, kaunist, igavest elu. Kiviplaatidest ja närbunud lilledest, segunedes puulehtede sügisese lõhnaga, hõngab andestust, kurbust ja rahu.

Ümberringi oli vaikus. Sügavas harduses vaatasid taevast alla

tähed. Ja Startsevi sammud kajasid väga teravalt ning sobimatult. Ja alles siis, kui kell kirikutornis hakkas lööma ja ta kujutles iseennast surnuna, igaveseks siia maetuna, tundus talle, et keegi vaatab teda, ja ta mõtles hetkeks, et see pole rahu ega vaikus, vaid olematuse hääletu nukrus, summutatud meeleheide...

Kabelikujuline Demetti mälestussammas ingliga ülaosas. Kunagi viibis S-is läbisõidul itaalia ooperitrupp, keegi lauljannadest suri, ta maeti maha ja talle püstitati see mälestussammas. Linnas ei mäletanud enam keegi lauljannat, kuid ripplambike sissekäigu kohal peegeldas kuuvalgust ja näis põlevat.

Kedagi ei olnud näha. Kes tulekski siia kesköö!? Ent Startsev ootas, ootas kirglikult, otsekui oleks kuuvalgus temas kirge õhutanud, ja kujutles suudlusi ning sülelusi. Ta istus mälestussamba juures umbes pool tundi, kõndis siis külgmistel alleedel edasitagasi, kaabu käes, oodates ja mõeldes sellest, kui palju on siia, neisse haudadesse maetud naisi ja neiusid, kes olid ilusad, veetlevad, kes armastasid ja hellitustele andudes põlesid öösiti kires. Kui halba nalja teeb emake loodus inimese üle, kui solvav on seda teada! Startsev mõtles nõnda ja ühtaegu oli tal tahtmine kisendada, et ta tahab, et ta ootab armastust iga hinna eest. Tema ees ei valendanud enam marmoritükid, vaid kaunid kehad, ta nägi vorme, mis häbelikult peitsid end puude varju, tajus soojust, ja see piinlemine muutus rusuvaks.

Ja siis oleks otsekui eesriie alla langenud, kuu kadus pilvede taha ja järsku läks ümberringi pimedaks. Vaevu leidis Startsev värava, — oli juba pime nagu sügisööl, — seejärel hulkus tundi poolteist ringi, otsides põiktänavat, kuhu ta oma hobused jättis.

«Ma olen väsinud, vaevalt püsin jalul,» ütles ta Panteleimonile.

Ja mõnutundega kalessi istudes mõtles:

«Oh, poleks tarvis tüsedaks minna!»

III

Järgmise päeva õhtul sõitis ta Turkinite poole abieluettepanekut tegema. Ent see osutus võimatuks, sest juuksur tegi Jekaterina Ivanovnale tema toas soengut. Neiu valmistus klubisse tantsuõhtule minekuks.

Tuli jälle kaua aega söögitoas istuda ja teed juua. Nähes, et külaline on mõtlik ja tunneb igavust, võttis Ivan Petrovitš vestitaskust mõned sedelikesed ja luges ette sakslasest valitseja naljaka kirja selle kohta, kuidas mõisas on kõik lukustamised rikki läinud ja müristused ümber langenud.

«Kaasavara annavad nad arvatavasti korraliku,» mõtles Startsev, hajameelselt kuulates.

Unetu öö järel oli ta uimases olekus, otsekui oleks talle midagi magusat nagu uinutavat sisse joodetud. Südames oli ähmane, kuid rõõmus ning soe tunne ja samal ajal arutles peas mingi külm, raske tombuke.

«Peatu, kuni pole hilja! Kas ta sobib sulle? Ta on hellitatud, tujukas, magab kuni kella kaheni, sina aga oled köstri poeg, semstvoarst...»

«Ja mis siis?» mõtles ta. «Olgu.»

«Peąlegi, kui sa temaga abiellud,» jätkas tombuke, «sunnivad tema sugulased sind semstvoteenistust maha jätma ja linnas elama.»

«Ja mis siis?» mõtles ta. «Kui linnas, siis linnas. Annavad kaasavara, seame end sisse...»

Lõpuks astus tuppa Jekaterina Ivanovna, ballikleit seljas, dekolteeritud, kena, puhas, ja Startsev sattus teda imetledes sellisesse vaimustusse, et ei saanud sõnagi suust, ainult vahtis teda ja naeris.

Jekaterina Ivanovna hakkas hüvasti jätma ja Startsev tõusis — siia jääda polnud tal enam põhjust —, öeldes, et tal on aeg koju minna: haiged ootavad.

«Pole midagi parata,» ütles Ivan Petrovitš, «sõitke, — viite ühtlasi Kiisu klubisse.»

Õues tibutas vihma, oli väga pime ja ainult Panteleimoni käheda köha järgi võis aimata, kus on hobused. Kalessil tõsteti kumm üles.

«Piibusuitsu tubak annab, tigu seljas tuba kannab,» kõneles Ivan Petrovitš tütart kalessi istuma seades. «Lase käia! Hüvasti, olge head!»

Sõideti.

«Mina olin eile kalmistul,» alustas Startsev. «Kui karm ja halastamatu on see teie poolt...»

«Te olite kalmistul?»

«Jah, olin seal ja ootasin teid peaaegu kuni kella kaheni. Ma kannatasin...»

«Kannatage pealegi, kui te naljast aru ei saa.»

Rahulolevana, et ta oli nii kavalasti osanud armunu üle nalja heita ja et teda nii väga armastatakse, puhkes Jekaterina Ivanovna laginal naerma ja karjatas äkki ehmunult, sest samal ajal pöörasid hobused järsult klubi väravast sisse ja kaless kaldus küljele. Startsev võttis Jekaterina Ivanovnal piha ümbert kinni, neiu surus end ehmunult tema vastu ja ta ei suutnud end tagasi hoida ning suudles Jekaterina Ivanovnat kirglikult huultele, lõuale ja embas teda veel tugevamini.

«Küllalt,» ütles Jekaterina Ivanovna kuivalt.

Ja hetk hiljem polnud teda enam kalessis ja linnavaht klubi valgustatud paraadtrepi juures karjus võikal häälel Panteleimoni peale:

«Mis sa seisad, vares? Sõida edasi!»

Startsev sõitis koju, kuid tuli varsti tagasi. Võõras frakk seljas ja valge kange kaelaside ees, mis aina turri kiskus ja krae pealt ära libiseda püüdis, istus ta kesköö1 klubi võõrastetoas ja kõneles innustunult Jekaterina Ivanovnale:

«Oo, kui vähe teavad need, kes pole iial armastanud! Mulle näib, et keegi pole veel õigesti armastust kirjeldanud, ja vaevalt ongi võimalik kirjeldada seda õrna, rõõmsat, piinavat tundmust, ja kes on seda kas või kordki tundnud, see ei hakka seda sõnades edasi andma. Milleks pikad sissejuhatused, kirjeldused? Milleks tarbetud ilukõned? Minu armastus on piiritu... Palun, anun teid,» lausus Startsev lõpuks, «saage minu naiseks!»

«Dmitri Jonõtš,» ütles Jekaterina Ivanovna vähese mõtlemise järel väga tõsisel ilmel. «Dmitri Jonõtš, ma olen teile väga tänulik au eest, ma austan teid, kuid...» Ta tõusis püsti ja jätkas seistes: «Kuid, vabandage, teie naiseks saada ma ei või. Kõnelgem tõsiselt. Dmitri Jonõtš, te teate, et kõige enam elus armastan ma kunsti, ma armastan meeletult, jumaldan muusikat, olen sellele pühendanud kogu oma elu. Ma tahan saada kunstnikuks, tahan kuulsust, edu, vabadust, teie aga tahate, et ma elaksin edasi selles linnas, jätkaksin seda tühja, kasutut elu, mis on mulle talumatuks muutunud. Saada abielunaiseks, — oo ei, andestage! Inimene peab püüdma kõrgema, hiilgava eesmärgi poole, perekonnaelu aga seoks mind igaveseks. Dmitri Jonõtš (Jekaterina Ivanovna naeratas vaevalt märgatavalt, sest lausudes «Dmitri Jonõtš» tuli talle meelde «Aleksei Feofilaktõtš»), Dmitri Jonõtš, te olete hea, õilis, tark inimene, te olete parem kõigist...» Neiu silmad täitusid pisaraist. «Ma tunnen teile kõigest hingest kaasa, kuid... kuid te mõistate...»

Ja et mitte nutma hakata, pöördus Jekaterina Ivanovna kõrvale ning väljus võõrastetoast.

Startsevi süda lakkas rahutult pekslemast. Olles klubist tänavale astunud, rebis ta kõigepealt kange kaelasideme eest ja hingas täie rinnaga. Tal oli pisut häbi, tema enesearmastus oli solvatud, — ta ei oodanud äraütlemist, — ja oli raske uskuda, et kõik tema unistused, piinlemised ning lootused olid jõudnud nii narrile lõpule, otsekui pisinäidendis asjaarmastajate etendusel. Ja kahju oli oma tundmusest, sellest oma armastusest, nii kahju, et oleks kas või kätte võtnud ja valjusti nutma pursanud või kõigest jõust vihmavarjuga vastu Panteleimoni laia selga virutanud.

Paar-kolm päeva ei läinud töö ta käes, ta ei söönud, ei maganud, aga kui tema kõrvu jõudis kuuldus, et Jekaterina Ivanovna on konservatooriumi astumiseks Moskvasse sõitnud, rahunes ta ja hakkas jälle endist viisi elama.

Vahel hiljem meelde tuletades, kuidas ta kalmistul hulkus või kuidas ta kogu linna mööda ringi sõitis ja frakki otsis, ringutas ta laisalt ning sõnas:

«Kui palju askeldusi ikkagi!»

IV

Möödusid neli aastat. Startsevil oli linnas juba suur praksis. Igal hommikul võttis ta rutuga haigeid vastu oma kodus Djaližis, seejärel sõitis linnahaigete juurde, sõitis mitte enam kaks hobust ees, vaid kuljustega troikas ja saabus koju tagasi hilja öösel. Ta oli tüsenenud, lihavnenud ja käis vastumeelselt jala, sest ta kannatas hingeldustõve all. Ka Panteleimon oli tüsenenud, ja mida laiemaks ta muutus, seda kurvemalt õhkas ja kaebas ta oma kibeda saatuse üle: sõitmine teeb liiga!

Startsev käis igasugustes majades ja puutus kokku paljude inimestega, kuid ei sõbrustanud lähemalt kellegagi. Väikekodanlased ärritasid teda oma juttudega, oma vaadetega elule ja isegi oma välimusega. Kogemused tegid talle vähehaaval selgeks, et seni kui sa väikekodanlasega kaarte mängid või temaga einet võtad, on ta leplik, heasüdamlik ja isegi mitte rumal inimene, kuid tarvitseb vaid temaga juttu alustada millestki mittesöödavast, näiteks poliitikast või teadusest, kui ta satub kimbatusse või laseb käiku niisuguse juhmi ning õela filosoofia, et jääb üle ainult käega heita ja eemalduda. Kui Startsev katsus kas või liberaalse väikekodanlasega vestlust alustada näiteks sellest, et inimkond läheb, jumal tänatud, edasi ja et omal ajal hakkab ta läbi saama ilma passideta ja surmanuhtluseta, siis vaatas väikekodanlane temale kõõrdi ning küsis umbusklikult: «Tähendab, siis võib igaüks keda tahab tänaval maha nottida?» Kui aga Startsev seltskonnas, õhtusöögil või teejoomisel kõneles sellest, et on tarvis tööd teha, et ilma tööta ei või elada, siis võttis igaüks seda etteheitena, sai pahaseks ja hakkas tüütult vaidlema. Kõige selle juures ei teinud väikekodanlased midagi, absoluutselt mitte midagi ega tundnud millegi vastu huvi ja polnud kuidagi võimalik välja mõtelda, millest nendega rääkida. Ja Startsev vältiski kõnelusi, einestas ainult ning mängis vinti, ja kui ta juhtus kuskil majas perekondlikule peole ja teda paluti lauda, siis istus ta maha ja sõi vaikides ning taldrikusse vahtides. Ja kõik, mis sel ajal kõneldi, oli ebahuvitav, ülekohtune, rumal, ta tundis erutust, närvitses, kuid vaikis, ja seetõttu, et ta alati süngelt vaikis ning taldrikusse vahtis, hakati teda linnas kutsuma «põrnitsevaks poolakaks», ehkki ta polnud hoopiski poolakas.

Sellistest meelelahutustest, nagu teater ja kontserdid, hoidus ta kõrvale, ent see-eest mängis igal õhtul tundi kolm naudinguga vinti. Tal oli veel üks meelelahutus, mis talle märkamatult, vähehaaval harjumuseks sai, — see oli: õhtuti taskutest välja võtta praktiseerimisega saadud rahapabereid, ja tuli ette, et neid kollaseid ja rohelisi pabereid, mis lõhnasid lõhnaõli, äädika, viiruki ja traani järele, oli topitud kõigisse taskutesse oma seitsmekümne rubla ümber. Kui neid kogunes mõnisada, viis ta nad «Vastastikusesse Krediidiühingusse» ja paigutas seal jooksvale arvele.

Kogu nelja aasta jooksul pärast Jekaterina Ivanovna ärasõitu käis ta Turkinite pool ainult kaks korda Veera Jossifovna kutsel, kes ikka veel oma migreeni ravis. Igal suvel sõitis Jekaterina Ivanovna vahemaid külastama, kuid Startsev ei näinud teda kordagi, — ei juhtunud nägema.

Niisiis olid möödunud neli aastat. Ühel vaiksel soojal hommikul toodi haiglasse kiri. Veera Jossifovna kirjutas Dmitri Jonõtšile, et ta on väga tema järele igatsema hakanud, ja palus teda tingimata sisse astuda ning tema, Veera Jossifovna kannatusi kergendada, ja et pealegi on täna tema sünnipäev. Alla oli juurde kirjutatud: «Ema palvega ühinen ka mina. K.»

Startsev mõtles pisut ja sõitis õhtul Turkinite poole.

«Aa, tervist, olge head!» lausus Ivan Petrovitš teda vastu võttes ja naeratas ainult silmadega. «Olge bonžuuritud!»

Juba tublisti vananenud, valgete juustega Veera Jossifovna surus Startsevil kätt, ohkas teeseldult ja ütles:

«Teie, doktor, ei taha minuga flirtida, ei käi iialgi meie pool, — ma olen juba vana teie jaoks. Kuid nüüd on kohale jõudnud noor, — võib-olla on temal rohkem õnne.»

Ja Kiisu? Ta oli kõhnaks jäänud, kahvatuks muutunud, ilusamaks ning saledamaks läinud. Kuid see oli juba Jekaterina Ivanovna, mitte enam Kiisu. Ei olnud enam endist värskust ja lapseliku naiivsuse ilmet. Niihästi pilgus kui ka käitumisviisis oli midagi uut — arglikku ning süüdlaslikku, otsekui ei tunneks ta end siin, Turkinite majas, enam kodus olevat.

«Kui palju aastaid on mööda läinud!» ütles ta Startsevile kätt ulatades ja oli näha, et ta süda peksles ärevalt. Teraselt ning uudishimulikult Startsevile näkku vaadates jätkas ta: «Kui tüsedaks te olete läinud! Te olete päevitunud, mehistunud, kuid üldiselt olete vähe muutunud.»

Ka nüüd meeldis ta Startsevile, meeldis väga, kuid temas puudus midagi või oli midagi liigset, — Startsev poleks ise kah osanud öelda, mis nimelt, kuid miski ei lasknud tal enam tunda nõnda nagu varem. Talle ei meeldinud neiu kahvatus, uus ilme, nõrk naeratus, hääl, ja natukese aja pärast ei meeldinud juba ka kleit, tugitool, milles neiu istus, ei meeldinud miski minevikus, mil ta oleks peaaegu Jekaterina Ivanovnaga abiellunud. Talle meenus oma armastus, meenusid unistused ja lootused, mis olid teda neli aastat tagasi erutanud, — ja tal hakkas ebamugav.

Joodi teed magusa pirukaga. Pärast luges Veera Jossifovna ette romaani, luges sellest, mida elus iialgi ei juhtu, Startsev aga kuulas, vaatas tema halli, ilusat pead ja ootas, millal ta lõpetab.

«Andetu,» mõtles ta, «pole mitte see, kes ei oska jutte kirjutada, vaid see, kes neid kirjutab ja ei oska seda varjata.»

«Pole laita lugu,» ütles Ivan Petrovitš.

Seejärel mängis Jekaterina Ivanovna kärarikkalt ning kaua

klaverit, ja kui ta lõpetas, tänati teda kaua aega ning oldi temast vaimustuses.

«Hea, et ma temaga ei abiellunud,» mõtles Startsev. Jekaterina Ivanovna vaatas talle otsa ja näis ootavat, et Startsev teeb temale ettepaneku aeda minna, kuid too vaikis.

«Ajame pisut juttu,» ütles neiu Startsevi juurde astudes. «Kuidas te elate? Mis on teil uudist? Kuidas läheb? Ma mõtlesin kõik need päevad teie peale,» jätkas ta närviliselt. «Tahtsin saata teile kirja, tahtsin ise teie juurde Djaliži sõita ja juba otsustasingi sõita, kuid mõtlesin pärast ümber, — jumal teab, kuidas teie nüüd minusse suhtute. Ma ootasin teid täna niisuguse erutusega. Jumala pärast, lähme aeda.»

Nad läksid aeda ja istusid seal pingile vana vahtra all, nagu neli aastat tagasi. Oli pime.

«Kuidas te siis elate?» küsis Jekaterina Ivanovna.

«Pole viga, elame tasapisi,» vastas Startsev.

Ja midagi muud ei osanud ta välja mõelda. Mõlemad vaikisid.

«Ma olen erutatud,» lausus Jekaterina Ivanovna ja kattis kätega näo, «kuid teie ärge pange seda tähele. Mul on nii hea kodus olla, olen nii rõõmus kõiki nähes ega suuda harjuda. Kui palju mälestusi! Mulle tundus, et meil jätkub lakkamatut juttu hommikuni.»

Nüüd nägi Startsev lähedalt tema nägu, säravaid silmi, ja siin, pimeduses, näis Jekaterina Ivanovna nooremana kui toas ja ta oleks justkui tagasi saanud oma endise lapseliku ilme. Ta silmitses tõepoolest Startsevit naiivse uudishimuga, otsekui tahtes lähemalt tundma õppida ja mõista inimest, kes kunagi armastas teda nii palavalt, sellise õrnusega ja nii õnnetult. Ta silmad tänasid Startsevit selle armastuse eest. Ja Startsevile meenus kõik, mis oli olnud, kõik kuni vähimate pisiasjadeni, kuidas ta kalmistut mööda ringi hulkus, kuidas ta siis hommiku eel roidununa koju tagasi pöördus, ja ta meel läks järsku nukraks ning tal hakkas kahju möödunust. Hinges süttis tuluke.

«Mäletate, kuidas ma teid klubisse tantsuõhtule saatsin?» küsis ta. «Siis sadas vihma, oli pime...»

Tuluke hinges aina paisus ja juba oli tahtmine kõnelda, kurta elu üle...

«Eh!» ütles ta ohates. «Teie küsite, kuidas ma elan. Kuidas me siis elame? Mitte kuidagi. Vananeme, tüseneme, käime alla. Päev läheb päeva järel, elu möödub ilmetult, ilma muljeteta, ilma mõteteta... Päeval rahateenimine, õhtul klubi, kaardimängijate, alkohoolikute, kisakõride seltskond, keda ma ei või kannatada. Mis on siin head?»

«Kuid teil on oma töö, õilis elueesmärk. Te armastasite nii väga kõnelda oma haiglast. Ma olin siis kuidagi veider, kujutlesin end suure pianistina. Nüüd mängivad kõik preilid klaverit ja mina mängisin niisama nagu teisedki ja minus polnud midagi erilist. Mina olen samasugune pianist, nagu ema on kirjanik. Ja mui-

dugi ma ei mõistnud teid siis, hiljem aga, Moskvas, mõtlesin sagedasti teie peale. Ainult teie peale mõtlesingi. Milline õnn on olla semstvoarst, aidata kannatajaid, teenida rahvast. Milline õnn!» kordas Jekaterina Ivanovna vaimustatult. «Kui ma Moskvas teie peale mõtlesin, te paistsite mulle nii ideaalsena, ülevana . . .»

Startsevile tulid meelde paberikesed, mida ta õhtuti nii suure mõnuga taskutest välja võttis, ja tuluke hinges kustus.

Ta tõusis maja poole minekuks. Jekaterina Ivanovna võttis tal käe alt kinni.

«Te olete kõige parem inimene, keda ma oma elus olen tundnud,» jätkas Jekaterina Ivanovna. «Me hakkame kokku saama, vestlema, — eks ole? Tõotage mulle. Ma pole pianist, enda suhtes ma ei ole enam eksiarvamusel ja teie juuresolekul ma edaspidi ei mängi ega kõnele muusikast.»

Kui nad majja astusid ja Startsev nägi õhtuses valgustuses ta nägu ja endale suunatud nukraid, tänulikke, uurivaid silmi, muutus ta rahutuks ja mõtles jälle:

«Hea, et ma tookord ei abiellunud.»

Ta hakkas hüvasti jätma.

«Teil pole mingit rooma õigust ilma õhtusöögita ära sõita,» kõneles Ivan Petrovitš teda saates. «See on teie poolt üpris perpendikulaarne. Noh, tee õige etendust!» ütles ta esikus Paava poole pöördudes.

Paava, mitte enam poisike, vaid vurrudega noormees, võttis vajaliku poosi, tõstis käe üles ja lausus traagilisel häälel:

«Sure, sa õnnetu!»

Kõik see ärritas Startsevit. Kalessi istudes ja vaadates tumedat maja ning aeda, mis olid talle kord nii väga armsad ja kallid olnud, meenus talle kõik korraga — niihästi Veera Jossifovna romaanid, Kiisu kärarikas mäng, Ivan Petrovitši teravmeelsus kui ka Paava traagiline poos, ja ta mõtles, et kui linna kõige andekamad inimesed on nii andetud, missugune peab siis olema linn.

Kolme päeva pärast tõi Paava Jekaterina Ivanovnalt kirja.

«Te ei tule meile. Miks?» kirjutas Jekaterina Ivanovna. «Kardan, et Te olete meie suhtes muutunud. Ma kardan ja mul on õudne juba ainult selle mõtte juures. Rahustage ometi mind, tulge ja ütelge, et kõik on hästi.

Ma pean Teiega tingimata rääkima. Teie J. T.»

Startsev luges selle kirja läbi, mõtles pisut ja ütles Paavale:

«Ütle, kullake, et täna ma ei saa sõita, olen väga kinni. Ma tulen, ütle, nii umbes kolme päeva pärast.»

Kuid möödusid kolm päeva, möödus nädal, tema aga ei sõitnud ikka. Ükskord Turkinite majast mööda sõites meenus talle, et oleks tarvis kas või silmapilguks sisse astuda, kuid mõtles natuke ja . . . ei läinud.

Ja enam ei käinud ta iialgi Turkinite pool.

Möödusid veel mõned aastad. Startsev on veel tüsedamaks läinud, rasvunud, hingab raskelt ja käib juba pea kuklas. Kui ta ümarikuna ning punetavana kuljustega troikas sõidab ja Panteleimon, samuti ümarik ning punetav, oma lihava kuklaga pukis istub, sirged, otsekui puust käed ette sirutatud, ja vastutulijaile karjub: «Hoia parrremale!», siis see on mõjukas pilt ja näib, et ei sõida mitte inimene, vaid mingi paganlik jumal. Tal on linnas tohutu suur praksis, pole aega hinge tagasi tõmmata, juba on tal olemas mõis ja kaks maja linnas ja ta valib endale veel kolmandat, kasulikumat. Ja kui talle «Vastastikuses Krediidiühingus» kõneldakse mingisugusest majast, mis on enampakkumisele määratud, siis läheb ta ilma pikema jututa sinna majja, kõnnib läbi kõigi tubade, pööramata tähelepanu riietamata naistele ja lastele, kes silmitsevad teda hämmastuse ning hirmuga, torgib kepiga kõigi uste poole ja kõneleb:

«See on kabinet? See on magamistuba? Ja mis siin on?»

Ja hingab seejuures raskelt ning pühib laubalt higi.

Tal on palju tööd ja tegemist, kuid ta ei loobu ikkagi semstvo kohast: ahnus on võimust võtnud, on tahtmine hakkama saada nii siin kui seal. Djaližis ja ka linnas kutsutakse teda juba lihtsalt Jonõtšiks. «Kuhu see Jonõtš sõidab?» või: «Kas vahest kutsuda Jonõtš konsiiliumile?»

Arvatavasti seetõttu, et kõri on rasva läinud, on ta hääl peenikeseks ning lõikavaks muutunud. Ka tema iseloom on muutunud: see on nüüd raske, kergesti ärrituv. Haigeid vastu võttes on ta tavaliselt vihane, taob kepiga kärsitult vastu põrandat ja karjub oma ebameeldiva häälega:

«Palun ainult küsimustele vastata! Mitte juttu ajada!»

Ta on üksik. Tal on igav elada, miski teda ei huvita.

Kogu aja jooksul, mis ta Djaližis elab, oli armastus Kiisu vastu tema ainus ja arvatavasti ka viimane rõõm. Õhtuti mängib ta klubis vinti, seejärel istub üksinda suure laua ääres ja õhtustab. Teda teenib kõige vanem ja auväärsem teener — Ivan, talle tuuakse lafitt nr. 17, ja kõik — niihästi klubivanemad, kokk kui ka teener — teavad, mida ta armastab ja mida mitte, ning püüavad kogu jõust tema meele järgi olla, et muidu viimaks veel äkki vihastab ja pistab kepiga vastu põrandat taguma.

Õhtust süües pöördub ta vahetevahel kõrvale ja segab end mingisugusesse jutusse:

«Millest te räägite? Ah? Keda?»

Ja kui juhtub, et mõnes naaberlauas läheb jutt Turkinitele, siis küsib ta:

«Missugustest Turkinitest te räägite? Nendest või, kelle tütar klaverit mängib?»

See ongi kõik, mis Startsevist võib öelda.

Ja Turkinid? Ivan Petrovitš pole vananenud ega põrmugi muu-

tunud ja teravmeelitseb nagu ennegi ning jutustab anekdoote. Veera Jossifovna loeb külalistele oma romaane endist viisi meelsasti ja südamliku lihtsusega. Kiisu aga mängib iga päev oma neli tundi klaverit. Ta on märgatavalt vananenud, tunneb end haiglasena ja sõidab igal sügisel koos emaga Krimmi. Neid vaksalis ära saates pühib Ivan Petrovitš silmi, kui rong liikuma hakkab, ja hüüab:

«Hüvasti, olge head!»

Ja lehvitab taskurätti.

1898

KIRSIAED.

(1903)

Komöödia neljas vaatuses.

Tegelased:

Ranevskaja, Ljubov Andrejevna — mõisnik.
Anja — tema tütar, 17-aastane.
Varja — tema kasutütar, 24-aastane.
Gajev, Leonid Andrejevitš — Ranevskaja vend.
Lopahhin, Jermolai Aleksejevitš — kaupmees.
Trofimov, Pjotr Sergejevitš — üliõpilane.
Simeonov-Pištšik, Boriss Borissovitš — mõisnik.
Šarlotta Ivanovna — guvernant.
Jepihhodov, Semjon Pantelejevitš — kontoriametnik.
Dunjaša — toatüdruk.
Firss — toapoiss, 87-aastane vanake.
Jaša — noor toapoiss.
Teekäija.
Jaamaülem.
Postiametnik.
Külalised, teenijad.
Tegevus toimub L. A. Ranevskaja mõisas.

ESIMENE VAATUS.

Tuba, mida ikka veel kutsutakse lastetoaks. Üks uks viib Anja tuppa. Koidik, varsti tõuseb päike. On juba maikuu, kirsipuud õitsevad, kuid aias on vilu, puhteaja kargus. Toa aknad on suletud. Sisse tulevad Dunjaša küünlaga ja Lopahhin, raamat käes.

LOPAHHIN: Jumal tänatud, rong jõudis pärale. Mis kell on?

DUNJAŠA: Varsti kaks. *(Kustutab küünla.)* On juba valge.

LOPAHHIN: Kui palju see rong siis nüüd hilines? Oma kaks tundi vähemalt. *(Haigutab ja sirutab end.)* Olen mina ka üks, näe mihukese lolli tüki mängisin! Sõitsin nimme selleks siia, et jaamas vastu võtta, ja äkki magasin maha... Jäin istudes tukkuma. Pagan võtaks... Oleks ometi sinagi mind äratanud.

DUNJAŠA: Ma arvasin, et te olete ära sõitnud. *(Kuulatab.)* Vist juba sõidavadki.

LOPAHHIN *(kuulatab)*: Ei... Pagas vaja välja võtta, ja see ja teine.

(Paus.)

Ljubov Andrejevna on elanud välismaal viis aastat, ei tea, kuidas ta nüüd välja näeb... Ta on hea inimene. Kerge, lihtne inimene. Mäletan, kui ma viieteistkümne-aastane poisike olin, siis mu kadunud taat — ta pidas sel ajal siin külas poodi — lõi mulle rusikaga näkku, ninast vere välja... Me olime siis millegipärast teie õuele tulnud, ja isa oli vintis. Mäletan nagu praegu: Ljubov Andrejevna, alles nooruke, kõhn sihuke, viis mu käepesuanuma juurde vaat siinsamas kambris, lastetoas, ja ütles: «Ära nuta, külamees, küll pulmadeks kasvab kinni»...

(Paus.)

Külamees... Minu isa oli tõega maamats, aga näe mina kannan juba valget vesti, kollaseid kingi. Kärsaga otse sakste saali... Ainult, et vaat olen rikas, raha palju, kui aga mõtelda ja arutada, siis mats mis mats... *(Lehitseb raamatut.)* Näe, lugesin raamatut ja mitte midagi ei saanud aru. Lugesin ja jäin magama.

(Paus.)

DUNJAŠA: Aga koerad ei maganud terve öö, tunnevad, et pererahvas tuleb.

LOPAHHIN: Mis sinuga on, Dunjaša...

DUNJAŠA: Käed värisevad. Ma langen minestusse.

LOPAHHIN: Liiga juba õrnake oled sa, Dunjaša. Ja rõivastud nagu preili, ja soeng ka. Nii ei lähe. Tarvis ikka aru pähe võtta. *(Tuleb Jepihhodov lillekimbuga; ta on pintsakus, kriuksuvais läikima viksitud saabastes; sisse astudes pillab ta lillekimbu maha.)*

JEPIHHODOV *(tõstab lilled üles)*: Näe, aednik saatis, käskis panna söögituppa. *(Annab lilled Dunjaša kätte.)*

LOPAHHIN: Too sealt mulle ka kalja.

DUNJAŠA: Kuulan. *(Ära.)*

JEPIHHODOV: Praegu on väljas kraadi puhtekahutus, kolm külma, aga kirsid aina õites. Ei või meie kliimat heaks kiita. *(Ohkab.)* Ei või. Meie kliima ei soodusta täpp-täpilt. Näete, Jermolai Alekseitš, lubage osundada, ostsin endale üleeile saapad, aga nemad, julgen teile kinnitada, kriuksuvad nii, et pole mingisugust võimalust. Millega neid määrida?

LOPAHHIN: Jäta. Oled ära tüüdanud.

JEPIHHODOV: Iga päev juhtub mulle mingi õnnetus. Aga ma ei nurise, olen harjunud ja isegi naeratan.

(Tuleb Dunjaša, annab Lopahhinile kalja.)

JEPIHHODOV: Ma lähen. *(Põrkab vastu tooli, see kukub ümber.)* Näe... *(Peaaegu võidurõõmsalt.)* Noh, näete, vabandage väljenduse pärast, mihuke asjaolu, muuseas.. See on lihtsalt isegi tähelepanuväärne! *(Ära.)*

DUNJAŠA: Aga teate, Jermolai Aleksejevitš, tunnistan teile, Jepihhodov palus minu kätt.

LOPAHHIN: Aa!

DUNJAŠA: Ei tea nüüd, mis teha... Ta on mõistlik inimene, ainult mõnikord, kui hakkab rääkima, siis milllestki ei saa aru. Hästi ja tundlikult küll, aga pole arusaadav. Mulle ta nagu meeldikski. Ta armastab mind meeletult. Ta on õnnetu inimene, iga päev juhtub talle midagi. Nii teda meie juures tögataksegi: kakskümmend kaks õnnetust...

LOPAHHIN *(kuulatab)*: Nüüd vist sõidavad...

DUNJAŠA: Sõidavad! Mis see's minuga on... läksin üleni külmaks.

LOPAHHIN: Sõidavad, tõsi. Lähme vastu võtma. Kas ta tunneb mind veel ära? Viis aastat pole näinud.

DUNJAŠA *(ärevuses)*: Ma kukun otsekohe maha... Ah, kukun! *(On kuulda, kuidas maja ette sõidavad kaks sõidukit. Lopahhin ja Dunjaša väljuvad kiiresti. Lava jääb tühjaks. Naabertubades tekib müra. Üle lava, toetudes kepikesele, läheb tõtates Firss, kes Ljubov Andrejevnale jaama vastu oli sõitnud; ta on vanaaegses livrees, kõrge kübar peas; kõneleb midagi enesega, kuid ühestki sõnast ei saa aru. Müra lava taga muutub ikka valjemaks. Hääl:* «Vaat, lähme siit»... *Ljubov Andrejevna, Anja ja Šarlotta Ivanovna, viimasel koerake keti otsas järel, kõik matkarõivais, Varja palitus ja rätik peas, Gajev, Simeonov-Pištšik, Lopahhin, Dunjaša kompsu ja päevavarjuga, teenijad asjadega — lähevad läbi toa.)*

ANJA: Lähme siit. Mamma, kas mäletad, mis tuba see on?

LJUBOV ANDREJEVNA *(rõõmsalt, läbi pisarate)*: Lastetuba!

VARJA: Kui külm, mul on käed kanged. *(Ljubov Andrejevnale.)* Teie toad, valge ja lilla, on jäetud samasugusteks, nagu olid, mammakene.

LJUBOV ANDREJEVNA: Lastetuba, mu armas, kaunis tuba... Siin ma magasin, kui väike olin... *(Nutab.)* Ja ka praegu olen nagu väike... *(Suudleb venda, Varjat, siis jälle venda.)* Aga Varja on ikka samasugune, nunnakese sarnane! Ka Dunjaša tundsin ära... *(Suudleb Dunjašat.)*

GAJEV: Rong hilines kaks tundi. Ega kedagi? Kah kord!

ŠARLOTTA *(Pištšikule)*: Mu koer sööb ka pähkleid.

PIŠTŠIK *(imestanult)*: Mõtelge ometi!

(Kõik lähevad ära peale Anja ja Dunjaša.)

DUNJAŠA: Küll me ootasime... *(Võtab Anjal palitu seljast, kübara peast.)*

ANJA: Ma pole neli ööd teel magada saanud... nüüd on külm mind kõvasti läbi võtnud.

DUNJAŠA: Te sõitsite ära just suure paastu ajal, siis oli lumi maas, käre külm, aga nüüd? Mu kullakene! *(Naerab, suudleb teda.)* Ei jõudnud ära oodata, mu rõõm, paikene... Ma ütlen teile siinsamas kohe, ei kärsi enam minutitki oodata...

ANJA *(loiult)*: Jälle midagi.

DUNJAŠA: Kontorist Jepihhodov palus pärast lihavõtteid minu kätt.

ANJA: Sa ikka neidsamu asju... *(Korraldab juukseid)*. Olen kõik nõelad ära kaotanud...

(Ta on väga väsinud, isegi vangub jalgadel.)

DUNJAŠA: Ei oska enam, mida mõtelda. Ta armastab mind nii kohe armastab!

ANJA *(vaatab üle oma ukse, õrnalt)*: Minu tuba, minu aknad, ma justkui poleks ära käinudki. Olen kodus! Homme hommikul tõusen, jooksen aeda... Oo, kui ma saaksin uinuda! Ma pole kogu tee maganud, mind piinas rahutus.

DUNJAŠA: Üleeile sõitsid siia Pjotr Sergeitš.

ANJA *(rõõmsalt)*: Petja!

DUNJAŠA: Magavad saunas, seal elavadki. «Kardan tülitada,» ütlevad. *(Vaatab oma taskukella.)* Tarvis oleks nad üles äratada, kuid Varvara Mihhailovna ei lubanud. Ütleb: «Sa ära teda ärata.»

(Tuleb Varja, tal on võtmekimp puusal.)

VARJA: Dunjaša, kiiresti kohvi... Mamma palub kohvi.

DUNJAŠA: Silmapilk. *(Ära.)*

VARJA: Noh, jumal tänatud, jõudsite pärale. Oled jälle kodus. *(Hellitades.)* Mu tuvikene tuli! Mu kaunitar tuli!

ANJA: Sain alles päevi näha.

VARJA: Kujutlen!

ANJA: Sõitsin vaiksel nädalal siit välja, siis oli külm. Šarlotta lobiseb kogu tee, teeb kunsttükke. Ja milleks sa mulle selle Šarlotta kaela määrisid...

VARJA: Sa ei võinud ometi, paikene, üksi sõita. Seitsmeteist-kümne-aastasena!

ANJA: Jõuame Pariisi, seal on külm, lumi. Ma kõnelen prantsuse keelt kohutavalt. Mamma elab viiendal korral, saan tema juurde, temal mingisugused prantslased, daamid, vana paater palveraamatuga ja toad täis suitsetatud, ebamugav. Mul hakkas äkki mammast hale, nii hale, kaisutasin ta pead, surusin käte vahele ja ei suuda enam lahti lasta. Pärast mamma aina kallistas, nuttis...

VARJA *(läbi pisarate)*: Ära räägi, ära räägi...

ANJA: Oma suvila Mentoni juures oli ta juba maha müünud, tal ei olnud enam midagi järel, mitte midagi. Mul polnud ka enam kopikatki, vaevalt et pärale sain. Ja mamma ei saa aru! Istume vak-

salis lõunastama, aga tema nõuab kõige kallimaid roogi ja kelneritele annab jootrahaks igaühele rubla. Šarlotta kah. Jaša nõuab endale ka portsjonit, lihtsalt õudne. Mammal on ju teener Jaša, me tõime ta kaasa...

VARJA: Nägin lurjust.

ANJA: Noh, mis, kuidas? Kas saite protsendid kokku?

VARJA: Kus seda.

ANJA: Jumal küll, jumal küll...

VARJA: Augustis läheb mõis oksjonile.

ANJA: Jumal küll...

LOPAHHIN *(vaatab üle ukse sisse ja mõmiseb)*: Me-e-e... *(Ära.)*

VARJA *(läbi pisarate)*: Küll ma talle annaksin... *(Ähvardab rusikaga.)*

ANJA *(kaisutab Varjat tasa)*: Varja, kas ta kosis sind juba? *(Varja vangutab eitavalt pead.)* Ta ju armastab sind... Miks te oma vahekordi siis ei selgita, mida te ootate?

VARJA: Ma mõtlen, et meil ei tule sellest midagi välja. Tal on palju tegemist, tal pole minu jaoks aega... ei pane tähelegi, jumal temaga, raske on mul teda näha... Kõik räägivad meie pulmadest, kõik õnnitlevad, tõeliselt aga pole midagi, kõik on nagu uni... *(Teisel toonil.)* Sul on mesilasekujuline pross.

ANJA *(kurvalt)*: Selle mamma ostis. *(Läheb oma tuppa, kõneleb lõbusalt, lapselikult.)* Aga Pariisis ma sõitsin õhupallil!

VARJA: Mu tuvikene tuli! Kaunitar tuli!

(Dunjaša on kohvikannuga juba tagasi ja keedab kohvi.)

VARJA *(seisab ukse juures)*: Talitan, kullake, kogu päeva majapidamises ja ise unistan. Saaks ometi sind rikkale mehele panna, siis oleksin minagi rahulikum, läheksin mööda kloostreid, pärast Kiievisse... Moskvasse, ja nii muudkui käiksin mööda pühasid paiku... Käiksin ja käiksin. Hardust küll!

ANJA: Linnud aias siristavad. Mis kell on juba?

VARJA: Vist hakkab kolm saama. Aeg sul, kullake, magama heita. *(Astub Anja tuppa.)* Hardust küll...

(Sisse tuleb Jaša pleediga ja väikese reisikohvriga.)

JAŠA *(läheb üle lava, delikaatselt)*: Tohib siit läbi minna?

DUNJAŠA: Ei tunne teid äragi, Jaša. Mihukeseks olete välismaal läinud.

JAŠA: Hm... Aga kes teie olete?

DUNJAŠA: Kui teie siit ära sõitsite, olin ma alles nihuke. *(Näitab oma kõrgust põrandast.)* Dunjaša, Fjodor Kozojedovi tütar. Ei mäleta!

JAŠA: Hm... Tibukene! *(Vaatab ringi ja embab teda, Dunjaša kiljatab ja pillab alustassi maha. Jaša läheb kiiresti minema.)*

VARJA *(ukselt, rahulolematu häälega)*: Mis siin jälle on?

DUNJAŠA *(läbi pisarate)*: Alustassi pillasin puruks...

VARJA: See tähendab head.

ANJA *(tuleb oma toast)*: Tuleks mammat ette valmistada — Petja on siin...

VARJA: Ma käskisin teda mitte äratada.

ANJA *(mõtlikult)*: Kuus aastat tagasi suri isa, kuu aega hiljem uppus jõkke vend Griša, nägus seitsmeaastane poisike. Mamma ei talunud hoopi, läks ära, läks tagasi vaatamata... *(Võpatab.)* Kui väga ma temast aru saan, kui ta teaks!

(Paus.)

Ja Petja Trofimov oli Griša õpetajaks — mammale võib kõik meenuda...

(Tuleb Firss; ta on pintsakus ja valges vestis.)

FIRSS *(ligineb kohvikannule, muretsevalt)*: Kas prouad joovad siin... *(Tõmbab kätte valged kindad.)* Kas kohv on valmis? *(Dunjašale, rangelt.)* Sind! Aga koor?

DUNJAŠA: Ah, sa mu heldus... *(Läheb kärmesti minema.)*

FIRSS *(sekeldab kohvikannu juures)*: Eeh, sina, vussnäpp... *(Pomiseb midagi.)* Sõitsid Pariisist... Ka härra käis korra Pariisis... hobustega... *(Naerab.)*

VARJA: Firss, mille üle sa rõõmustad?

FIRSS: Mida soovite? *(Rõõmsalt.)* Mu perenaine jõudis koju! Said minu silmakesed näha! Nüüd võib ka rahus surra... *(Nutab rõõmu pärast.)*

(Tulevad Ljubov Andrejevna, Gajev ja Simeonov-Pištšik; Simeonov-Pištšik kannab peenest riidest kerget käisteta jakki, laiu pükse. Gajev teeb sisse tulles käte ja kehaga liigutusi, nagu mängiks piljardit.)

LJUBOV ANDREJEVNA: Kuidas see oligi? Las ma tuletan meelde? Kollane nurka! Dublee keskele!

GAJEV: Lõikan nurka! Kunagi me, õde, magasime sinuga vaat sellessamas toas, aga nüüd olen ma juba viiskümmend üks aastat vana, nii imelik kui see ka ei ole...

LOPAHHIN: Jah, aeg lendab.

GAJEV: Keda?

LOPAHHIN: Ütlen, et aeg lendab.

GAJEV: Aga siin lõhnab patšuli järele.

ANJA: Lähen heidan magama. Head ööd, mamma. *(Suudleb ema.)*

LJUBOV ANDREJEVNA: Mu kulla tüdruk. *(Suudleb ta käsi.)* Oled sa rõõmus, et jälle kodus oled? Mina pole ennast ikka veel jõudnud koguda.

ANJA: Hüvasti, onu.

GAJEV *(suudleb tal nägu, käsi)*: Jumal sinuga. Kui sarnane sa emaga oled. *(Õele.)* Sina, Ljuba, olid neis aastais täpselt samasugune.

ANJA *(annab Lopahhinile ja Pištšikule kätt, ära minnes suleb enda järel ukse.)*

LJUBOV ANDREJEVNA: Ta on väga väsinud.

PIŠTŠIK: Eks olnud ka pikk reis.

VARJA *(Lopahhinile ja Pištšikule)*: Noh, härrased? Kell on juba kolm, tarvis ka korda tunda.

LJUBOV ANDREJEVNA *(naerdes)*: Oled ikka samasugune, Varja. *(Tõmbab ta enda vastu ja suudleb teda.)* Vaat, joon kohvi, siis läheme kõik.

(Firss asetab talle padjakese jalge alla.)

Aitäh, kallis. Olen kohviga harjunud. Joon teda päeval ja ööl. Aitäh, vanake. *(Suudleb Firssi.)*

VARJA: Lähen vaatan, kas kõik asjad on ära toodud... *(Ära.)*

LJUBOV ANREJEVNA: Kas tõesti istun siin mina? *(Naerab.)* Tahaksin hüpelda, kätega vehkida. *(Katab silmad kätega.)* Aga äkki ma magan! Näeb jumal, ma armastan kodumaad, armastan õrnalt, ma ei võinud vaguniaknast välja vaadata, aina nutsin. *(Läbi pisarate.)* Noh, tarvis siiski kohvi juua. Aitäh sulle, Firss, aitäh, mu vanake. Olen nii rõõmus, et sa veel elad.

FIRSS: Üleeile.

GAJEV: Ta kuuleb halvasti.

LOPAHHIN: Pean kohe, kell viis hommikul, Harkovisse sõitma. Küll on kahju! Oleksin tahtnud teid vaadelda, juttu ajada. Olete ikka samasugune suurepärane.

PIŠTŠIK *(raskelt hingates)*: Isegi ilusamaks on läinud... Rõivad Pariisi moodi... söögu mind susi, tükkis naha ja karvadega...

LOPAHHIN: Teie vend Leonid Andrejevitš räägib, et ma olevat lontrus, kulak, kuid see on mulle täiesti ükspuha. Las räägib. Tahaks ainult, et teie mind endiselt usuksite, et teie imelised, liigutavad silmad vaataksid mind nagu varem. Halastaja jumal! Minu isa oli ju teie vanaisa ja isa juures pärisori, kuid teie, just teie tegite kord minu jaoks nii palju, et ma unustasin kõik ja armastan teid nagu oma lihast... enam kui lihast õde...

LJUBOV ANDREJEVNA: Ma ei suuda paigal istuda, ei jaksa... *(Hüppab püsti ja kõnnib suures erutuses ringi.)* Ma ei ela seda rõõmu üle... Naerge mind, olen rumal... Mu kapike, kallis... *(Suudleb kappi.)* Mu lauake...

GAJEV: Aga sinu äraolekul suri siin njanja.

LJUBOV ANDREJEVNA *(istub uuesti ja joob kohvi)*: Jah, olgu talle muld kerge. Mulle kirjutati.

GAJEV: Ka Anastassi suri. Petruška Kossoi läks minu juurest ära ja elab nüüd linnas pristavi juures. *(Võtab taskust karbi klaaskompvekkidega, imeb kompvekki.)*

PIŠTŠIK: Mu tütar Dašakene... saadab teile terviseid...

LOPAHHIN: Tahaksin teile ütelda midagi õige lõbusat, meeldivat. *(Vaatab kella.)* Kohe sõidan, pole enam aega pikka juttu pidada... noh, ma ainult kahe-kolme sõnaga. Teil on juba teada, et teie kirsiaed läheb võlgade pärast müügile, oksjon on määratud 22. augustile, kuid teie ärge ärrituge, mu kallis, magage aga rahulikult, väljapääs on olemas... Minu plaan on niisugune. Palun tähelepanu! Teie mõis asetseb kõigest kahekümne versta

kaugusel linnast, raudtee rajati siit lähedalt mööda, ja kui kirsiaed ja jõeveerne maa jaotada suvituskruntideks ja suvilate alla välja üürida, siis on teil aastas kõige vähemalt 25 tuhat sissetulekut.

GAJEV: Vabandage, milline jama!

LJUBOV ANDREJEVNA: Ma ei mõistnud teid täiesti, Jermolai Alekseitš.

LOPAHHIN: Te võtate suvitajailt kõige vähem 25 rubla tiinult, ja kui nüüdsama kohe kuulutate, siis ma vastutan teile mis peale tahes, et teile ei jää sügiseks ainsatki vaba krunti, kõik võetakse ära. Ühe sõnaga, õnnitlen, te olete päästetud. Paik on suurepärane, jõgi on sügav. Ainult muidugi tarvis koristada, puhastada... ütleme näiteks, kõik vanad ehitised lammutada, see maja ka, ta ei kõlba enam kuskile, vana kirsiaed maha raiuda...

LJUBOV ANDREJEVNA: Maha raiuda? Mu kallis, andestage, teie ei saa millestki aru. Kui terves kubermangus üldse on midagi huvitavat, isegi tähelepanuväärset, siis just ainult meie kirsiaed.

LOPAHHIN: Tähelepanuväärset on temas ainult niipalju, et ta on väga suur. Kirss kannab vilja ainult kord kahe aasta kohta ja sedagi pole kuhugi panna, keegi ei osta.

GAJEV: Isegi «Entsüklopeedilises sõnaraamatus» mainitakse seda aeda.

LOPAHHIN *(vaatab kella)*: Kui me midagi välja ei mõtle ja mingile otsusele ei jõua, siis müüakse nii kirsiaed kui ka kogu mõis 22. augustil oksjonil maha. Otsustage siis! Teist väljapääsu pole, vannun teile. Ei ole ega olegi.

FIRSS: Vanasti, aastat 40—50 tagasi, kirsse kuivatati, tehti sisse, marineeriti, keedeti moosiks ja vahel...

GAJEV: Ole vait, Firss.

FIRSS: Ja vahel saadeti kuivatatud kirsse koormate viisi Moskvasse ja Harkovisse. Raha sai! Ja kuivatatud kirss oli siis pehme, mahlakas, magus, lõhnav... Siis tunti kunsti...

LJUBOV ANDREJEVNA: Aga kuhu see kunst siis nüüd on jäänud?

FIRSS: Ära unustatud. Keegi ei mäleta enam.

PIŠTŠIK *(Ljubov Andrejevnale)*: Mis Pariisis ka kuulda? Kuidas? Kas konni sõite?

LJUBOV ANDREJEVNA: Krokodille sõin.

PIŠTŠIK: Mõtelge ometi...

LOPAHHIN: Siiamaani olid maal ainult härrad ja talupojad, aga nüüd siginesid veel suvitajad. Kõik linnad, isegi kõige väiksemad, on nüüd suvilaist ümbritsetud. Ja võib ütelda, et aasta kahekümne pärast sigineb suvitajaid arvutul hulgal. Praegu suvitaja joob ainult palkonil teed, kuid võib juhtuda, et oma ühel tiinul ta hakkab ka majapidamist arendama, ja siis muutub teie kirsiaed õnnelikuks, rikkaks, lokkavaks.

GAJEV *(vihastades)*: Milline loba!

(Tulevad Varja ja Jaša.)

VARJA: Mammakene, teile on siin kaks telegrammi. *(Valib võtme, avab helinal vanaaegse kapi.)* Siin nad on.

LJUBOV ANDREJEVNA: Need on Pariisist. *(Rebib telegrammid lugemata puruks.)* Pariisiga on kõik lõpetatud.

GAJEV: Aga kas tead, Ljuba, kui vana see kapp on? Nädal tagasi ma tõmbasin alumise sahtli lahti, vaatan, seal on sissepõletatud numbrid. Kapp on valmistatud täpselt sada aastat tagasi. Kuidas? Ah? Pühitse kas või juubelit. Elutu asi küll, aga ikkagi, nii või teisiti — raamatukapp.

PIŠTŠIK *(imestades)*: Sada aastat... Mõtelge ometi!...

GAJEV: Jah... see on juba asi... *(Kobab kappi.)* Kallis, lugupeetud kapp! Tervitan sinu olemasolu, mis juba üle saja aasta on olnud suunatud hea ja õigluse helgete ideaalide poole; sinu vaikiv kutse viljakale tööle pole vaibunud saja aasta kestel, hoides ülal *(läbi pisarate)* meie soo põlvkondades erksust, usku paremasse tulevikku ja kasvatades meis headuse ning ühiskondliku eneseteadvuse ideaale.

(Paus.)

LOPAHHIN: Jaa...

LJUBOV ANDREJEVNA: Oled ikka samasugune, Ljonja.

GAJEV *(pisut kohmetades)*: Pallist paremale nurka! Lõikan keskmisse!

LOPAHHIN *(vaatab kella)*: Noh, mul on aeg.

JAŠA *(ulatab Ljubov Andrejevnale ravimeid)*: Vahest võtate praegu pille...

PIŠTŠIK: Pole tarvis võtta medikamente, kullake... ei neist ole kasu ega kahju... Andke siia... kõrgesti lugupeetav. *(Võtab pillid, puistab endale peo peale, puhub neile, paneb suhu ja joob kalja otsa.)* Vaat!

LJUBOV ANDREJEVNA *(kohkunult)*: Olete hulluks läinud või?

PIŠTŠIK: Võtsin sisse kõik pillid.

LOPAHHIN: No on aga kõri!

(Kõik naeravad.)

FIRSS: Nemad olid lihavõtteiks meil, pool pange kurke sõivad ära... *(Pomiseb.)*

LJUBOV ANDREJEVNA: Mis ta räägib?

VARJA: Juba kolm aastat pomiseb nõnda. Me oleme harjunud.

JAŠA: Aukartust-äratav vanadus.

(Šarlotta Ivanovna, valgeis rõivais, väga kõhn, kinni nööritud, lornjett vöö küljes, läheb üle lava.)

LOPAHHIN: Andestage, Šarlotta Ivanovna, ma pole jõudnud teid veel tervitada. *(Tahab tal kätt suudelda.)*

ŠARLOTTA *(tõmbab käe ära)*: Kui lubada teil kätt suudelda, siis te tahate pärast ka käsivart, ja siis õlga...

LOPAHHIN: Ei vea mul täna.

(Kõik naeravad.)

Šarlotta Ivanovna, näidake kunsttükki!

LJUBOV ANDREJEVNA: Šarlotta, näidake kunsttükki!

ŠARLOTTA: Pole vaja. Ma tahan magada. *(Ära.)*

LOPAHHIN: Kolme nädala pärast näeme jälle. *(Suudleb Ljubov Andrejevnal kätt.)* Seniks jumalaga. On aeg. *(Gajevile.)* Nägemiseni. *(Suudleb Pištšikut.)* Nägemiseni. *(Annab Varjale kätt, siis Firsile ja Jašale.)* Ei tahaks ära sõita. *(Ljubov Andrejevnale.)* Kui olete suvilate asjas järele mõtelnud ja otsustanud, siis teatage, ma saan hankida tuhandet viiskümmend laenu. Kaaluge tõsiselt.

VARJA *(vihaselt)*: Hakake ükskord ometi minema!

LOPAHHIN: Lähen, lähen... *(Ära.)*

GAJEV: Lontrus. Muide, pardon... Varja läheb talle mehele, see on Varja peigmees.

VARJA: Onuke, ärge rääkige üleliigset.

LJUBOV ANDREJEVNA: Mis siis, Varja, ma olen väga rõõmus. Ta on hea inimene.

PIŠTŠIK: Tõtt ütelda... täiesti lugupidamist vääriv inimene. Ja minu Dašakene... räägib ka, et... räägib... mitmesuguseid sõnu räägib. *(Norsatab, kuid ärkab kohe jälle.)* Aga ikkagi, kõrgesti lugupeetav, andke mulle... laenuks 240 rubla... pean homme pantimisprotsente maksma...

VARJA *(kohkudes)*: Pole, pole!

LJUBOV ANDREJEVNA: Mul pole tõepoolest mitte sugugi.

PIŠTŠIK: Küllap leidub. *(Naerab.)* Kunagi ei kaota lootust. Näe, mõtled, juba on kõik hukkas, läbi, aga ei... raudtee tõmmati üle minu maa ja... mulle maksti. Aga seal ehk juhtub veel midagi, täna või homme... Dašakene võidab kakssada tuhat... tal on pilet.

LJUBOV ANDREJEVNA: Kohv on joodud, nüüd puhkama.

FIRSS *(puhastab harjaga Gajevit, noomivalt)*: Jälle pole te neid pükse jalga pannud. Mis ma pean küll teiega tegema!

VARJA *(tasa)*: Anja magab. *(Avab tasa akna.)* Päike on juba tõusnud, pole külm. Vaadake, mammake: kui toredad puud! Jumal küll, õhk! Kuldnokad laulavad!

GAJEV *(avab teise akna)*: Aed on üleni valge. Sul on veel meeles, Ljuba? Vaat see pikk allee läheb otse-otse, nagu sirge rihm; kuuvalgeil öil ta helendab. Mäletad? On meeles?

LJUBOV ANDREJEVNA *(vaatab aknast aeda)*: Oo, mu lapsepõlv, mu puhtus! Selles lastetoas ma magasin, vahtisin siit aeda, õnn virgus ühes minuga igal hommikul, ja ka siis oli aed täpselt samasugune, miski pole muutunud. *(Naerab rõõmu pärast.)* Üleni, üleni valge. Oo, mu aed! Pärast pimedat, vihmast sügist ja külma talve oled sa jälle noor, täis õnne, taevainglid pole sind maha jätnud. Kui võtta mu rinnalt ja õlgadelt raske kivi, kui ma saaksin unustada oma mineviku!

GAJEV: Jah, ja ka aed müüakse võlgade katteks maha, nii imelik kui see ka on...

LJUBOV ANDREJEVNA: Vaadake, kadunud mamma kõnnib aias... valgeis rõivais! *(Naerab rõõmu pärast.)* Tema.

GAJEV: Kus?

VARJA: Jumal teiega, mammake.

LJUBOV ANDREJEVNA: Pole kedagi, mulle ainult paistis. Paremal, seal, kus aiamajakese juurde käänab, on kummargil valge puuke, just nagu naisterahvas...

(Ilmub Trofimov, kulunud üliõpilasmundris, prillidega.)

LJUBOV ANDREJEVNA: Milline imeväärne aed! Valged õiemassid, sinine taevas...

TROFIMOV: Ljubov Andrejevna!

(Too vaatab tagasi.)

Tervitan teid ainult ja lähen kohe jälle ära. *(Suudleb kuumalt kätt.)* Mul kästi hommikuni oodata, kuid mul ei jätkunud kannatust...

(Ljubov Andrejevna vaatleb teda imestusega.)

VARJA *(läbi pisarate)*: See on Petja Trofimov...

TROFIMOV: Petja Trofimov, teie Griša endine õpetaja... Kas tõesti olen nii muutunud?

(Ljubov Andrejevna süleleb teda ja nutab tasa.)

GAJEV *(kohmetanult)*: Noh, noh, Ljuba.

VARJA *(nutab)*: Rääkisin ju, Petja, et ootaksid homseni.

LJUBOV ANDREJEVNA: Mu Griša... mu poisike... Griša... poeg...

VARJA: Mis parata, mammake. Jumala tahtmine.

TROFIMOV *(hellalt, läbi pisarate)*: Küllalt, küllalt...

LJUBOV ANDREJEVNA *(nutab tasa)*: Poisike hukkus, uppus.. Milleks? Milleks, mu sõber? *(Tasem.)* Anja magab seal, aga mina räägin valjusti... teen kära... Noh, Petja? Miks te nii inetuks olete läinud? Nii vanaks?

TROFIMOV: Vagunis üks eit nimetas mind luitunud saksaks.

LJUBOV ANDREJEVNA: Teie olite siis sootuks poisike, armas tudengikene, aga nüüd on juuksed juba hõredad, prillid. Kas tõesti olete ikka veel üliõpilane? *(Läheb ukse poole.)*

TROFIMOV: Vist jään igaveseks üliõpilaseks.

LJUBOV ANDREJEVNA *(suudleb venda, siis Varjat)*: Noh, minge magama. Ka sina oled vanaks jäänud, Leonid.

PIŠTŠIK *(läheb talle järele)*: Tähendab, nüüd magama... Oo, see minu luuvalu. Ma jään siia teile... Mul läheks, pai Ljubov Andrejevna, homme hommikul vaja... 240 rubla...

GAJEV: See ikka oma...

PIŠTŠIK: 240 rubla... pantimisprotsente maksta...

LJUBOV ANDREJEVNA: Pole mul raha, paike.

PIŠTŠIK: Maksan tagasi, kallis... Summa on ju tühine...

LJUBOV ANDREJEVNA: Noh, hea küll, Leonid annab... Sa anna talle, Leonid.

GAJEV: Või veel, hoia aga tasku pärani!

LJUBOV ANDREJEVNA: Mis seal ikka teha, anna... Talle on vaja... Ta maksab tagasi.

(Ljubov Andrejevna, Trofimov, Pištšik ja Firss väljuvad. Jäävad Gajev, Varja ja Jaša.)

GAJEV: Õde pole ikka veel rahapillamisest vabanenud. *(Jašale.)* Mine kaugemale, sõbrake, sa lehkad kana järele.

JAŠA *(muiates)*: Aga teie, Leonid Andrejevitš, olete ikka samasugune kui enne.

GAJEV: Keda? *(Varjale.)* Mis ta ütles?

VARJA *(Jašale)*: Sinu ema tuli külast, istub juba eilsest saadik peretoas, tahab sinuga kokku saada ...

JAŠA: Jumal temaga hoopis!

VARJA: Ah, sa häbematu!

JAŠA: Väga mul vaja. Oleks võinud ka homme tulla. *(Ära.)*

VARJA: Mammake on ikka samasugune, nagu oli, pole põrmugi muutunud. Kui talle voli anda, siis ta kingiks kõik laiali.

GAJEV: Jah.

(Paus.)

Kui mõne haiguse vastu õige palju vahendeid soovitatakse, siis tähendab see seda, et haigus on ravimatu. Ma mõtlen, pingutan ajusid, mul on palju vahendeid, väga palju, ja, tähendab, õieti mitte ühtegi. Oleks hea, kui saaks kelleltki päranduse, hea oleks, kui panna Anja õige rikkale mehele, hea oleks, kui sõidaks Jaroslavli ja katsuks õnne krahvinnast tädi juures. Tädi on ju väga, väga rikas.

VARJA *(nutab)*: Aitaks jumal.

GAJEV: Ära ulu. Tädi on väga rikas, kuid meid ta ei salli. Esiteks, õde läks mehele vandeadvokaadile, mitteaadlikule.

(Uksele ilmub Anja.)

GAJEV: Läks mitteaadlikule ja käitus, — ei või ütelda, et just väga vooruslikult. Ta on tubli, hea, kena inimene, ma armastan teda väga, kuid mõtle välja ükskõik missuguseid pehmendavaid asjaolusid, ikkagi tuleb tunnistada, et ta on paheline. Seda tajub tema vähemaski liigutuses.

VARJA *(sosinal)*: Anja seisab uksel.

GAJEV: Keda?

(Paus.)

Imelik, mulle on midagi paremasse silma sattunud ... hakkan halvasti nägema. Neljapäeval, kui olin ringkonnakohtus ...

(Anja tuleb sisse.)

VARJA: Miks sa ei maga, Anja?

ANJA: Ei tule und. Ei saa.

GAJEV: Mu maimuke. *(Suudleb Anjal nägu, käsi.)* Mu laps ... *(Läbi pisarate.)* Sa pole õetütar, oled mu ingel, oled mulle kõik. Usu mind, usu ...

ANJA: Ma usun sind, onu. Sind armastavad, austavad kõik ... kuid kallis onu, sa peaksid vaikima, ainult vaikima. Mis sa praegu kõnelesid mu mammast, oma õest? Milleks sa seda rääkisid?

GAJEV: Jah, jah ... *(Katab Anja käega endal näo.)* Tõepoolest see on hirmus! Mu jumal! Jumal, päästa mind! Ja täna ma pidasin

veel kõne kapi ees... kui rumal! Alles kui lõpetasin, sain aru, et rumal.

VARJA: Tõesti, onukene, te peaksite vaikima. Vaikige ainult ja muud midagi.

ANJA: Sul endal ju rahulikum, kui vaikid.

GAJEV: Vaikin. *(Suudleb Anjal ja Varjal käsi.)* Vaikin. Ainult nüüd veel asjast. Olin neljapäeval ringkonnakohtus, noh, saime kamba kokku, läks jutuks ühest ja teisest, kümnendast-kaheküm-nendast ja vist on loota, et saab korraldada vekslilaenu protsentide tasumiseks pangas.

VARJA: Aitaks ainult jumal!

GAJEV: Teisipäeval sõidan, kõnelen veel kord läbi. *(Varjale.)* Ära ulu. *(Anjale.)* Su mamma kõneleb Lopahhiniga; too muidugi talle ei keelaks... Sina aga, kui oled välja puhanud, sõidad Jaroslavli krahvinna juurde, oma vanaema juurde. Nii me hakkamegi tegutsema kolmest otsast — ja asi nudi. Protsendid me maksame, olen veendunud... *(Paneb suhu kompveki.)* Oma au peale, mille peale tahes vannun, mõis ei lähe oksjonile! *(Erutudes.)* Oma õnne peale vannun! Säh sulle mu käsi, nimeta mind siis näruseks, alatuks inimeseks, kui lasen minna oksjonini! Kogu oma olemusega vannun!

ANJA *(on jälle rahulikumaks muutunud, ta on õnnelik)*: Kui hea sa oled, onu, kui tark! *(Kaelustab teda.)* Nüüd ma olen rahulik! Olen rahul! Olen õnnelik!

(Tuleb Firss.)

FIRSS *(noomivalt)*: Leonid Andreitš, jumalat te ei karda! Millal siis magada?

GAJEV: Otsekohe, otsekohe. Sa mine ära, Firss. Olgu peale, ma võtan enda ise riidest lahti. Noh, lapsed, nüüd ruttu... Üksikasjad homme, aga nüüd minge magama. *(Suudleb Anjat ja Varjat.)* Mina olen kaheksakümnendate aastate inimene... Ei kiideta seda aega, kuid ikkagi, võin ütelda, oma veenete eest on mul tulnud mõndagi kannatada. Ega mind asjata talumees armasta. Talumeest peab tundma! Tarvis teada, millega...

ANJA: Onuke, sa jälle!

VARJA: Vaikige, onuke.

FIRSS *(pahaselt)*: Leonid Andreitš!

GAJEV: Lähen, lähen... Heitke magama. Kahest poordist keskele! Panen puhta... *(Läheb ära, talle järele kobib Firss.)*

ANJA: Nüüd ma olen rahulik. Jaroslavli ei tahaks sõita, ma ei armasta vanaema, kuid olen siiski rahul. Aitäh onule. *(Võtab istet.)*

VARJA: Tarvis magada. Lähen. Aga siin, sinu äraolekul oli pahandus. Vanas peretoas, nagu sa tead, elavad ainult vanad teenijad. Jefimuška, Polja, Jevstignei, noh ja Karp. Hakkasid enda juurde mingisuguseid hulguseid öömajale laskma — ma ei teinud küsimust. Aga siis, kuulen, jutt lahti, nagu oleksin ma käskinud neid ainult hernestega toita. Ihnsusest, näed sa... Ja kõik ikka puha Jevstignei... Hea küll, mõtlen. Kui nõnda, mõtlen, siis oota

sa mul. Kutsun Jevstignei ette... *(Haigutab.)* Tulebki... Kuidas sa siis niimoodi, räägin, Jevstignei... sa vana loll... *(Vaatab Anjat.)* Anjakene!...

(Paus.)

Uinus!... *(Võtab Anjal kaenla alt kinni.)* Lähme voodisse!... Lähme!... *(Talutab teda.)* Mu tuvike, uinus! Lähme...

(Lähevad.)

(Kaugel, teispool aeda, mängib karjane lutupilli. Trofimov läheb üle lava, nähes Varjat ja Anjat, seisatab.)

VARJA: Tss... Ta magab... magab... Lähme, kallis.

ANJA *(tasa läbi une)*: Olen nii väsinud... ikka kellukesed... Onu... kallis... ja mamma ja onu...

VARJA: Lähme, kullake, lähme...

(Anja tuppa ära.)

TROFIMOV *(heldinult)*: Mu päike! Mu kevad!

Eesriie.

TEINE VAATUS.

Väli. Vana, viltuvajunud, ammu hüljatud väike kabel, selle kõrval kaev, suured kivid, mis kunagi on olnud vist hauaplaadid, ja vana pink. Paistab tee Gajevi mõisa. Küljel eemal kerkivad järkjärgult kõrgenedes tumedad paplid: sealt algab kirsiaed. Kaugel rida telefoniposte ja kaugel-kaugel silmapiiril, vaevalt seletatavalt, suure linna tunnuseid; linn paistab ainult väga ilusa, selge ilmaga. Päike on varsti loojumas. Šarlotta, Jaša ja Dunjaša istuvad pingil; Jepihhodov seisab kõrval ja mängib kitarri; kõik istuvad mõtetes. Šarlottal on peas vana, nokaga müts; ta on võtnud püssi õlalt ja seab rihmapannalt.

ŠARLOTTA *(mõtetes)*: Mul pole õiget passi, ma ei tea, kui vana ma olen, ja mulle paistab aina, nagu oleksin ma noor. Siis, kui ma väike plika olin, sõitsid mu isa ja mamma mööda laatu ja andsid etendusi, väga häid. Mina aga tegin *saltomortale*'t ja muid trikke. Aga kui papa ja mamma surid, võttis mu enda juurde keegi saksa proua ja hakkas mind õpetama. Hea küll. Ma sirgusin suureks, läksin siis guvernandiks. Aga kust ja kes ma olen — ei tea... Kes mu vanemad olid, vahest nad ei olnudki laulatatud... ei tea. *(Võtab taskust kurgi ja hakkab sööma.)* Midagi ei tea.

(Paus.)

Tahaks nii kangesti rääkida, aga kellega sa räägid... mul pole kedagi.

JEPIHHODOV *(mängib kitarril ja laulab)*: «Milleks mull' sõprus ja vendlus, see on kõik tühi kui põrm...» Nii meeldiv on mängida mandoliinil!

DUNJAŠA: See on kitarr, aga mitte mandoliin. *(Vaatleb end peeglikesest ja puuderdab.)*

JEPIHHODOV: Meeletule, kes armunud, on see mandoliin... *(Laulab.)* «... oleks vaid armastusõndsus, mida ei kustuta surm...»

(Jaša laulab kaasa.)

ŠARLOTTA: Kui hirmsasti need inimesed laulavad... fui! Nagu šaakalid.

DUNJAŠA *(Jašale)*: Ikkagi, mäherdune õnn olla viibinud välismaal.

JAŠA: Jah, muidugi. Ei saa olla teiega nõustumata. *(Haigutab, süütab siis sigari.)*

JEPIHHODOV: Arusaadav asi. Välismaal on juba ammu kõik täiskomplekt.

JAŠA: Mõistagi.

JEPIHHODOV: Olen arenenud inimene, loen mitmesuguseid märkimisväärseid raamatuid, ainult kuidagi ei saa kätte suunda, mida ma õieti tahan, kas pean elama või enda maha laskma, õieti öelda; kuid sellest hoolimata ma kannan alati revolvrit kaasas. Näete... *(Näitab revolvrit.)*

ŠARLOTTA: Lõpetasin. Nüüd lähen. *(Heidab püssi rihmaga õlale.)* Sina, Jepihhodov, oled väga tark mees ja väga kohutav; sind peaksid naised hullupööra armastama. Brrr! *(Hakkab minema.)* Need tarkpead on kõik nii rumalad, pole mul, kellega kõnelda... Ikka üksi, üksi, kedagi mul pole ja... kes ma olen, milleks ma olen, ei tea... *(Lonkides ära.)*

JEPIHHODOV: Õieti öelda, muid asju riivamata, pean enda kohta väljendama, muuseas, et saatus suhtub minusse ilma kaastundeta, nagu torm väikesesse laevukesesse. Kui, oletame, ma eksin, siis miks ma täna hommikul ärkan, näiteks öeldud, vaatan, aga mul on rinna peal koletu suur ämblik... Näe niisugune. *(Näitab mõlema käega.)* Või jälle võtad kalja, et janu kustutada, aga selles on, vaatad, midagi ülimal määral ebaviisakat, umbes tarakani-taolist.

(Paus.)

Olete lugenud Buckle'i?

(Paus.)

Pean teid tülitama, Avdotja Fjodorovna, paariks sõnaks.

DUNJAŠA: Rääkige.

JEPIHHODOV: Mul oleks soovitav teiega nelja silma all... *(Ohkab.)*

DUNJAŠA *(kohmetades)*: Hea küll... Ainult enne tooge mulle mu mantel... See on kapi kõrval... siin on pisut jahe...

JEPIHHODOV: Hea küll... toon... Nüüd ma tean, mis ma oma revolvriga pean tegema... *(Võtab kitarri ja läheb sellel plõnksutades ära.)*

JAŠA: Kakskümmend kaks õnnetust! Omavahel öeldud: rumal inimene. *(Haigutab.)*

DUNJAŠA: Äkki ehk lasebki enda maha.

(Paus.)

Olen üles erutatud, aina närvitsen. Mind võeti juba plikakesena sakste juurde, olen nüüd lihtsast elust võõrdunud, näe, ka käed on valged, valged nagu preilnal. Olen õrnaks läinud, sihukeseks delikaatseks, suursuguseks, kõike kardan... Nii kole on. Ja kui teie, Jaša, mind peaksite petma, siis ma lihtsalt ei tea kohe, mis saab mu närvidest.

JAŠA *(suudleb teda)*: Tibukene! Muidugi iga tüdruk teadku, mis talle lubatud on, ja kõige rohkem ma ei salli, kui tüdruk on halbade elukommetega.

DUNJAŠA: Ma armusin teisse hullupööra, teie olete haritud, võite igast asjast mõtteid avaldada.

(Paus.)

JAŠA *(haigutab)*: Ja-ah... Minu arvates on nõnda: kui tüdruk kedagi armastab, siis ta, tähendab, on kõlvatu.

(Paus.)

Mõnus on värske õhu käes sigarit suitsetada... *(Kuulatab.)* Siia tullakse... Need on härrased...

(Dunjaša kaisutab teda ägedalt.)

JAŠA: Minge koju, nagu oleksite käinud jões suplemas; minge seda teerada mööda, muidu näevad ja mõtlevad minust, nagu oleks mul olnud teiega kohtamine. Ei või seda sugugi sallida.

DUNJAŠA *(köhib tasa)*: Mul hakkas sigarist pea valutama... *(Lahkub.)*

(Jaša jääb paigale, istub kabeli kõrval. Tulevad Ljubov Andrejevna, Gajev ja Lopahhin.)

LOPAHHIN: Tarvis otsustada lõplikult — aeg ei anna oodata. Küsimus on ju täiesti tühine. Kas olete nõus andma maad suvilate alla või ei? Vastake üksainus sõna: jah või ei! Ainult üks sõna!

LJUBOV ANDREJEVNA: Kes siin suitsetab jälke sigareid... *(Võtab istet.)*

GAJEV: Näe, ehitati raudtee, ja kohe muutus mõnusaks. *(Istub.)* Käisime linnas ja einestasime... Kollane keskele! Mul tarvis kõigepealt minna majja ja üks partii mängida...

LJUBOV ANDREJEVNA: Jõuad.

LOPAHHIN: Ainult üks sõna! *(Anuvalt.)* Vastake mulle ometi!

GAJEV *(haigutab)*: Keda?

LJUBOV ANDREJEVNA *(vaatab oma rahataskut)*: Eile oli palju raha, täna aga hoopis vähe. Mu vaene Varja toidab kokkuhoiu pärast kõiki piimasupiga, köögis antakse vanadele ainult herneid, mina aga raiskan kuidagi mõttetult... *(Pillab rahataskust maha, kuldtükid veerevad laiali.)* Noh, läksid... *(On tusane.)*

JAŠA: Lubage, ma korjan kohe üles. *(Korjab rahad kokku.)*

LJUBOV ANDREJEVNA: Olge nii kena, Jaša. Ja milleks ma üldse einestama sõitsin... Teie restoran muusikaga on rämps, laudlinad lehkavad seebi järele... Milleks nii palju juua, Ljonja? Milleks nii palju süüa? Milleks nii palju rääkida? Täna restoranis sa rääkisid jälle palju ja puha sobimatult. Seitsmekümnendaist aastaist, dekadentidest. Ja kellele? Kelneritele rääkida dekadentidest!

LOPAHHIN: Jah.

GAJEV *(lööb käega)*: Olen parandamatu, see on ilmne... *(Ärritudes Jašale.)* Mis see on, alati tolgendad sa mul silmade all...

JAŠA *(naerab)*: Ei või kuulda teie häält ilma naeruta.

GAJEV *(õele)*: Kas mina või tema...

LJUBOV ANDREJEVNA: Minge ära, Jaša, minge...

JAŠA *(annab Ljubov Andrejevnale rahakoti üle)*: Kohe lähen. *(Suudab vaevalt naeru pidada.)* Otsemaid... *(Lahkub.)*

LOPAHHIN: Teie mõisa kavatseb osta rahamees Deriganov. Sõitvat oksjoniks isiklikult siia, nagu räägitakse.

LJUBOV ANDREJEVNA: Aga kust teie kuulsite?

LOPAHHIN: Linnas räägitakse.

GAJEV: Jaroslavli tädi lubas saata, aga kunas ja kui palju, ei tea...

LOPAHHIN: Kui palju ta saadab? Kas tuhandet sada? Kakssada?

LJUBOV ANDREJEVNA: Noh, tuhandet kümme-viisteist, tänu sellegi eest.

LOPAHHIN: Andestage, sihukesi kergemeelseid inimesi, nagu teie, härrased, nii väheasjalikke, veidraid, pole ma seni veel kohanud. Teile kõneldakse selget keelt, mõis läheb oksjonile, teie aga justkui ei taipaks.

LJUBOV ANDREJEVNA: Mis me peame siis tegema? Õpetage, mida?

LOPAHHIN: Ma õpetan teid iga päev. Iga päev räägin ühte ja sedasama. Nii kirsiaed kui ka muu krunt tuleb anda rendile suvilate alla, ja otsekohe, nii ruttu kui võimalik, — oksjon on ju kukil! Saage aru! Otsustage kord lõplikult, et suvilate alla, — ja raha antakse teile nii palju kui tahate, ja te olete päästetud.

LJUBOV ANDREJEVNA: Suvilad ja suvitajad — vabandage, see on nii labane.

GAJEV: Täiesti sinuga ühel arvamisel.

LOPAHHIN: Ma kas hakkan ulguma, või pistan karjuma, või kukun meelemõistuseta maha. Ei suuda! Ära olete mu vaevanud! *(Gajevile.)* Olete memm!

GAJEV: Keda?

LOPAHHIN: Memm! *(Tahab lahkuda.)*

LJUBOV ANDREJEVNA *(kohkudes)*: Ei, ärge minge ära, jääge, paikene. Palun teid. Vahest ehk mõtleme midagi välja!

LOPAHHIN: Mida siin veel mõtelda?

LJUBOV ANDREJEVNA: Ärge minge, palun teid. Teiega on siiski lõbusam...

(Paus.)

Ma aina ootan midagi, just nagu peaks maja meie pea kohal kokku varisema.

GAJEV *(sügavais mõtetes)*: Dublee nurka... Kruasee keskele...

LJUBOV ANDREJEVNA: Juba liiga palju oleme patustanud...

LOPAHHIN: Mis patud saavad teil ka olla...

GAJEV *(paneb kompveki suhu)*: Räägitakse, ma olevat kogu oma varanduse klaaskompvekkidega ära söönud... *(Naerab.)*

LJUBOV ANDREJEVNA: Oo, minu pattusid... Alati olen ma raha pillanud, hoolimatult, nagu hullumeelne, ja läksin mehele inimesele, kes tegi ainult võlgasid. Mu mees suri šampanjast, — ta jõi kohutavalt, — ja oma õnnetuseks ma armusin teisesse, sidusin end temaga, ja just siis, — see oli esimeseks karistuseks, hoop otse pähe, vaat siin jõel... uppus mu poisikene, ja ma sõitsin välismaale, sõitsin päriseks, et mitte kunagi enam tagasi tulla ega näha seda jõge... Ma pigistasin silmad kinni, põgenesin nagu peatu, aga t e m a mulle järele... halastamatult, toorelt. Ostsin Mentoni lähedale suvila, sest tema haigestus seal, ja kolm aastat ei näinud ma puhkust päeval ega ööl, haige kurnas mind, mu hing kuivas ära. Mullu aga, kui suvila võlgade pärast maha müüdi, sõitsin Pariisi, ja seal ta kooris mu lagedaks, hülgas minu, hakkas elama teisega, ma tegin katset ennast mürgitada... Nii rumal, nii häbi... Ja siis äkki hakkas mind tõmbama Venemaale, kodumaale tagasi, mu tüdrukukese juurde... *(Pühib pisaraid.)* Issand, issand, ole armuline, andesta mulle mu patud! Ära mind rohkem karista! *(Võtab taskust telegrammi.)* Sain täna Pariisist... Palub andestust, vannutab, et tagasi tuleksin... *(Rebib telegrammi puruks.)* Kusagilt kostaks nagu muusikat. *(Jääb kuulatama.)*

GAJEV: See on meie kuulus juudi orkester. Mäletad, neli viiulit, flööt ja kontrabass...

LJUBOV ANDREJEVNA: Kas see veel elutseb? Kui kutsuks selle korra meile, korraldaks väikese piduõhtu.

LOPAHHIN *(kuulatab)*: Ei kosta enam... *(Ümiseb tasa.)* «Raha eest saksa mees matsigi teeb prantslaseks.» *(Naerab.)* Mihukest tükki ma eile teatris vaatasin... naera või katki.

LJUBOV ANDREJEVNA: Ja kindlasti polnud midagi naljakat. Te ei peaks mitte tükke vaatama, vaid sagedamini iseennast. Kui hallilt te kõik elate, kui palju tarbetut kõnelete.

LOPAHHIN: Tõsi ta on. Ütleme otsekoheselt välja, elame lolli elu...

(Paus.)

Minu papa oli mats, ogar, ei saanud millestki aru, ei õpetanud ka mind, ainult peksis purjus peaga, ja alati malgaga. Õieti olen

minagi samasugune tolvan ja idioot. Midagi pole õppinud, käekiri on mul jäle, kirjutan nii, et inimeste ees häbi hakkab, nagu siga.

LJUBOV ANDREJEVNA: Peaksite naise võtma, mu sõber.

LOPAHHIN: Jah. Seal on teil õigus.

LJUBOV ANDREJEVNA: Meie Varja. Ta on hea tüdruk.

LOPAHHIN: Jah.

LJUBOV ANDREJEVNA: Ta on mul lihtsate seast, töötab terve päeva, peaasi aga, armastab teid. Ja ka teile ta ju meeldib juba ammu.

LOPAHHIN: Mis siis? Ma pole vastu ... Ta on tubli tüdruk.

(Paus.)

GAJEV: Mulle pakutakse kohta pangas. Kuus tuhat aastas ... Kuulsid?

LJUBOV ANDREJEVNA: Noh, sinule! Istu parem kodus ...

(Tuleb Firss; ta toob palitu.)

FIRSS *(Gajevile)*: Pange aga, paikene, selga, muidu on jahe.

GAJEV *(ajab palitu selga)*: Tüütad, vennas!

FIRSS: Pole seal midagi ... Hommikul sõitsite ilma teatamata ära. *(Vaatab teda üle.)*

LJUBOV ANDREJEVNA: Kui vanaks sa oled jäänud, Firss!

FIRSS: Mida soovisite?

LOPAHHIN: Sulle öeldakse, et oled vanaks jäänud.

FIRSS: Elan ammu. Minule taheti naist võtta siis, kui teie papakest veel olemaski polnud ... *(Naerab.)* Aga kui tuli priius, siis olin juba vanem kammerteener. Siis ma priiust ei võtnud, jäin härraste juurde ...

(Paus.)

Ja mäletan, kõik olid rõõmsad, aga mille üle rõõmsad, ei tea isegi.

LOPAHHIN: Varem oli väga hea. Vähemalt peksti.

FIRSS *(ei kuule)*: Või veel. Talupojad härraste juures, härrased talupoegade juures, aga nüüd on kõik laiali, ei saa millestki enam aru.

GAJEV: Ole vait, Firss. Mul tarvis homme linna sõita. Mind lubati tutvustada ühe kindraliga, kes võivat vekslilaenu anda.

LOPAHHIN: Ei tule teil midagi välja. Ja ei saa te protsente makstud, olge päris kindel.

LJUBOV ANDREJEVNA: Ta ainult sonib. Pole mingisuguseid kindraleid.

(Tulevad Trofimov, Anja ja Varja.)

GAJEV: Näe, ka meie omad tulevad.

ANJA: Mamma istub.

LJUBOV ANDREJEVNA *(õrnalt)*: Tule ... tule ... Mu kallid ... *(Süleleb Anjat ja Varjat.)* Kui te mõlemad teaksite, kuidas ma teid armastan. Istuge mu kõrvale, vaat nii.

(Kõik võtavad istet.)

LOPAHHIN: Meie igavene üliõpilane jalutab muudkui preilidega.

TROFIMOV: Pole teie asi.

LOPAHHIN: Saab varsti 50 aastat vanaks, aga ikka veel üliõpilane.

TROFIMOV: Jätke oma rumalad naljad.

LOPAHHIN: Mis sa siis vihastad, veidrik?

TROFIMOV: Aga sa ära nori.

LOPAHHIN *(naerab)*: Lubage teilt küsida, mis te minust arvate?

TROFIMOV: Mina, Jermolai Alekseitš, arvan seda: olete rikas inimene, varsti saate miljonäriks. Vaat, nii nagu ainevahetuse mõttes on vaja röövlooma, kes kõik, mis teele satub, ära õgib, nii oled vajalik ka sina.

(Kõik naeravad.)

VARJA: Teie, Petja, jutustage parem planeetidest.

LJUBOV ANDREJEVNA: Ei, jätkame parem eilset jutuajamist.

TROFIMOV: Millest see oli?

GAJEV: Uhkest inimesest.

TROFIMOV: Me eile rääkisime kaua, kuid ei jõudnud kusagile välja. Uhkes inimeses on teie käsituse järgi midagi müstilist. Võibolla on teil omamoodi õigus, kui aga arutada lihtsalt, ilma konksudeta, siis mis uhkust seal ikka võib olla, ons sellel mõtet, kui inimene füsioloogiliselt on viletsasti ehitatud, kui oma tohutus enamikus ta on toores, rumal, sügavasti õnnetu. Tarvis on endaimetlusest lahti saada. Tarvis oleks ainult töötada.

GAJEV: Sureme niikuinii.

TROFIMOV: Kes teab? Ja mis tähendab — sureme? Võibolla on inimesel sada meelt ja surmaga hävinevad neist ainult viis meile tuntut, aga ülejäänud üheksakümmend viis jäävad ellu.

LJUBOV ANDREJEVNA: Kui tark te olete, Petja!

LOPAHHIN *(irooniliselt)*: Marudasti!

TROFIMOV: Inimkond läheb edasi, arendades oma jõude. Kõik, mis talle praegu on kättesaamatu, saab kunagi lähedaseks, arusaadavaks, tarvis ainult, näe, töötada, kõigest jõust aidata neid, kes tõtt otsivad. Meil Venemaal töötavad seni väga vähesed. Määratu enamik sellest intelligentsist, keda mina tunnen, ei otsi midagi, ei tee midagi ega ole seni veel tööks võimelinegi. Nimetavad endid intelligentsiks, aga teenijaid hõikavad «sina», talumehi kohtlevad nagu elajaid, õpivad halvasti, ei loe midagi tõsiselt, ei tee absoluutselt midagi, teadustest ainult kõnelevad, kunstist taipavad vähe. Kõik on väga tõsised, kõigil on ranged näod ees, kõik kõnelevad ainult tähtsaist asjust, filosofeerivad, samal ajal aga kõigi silme all söövad töölised jälekehvalt, magavad ilma patjadeta, kolmkümmend, nelikümmend inimest ühes toas, igal pool lutikad, hais, rõskus, kõlbeline kasimatus... Ja nähtavasti kõik meie kaunid kõned on ainult selleks, et endile ja teistele puru silma puistata. Näidake mulle, kus on meil lastesõimed, millest nii tihti ja palju räägitakse, kus

lugemislauad? Neist kirjutatakse ainult romaanides, tegelikult aga neid polegi. On ainult pori, labasus, asiaatlus. Ma kardan ega salli neid ülitõsiseid nägusid, kardan tõsiseid kõnelusi. Parem vaikime!

LOPAHHIN: Teate, mina tõusen kell viis hommikul, töötan hommikust õhtuni, noh, mul on alati omad ja võõrad rahad käes, ja ma näen, missugused on ümberringi inimesed. Tarvis on ainult hakata midagi tegema, et mõista, kui vähe on ausaid, korralikke inimesi. Teinekord, kui uni peale ei tule, ma mõtlen: issand, oled andnud meile määratu suured metsad, lõpmatud väljad, kõige avaramad silmapiirid, ja elades siin me peaksime ise olema tõelised hiiglased...

LJUBOV ANDREJEVNA: Noh, teile läheb tarvis hiiglasi... Need on ainult muinasjutus kenad, muidu aga hirmutavad.

(Eemal, lava sügavuses möödub Jepihhodov ja mängib kitarri.)

LJUBOV ANDREJEVNA *(mõtlikult)*: Jepihhodov läheb...

ANJA *(mõtlikult)*: Jepihhodov läheb.

GAJEV: Päike on loojas, härrased.

TROFIMOV: Jah.

GAJEV *(tasa, nagu deklameerides)*: Oo, loodus, imeilus, sa hiilgad igaveses säras, kaunis ja osavõtmatu, sina, keda kutsume emaks, kätked endas olemist ja surma, sa elad ja hävitad...

VARJA *(paluvalt)*: Onuke!

ANJA: Onu, sa jälle!

TROFIMOV: Ütelge parem: kollane keskele dubleega.

GAJEV: Vaikin, vaikin.

(Kõik istuvad mõtetes. Vaikus. Kuuldub ainult Firsi tasast pominat. Äkki kostab kauge heli, nagu taevast; katkeva keele heli, mis kurvalt vaibub.)

LJUBOV ANDREJEVNA: Mis see oli?

LOPAHHIN: Ei tea. Kusagil kaugel kaevandustes kukkus vist pang maha. Kuid kusagil õige kaugel.

GAJEV: Aga vahest oli mõni lind... nagu haigur.

TROFIMOV: Või öökull...

LJUBOV ANDREJEVNA *(võpatades)*: Millegipärast ebamugav.

(Paus.)

FIRSS: Enne õnnetust oli samuti: öökull huikas ja samovar undas ühtevalu.

GAJEV: Enne missugust õnnetust?

FIRSS: Enne priiust.

(Paus.)

LJUBOV ANDREJEVNA: Teate, sõbrad, asume minekule, kaldub juba õhtule. *(Anjale.)* Sul on pisarad silmis... Mis sul on, tüdruk? *(Süleleb teda.)*

ANJA: Niisama, mamma. Ei midagi.

TROFIMOV: Keegi tuleb.

(Tuleb teekäija, valge, kulunud nokaga müts peas, palitu seljas; ta on kergelt vintis.)

TEEKÄIJA: Lubage küsida, kas võib siit otse läbi jaama minna?

GAJEV: Võite küll, minge seda teed.

TEEKÄIJA: Tundlikult teile tänulik. *(Köhatab.)* Suurepärane ilm. *(Deklameerib.)* «Mu vend, mu kannatav vend... Kelle oiged need Volga kaldal»... *(Varjale.)* Madmuasell, lubage näljasele vene inimesele kopikat kolmkümmend...

(Varja kohkub, kiljatab.)

LOPAHHIN *(vihaselt)*: Igasugusele nurjatusele olgu oma viisakus!

LJUBOV ANDREJEVNA *(kohmetudes)*: Võtke... siin on teile... *(Otsib rahakotis.)* Hõbedat pole... Ükskõik, sähke kuldraha...

TEEKÄIJA: Tundlikult teile tänulik! *(Ära.)*

(Naer.)

VARJA *(hirmunult)*: Ma lähen ära... ma lähen ära... Ah, mammake, kodus pole inimestel midagi süüa, aga teie andsite talle kuldraha.

LJUBOV ANDREJEVNA: Mis sa teed ära minu, rumalaga! Ma annan kodus sinu kätte kõik, mis mul on. Jermolai Alekseitš, tehke mulle veel laenu!...

LOPAHHIN: Kuulan.

LJUBOV ANDREJEVNA: Lähme, härrased, on aeg. Aga siin me, Varjake, kihlasime su hoopis ära, soovin õnne.

VARJA *(läbi pisarate)*: Mamma, sellega ei tohi naljatada.

LOPAHHIN: «Ohmeelia, mine kloostrisse...»[1]

GAJEV: Aga mul kibelevad juba käed: pole ammu piljardit saanud mängida.

LOPAHHIN: «Ohmeelia, oo nümf, sa tuleta mind meelde oma palveis!»

LJUBOV ANDREJEVNA: Lähme, härrased! Varsti on õhtusöök.

VARJA: Ta hirmutas mu ära. Süda hakkas kloppima.

LOPAHHIN: Tuletan teile meelde, härrased, 22. augustil on kirsiaia oksjon. Mõtelge sellele!... Mõtelge!...

(Lahkuvad kõik peale Trofimovi ja Anja.)

ANJA *(naerdes)*: Aitäh teekäijale, heidutas Varja ära, nüüd oleme üksi.

TROFIMOV: Varja kardab, et me äkki teineteisesse armume, ega lahku meist päev läbi. Tema oma kitsa mõistusega ei saa sellest aru, et seisame armastusest kõrgemal. Sellest väiklasest ja viirastuslikust üle astuda, mis takistab meid olemast vaba ja õnnelik, selles on meie elu siht. Edasi! Me läheme takistamatult selle heleda tähe poole, mis särab seal kaugel. Edasi! Mitte maha jääda, sõbrad!

---

[1] Ohmeelia = Ophelia; — lause Shakespeare'i «Hamletist».

ANJA *(lööb käsi kokku)*: Kui kaunisti te räägite!

(Paus.)

Täna on siin imeilus.

TROFIMOV: Jah, imeväärne ilm.

ANJA: Mis te olete teinud minuga, Petja, miks ei armasta ma kirsiaeda enam nii nagu varem? Ma armastasin teda nii hellalt, mulle näis, pole maa peal paremat paika kui meie aed.

TROFIMOV: Kogu Venemaa on meie aed. Suur ja kaunis on maailm, tema peal on palju imeilusaid paiku.

(Paus.)

Mõtelge, Anja: teie vanaisa, vanavanaisa ja kõik esivanemad olid orjapidajad, kelle omanduses olid elavad hinged, ja kas mitte igalt kirsilt aias, igast lehekesest, igast puutüvest ei vaata teile vastu inimolendid, kas tõesti teie ei kuule hääli... Olla elavate hingede peremees — see ongi rikkunud teid kõiki, kes te varem elasite ja praegu elate, nii et teie mamma, teie ise, onu enam ei märkagi, et elate võlgu, võõral arvel, nende inimeste arvel, keda te oma esikust kaugemale ei lase... Oleme maha jäänud vähemalt aastat kakssada, meil pole veel mitte kui midagi, pole kindlat suhtumist minevikusse, me ainult filosofeerime, kaebame igavust või joome viina. On ju täiesti selge, selleks et õiget moodi elama hakata, on tarvis enne lunastada minevik, teha sellele lõpp, kuid lunastada saab teda ainult kannatustega, ainult tavatu lakkamatu tööga. Saage sellest aru, Anja...

ANJA: Maja, milles elame, pole juba ammu enam meie maja, ja ma lähen ära, minu sõna selle peale.

TROFIMOV: On teie käes majapidamise võtmed, siis visake nad kaevu ja minge. Olge vaba nagu tuul.

ANJA *(vaimustuses)*: Kui hästi te ütlesite!

TROFIMOV: Uskuge mind, Anja, uskuge! Ma pole veel kolmkümmend vana, olen noor, olen alles üliõpilane, kuid olen juba nii palju kogenud! Niipea kui on talv, olen ma näljane, haige, erutatud, vaene kui sant, ja — kuhu mind saatus ka kõik pole pildunud, kus ma kõik pole olnud! Ja ikkagi on mu hing alati, iga hetk, nii päeval kui ka ööl täis seletamatuid aimusi. Ma aiman õnne, Anja, ma juba näen teda...

ANJA *(mõtlikult)*: Kuu tõuseb.

(Kostab Jepihhodovi kitarrimängu, ta mängib ikka sama kurba viisikest. Kuu tõuseb. Kusagil paplite juures otsib Varja Anjat ja hõigub: «Anja! Kus sa oled?»)

TROFIMOV: Jah, kuu tõuseb.

(Paus.)

Näe, seal ta on — õnn, näe ta tuleb, ikka lähemale ja lähemale, ma kuulen juba tema samme. Ja kuigi meie teda ei näeks, ära ei tunneks, siis pole ka sellest veel häda. Küllap siis näevad teised!

VARJA HÄÄL: Anja! Kus sa oled?

TROFIMOV: Jälle see Varja! *(Pahaselt.)* Päris pöörane!

ANJA: Mis siis? Lähme jõele. Seal on hea.
TROFIMOV: Lähme.

(Lähevad.)

VARJA HÄÄL: Anja! Anja!

Eesriie.

KOLMAS VAATUS.

Saalist võlvkaarega eraldatud võõrastetuba. Põleb laelühter. On kuulda, kuidas esikus mängib juudi orkester, seesama, mida mainitakse teises vaatuses. Õhtu. Saalis tantsitakse grand rond'i. Simeonov-Pištšiku hääl: «Promenade à une paire!» Väljuvad võõrastetuppa: esimese paarina Pištšik ja Šarlotta Ivanovna, teise paarina — Trofimov ja Ljubov Andrejevna, kolmanda paarina — Anja postiametnikuga, neljanda paarina — Varja jaamaülemaga jne. Varja nutab tasa ja pühib tantsides pisaraid. Viimases paaris on Dunjaša. Läbivad võõrastetoa. Pištšik karjub: «Grand rond, balancez!» ja «Les cavaliers à genoux et remerciez vos dames!» — Firss frakis, kannab kandmikul selterssi. Võõrastetuppa tulevad tagasi Pištšik ja Trofimov.

PIŠTŠIK: Mul on kõrge vererõhk, kaks korda on mul juba atakk olnud; tantsida on raske, kuid nagu öeldakse: sattusid mesti, siis liputa saba ja haugu hästi. Mul on ju hobuse tervis. Minu kadunud isa, vemmal, — taevas olgu talle armuline — kõneles meie päritolust, nagu põlvneks meie, Simeonov-Pištšikute põline sugu samast hobusest, kelle Caligula olevat senatisse pannud. *(Võtab istet.)* Ainult üks häda: raha pole! Näljane koer usub ainult konti... *(Norsatab ja ärkab kohe jälle.)* Nii minagi... võin ainult rahast...

TROFIMOV: Teie kujus on tõesti midagi hobuselikku.

PIŠTŠIK: Mis siis... hobune on tubli loom... hobuse võib maha müüa...

(Kõrvaltoast kostab, kuidas mängitakse piljardit. Saalis võlvkaare all tuleb nähtavale Varja.)

TROFIMOV *(õrritab)*: Madam Lopahhina! Madam Lopahhina!

VARJA *(vihaselt)*: Luitunud saks!

TROFIMOV: Jah, olen luitunud saks ja olen selle peale uhke.

VARJA *(kibedas mõtiskluses)*: Näe, palkasid moosekandid, aga millega nad kinni maksta? *(Ära.)*

TROFIMOV *(Pištšikule)*: Kui kõik see energia, mis te kogu oma elu jooksul protsentide maksmiseks raha otsimisele olete kulutanud, oleks läinud millelegi muule, siis te oleksite ehk juba maakera ümber pööranud.

PIŠTŠIK: Nietzsche... filosoof... suurim, kuulsaim... tohutu mõistusega inimene, räägib oma teostes, nagu tohiks ka valeraha teha.

TROFIMOV: Kas teie olete siis Nietzschet lugenud?

PIŠTŠIK: Noh ... Mulle Dašakene rääkis. Aga praegu olen ma niisuguses seisukorras, et tõesti tee kas või valeraha ... Ülehomme tuleb tasuda 310 rubla ... 130 juba sain kokku ... *(Kobab taskuis, ärevalt.)* Raha kadunud! Olen ära kaotanud! *(Läbi pisarate.)* Kus raha on? *(Rõõmsalt.)* Näe kus, voodri vahel ... Päris higiseks võttis ...

(Tulevad Ljubov Andrejevna ja Šarlotta Ivanovna.)

LJUBOV ANDREJEVNA *(ümiseb lesginkat)*: Miks Leonid nii kauaks ära jääb? Mis ta linnas teeb? *(Dunjašale.)* Dunjaša, pakkuge muusikameestele teed ...

TROFIMOV: Arvatavasti oksjon ei toimunud.

LJUBOV ANDREJEVNA: Muusikamehed tulid nii ebasobival ajal, ja ka balli me alustasime nii ebasobival ajal ... Noh, pole viga ... *(Istub ja ümiseb mingit viisi.)*

ŠARLOTTA *(pakub Pištšikule kaardipakki)*: Näete, siin on kaardipakk, mõtelge siit endale mingi kaart välja.

PIŠTŠIK: Tehtud.

ŠARLOTTA: Segage nüüd kaardid läbi. Väga hea. Andke siia, mu kallis härra Pištšik. *Ein, zwei, drei!* Otsige nüüd, ta on teil küljetaskus.

PIŠTŠIK *(võtab küljetaskust välja kaardi)*: Pada kaheksa, täiesti õige! *(Imestades.)* Mõtelge ometi!

ŠARLOTTA *(hoiab kaardipakki peo peal, Trofimovile)*: Ütelge ruttu, missugune kaart on kõige peal?

TROFIMOV: Noh? Ütleme, padaemand.

ŠARLOTTA *(näitab)*: Ongi! *(Pištšikule.)* Noh? Missugune kaart on kõige peal?

PIŠTŠIK: Ärtuäss.

ŠARLOTTA *(näitab)*: Ongi! ... *(Lööb teise käega peopesale, kaardipakk kaob.)* Aga misuke ilus ilm on täna väljas!

(Talle vastab salapärane naisehääl nagu põranda alt: «Ojaa, ilm on suurepärane, preili.»)

Teie olete nii sümpaatne, minu ideaal! ...

(Hääl: «Ka teie, preili, meeldite mulle väga.»)

JAAMAÜLEM *(aplodeerib)*: Preili kõhurääkija, bravo!

PIŠTŠIK (imestades): Mõtelge ometi! Hurmavaim Šarlotta Ivanovna ... ma olen lihtsalt armunud ...

ŠARLOTTA: Armunud? *(Kehitab õlgu.)* Kas teie oskate armastada? *Guter Mensch, aber schlechter Musikant!*[1]

TROFIMOV *(lööb Pištšikule õla pihta)*: Te, hobune, niisugune ...

ŠARLOTTA: Palun tähelepanu, veel üks hookus-pookus. *(Võtab toolilt pleedi.)* Näete, väga hea pleed, ma pakun müüa ... *(Raputab.)* Kes ostab?

PIŠTŠIK *(imestades)*: Mõtelge ometi!

---

[1] Hea inimene, kuid halb moosekant.

ŠARLOTTA: *Ein, zwei, drei! (Tõmbab pleedi kärmesti üles, selle taga seisab Anja; too teeb reveransi, jookseb ema juurde, süleleb teda ja jookseb üldise vaimustuse saatel tagasi saali.)*

LJUBOV ANDREJEVNA *(aplodeerib)*: Bravo, bravo! ...

ŠARLOTTA: Nüüd veel! *Ein, zwei, drei! (Kergitab pleedi, selle taga seisab Varja ja kummardab.)*

PIŠTŠIK *(imestades)*: Te mõtelge ometi!

ŠARLOTTA: Lõpp! *(Heidab pleedi Pištšikule pähe, teeb reveransi ja jookseb ära saali.)*

PIŠTŠIK *(tõttab talle järele)*: Kurjategija ... näe kus? Ennäe mihuke? *(Ära.)*

LJUBOV ANDREJEVNA: Aga Leonidi pole ikka veel. Mis ta seal linnas nii kaua teeb, ma ei mõista! Seal on ju kõik juba lõppenud, kas mõis müüdi või ehk oksjon ei toimunud, milleks siis nii kaua teadmatuses pidada!

VARJA *(püüab teda lohutada)*: Onukene ostis, olen selles kindel.

TROFIMOV *(pilkavalt)*: Jaah!

VARJA: Vanaema saatis talle volituse, et ta ostaks tema nimele, võla ülekandega. Seda tegi ta Anja pärast. Ja ma olen kindel, jumala abiga, onuke ostab ära.

LJUBOV ANDREJEVNA: Jaroslavli vanaema saatis viisteist tuhat, et mõis tema nimele ostetaks — meid ta ei usalda —, aga sellest rahast ei jätkuks isegi protsentide maksmiseks. *(Katab näo kätega.)* Täna mu saatus otsustatakse, saatus ...

TROFIMOV *(õrritab Varjat)*: Madam Lopahhina!

VARJA *(vihaselt)*: Igavene tudeng. Juba kaks korda ülikoolist välja visatud.

LJUBOV ANDREJEVNA: Mis sa siis vihastad, Varja? Ta õrritab sind Lopahhina nimega, no mis siis sellest on? Tahad, mine Lopahhinile, ta on hea, huvitav inimene. Ei taha, ära mine; sind, musikene, ei sunni keegi ...

VARJA: Ma vaatan sellele asjale tõsiselt, mammakene, tarvis rääkida otsekoheselt. Ta on hea inimene, meeldib mulle.

LJUBOV ANDREJEVNA: Siis mine. Mis sa veel ootad, ma ei taipa!

VARJA: Mammakene, ega ma ei või ometi ise minna ennast talle pakkuma. Juba kaks aastat kõnelevad mulle kõik temast, kõik kõnelevad, tema ise aga kas vaikib või pöörab naljaks. Ma saan aru. Ta rikastub, on äriga kinni, tal pole minu jaoks aega. Oleks mul raha, kas või natukene, sada rublagi, siis ma jätaksin kõik, läheksin kusagile kaugemale. Läheksin kloostrisse.

TROFIMOV: Oh õndsust küll!

VARJA *(Trofimovile)*: Üliõpilane peaks olema targem! *(Pehmelt, pisaratega.)* Kui inetuks te olete läinud, Petja, kui vanaks! *(Ljubov Andrejevnale, juba ilma pisarateta.)* Ainult, vaat, ilma tegevuseta ei saa ma olla, mammakene. Ma pean iga silmapilk midagi tegema.

(Tuleb Jaša.)

JAŠA *(vaevalt naeru pidades)*: Jepihhodov murdis piljardiköö katki!... *(Ära.)*

VARJA: Miks see Jepihhodov siin on? Kes tal lubas piljardit mängida? Ma ei saa neist inimestest aru... *(Väljub.)*

LJUBOV ANDREJEVNA: Ärge teda õrritage, Petja, näete, tal niigi ju süda valutab.

TROFIMOV: Liiga usin juba, topib nina sinna, kuhu tarvis pole. Kogu suve ei andnud rahu ei mulle ega Anjale, kartis, et meil võib romaan tekkida. Mis see tema mure on? Pealegi ei andnud ma mingit põhjust, olen labasusest nii kaugel. Meie seisame armastusest kõrgemal!

LJUBOV ANDREJEVNA: Aga mina — vist küll armastusest madalamal. *(Suures rahutuses)*. Miks pole Leonidi? Kui ainult teaks: kas mõis müüdi või ei? Õnnetus paistab mulle nii ebatõenäolisena, et kohe ei teagi, mis mõtelda, olen kaotanud pea... Võin äkki karjatada... võin teha mingi lolluse. Päästke mind, Petja. Rääkige siis ometi midagi, rääkige...

TROFIMOV: Kas pole ükskõik, müüakse mõis täna või mitte? Temaga on ammu kõik läbi, tagasipöördumist pole, teerada on umbe kasvanud. Rahustuge, kallis. Pole tarvis ennast petta, tarvis ükski kord elus tõele silmi vaadata.

LJUBOV ANDREJEVNA: Missugusele tõele? Teie näete, kus tõde, kus vale, aga mina oleksin nagu pimedusega löödud, ei näe midagi. Teie otsustate julgelt kõik tähtsad küsimused, kuid ütelge, kullake, kas mitte sellepärast, et teie olete noored, et teie pole jõudnud veel ühtki oma küsimust läbi valutada? Teie vaatate julgelt edasi, aga kas mitte sellepärast, et te ei näe ega oota midagi koledat, sest et elu on teie noorte silmade eest alles varjatud? Teie olete julgem, ausam, sügavam kui meie, kuid mõtelge asja üle järele, olge suuremeelne kas või küüne võrdki, halastage minu peale. Ma ju sündisin siin, siin elasid minu isa ja ema, mu vanaisa, ma armastan seda maja, ilma kirsiaiata oleks elu mulle arusaamatu, ja kui juba nii väga on vaja müüa, siis müüge ka mind tükkis aiaga ... *(Süleleb Trofimovit, suudleb teda laubale.)* Mu poeg ju uppus siin... *(Nutab.)* Halastage minu peale, hea, kuldne inimene.

TROFIMOV: Te ju teate, ma tunnen kogu hingest kaasa.

LJUBOV ANDREJEVNA: Kuid tarvis teisiti, teisiti seda ütelda... *(Võtab välja ninaräti, põrandale kukub telegramm.)* Mu süda on täna raske, te ei suuda kujutleda. Siin on lärm, süda väriseb igast helist, ma värisen kogu kehast, aga oma tuppa minna ei saa, mul hakkab üksinda vaikuses jube. Ärge mind hukka mõistke, Petja... Ma armastan teid nagu lihast poega. Ma annaksin Anja meeleldi teile, vannun seda, ainult, paikene, tarvis ometi õppida, tarvis ülikool lõpetada. Teie ei tee midagi, saatus pillub teid ainult ühest kohast teise, nii imelik on see... Kas pole tõsi? Jah? Ja tarvis siiski midagi teha habemega, et ta kuidagi kasvaks. *(Naerab.)* Olete üks kentsakas!

TROFIMOV *(tõstab telegrammi üles)*: Ma ei tahagi olla mingi iludus.

LJUBOV ANDREJEVNA: See on telegramm Pariisist. Iga päev saan. Nii eile kui ka täna. See metsik mees on seal jälle haigeks jäänud, jälle on ta paha... Ta palub andestust, anub, et sõidaksin sinna, ja õieti peaksingi korraks Pariisi sõitma, et tema juures viibida. Teete kurja näo, Petja, kuid mis siis teha, mu kallis, mis ma saan teha, ta on haige, üksinda, õnnetu, ja kes seal tema järele vaatab, kes teda eksitusest hoiab, kes annab talle õigel ajal rohtu? Ja õieti, mis seal ikka varjata või salata — ma ju armastan teda, see on selge. Armastan, armastan... See on kivi mu kaelas, lähen temaga põhja, kuid ma armastan seda kivi ega või ilma temata elada. *(Pigistab Trofimovi kätt.)* Ärge rääkige...

TROFIMOV *(läbi pisarate)*: Andestage, et olen avameelne, jumala pärast — ta ju kooris teid lagedaks!

LJUBOV ANDREJEVNA: Ei, ei, ei, ei ole tarvis nii rääkida... *(Katab kõrvad kinni.)*

TROFIMOV: Ta on ju lurjus, ainult teie üksi ei tea seda! Ta on väiklane lurjus, tühisus...

LJUBOV ANDREJEVNA *(vihastab, kuid hoiab end veel vaos)*: Olete 26 või 27 aastat vana, aga ikka veel nagu teise klassi gümnasist!

TROFIMOV: Olgu.

LJUBOV ANDREJEVNA: Tarvis olla mees, teie aastates peaks mõistma neid, kes armastavad. Ja peaks ka ise armastama... peaks armuma! *(Vihaselt.)* Jah, jah! Ka teis endas pole puhtust, olete ainult enda viksija, naeruväärne veidrik, äbarik...

TROFIMOV *(õudusega)*: Mis ta räägib!

LJUBOV ANDREJEVNA: «Mina seisan armastusest kõrgemal!» Te pole tast kõrgemal, vaid lihtsalt, nagu kõneleb Firss, olete vussnäpp. Teie aastates olla veel ilma armukeseta...

TROFIMOV *(õudusega)*: See on hirmus! Mis ta räägib?! *(Läheb pead kinni hoides kiiresti saali.)* See on kole... Ei suuda, lähen ära... *(Läheb ära, kuid tuleb kohe jälle tagasi.)* Meie vahel on kõik lõpetatud! *(Eeskotta ära.)*

LJUBOV ANDREJEVNA *(hüüab talle järele)*: Petja, oodake! Veider inimene, ma naljatasin! Petja!

(Kostab, kuidas eeskojas keegi läheb kiiresti mööda treppi üles ja äkki kukub mürinal alla. Anja ja Varja kiljatavad, kuid kohe kostab naer.)

LJUBOV ANDREJEVNA: Mis seal lahti on?

(Sisse jookseb Anja.)

ANJA *(naerdes)*: Petja kukkus trepist alla. *(Jookseb ära.)*

LJUBOV ANDREJEVNA: Milline veidrik see Petja on...

(Jaamaülem jääb keset saali seisma ja deklameerib A. Tolstoi «Patust naist». Teda kuulatakse, kuid vaevalt on ta jõudnud ette kanda paar rida, kui eeskojast kostavad valsihelid ja ettekanne katkeb. Kõik tantsivad.)

(Eeskojast tulles lähevad läbi võõrastetoa Trofimov, Anja, Varja ja Ljubov Andrejevna.)

Noh, Petja... noh, puhas hing... ma palun andeks... Lähme tantsima... *(Tantsib Petjaga.)*

(Anja ja Varja tantsivad.)

(Tuleb Firss, paneb oma kepi külgukse kõrvale. Jaša tuleb ka võõrastetoa kaudu ja vaatab tantsu pealt.)

JAŠA: Mis on, vanataat?

FIRSS: Tervis pole hea. Varem meil ballidel tantsisid kindralid, parunid ja admiralid, aga nüüd kutsume jaamaülemat ja postiametnikku, ja needki tulevad vastu tahtmist. Olen kuidagi nõrgaks jäänud. Kadunud härra, vanaisa, ravis kõiki kirjalakiga, iga tõbe. Mina võtan kirjalakki sisse iga päev juba aastat kakskümmend või ka enam; vahest sellest olengi elus.

JAŠA: Tüütad, vanapapi. *(Haigutab.)* Kärvaksid kord juba rutem ära.

FIRSS: Eeh, sina... vussnäpp! *(Pomiseb.)*

(Trofimov ja Ljubov Andrejevna tantsivad saalis, tulevad siis tantsides võõrastetuppa.)

LJUBOV ANDREJEVNA: *Merci.* Ma istun nüüd... *(Istub.)* Väsinud olen.

(Tuleb Anja.)

ANJA *(erutatult)*: Keegi inimene köögis praegu rääkis, et kirsiaed olevat täna juba maha müüdud.

LJUBOV ANDREJEVNA: Kellele müüdud?

ANJA: Ei ütelnud, kellele. Läks ära. *(Tantsib Trofimoviga, mõlemad ära saali.)*

JAŠA: Seal keegi vanamees lobises. Võõras.

FIRSS: Ja Leonid Andreitš pole ikka veel tagasi. Võttis kaasa kerge palitu, *demi-saison,* vaata, kui ei külmeta. Oh, seda rohelist noorust!

LJUBOV ANDREJEVNA: Ma suren otsekohe. Minge, Jaša, kuulake, kellele on müüdud.

JAŠA: Läks juba ammu minema see vanamees. *(Naerab.)*

LJUBOV ANDREJEVNA *(kergelt tusane)*: No mis te naerate? Mis teid rõõmustab?

JAŠA: Jepihhodov on juba väga naljakas. Tühine inimene. Kakskümmend kaks õnnetust.

LJUBOV ANDREJEVNA: Firss, kui mõis maha müüakse, kuhu sa siis lähed?

FIRSS: Kuhu käsite, sinna ka lähen.

LJUBOV ANDREJEVNA: Miks on su nägu niisugune? Sa pole terve? Läheksid, tead, parem magama.

FIRSS: Jaah... *(Pilkavalt).* Mina lähen magama, aga ilma minuta kes siin jooki pakuks, kes korraldaks kõike? Ainus terves majas olengi.

JAŠA *(Ljubov Andrejevnale)*: Ljubov Andrejevna! Lubage pöörduda teie poole palvega, olge nii hea! Kui jälle Pariisi sõi-

date, siis võtke mind kaasa, tehke seda heldust. Siia jääda on lihtsalt võimatu. *(Vaatab ringi, tasemini.)* Mis seal kõnelda, näete ju ise, harimata maa, kõlvatu rahvas, seejuures igavus, köögis toidetakse jäledalt, lisaks veel see Firss käib siin, pomiseb mitmesuguseid ebakohaseid sõnu. Võtke mind kaasa, olge nii hea.

(Sisse tuleb Pištšik.)

PIŠTŠIK: Lubage end paluda... valsikesele, kõigekaunim...

(Ljubov Andrejevna läheb temaga kaasa.)

Võlur, 180 rublakest ikkagi saan teilt... Saan... *(Tantsib.)* 180 rublakest... *(Siirduvad saali.)*

JAŠA *(ümiseb tasa)*: «Kas mõistad sa mu hinge igatsusi...» *(Saalis halli silindriga ja ruudulistes pükstes olend lehvitab käsi ja kargleb; kisa:* «Bravo, Šarlotta Ivanovna!»)

DUNJAŠA *(seisatab, et end puuderdada)*: Preili käsib mul tantsida — kavalere on palju, daame jälle vähe —, aga mul käib tantsust pea ringi, süda klopib. Firss Nikolajevitš, nüüdsama ütles mulle postiametnik midagi niisugust, et võttis hinge kinni.

(Muusika jääb vait.)

FIRSS: Mis ta sulle ütles?

DUNJAŠA: Ütles, et olete nagu lilleke.

JAŠA *(haigutab)*: Nõmedus... *(Läheb ära.)*

DUNJAŠA: Nagu lilleke... Olen nii delikaatne neiu, hirmsasti armastan õrnu sõnu.

FIRSS: Ajad endal pea segi.

(Tuleb Jepihhodov.)

JEPIHHODOV: Teie, Avdotja Fjodorovna, ei soovi mind näha... nagu oleksin ma mingi putukas. *(Ohkab.)* Oh, elu!

DUNJAŠA: Mida te soovite?

JEPIHHODOV: Kahtlemata, võib-olla on teil ka õigus. *(Ohkab.)* Muidugi kui aga võtta vaatevinklist, siis te, luban endal nõnda väljenduda, vabandage avameelsuse pärast, olete mu täiesti viinud seisundisse. Ma tean oma fortuunat, iga päev juhtub minuga mingi õnnetus, ja ma olen sellega juba ammu harjunud, nii et vaatan oma saatuse peale naeratusega. Te andsite mulle sõna, ja kuigi ma...

DUNJAŠA: Palun, räägime sellest pärast, nüüd aga jätke mind rahule. Ma unistan praegu. *(Mängib lehvikuga.)*

JEPIHHODOV: Mul juhtub õnnetus iga päev ja ma, lubage mul nõnda väljenduda, ainult naeratan, isegi naeran.

(Saalist tuleb Varja.)

VARJA: Sa pole ikka veel ära läinud, Semjon? Mihuke sõnakuulmatu inimene sa tõesti oled. *(Dunjašale.)* Mine siit ära, Dunjaša. *(Jepihhodovile.)* Kord mängid piljardit ja murrad kööd, kord jalutad võõrastetoas nagu külaline.

JEPIHHODOV: Minu pealt nõuda, lubage teile väljendada, teie ei või.

VARJA: Ma ei nõua sult midagi, vaid räägin. Muud ei olegi, kui

käid paigast paika, aga tööd ei tee. Peame kontoriametnikku ei tea milleks.

JEPIHHODOV *(haavudes)*: Kas ma töötan või käin, söön või mängin piljardit, selle üle võivad arutada ainult arusaajad ja vanemad inimesed.

VARJA: Sa julged mulle seda ütelda! *(Süttides.)* Sa julged? Tähendab, mina ei saa millestki aru? Käi välja siit! Silmapilk!

JEPIHHODOV *(lööb kartma)*: Palun teid väljenduda delikaatsel kombel.

VARJA *(tulivihasena)*: Silmapilk välja siit! Välja!

(Jepihhodov läheb ukse poole, Varja talle järele.)

Kakskümmend kaks õnnetust! Et su lõhna siin enam ei oleks! Et mu silmad sind enam ei näeks!

(Jeppihodov väljub, ukse taga tema hääl: «Ma kaeban teie peale!»)

Ah sa tuled veel tagasi?... *(Haarab ukse kõrvale pandud Firsi kepi.)* Tule... Tule... Tule, ma sulle näitan... Ah sa tuledki? Tuled? Siis säh sulle... *(Viibutab keppi, sisse astub Lopahhin.)*

LOPAHHIN: Tänan alandlikult.

VARJA *(vihaselt ja pilkavalt)*: Vabandust!

LOPAHHIN: Ei midagi. Tänan alandlikult meeldiva kostituse eest.

VARJA: Ei ole tänu väärt. *(Läheb eemale, vaatab siis tagasi ja pärib pehmelt.)* Kas ma teile palju haiget tegin?

LOPAHHIN: Ei, sugugi mitte. Ainult muhk paistetab küll üles kui mürakas.

HÄÄLED SAALIS: Lopahhin tuli, Jermolai Alekseitš!

PIŠTŠIK: Silmaga näha, kõrvaga kuulda... *(Suudlevad Lopahhiniga teineteist.)* Sul on konjaki lehk man, mu kallis ja hinge ilu. Aga meie siin ka muudkui lõbutseme.

(Tuleb Ljubov Andrejevna.)

LJUBOV ANDREJEVNA: Teie, Jermolai Alekseitš? Miks nii kaua? Kuhu jäi Leonid?

LOPAHHIN: Leonid Andreitš sõitis minuga ühes, ta tuleb kohe...

LJUBOV ANDREJEVNA *(rahutuses)*: Noh, kuidas? Kas oksjon toimus? Rääkige siis!

LOPAHHIN *(kohmetanult, kartes paljastada oma rõõmu)*: Oksjon lõppes kell neli... Me jäime rongile hiljaks, tuli oodata kuni poole kümneni. *(Ohkab raskelt.)* Uuh! Mul käib pea pisut ringi... *(Sisse tuleb Gajev; paremas käes on tal ostud, vasakuga pühib pisaraid.)*

LJUBOV ANDREJEVNA: Ljonja, mis? Ljonja, noh? *(Kannatamatult, pisaratega.)* Siis rutem ometi, jumala pärast...

GAJEV *(ei vasta talle midagi, lööb ainult käega; nuttes Firsile)*: Säh võta... Siin on anšoovised, kertši heeringad... Ma pole täna midagi söönud... Kui palju ma olen ära kannatanud!

(Uks piljardituppa on avatud; kostab pallide veeremist ja Jaša

häält: «Seitse ja kaheksateist!» *Gajevi näoilme muutub, ta ei nuta enam.)*

Hirmsasti väsisin ära. Firss, aita mul ümber rõivastuda. *(Läheb läbi saali oma tuppa, tema järel Firss.)*

PIŠTŠIK: Kuidas siis oksjon? Jutusta ometi!

LJUBOV ANDREJEVNA: Kas kirsiaed on müüdud?

LOPAHHIN: Müüdud.

LJUBOV ANDREJEVNA: Kes ostis?

LOPAHHIN: Mina ostsin.

(Paus.)

(Ljubov Andrejevna on masendatud; ta oleks maha kukkunud, kui ta poleks seisnud tugitooli ja laua juures. Varja võtab puusalt võtmed, viskab need põrandale keset võõrastetuba, ja läheb ära.)

LOPAHHIN: Mina ostsin! Oodake, härrased, olge kallid, mul lõi peas ähmaseks, ei suuda rääkida... *(Naerab.)* Tulime oksjonile, Deriganov on juba seal. Leonid Andrejevitšil oli ainult viisteist tuhat, Deriganov aga pani üle võla kohe kolmkümmend. Näen, asi on sihuke, hakkasin temaga jõudu katsuma, panin omalt poolt nelikümmend. Tema nelikümmend viis. Mina viiskümmend viis. Tema, tähendab, lisab viie-, mina kümnekaupa, jäi minule. Kirsiaed on nüüd minu! Minu! *(Naerab valjusti.)* Mu jumal, issand, kirsiaed on minu oma! Ütelge mulle, et olen purjus, pole oma aru juures, et mulle see kõik ainult viirastub... *(Trambib jalgadega.)* Ärge naerge minu üle! Tõuseksid mu isa ja vanaisa nüüd hauast ja vataksid kogu sellele loole, kuidas nende Jermolai, pekstud, harimatu Jermolai, kes talvel palja jalu jooksis, kuidas seesama Jermolai ostis mõisa, millest kaunimat pole maailmas midagi. Mina ostsin mõisa, kus mu isa ja vanaisa orjaks olid, kus neid isegi kööki sisse ei lastud. Ma näen und, see ainult viirastub mulle, ainult paistab... See on teie kujutluse vili, kaetud teadmatuse hämarusega... *(Tõstab võtmed üles, naeratab lahkelt.)* Viskas võtmed maha, tahab näidata, et tema pole siin enam perenaine... *(Kõlistab võtmeid.)* Noh, ükskõik.

(On kuulda, kuidas orkester häälestab pille.)

Hei, moosekandid, mängige, soovin teid kuulata! Tulge kõik vaatama, kuidas Jermolai Lopahhin äigab kirvega kirsiaiale, kuidas varisevad puud! Ehitame suvilad peale, ja meie lapsed ja lapselapsed näevad siin uut elu... Muusika, mängi! *(Orkester mängib. Ljubov Andrejevna on laskunud toolile ja nutab kibedasti.)*

LOPAHHIN *(etteheitvalt):* Ja miks, miks ometi te mind ei kuulanud? Mu vaene, hea, nüüd enam asja ei muuda. *(Pisaratega.)* Oh, kui see kõik rutem mööduks, rutem muutuks kuidagi meie korratu õnnetu elu!

PIŠTŠIK *(võtab tal käe alt kinni, poolvaljusti)*: Ta nutab. Lähme saali, jätame ta üksi... Lähme... *(Käe alt kinni hoides viib ta ära saali.)*

LOPAHHIN: Mis siis on? Muusika, mängi selgesti! Olgu kõik nii, nagu mina tahan! *(Irooniliselt.)* Läheb uus mõisnik, kirsiaia peremees! *(Tõukab kogemata lauakest, küünlajalga peaaegu ümber ajades.)* Võin kõik kinni maksta! *(Pištšikuga ära.)*

(Saalis ja võõrastetoas pole kedagi peale Ljubov Andrejevna, kes istub kössis ja nutab kibedasti. Tasakesi mängib muusika. Sisse tulevad kärmesti Anja ja Trofimov. Anja läheneb emale ja laskub tema ette põlvili. Trofimov jääb saali ukse juurde seisma.)

ANJA: Mamma!... Mamma, sa nutad? Mu kallis, hea, kulla mamma, mu kõigekaunim, ma armastan sind... ma õnnistan sind. Kirsiaed on müüdud, teda pole enam, see on tõsi, tõsi, kuid ära nuta, mamma, sulle on jäänud su elu tulevikus, on jäänud su hea, puhas hing... Tule minuga, lähme, armas, lähme siit ära!... Me istutame uue aia, sellest veel toredama, sa näed, mõistad, ja rõõm, vaikne sügav rõõm heidab su hingele nagu päike õhtusel ajal, ja sa naeratad, mamma! Lähme, armas! Lähme!

Eesriie.

NELJAS VAATUS.

Esimese vaatuse dekoratsioon. Aknail pole kardinaid ees, seintel pole pilte, on jäänud ainult ühte nurka, nagu müügiks kuhjatud, pisut mööblit. Tundub tühjust. Välisukse juurde tagaplaanil on kokku tõstetud sumadane, reisikompsusid jne. Vasakul on uks lahti, sealt kostavad Varja ja Anja hääled. Lopahhin seisab, ootab. Jaša hoiab kandmikku, sellel on täis valatud klaasid šampanjaga. Eeskojas seob Jepihhodov kasti kinni. Lava tagant kaugemalt kostab müra. Talumehed on tulnud jumalaga jätma. Gajevi hääl: «Aitäh, vennased, olge tänatud!»

JAŠA: Lihtrahvas on tulnud jumalaga jätma. Olen sel arvamisel, Jermolai Alekseitš, et rahvas on hea, kuid taipab vähe.

(Müra vaikib. Eeskoja kaudu tulevad Ljubov Andrejevna ja Gajev, esimene ei nuta, kuid on kahvatu; ta nägu väriseb, ta ei suuda rääkida.)

GAJEV: Sa andsid neile oma rahakoti, Ljuba! Nii ei või! Nii ei või!

LJUBOV ANDREJEVNA: Ma ei võinud! Ma ei suutnud!

(Mõlemad ära.)

LOPAHHIN *(üle ukse neile järele):* Olge head, palun alandlikult! Üks klaasike lahkumise peale. Ei taibanud linnast kaasa tuua, aga jaamas leidsin ainult ühe pudeli. Palun!

(Paus.)

Kuidas on, härrased! Ei taha? *(Tuleb ukse juurest tagasi.)* Oleks ma teadnud — poleks ostnudki. Noh, ei hakka siis mina ka jooma.

(Jaša paneb kandmiku ettevaatlikult toolile.)

Joo vähemalt sinagi, Jaša.

JAŠA: Ärasõidu auks! Õnnelikku siiajäämist! *(Joob.)* Võin kinnitada, et see šampanja pole ehtne.

LOPAHHIN: Kaheksa rubla pudel.

(Paus.)

Siin on kuradi külm.

JAŠA: Ei kõetud täna, niikuinii sõidame ju ära. *(Naerab.)*

LOPAHHIN: Miks sa naerad?

JAŠA: Lusti pärast.

LOPAHHIN: Väljas on oktoober, aga nii päikeseline ja vaikne nagu suvel. Hea on nüüd ehitada. *(Vaatab kella, üle ukse.)* Härrased, pidage silmas, rongini jääb veel kõigest 46 minutit! Tähendab, 20 minuti pärast peame jaama sõitma. Tehke pisut kärmemini!

(Trofimov tuleb palitus õuest.)

TROFIMOV: Näib, et oleks tarvis juba sõitma hakata. Hobused on ees. Kurat teab, kus mu kalossid on. Kadunud. *(Üle ukse.)* Anja, ei ole mu kalosse! Ei leidnud!

LOPAHHIN: Mul on tarvis Harkovisse minna. Sõidan teiega ühes rongis. Jään kogu talveks Harkovisse. Jõlkusin siin teiega kogu aeg, olen otsa lõppenud ilma tööta. Ei saa olla ilma tööta, ei tea, näe, mis kätega teha, tolknevad küljes kuidagi veidralt, nagu võõrad.

TROFIMOV: Sõidame kohe, ja te võtate oma kasuliku töö jälle käsile.

LOPAHHIN: Võta üks klahv.

TROFIMOV: Ei taha.

LOPAHHIN: Tähendab, nüüd siis Moskvasse?

TROFIMOV: Jah, saadan nad linna, ja homme Moskvasse.

LOPAHHIN: Jaa... Noh, ega professorid loe vist loenguidki, ootavad, kunas tuled!

TROFIMOV: Pole sinu asi.

LOPAHHIN: Palju aastaid sa ülikoolis juba õpid?

TROFIMOV: Mõtle midagi uuemat välja. See on vana ja mage. *(Otsib kalosse.)* Tead, me vahest enam ehk ei näegi teineteist, siis luba jumalagajätuks sulle nõu anda: ära vehi kätega! Harjuta endast ära see komme — kätega vehkimine. Samuti suvilate ehitamine, arvestamine, kuidas suvitajaist aegamööda iseseisvad peremehed saavad; säärane arvestamine on kah kätega vehkimine... Olgu mis on, aga ikkagi ma armastan sind. Sul on peened, õrnad sõrmed, nagu kunstnikul, ja sul on peen, õrn hing...

LOPAHHIN *(süleleb teda)*: Jumalaga, kallis. Aitäh kõige eest. Kui vaja, võta minult sõidu jaoks raha.

TROFIMOV: Milleks? Mul pole vaja.

LOPAHHIN: Teil ju pole!

TROFIMOV: On. Tänan teid. Ma sain tõlke eest. Näete siin, taskus. *(Erutatult.)* Aga kus mu kalossid on?

VARJA *(teisest toast)*: Sähke oma rämps! *(Viskab lavale paari kummikalosse.)*

TROFIMOV: Miks te siis vihastate, Varja? Hm... Aga need ju pole minu omad!

LOPAHHIN: Ma külvasin kevadel tuhat tiinu moone, ja sain nelikümmend tuhat puhast! Aga kui mu moonid õitsesid, küll see oli vast pilt! Nii et ma siis, nagu ütlen, teenisin nelikümmend tuhat ja, tähendab, pakun sulle laenu, sest et võin. Milleks siis nina püsti ajada. Olen mats... teen lihtsalt.

TROFIMOV: Sinu isa oli mats, minu oma apteeker, ja sellest ei järeldu absoluutselt mitte midagi.

(Lopahhin võtab välja rahatasku.)

Jäta, jäta... Paku mulle kas või kakssada tuhat, ei võta. Olen vaba inimene. Ja kõigel sellel, mida teie kõik, rikkad ja kerjused, nii kõrgelt ja kallilt hindate, pole minu üle vähimatki võimu; see on mulle nagu udusulg, mis õhus lendleb. Ma saan läbi ilma teieta, võin teist mööda kõndida, ma olen tugev ja uhke. Inimkond läheb kõrgema tõe, kõrgema õnne poole, milline maa peal üldse võimalik on, ja mina selle esimestes ridades!

LOPAHHIN: Kas jõuad sinna?

TROFIMOV: Jõuan.

(Paus.)

Jõuan, või siis näitan teistele teed, kuidas jõuda.

(Kaugel kostab kirvehoope vastu puutüve.)

LOPAHHIN: Noh, jumalaga, sõbrake. Aeg oleks sõita. Meie kergitame siin teineteise ees nina, aga elu — see muudkui läheb. Kui ma kaua, väsimatult töötanud olen, siis on mul mõtted kergemad, ja paistab, nagu teaksin minagi, mille jaoks ma olemas olen. Aga kui palju, vennas, on Venemaal inimesi, kes elavad teadmata, milleks. Noh, ükskõik, asja tuum ei seisa selles. Leonid Andreitš olevat, nagu räägitakse, võtnud vastu koha pangas, hakkab saama kuus tuhat aastas... Aga ega ta ju seal ei püsi, liiga laisk...

ANJA *(uhkelt)*: Mamma palub teid, et puid seni veel ei raiutaks, kuni ta siin on.

TROFIMOV: Tõesti, kuidas ei jätku taktitunnet...

(Läbi eeskoja ära.)

LOPAHHIN: Kohe, kohe... On need ka, tõepoolest. *(Läheb talle järele.)*

ANJA: Kas Firss saadeti haiglasse?

JAŠA: Ma hommikul rääkisin. Tuleb arvata, et saadeti.

ANJA *(Jepihhodovile, kes läheb läbi saali)*: Semjon Panteleitš, kuulake, palun, järele, kas Firss viidi haiglasse.

JAŠA *(haavunult)*: Hommikul ma rääkisin Jegorile. Mis seal ikka kümme korda küsida!

JEPIHHODOV: Raugaealist Firssi, minu lõplikku arvamist mööda, ei kõlba enam paigata, tal tuleks esiisade juurde kolida.

Mina aga võin teda ainult kadestada. *(Paneb sumadani kübarakartongi otsa ja litsub selle lössi.)* Noh, vaat, muidugi. Nii ma ju teadsin... *(Läheb ära.)*

JAŠA *(pilkavalt)*: Kakskümmend kaks õnnetust...

VARJA *(ukse tagant)*: Kas Firss viidi haiglasse?

ANJA: Jah, viidi.

VARJA: Miks siis kirja tohtrile kaasa ei võetud?

ANJA: Siis tarvis saata järele... *(Väljub.)*

VARJA *(kõrvaltoast)*: Kus Jaša on? Ütelge, tuli ta ema, tahab pojaga jumalaga jätta.

JAŠA *(lööb käega)*: Ainult panevad kannatuse proovile.

(Dunjaša askeldab kogu aeg asjade juures; nüüd, kus Jaša üks on, tuleb ta tema juurde.)

DUNJAŠA: Vaataksite kordki ka minu poole, Jaša. Te sõidate ära... jätate mu maha... *(Nutab ja heidab end talle kaela.)*

JAŠA: Mis seal's nutta? *(Joob šampanjat.)* Kuue päeva pärast olen jälle Pariisis. Homme istume kiirrongile ja paneme ajama, niipalju meid nähtigi. Ei tahaks isegi nagu uskuda kohe. Viiv la Franss!...[1] Siin pole mulle kontimööda, ei suuda elada... pole parata midagi. Vaatasin seda nõmedust — minule jätkub. *(Joob šampanjat.)* Mis seal's nutta? Käituge korralikult, siis pole vaja nutta.

DUNJAŠA *(puuderdab end, vaatab peeglikesse)*: Kirjutage Pariisist kiri. Ma ju armastasin teid, Jaša, nii armastasin! Ma olen õrn olend, Jaša!

JAŠA: Siia tullakse. *(Askeldab sumadanide juures, ümiseb tasakesi mingit viisi.)*

(Tulevad Ljubov Andrejevna, Gajev, Anja ja Šarlotta Ivanovna.)

GAJEV: Meil oleks vist aeg sõita. Jääb veel õige vähe. *(Silmab Jašat.)* Kes siin heeringa järele lehkab!

LJUBOV ANDREJEVNA: Minuti kümne pärast tuleb sõidukeisse istuda... *(Heidab pilgu toale.)* Jumalaga, armas maja, vana tudike. Möödub talv, saabub kevad, ja sind ei ole enam, lammutatakse ära. Kui palju on näinud need seinad! *(Suudleb tuliselt tütart.)* Mu aare, sina särad, su silmad mängivad nagu kaks kalliskivi. Sa oled rahul? Väga?

ANJA: Väga! Algab uus elu, mamma!

GAJEV *(lõbusalt)*: Tõepoolest, nüüd on kõik hea. Kirsiaia müümiseni me kõik närvitsesime, kannatasime, pärast aga, kui küsimus oli lõplikult, tagasivõtmatult otsustatud, rahunesid kõik, läksid isegi rõõmsamaks... Mina olen pangaametnik, olen nüüd finantsist... kollane keskele, ja ka sina, Ljuba, olgu mis on, näed parem välja, kahtlemata.

LJUBOV ANDREJEVNA: Jah. Mu närvid on paranenud, see on tõsi.

(Talle antakse kübar ja mantel.)

---

[1] *Vive la France* — elagu Prantsusmaa.

Ma magan hästi. Kandke mu asjad välja, Jaša. On aeg. *(Anjale.)* Mu tüdruk, varsti näeme teineteist jälle... Ma sõidan Pariisi, hakkan seal elama neist rahadest, mis saatis su Jaroslavli vanaema mõisa lunastamiseks — elagu vanaema! — aga neist rahadest ei jätku kauaks.

ANJA: Sa, mamma, tuled üsna, üsna varsti tagasi... eks ole? Ma valmistan end ette, teen ära gümnaasiumieksami ja hakkan siis töötama, sind aitama. Me, mamma, loeme siis üheskoos mitmesuguseid raamatuid... Eks ole? *(Suudleb ema käsi.)* Me loeme sügisõhtutel, loeme läbi palju raamatuid, ja meie ees avaneb uus, imeilus maailm... *(Unistab.)* Mamma, sõida rutem tagasi...

LJUBOV ANDREJEVNA: Sõidan, mu kuld. *(Kaisutab tütart.)*

(Tuleb Lopahhin. Šarlotta ümiseb tasa mingit viisikest.)

GAJEV: Õnnelik Šarlotta: laulab!

ŠARLOTTA *(võtab kompsukese, mis sarnaneb tekisse mässitud rinnalapsega)*: Mu lapsuke, äiu-äiu.

(Kuuldub lapse nuttu: «Uaa, äää!»)

Õle kuss, mu ilus, armas poisu. *(«Uaa, äää!...»)* Mul on sust nii kahju! *(Viskab kompsu endisele kohale.)* Nii et te, palun, leidke mulle koht. Ma nii ei saa.

LOPAHHIN: Leiame, Šarlotta Ivanovna, ärge muretsege.

GAJEV: Kõik jätavad meid maha. Varja läheb ära... oleme äkki muutunud tarbetuks.

ŠARLOTTA: Linnas pole mul kuskil elada. Tarvis ära minna... *(Ümiseb viisi.)* Ükskõik...

(Sisse astub Pištšik:)

LOPAHHIN: Looduse ime!...

PIŠTŠIK *(hingeldades)*: Oi, laske ma tõmban hinge tagasi... ära olen enda jooksnud... Mu kõrgesti lugupeetavad... Andke vett...

GAJEV: Raha tulid tahtma muidugi jälle? Alandlik sulane, lähen parem patust kaugemale... *(Väljub.)*

PIŠTŠIK: Pole ammu teil käinud... kõigekaunim... *(Lopahhinile.)* Sa oled siin... rõõmustav sind näha... tohutu mõistusega inimene... säh... võta... *(Annab Lopahhinile raha.)* Nelisada rubla... minu arvele jääb veel kaheksasada nelikümmend...

LOPAHHIN *(kehitab arusaamatuses õlgu)*: Nagu unes... Kust sa võtsid?

PIŠTŠIK: Oota... Kuum on... Kõige haruldasem juhtumus. Sõitsid minu juurde inglased ja leidsid maa seest mingisugust valget savi... *(Ljubov Andrejevnale.)* Ka teile nelisada... kõigekaunim... imetaoline... *(Annab raha.)* Ülejäänu pärast. *(Joob vett.)* Praegu vagunis üks noormees jutustas, et keegi... suur filosoof soovitavat katuselt allahüppamist... «Hüppa!» ütleb, ja muud midagi. *(Imestades.)* No küll on ikka! Vett!...

LOPAHHIN: Mis inglased need siis olid?

PIŠTŠIK: Rentisin neile krundi saviga 24 aastaks... Aga nüüd vabandage, pole enam aega... tarvis edasi kihutada... Sõidan Znoikovi... Kardamonovi juurde... Kõigile olen võlgu... *(Joob.)* Soovin head tervist... Neljapäeval astun sisse...

LJUBOV ANDREJEVNA: Me kolime praegu kõik linna, homme aga sõidan välismaale...

PIŠTŠIK: Kuidas? *(Erutatult.)* Miks linna? Seda ma vaatan: mõõblid... sumadanid... Noh, pole viga... *(Läbi pisarate.)* Pole viga... Ülima mõistusega inimesed... need inglased... Pole viga... Saage õnnelikuks... Jumal aitab teid... Ei kedagi... Kõigele maailmas tuleb kord ots... *(Suudleb Ljubov Andrejevna kätt.)* Aga kui jõuab teieni teade, et minu lõpp on kätte jõudnud, tuletage siis meelde vaat sedasama... hobust ja ütelge: «Oli maailmas sihuke-nihuke... Simeonov-Pištšik... olgu taevas talle armuline»... Tähelepanuväärseim ilm... Jah... *(Läheb sügavas kohmetuses minema, kuid tuleb kohe tagasi ja ütleb ukselt.)* Dašakene saadab teile palju terviseid. *(Ära.)*

LJUBOV ANDREJEVNA: Nüüd võib ka sõita. Lahkun siit kahe murega. Esiteks — haige Firss. *(Vaatab kella.)* Võib veel viis minutit...

ANJA: Mamma, Firss saadeti juba haiglasse. Jaša saatis hommikul.

LJUBOV ANDREJEVNA: Mu teine kurvastus on Varja. Ta on harjunud vara tõusma ja töötama, nüüd ilma tööta on ta nagu kala kuival. Kõhnaks, kahvatuks jäänud ja nutab, vaeseke...

(Paus.)

Te teate seda väga hästi, Jermolai Alekseitš, ma ikka unistasin... panna ta teile mehele, ja ka kõigest paistis, et te abiellute. *(Sosistab midagi Anjale, see vihjab peaga Šarlottale, mõlemad ära.)* Ta armastab teid, teilegi ta meeldib, ja ma ei tea, ei tea, miks te teineteisest nagu eemale hoiaksite. Ei mõista!

LOPAHHIN: Tõtt tunnistada, ma ise ei mõista ka. Kuidagi imelik kõik... Kui on veel aega, siis ma kas või kohe... Teeme lõpu peale — ja asi tahe, aga ilma teieta, tunnen, ma ettepanekut küll ei suuda teha.

LJUBOV ANDREJEVNA: Suurepärane. On ju tarvis ainult üks minut, kõigest. Ma kutsun ta kohe siia...

LOPAHHIN: Parajasti juhtub olema ka šampanjat. *(Vaatab klaasidesse.)* Tühjad, keegi on juba ära joonud.

(Jaša köhatab.)

See tähendab tühjaks lakkuda...

LJUBOV ANDREJEVNA *(elavalt)*: Suurepärane. Me eemaldume... Jaša, *allez!* Ma kutsun ta siia... *(Üle ukse.)* Varja, jäta kõik, tule siia! No tule! *(Läheb Jašaga ära.)*

LOPAHHIN *(vaatab kella)*: Jaa...

(Paus.)

(Ukse taga summutatud naer, sosistamine, viimaks tuleb Varja.)

VARJA *(uurib tükk aega asju)*: Imelik, kuidagi ei leia...

LOPAHHIN: Mida te otsite?

VARJA: Ise panin ära ja ei mäleta.

(Paus.)

LOPAHHIN: Kuhu te siis nüüd lähete, Varvara Mihhailovna?

VARJA: Mina? Rogulinite juurde... Leppisin kokku, et hakkan nende majapidamist vaatama... ökonoomiks või nii.

LOPAHHIN: See on Jašnevos. Saab oma 70 versta.

(Paus.)

Näe, lõppeski elu siin majas.

VARJA *(silmitseb asju)*: Kus see siis on?... Või ma panin ehk kohvrisse... Jah, elu siin majas on lõppenud... ei tule siin enam midagi...

LOPAHHIN: Mina jälle sõidan praegu Harkovisse... vaat sama rongiga. Tegemist on palju. Siia aga jätan Jepihhodovi... Ma palkasin ta.

VARJA: Mis siis!

LOPAHHIN: Mullu sel ajal oli lumi juba maas, kui mäletate, praegu aga vaikne, päikesepaisteline. Ainult, vaat et külm... Kraadi kolm alla nulli.

VARJA: Ma ei vaadanud.

(Paus.)

Ja ka kraadiklaas on meil katki.

(Paus.)

HÄÄL ÕUEST: Jermolai Alekseitš!...

LOPAHHIN *(nagu oleks seda häält juba ammu oodanud)*: Tulen kohe! *(Läheb kiiresti välja.)*

(Varja, istudes põrandal, pannud pea riidekompsule, nuuksub tasa. Uks avaneb, sisse astub ettevaatlikult Ljubov Andrejevna.)

LJUBOV ANDREJEVNA: Noh, mis?

(Paus.)

Tarvis sõita.

VARJA *(ei nuta enam, on silmad kuivaks pühkinud)*: Jah, on aeg, mammakene. Ma jõuan veel täna Rogulinite juurde, ainult kui me rongile ei hiline...

LJUBOV ANDREJEVNA *(üle ukse)*: Anja, rõivastu!

(Tulevad Anja, siis Gajev, Šarlotta Ivanovna. Gajevil on seljas soe palitu ja paslik peas. Kogunevad teenijad, voorimehed. Asjade juures askeldab Jepihhodov.)

Nüüd võib juba ka teele asuda.

ANJA *(rõõmsalt)*: Teele!

GAJEV: Mu sõbrad, armsad, kallid sõbrad! Lahkudes sellest majast jäädavalt, kas suudan ma maha vaikida, suudan ma hoiduda avaldamast hüvastijätuks neid tundeid, mis täidavad praegu kogu mu olemuse...

ANJA *(anuvalt)*: Onu!

VARJA: Onukene, pole vaja!

GAJEV *(nukralt)*: Kollane dubleega keskele... Vaikin...

(Tuleb Trofimov, siis Lopahhin.)

TROFIMOV: Noh, härrased, tarvis sõita!

LOPAHHIN: Jepihhodov, mu palitu!

LJUBOV ANDREJEVNA: Ma istun veel üks minut. Ma poleks nagu kunagi varem siinseid seinu, lagesid näinudki, nüüd aga vahin neid ahnelt, niisuguse õrna armastusega...

GAJEV: Mäletan, kui olin kuue aastane, istusin suviste esimesel pühal sellel aknal ja vahtisin, kuidas mu isa kirikusse läks...

LJUBOV ANDREJEVNA: Kas kõik asjad on kaasa võetud?

LOPAHHIN: Paistab, et kõik. *(Jepihhodovile, palitut selga ajades.)* Sa vaata siis, Jepihhodov, et kõik oleks korras.

JEPIHHODOV *(kõneleb käheda häälega)*: Olge mureta, Jermolai Alekseitš!

LOPAHHIN: Miks su hääl niisugune on?

JEPIHHODOV: Jõin vähe aja eest vett, neelasin vist midagi alla.

JAŠA *(põlglikult)*: Nõmedus...

LJUBOV ANDREJEVNA: Lahkume — ja siia ei jää mitte hinge...

LOPAHHIN: Kuni kevadeni välja.

VARJA *(tõmbab kompsust vihmavarju; paistab, nagu oleks ta tahtnud sellega virutada; Lopahhin teeskleb kohkumist)*: Mis te, mis te... Ma ei mõtelnudki.

TROFIMOV: Härrased, lähme istume sõidukeisse... On juba aeg! Kohe tuleb rong!

VARJA: Petja, siin ongi teie kalossid, sumadani kõrval. *(Pisaratega.)* Ja kui porised, vanad nad teil on...

TROFIMOV *(ajab kalossid jalga)*: Läki, härrased!...

GAJEV *(õige suures kohmetuses, kardab nutma puhkeda)*: Rong... jaam... Kruasee keskele, valge dubleega nurka...

LJUBOV ANDREJEVNA: Lähme!

LOPAHHIN: Kas kõik on siin? Kedagi seal enam pole? *(Lukustab vasaku külgukse.)* Asjad on siia kokku kantud, tarvis lukustada. Läki!

ANJA: Jumalaga, maja! Jumalaga, endine elu!

TROFIMOV: Ole tervitatud, uus elu!... *(Väljub koos Anjaga.)*

(Varja heidab pilgu toale ja väljub aeglaselt. Väljuvad ka Jaša ja Šarlotta koerakesega.)

LOPAHHIN: Tähendab, kuni kevadeni. Lähme nüüd välja, härrased... Nägemiseni!... *(Väljub.)*

(Ljubov Andrejevna ja Gajev jäävad kahekesi. Nad nagu ootasid seda, viskuvad nüüd teineteisele kaela ja nuuksuvad summutatult, tasa, kartes, et neid võidaks kuulda.)

GAJEV *(meeleheitel)*: Mu õde, mu õde...

LJUBOV ANDREJEVNA: Oo, mu armas, mu õrn, kaunis aed!... Minu elu, mu noorus, mu õnn, jumalaga!... Jumalaga!...

ANJA HÄÄL *(rõõmsalt, kutsuvalt)*: Mamma!...

TROFIMOVI HÄÄL *(rõõmsalt, erutatult)*: Uu-u!...

LJUBOV ANDREJEVNA: Veel viimset korda vaadata neid seinu, aknaid... Selles kambris armastas kõndida kadunud ema...

GAJEV: Mu õde, mu õde!...

ANJA HÄÄL: Mamma!...

TROFIMOVI HÄÄL: Uu-u!...

LJUBOV ANDREJEVNA: Me tuleme!...

(Väljuvad.)

(Lava on tühi. On kuulda, kuidas pannakse lukku kõik uksed, kuidas seejärel sõidukid ära sõidavad. Jääb vaikseks. Keset vaikust kostab kirve kauget kõlksumist vastu puutüve; see kõlab üksikult ja kurvalt. Kostavad sammud. Parempoolsest uksest ilmub Firss. Ta on rõivais nagu harilikult, pintsak ja valge vest seljas, jalas tuhvlid. Ta on haige.)

FIRSS *(läheb ukse juurde, puudutab käepidet)*: Lukus. Ära sõitsid... *(Istub diivanile.)* Minu unustasid... Pole viga... ma istun siinsamas... Aga Leonid Andreitš muidugi ei pannud kasukat selga, sõitis palitus... *(Ohkab murelikult.)* Mina ka ei vaadanud... Roheline noorus! *(Pomiseb midagi, millest aru ei saa.)* Elu, näe, läks, nagu poleks elanudki... *(Heidan pikali.)* Ma laman veidi... Jõudu ju pole sul enam, midagi pole jäänud, midagi... Eh sina... vussnäpp! *(Lamab liikumatult.)*

(Kostab kauge heli, mis tuleb nagu taevast, katkeva keele kõla, pikkamisi vaibuv ja kurb. Tekib vaikus, ja kuulda on ainult, kuidas kaugemal aias kirvega raiutakse puud.)

Eesriie.

A. P. TŠEHHOVI NÄIDENDIST «KIRSIAED»

A. P. Tšehhov «Kirsiaiast».

... Mul ei tulnud välja draama, vaid komöödia, kohati isegi farss.

(Kiri M. P. Aleksejevale 15. sept. 1903.)

... Tahtsin väga viibida eelproovidel, vaadata. Kardan, kas Anjal ei olnud nutune toon (Sina leiad millegipärast, et ta sarnleb Irinaga), kardan, et teda mängib mitte noor näitleja. Anja ei nuta minul kordagi, ei räägi kuskil nutuse häälega, tal on teises vaatuses pisarad silmis, hääl aga on rõõmus, elav. Miks Sa räägid telegrammis sellest, et näidendis on palju nutjaid? Kus nad on? Ainuke on Varja, ent seda sellepärast, et Varja on iseloomult viriseja ja tema pisarad ei tohi vaatajais äratada nukrustunnet. Tihti tuleb minu juures ette «läbi pisarate», see aga näitab ainult isikute meeleolu, mitte pisaraid.

(Kiri V. I. Nemirovitš-Dantšenkole 23. okt. 1903.)

... Kui kirjutasin Lopahhinit, siis mõtlesin, et see on Teie osa. Kui ta Teile millegipärast ei meeldi, siis võtke Gajev. Lopahhin on küll kaupmees, kuid ta on igas suhtes korralik inimene, esinema peab ta täiesti kombeliselt, intelligentselt, mitte väiklaselt, viguriteta, ja vaadake, mulle näis, et see osa, näidendi peaosa, tuleks Teil hiilgavalt välja...

... Näitleja valikul selle osa jaoks ei tohi silmist lasta, et Lopahhinit armastas Varja, tõsine ja religioosne neiu: kulakukest ta armastama ei hakkaks.

(Kiri K. S. Stanislavskile 30. okt. 1903.)

K. S. STANISLAVSKI.

«Kirsiaed».

(Raamatust «Minu elu kunstis».)

Mul õnnestus kõrvalt jälgida Tšehhovi «Kirsiaia» loomisprotsessi. Kord vestluses Anton Pavlovitšiga kalapüügist kujutas meie näitleja A. R. Artjom, kuidas ussi konksu otsa asetatakse, kuidas heidetakse vette põhjaõnge või korgiga õnge. Neid ja selletaolisi stseene andis jäljendamatu näitleja edasi suure andekusega, ja Tšehhov kahetses siiralt, et suur publik neid teatris ei näe. Varsti pärast seda viibis Tšehhov teise meie näitleja jões suplemise juures, ja otsustas siinsamas:

«Kuulge, on ju vaja, et minu näidendis Artjom õngitseks kalu, aga N. supleks kõrval supelmajas, kukerpallitaks seal ja karjuks, Artjom aga kurjustaks tema üle, et see tema kalu hirmutab.»

Anton Pavlovitš nägi neid mõttes laval, ühte supelmaja kõrval õngitsemas, teist — seal suplemas, s. o. lava taga. Mõni päev hiljem kuulutas meile Anton Pavlovitš pidulikult, et suplejal amputeeriti käsi; ent hoolimata sellest armastab ta kirglikult oma ainsa käega piljardit mängida. Kalapüüdjaks aga osutus vanake-teener, kes oli kogunud rahakesi.

Mõne aja möödudes hakkas Tšehhovi fantaasias kujunema vana mõisamaja aken, mille kaudu ronisid tuppa puude oksad. Siis lõid need lumivalgeis õites õilmitsema. Seejärel asus Tšehhovi kujutatud majja elama keegi proua.

«Aga teil pole ainult sellist näitlejannat. Kuulge! On ju vaja erilist vanaeidekest,» kaalutles Tšehhov. — «Ta jookseb ühtepuhku vana teenri juurde ja laenab temalt raha...»

Vanaeidekese kõrvale tekkis kas tema vend või onu, ühekäeline härrasmees, kirglik piljardimängija. Ta on suur laps, kes ei suuda elada teenrita. Kui viimane oli kord ära sõitnud, panemata härrale pükse valmis, lebas see kogu päeva voodis...

Me teame nüüd, mis sellest on säilinud näidendis ja mis jäljetult ära langenud või väikese jälje jätnud.

1902. aasta suvel, kui Anton Pavlovitš valmistus kirjutama näidendit «Kirsiaed», elas ta ühes oma naise, O. L. Tšehhova-Knipperiga, meie teatri näitlejannaga, minu ema mõisa majakeses Ljubimovkas. Kõrval, meie naabrite perekonnas elas inglanna, guvernant, väike, kõhnake, tütarlapseliku kahe pika patsiga olend meesteriietuses. Sellise kombinatsiooni tõttu oli võimatu kindlaks määrata tema sugupoolt, päritolu ja iga. Ta kohtles Anton Pavlovitši familiaarselt, mis kirjanikule väga meeldis. Kohates teineteist iga päev kõnelesid nad pööraseid lollusi. Nii näiteks kinnitas Tšehhov inglannale, et ta oli nooruses olnud türklane, et tal on haarem, et ta varsti pöördub tagasi oma kodumaale ning saab pašaks, ja siis kutsub ta neiu kirja teel enese juurde. Just nagu tänuks selle eest hüppas osav võimlejanna-inglanna kirjaniku õlgadele, ja olles sinna asetunud, tervitas ta Anton Pavlovitši eest kõiki neist möödujaid, s. o. võttis kirjaniku peast kübara ja kummardus sellega, korrates oma vigases vene keeles, klaunlikult koomiliselt:

«Tele! Tele! Tele!»

Sealjuures surus ta tervituse tähistamiseks Tšehhovi pead allapoole.

Need, kes «Kirsiaeda» on näinud, tunnevad selles omapärases olendis ära Šarlotta Ivanovna algkuju.

Olles näidendi läbi lugenud, mõistsin ma korraga kõik ja teatasin kirjas Tšehhovile oma vaimustusest. Kuidas ta erutus! Kuidas ta mind tungivalt veenma hakkas, et Šarlotta peab ilmtingimata olema sakslanna, ja ilmtingimata kõhn ja suur, — selline, nagu on näitlejanna Muratova, sugugi aga mitte sarnanev inglannaga, kellest Šarlotta oli kopeeritud.

Jepihhodovi osa oli loodud paljudest eeskujudest. Põhilised jooned olid võetud teenrilt, kes elas suvilas ja hoolitses Anton Pavlovitši eest. Tšehhov vestles temaga sageli, veendes teda, et tuleb õppida, tuleb olla kirjaoskaja ja haritud inimene. Et saada selliseks, ostis Jepihhodovi algkuju enesele kõigepealt punase kaelasideme ja tahtis hakata prantsuse keelt õppima. Ma ei tea, missuguseid teid mööda, lähtudes teenrist, jõudis Anton Pavlovitš küllalt tüseda, mitte enam noore Jepihhodovi kuju juurde, kelle ta andis näidendi esimeses redaktsioonis.

Kuid meil polnud kehalt vastavat näitlejat, ja samal ajal ei võinud näidendis rakendamata jätta andekat ja Anton Pavlovitši poolt armastatud näitlejat L. M. Moskvini, kes tol ajal oli noor ja kõhn. Osa anti temale üle, ja noor näitleja kohandas selle oma eeldustele. — — — Me arvasime, et Anton Pavlovitš vihastub selle üleannetuse üle, kuid ta naeris pööraselt, aga pärast proovi lõppu ütles ta Moskvinile:

«Ma ju nimelt just sellist tahtsingi kirjutada. See on suurepärane, kuulge!»

Meenub, et Tšehhov lisas osale veel kontuurid, mis Moskvin oli loonud.

Üliõpilase Trofimovi osa oli ka kopeeritud ühest tolleaegsest Ljubimovkas elanud isikust.

1903. aasta sügisel saabus Anton Pavlovitš Tšehhov Moskvasse täiesti haigena. Siiski ei takistanud see teda viibimast oma uue näidendi peaaegu kõigil proovidel, näidendi, mille lõplikku nime ta siis veel kuidagi ei suutnud kindlaks määrata.

Kord õhtul anti mulle telefoni teel edasi Tšehhovi palve sõita asja pärast tema poole. Ma heitsin töö kõrvale, ruttasin ja leidsin ta rõõmsas tujus hoolimata tema haigusest. Nähtavasti oli ta oma asjaliku jutuajamise lõpuks varunud, nagu lapsed magusa koogi. Seni aga, nagu tavaliselt, istuti teelauas ja naerdi, sest et seal, kus oli Tšehhov, ei saadud viibida igavuses. Teejoomine lõppes, ja Anton Pavlovitš viis mu oma kabinetti, sulges ukse, istus diivani traditsioonilisse nurka, asetas minu enese vastu ja asus sajandat korda mind veenma, et vahetaksin tema uues näidendis mõningaid tegelasi, kes tema arvates ei sobinud: «Nad on ju toredad näitlejad,» — tõttas ta oma otsust pehmendama.

Ma teadsin, et need kõnelused olid ainult sissejuhatuseks peaasjale, ja seepärast ei vaielnud ma vastu. Viimaks me jõudsime ka asjani. Tšehhov tegi pausi, püüdes olla tõsine. Aga see tal ei õnnestunud — sisemine pidulik naeratus tungis esile.

«Kuulge, ma leidsin juba näidendile võluva nime. Võluva!» — kuulutas ta, vaadates mulle ainiti otsa.

«Missuguse?» erutusin ma.

«Kirsside aed» — ja pahvatas lõbusalt naerma.

Ma ei mõistnud tema rõõmu põhjust ega leidnud nimes midagi erilist. Siiski, et Anton Pavlovitši mitte kurvastada, tuli teha ilme, et tema avastus tekitas minus mulje. Mis teda siis näidendi uues pealkirjas erutab? Ma hakkasin teda ettevaatlikult küsitlema, kuid põrkasin jällegi Tšehhovi sellele imelikule omadusele: ta ei osanud kõnelda oma teostest. Seletuse asemel hakkas Anton Pavlovitš mitmel viisil kordama, kõigi võimalike intonatsioonidega ja helilise värvinguga:

«Kirsside aed. Kuulake seda võluvat nime! Kirsside aed! Kirsside!»

Sellest taipasin ainult seda, et kõne oli millestki kaunist, õrnalt armastavast: nime võlu anti edasi mitte sõnadega, vaid Anton Pavlovitši hääle intonatsiooni enesega. Ettevaatlikult tegin ma temale sellekohase viite; mu mär-

kus kurvastas teda, pidulik naeratus kadus tema näolt, meie kõnelus ei sobinud enam ja tekkis ebamugav paus.

Sellest kohtumisest mõõdusid mõned päevad või nädal... Ükskord etenduse ajal astus ta minu poole garderoobi ja istus piduliku naeratusega minu laua äärde: Tšehhov armastas vaadelda, kuidas me etenduseks valmistume. Ta jälgis meie grimeerimist nii tähelepanelikult, et juba tema näo järgi võis aimata, kas sa tabavalt või ebaõnnestunult värvi näole asetad.

«Kuulge, mitte Kirsside, vaid Kirsiaed[1]» — kuulutas ta ja pahvatas naerma.

Esimesel hetkel ma ei saanud arugi, millest on jutt, aga Anton Pavlovitš jätkas nime maigutamist, rõhutades õrna heli «ë» sõnas «Вишнёвый», just nagu püüdes selle abil meelitada endist, ilusat, kuid nüüd tarbetut elu, mida ta ise oma näidendis pisaraid valades hävitas. Seekord sain ma sest peensusest aru: «Ви́шневый сад» — see on — asjalik, kommertsaed, tulutoov. Selline aed on praegugi tarvilik. Kuid «Вишнёвый сад» ei anna tulu, ta hoiab alal eneses ja oma õitsvas valgeduses endise härrasliku elu luulet. Selline aed kasvab ja õilmitseb tujuks, hellitatud esteetide silmadele. Kahju on teda hävitada, aga see on tarvilik, sest et maa majandusliku arenemise protsess nõuab seda.

Nagu varem, nii tuli selgi korral, «Kirsiaia» proovidel Anton Pavlovitšilt otsekui tangidega välja kiskuda tema näidendi kohta käivaid märkusi ja nõuandeid. Tema vastused sarnanesid hinnamõistatustele, ja neid tuli mõistatada, sest Tšehhov jooksis ära, et näitejuhtide pealekäimisest pääseda. Kui keegi oleks proovidel Anton Pavlovitši kuskil tagumistes ridades malbelt istumas näinud, poleks ta uskunud, et see oli näidendi autor. Kuidas me püüdsimegi teda ümber paigutada näitejuhi laua juurde, ei tulnud sellest midagi välja. Aga kui paigutadki ta, siis hakkas ta naerma. Ei saa aru, mis teda naerma ajas: kas see, et temast on saanud näitejuht ja et ta istub tähtsa laua taga; kas see, et ta näitejuhi laua enese leidis üleliigse olevat; kas see, et ta kaalutles, kuidas meid tüssata ja ennast oma redupaika peita.

«Ma olen ju kõik kirjutanud,» lausus ta siis, «ma pole ju näitejuht, ma olen — arst.» — — —

Tänini eksisteerib arvamus, et Tšehhov on igapäevaste, hallide inimeste poeet, et tema näidendid on kurblooline lehekülg vene elust, tunnistus maa vaimsest vegeteerimisest. Rahuldamatus, mis paralüseerib kõik algatused, lootusetus, mis surmab energia, täielik avarus slaavipärase nukruse arenemisele. Need ongi tema lavaliste teoste motiivid.

Kuid mispärast see Tšehhovi iseloomustus on nii teravalt vastuolus minu kujutluste ja mälestustega kadunust? Ma näen teda hoopis sagedamini erksana ja naeratavana kui tusasena, hoolimata sellest, et ma tundsin teda tema haiguse halbadel aegadel. Seal, kus oli haige Tšehhov, valitses kõige sagedamini nali, teravmeelsus, naer ja isegi vallatus. Kes mõistis temast paremini naerma ajada või tõsisel ilmel lollusi kõnelda? Kes vihkas temast rohkem harimatust, toorust, irisemist, keelepeksu, väikekodanlust või igavest teejoomist? Kes jaunes temast rohkem elu, kultuuri järele, väljendugu see milles või kuidas tahes? Igasugune uus kasulik algatus — tekkiv teaduslik ühing või uue teatri, raamatukogu, muuseumi projekt — oli temale tõeliseks sündmuseks. Isegi lihtne järjekordne elu paremaks muutmine elustas, erutas teda ebatavaliselt. Näiteks mäletan ma tema lapselikku rõõmu, kui ma talle kord jutustasin suurest ehitatavast majast Moskvas Punaste Väravate juures viletsakese, ühekordse üksikelamu asemele, mis oli ära lammutatud. Sellest sündmusest kõneles Anton Pavlovitš hiljem kaua vaimustatult kõigile, kes teda külastama tulid: nii jõuliselt otsis ta kõiges tulevase vene ja üldinimliku kultuuri endeid, mitte ainult vaimseid, vaid isegi väliseid.

Sama ka tema näidendeis: keset kaheksakümnendate ja üheksakümnendate aastate täielikku lootusetust löövad neis aina lõkendama heledad unistused, ergutavad ennustused elust kahesaja, kolmesaja või tuhande aasta pärast, mille heaks meie kõik nüüd peame kannatama; uutest leiutustest, tänu millele hakatakse õhus lendama; kuuenda meele avastamisest.

---

[1] Вишнёвый сад (mitte Ви́шневый).

Aga kas te olete tähele pannud, kui sageli Tšehhovi näidendite ettekandeajal kostab teatrisaalist naer, nii hele, lõbus, millist me teistel etendustel ei kuule? Kui aga Tšehhov võtab käsile vodevilli, siis arendab ta nalja kuni pöörase jantlikkuse mõõtudeni.

Aga tema kirjad? — Kui ma neid loen, ei jää mul muidugi nägemata nende üldine kurblik meeleolu. Kuid nende taustal sätendavad, just nagu öisel horisondil, lõbusalt pilgutavad tähed, teravmeelsed sõnakesed, naljakad võrdlused, naljakas-veidrad iseloomustused. Sageli küünib asi kuni tembutamiseni, anekdoodini ja sünnipärase, mittenukrutseva naljahamba ja humoristi naljadeni, kes elas Antoša Tšehhonte hinges, aga lõpuks ka haige, kurnatud Tšehhovi hinges.

Kui terve inimene tunneb end reipana ja rõõmsana, on see loomulik, normaalne. Aga kui haige, kes enda ise on mõistnud surma (Tšehhov ise oli ju arst), kes vangina on needitud talle vastiku paiga külge,, kaugel omastest ja sõpradest, nägemata eespool valguse pilugi, sellest kõigest hoolimata oskab naerda, elada heledais unistusis, usus tulevikku, hoolikalt kogudes tulevastele põlvedele kultuuriväärtusi, — siis tuleb sellist elurõõmsust ja eluvõimelisust tunnistada erakordseks, erandlikuks, normist märksa kõrgemaks.

Veelgi vähem on mulle mõistetav, miks peetakse Tšehhovit meie ajale vananenuks ja miks on olemas arvamus, et ta revolutsiooni ja selle poolt loodavat uut elu poleks suutnud mõista?

Oleks muidugi naeruväärne eitada, et Tšehhovi ajastu oma meeleoludelt on vägagi kaugel nüüdisajast ja uutest, revolutsioonis kasvatatud inimpõlvedest. Paljuski on nad otse vastandid teineteisele. Arusaadav on seegi, et kaasaegne, revolutsiooniline Venemaa oma aktiivsuse ja energiaga elu vanade aluste purustamises ning uute loomises ei võta vastu ja isegi ei mõista kaheksakümnendate aastate inertsust oma passiivse, äraootava vaevlemisega.

Siis, keset lämmatavat seiskust õhus, ei olnud pinda revolutsiooniliseks tõusuks. Ainult kuskil maa all, põrandaalustes, valmistati ette ja koguti jõudu kohutavaiks löökideks. Eesrindlike inimeste töö seisnes ainult selles, et valmistada ette ühiskondlikku meeleolu, sisendada uusi ideid, selgitades endise elu kindlusetust. Tšehhovgi oli ühes nendega, kes tegid seda ettevalmistavat tööd. Nagu vähesed, oskas ta kujutada seiskuse talumatut õhkkonda, naeruvääristada selle poolt tekitatava elu labasust. — — —

SISUKORD

M. J. SALTŌKOV-ŠTŠEDRIN

Lugu sellest, kuidas üks talumees kaht kindralit toitis 3
Ülitark rünt 9
Ruunake 13

L. N. TOLSTOI

Sõda ja rahu (katkendeid) 18
I köide, II jagu 18
III jagu 28
II köide, I jagu 39
III jagu 44
III köide, I jagu 58
II jagu 65
III jagu 88
IV köide, I jagu 107
III jagu 113
IV jagu 128
Epiloog 132

V. I. LENIN

Lev Tolstoi kui Vene revolutsiooni peegel 143
L. N. Tolstoi 146

A. P. TŠEHHOV

Jonōtš 151
Kirsiaed 165

A. P. Tšehhovi näidendist «Kirsiaed» 205

РУССКАЯ ЛИТЕРАТУРА
Хрестоматия для X класса

На эстонском языке

Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярну маантеэ 10

*

Toimetaja E. Leibak

Tehniline toimetaja A. Sepp

Korrektor S. Vasard

Ladumisele antud 9. X 1956. Trükkimisele antud 14. I 1957. Paber 60×92, 1/16. Trükipoognaid 13,25. Arvutuspoognaid 15,50. Trükiarv 3500. Tellimise nr. 1790. Trükikoda «Punane Täht», Tallinn, Pikk tän. 54/58.

Hind rbl. 3.30.

6—6

Rbl. 3.30

A-21407

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00337085 7